ਸ੍ਰੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ

ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ

ੴ

ਰਚਿਤ

ਕਵੀ ਚੂੜਮਣਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ
ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ

੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ

ਰਚਿਤ :

ਕਵੀ ਚੂੜਾਮਣਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ-

ਭਾ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ISBN : 81-7601-801-5

ਨਵੀਂ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦਸੰਬਰ 2006

ਭੇਟਾ : 120-00

ਭਾ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਇੰਡੀਆ)
ਫੋਨ/ਫੈਕਸ : (0183) 2542346, 2547974, 2557973
Email : csjsexports@vsnl.com
Visit our Website : www.csjs.com

(Printed in India)

ਪ੍ਰਿੰਟਰ : ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ । ਫੋਨ : 0183-2705003

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤਕ ਛੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ - ਨਾਮ ਕੋਸ਼, ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ, ਬਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਸਟੀਕ, ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਸਟੀਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਟੀਕ ਹਨ ਜਾਂ ਆਧਾਰਿਤ ਕਿਰਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਖਰੀ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸਟੀਕ ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੂਰਬਾਰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਰਾਰਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੌਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਟੀਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਬੜੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਟੀਕਾ ਅਹਨੰਦਘਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਅਹਨੰਦਘਨ ਨੇ ਬੜੇ ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤੇ ਸਨ। ਅਹਨੰਦਘਨ ਦੇ ਗਰਬ ਨੂੰ ਭੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਟੀਕਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ। ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਹਰ ਤੁਕ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਲੰਕਾਰ ਲੱਭਿਆ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਟੀਕੇ ਛਪੇ ਹਨ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਟੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਿਉਂ ਲੋੜ ਪਈ ?

ਮਹਾਂ ਕਵੀ, ਚੂੜਾਮਣਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਤਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਕਿਸੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਸਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਰੁਚੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਲਗਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ । ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਲਗਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬੜੇ ਵਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾ ਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਬ੍ਰਿਜਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ।

ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਭੂਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੂੜੀਆ ਨਗਰ (ਜਗਾਧਰੀ) ਆ ਵੱਸੇ । ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਰਚਨਾ ਬ੍ਰਿਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ । ਉਸ ਵਕਤ ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਉਸੇ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਥਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਇਸੇ ਲੀਹ 'ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਥਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ਇਸੇ ਵਕਤ ਦੀ "ਨਾਮ ਕੋਸ਼" ਵੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੈਂਥਲ-ਪਤਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਕੈਂਥਲ ਆ ਗਏ । ਇਥੇ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਕੈਂਥਲਪਤਿ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕਦਰਦਾਨ ਤੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ । ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪੁਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਡ-ਅਕਾਰੀ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ", ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ । ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਅੱਜ

ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਦੇਣ ਬਦਲੇ ਸਦਾ ਰਿਣੀ ਰਵ੍ਹੇਗਾ।

ਅੱਜ ਤੱਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੪੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਟੀਕੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਪਲਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ੧੮੨੯ ਈ: ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਕ ਸਾਧੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਧੂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਸ਼ੇ ਮੁਤਾਬਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕੈਂਥਲਪਤਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਇਸ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਟੀਕਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਾਰਖੂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਟੀਕਾ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਅੰਦਰ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਟੀਕਾ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਟੀਕਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਗਿਆਤਾ ਹੋ ਇਸ ਟੀਕੇ ਨੂੰ ਵਾਚ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਹੋਰ ਟੀਕਾ ਲਿਖੋ, ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੋ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਰੋ। ਐਸਾ ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਅਨੰਦਘਨ ਵਰਗੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਰ ਤਰਕ ਨੂੰ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰੋ। ਜੇਕਰ ਹੁਣ ਐਸਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੰਕਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਸਮਝੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪੁਰ ਇਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਚੈਲੰਜ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਿਆ "ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ" ਭਾਵ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਤਾਕਤ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਹਰ ਤੁਕ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ-ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਅਲੰਕਾਰ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ "ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ" ਰਖੀ ਗਈ ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ।

ਜਿਸ ਵਕਤ ਇਹ ਟੀਕਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੈਂਥਲ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜਗੀਰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਟੀਕਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਅਨਮਤੀਏ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੋਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਕਈ ਅਨਮਤੀਏ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਰੌਸ਼ਨ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ। 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਿਥੇ ਅਖੌਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜੀਉੜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇਗ'
ਰੇਡੀਓ ਟੀ. ਵੀ. ਕਲਾਕਾਰ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

++

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

[ਮਹਾ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ]

ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ ਲਿਖ੍ਯਤੇ

ਸ੍ਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾਯ ਨਮਹ।

[ਮੰਗਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ]

ਦੋਹਰਾ॥ ਸ਼੍ਰੀ ਅਸਿਧੁਜ ਸੁ ਬਿਲਾਸ ਭੁਜ ਉਤਭੁਜ ਜੰਗਮ ਜੋਇ॥
ਸਰਬ ਮਈ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਮੋ ਬੰਦਿ ਕਰ ਦੋਇ[੧]॥੧*॥

ਕਬਿਤ॥ ਬੇਦ ਬੇਦ ਨਿਰਾਕਾਰ ਜਾਂਕੋ ਕਹੈਂ ਖੇਦ ਬਿਨੁ,
ਸੋਊ ਹੈ ਅਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਨੰਦ ਮੈ[੨]॥
ਅੰਗਦ, ਅਮਰਦਾਸ, ਰਾਮਦਾਸ, ਅਰਜੁਨ,
ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਗੁਵਿੰਦ ਭਏ ਸੋਊ ਸੁਖਕੰਦ ਮੈ[੩]॥
ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ, ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਰਮ ਜੋਤਿ,
ਤੇਗ਼ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰ ਬਿਸ਼ਾਰਦ ਮੁਕੰਦ ਮੈ[੪]॥
ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌ ਪਦਾਰਬਿੰਦ ਸਭਨ ਕੇ
ਬੰਦੋਂ ਬ੍ਰਿੰਦ ਦੁੰਦ-ਹਰ ਦੁੰਦ ਹਾਥ ਬੰਦ ਮੈ[੫]॥੨॥

[ਸ਼੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਮਹਿਮਾ]

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਤਰਵਾਰ ਕੋ ਬਰਨਨ।

ਕਬਿਤ॥ ਨਿਕਸਤ ਮਯਾਨ ਤੈ ਹੀ, ਛਟਾ ਘਨ ਮਯਾਨ ਤੈ ਹੀ[੬]
ਕਾਲ ਜੀਹ ਲਹਿ ਲਹਿ[੭] ਹੋਇ ਰਹੀ ਹਲਿ ਹਲਿ।

---

੧. ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਜੋ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜੜ੍ਹ ਜੰਗਮ ਸਰਵ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ, ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮੈਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। [ਅਸਿਧੁਜ=ਜਿਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ। ਸੁਬਿਲਾਸ=ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ। ਭੁਜ=ਬਾਂਹ। ਸ਼ਕਤੀ। ਉਤਭੁਜ=ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲੇ, ਵੇਲਾਂ ਬ੍ਰਿਛ ਭਾਵ ਜੜ੍ਹ। ਜੰਗਮ=ਟੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵ]।

੨. ਚਾਰੋਂ ਵੇਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਖੇਦ ਰਹਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਓਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਕਾਰ ਧਾਰ ਕੇ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੋਏ।

੩. ਮੇਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ।

੪. ਪਰਮ ਨਿਪੁੰਨ ਮੇਰੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ।

੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਸਾਰੇ [ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ] ਦੇ ਚਰਨ ਕਵਲ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੁੰਦਾਂ [ਦੁੱਖਾਂ] ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮੈਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

੬. ਬਿਜਲੀ ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲ ਵਿੱਚੋਂ।

੭. ਕਾਲ ਜੀਭ ਜੋ ਲਹਿਲ਼ਹਾ ਰਹੀ ਹੈ।

* [ਅੱਗੇ ਅੰਕ ੨ ਦਾ ਛੰਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।]

ਲਾਗੈ ਅਰਿ ਗਰ, ਗੇਰੇ ਧਰ ਪਰਿ ਧਰ ਸਿਰ,
ਧਰਤਿ ਨ ਧੀਰ ਚਾਰੋਂ ਚੱਕ ਪਰੇ ਚਲਿ ਚਲਿ[੧]।
ਕੌਨ ਰਹੈ ਠਾਂਢੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪਿ ਆਗੈ?
ਜਲ ਥਲ ਉਥਨ ਪਥਲ ਹੋਇ ਥਲਿ ਥਲਿ।
ਭਾਜੈਂ ਬਿਨ ਦੇਰ ਨੇਰਿ ਕਰੈਂ ਨ ਸੰਤੋਖੁ ਸਿੰਘ
ਹੇਰਿ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਮ ਸ਼ੇਰ[੨] ਤੇਰੀ ਪਲ ਪਲ॥੩॥

[ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਰਸ਼ਨ]

ਦੋਹਰਾ॥ ਧਨੁਖ ਧਾਨ[੩], ਉਰ ਗਯਾਨਘਨ, ਕਟ ਸੌਂ ਤੇਗ ਨਿਖੰਗ[੪]।
ਮੁਕਤਾ ਮਾਲ ਬਿਸਾਲ ਗਰ[੫], ਕਲਗੀ ਸੀਸ ਉਤੰਗ॥੪॥
ਜਗਮਗਾਤ ਕਲਗੀਨਿ ਕੇ ਜਰੇ ਜਵਾਹਰੁ ਜੋਇ।
ਜਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਤੇਜ ਨੈ ਤਾਰੇ ਤੋਰਿ ਪਰੋਇ[੬]॥੫॥

[ਵਿਦਯਾ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ]

ਸ੍ਰੀ ਮਤਿ ਮੁਰ ਗੁਰ ਭਜਨ ਮੈਂ ਦਯਾ ਧਾਮ ਅਭਿਰਾਮ[੭]।
ਤਿਨ ਕੇ ਪਗਨ ਪ੍ਰਨਾਮ ਹੈ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ॥੬॥

[ਕੈਥਲ ਰਾਜ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਸੰਪੇਖ ਹਾਲ]

ਕਬਿਤ॥ ਸਿੱਧੂ ਕੁਲ ਤਾਲ ਮੈ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਮਲ ਕਲ[੮]
ਗੋਤ ਭੁਲਹਰੀਏ ਮੇ ਦੇਹਿ ਉਤਪਤਿ ਕੀ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਸਿਰਜਤਿ ਸੁਧਾਸਰ
ਜਾਇ ਸੇਵ ਲਾਗਯੋ ਕਰਿ ਲਾਲਸਾ ਸੁ ਗਤਿ ਕੀ[੯]।
ਰਾਜ਼ੀ ਹ੍ਵੈ ਰਜ਼ਾਦਿ ਮੇ ਰਿਝਾਇ ਹਰਖਾਇ ਉਰ
ਪਾਯੋ ਮਨ ਭਾਯੋ ਬਰ ਗਯਾਨਵਾਨ ਮਤਿ ਕੀ।
ਸਕਲ ਜਗਤ ਮੇ ਬਿਦਤ[੧੦] ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਅਤਿ
ਕੀਰਤਿ ਭਗਤਿ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਭਗਤ ਕੀ॥੭॥
ਕਬਿਤ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਤਨੁਜ[੧੧] ਗੌਰਾ ਬੀਰਨਿ ਮੇ ਬੀਰ ਗੌਰਾ
ਤੇਜ ਤੁਰਕਾਨਿ ਤੋਰਾ ਦਲ ਮੋਰਾ ਮਾਰਿਕੈ।
ਜੰਗ ਮੈ ਨਿਸੰਗ ਬੀਰ ਰੰਗ ਮੇ ਸੁਰੰਗ ਭਯੋ
ਬਹੁ ਕਰਿ ਵਾਰ ਕਰਵਾਰੁ ਕੋ ਪ੍ਰਹਾਰਿਕੈ[੧੨]।

---

੧. ਭਾਜੜ। ੨. ਸ਼ੇਰ ਵਰਗੀ [ਭਯਾਨਕ] ਤੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਵੇਖਕੇ। ੩. ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਧਨੁੱਖ। ੪. ਲੱਕ ਨਾਲ ਤੇਗ ਤੇ ਭੱਥਾ। ੫. ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਲਾ ਗਲੇ ਵਿੱਚ। ੬. ਮਾਨੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੇਜ ਨੇ [ਆਕਾਸ਼ ਦੇ] ਤਾਰੇ ਹੀ ਤੋੜਕੇ ਪੁਰੋਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ੭. ਭਜਨ ਸਰੂਪ, ਦਇਆ ਦੇ ਪੁੰਜ ਤੇ ਧਰਮ ਸੁੰਦਰ। ੮. ਸੁਹਣਾ ਕੰਵਲ ਫੁਲ। ੯. ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਨਾਲ। ੧੦. ਪ੍ਰਗਟ। ੧੧. ਪੁਤ੍ਰ। ੧੨. ਤਲਵਾਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੜੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ। [ਕਰਵਾਰੁ-ਤਲਵਾਰ]

ਪੌਰਖ[1] ਸੰਭਾਰਿਕੈ ਸੰਘਾਰਿਕੈ ਸਮੂਹ ਸ਼ਤ੍ਰੂ
ਹੋਯੋ ਰਖਵਾਰ ਸੰਗਿ ਗੁਰ ਪਰਵਾਰ ਕੈ।
ਤਾਂਕੋ ਸੁਤ ਦਯਾਲਦਾਸ ਜਗ ਮੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਨ
ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਭੀਨ ਸਦਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ਕੈ॥੮॥

ਦੋਹਰਾ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਤਵੇਤਾ[2] ਮਤਿ ਧੀਰ।
ਤਿਨ ਤੇ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਭੇ ਦੇਸ਼ ਪਤੀ ਬਰ ਬੀਰ॥੯॥
ਸਾਠ ਸਊਰਨਿ ਸੰਗ ਲੈ ਕਪਿਥਲ[3] ਲੀਨ ਛੁਰਾਇ।
ਤਹਾਂ ਪਠਾਨ ਜਿ ਪੰਚ ਸੈ ਹਤਿ ਕਰਿ ਦਏ ਭਜਾਇ॥੧੦॥
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤਿਨ ਕੇ ਤਨੁਜ ਮਤਿ ਅਪਾਰ ਗੁਨਵੰਤ।
ਸਭ ਦੇਸ਼ਨਿ ਮੈ ਬਿਦਤ ਬਹੁ ਕੁਲਦੀਪਕ ਜਸਵੰਤ॥੧੧॥

ਕਬਿਤ॥ ਤਾਂਕੋ ਸੁਤ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਭਯੋ
ਰਿਦੇ ਕੋ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਧੀਰ ਧਾਰਿਬੇ ਕੋ ਧਰ ਸੇ[4]।
ਗੁਨ ਗ੍ਰਾਹ, ਗੁਨ ਗਾਹ, ਗੁਨ ਗ੍ਰਿਹ, ਗੁਨ ਗੌਰ,
ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਗੇਯ ਗਤਿ ਗਮਯ ਗਾਰ ਗਿਰ ਸੇ[5]।
ਦਸੋ ਦਿਸ਼ ਦੌਰੈ ਜਸੁ ਦਾਨ ਦੈਬੋ ਦਿਨ ਦਿਨ
ਦਾਰਿਦ ਦੂਰਦ ਦਰਿਬੇ ਕੋ[6] ਸ਼ੇਰ ਦਰਸੇ।
ਬਾਲ ਬੈਸ ਬਪੁ ਮੇ ਬਿਲੋਕਿ ਲੋਕ ਬਿਸਮਤਿ
ਬ੍ਰਿੱਧਨਿ ਸੀ ਬੁੱਧਿ, ਮੁਖ ਬਾਰਿਜ ਸਦਰਸੇ[7]॥੧੨॥

[ਟੀਕਾ ਰਚਨ ਦੀ ਵਿਥਯਾ]

ਚੌਪਈ॥ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਬਡ ਭੂਪ ਬਹਾਦੁਰ। ਕਵਿ ਬੁਲਾਇ ਰਾਖਯੋ ਢਿਗ ਸਾਦਰ।
ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਨੀ। ਸਰਬ ਸ਼ਿਰੋਮਨਿ ਜਪੁਜੀ ਜਾਨੀ॥੧੩॥
ਅਰਥ ਗੰਭੀਰ ਮਹਾਨ ਮਹਾਨੇ। ਅਸ ਲਖਿ ਕਵਿ ਸੌਂ ਬਚਨ ਬਖਾਨੇ:
'ਅਲੰਕਾਰ ਯੁਤ[8] ਟੀਕਾ ਰਚੀਏ। ਨਿਰਨੈ ਅਰਥ ਧਰਹੁ ਮਤਿ ਖਚੀਏ॥੧੪॥
ਹੋਤ ਅਸ਼ੰਕਾ[9] ਯਾ ਮਹਿ ਜੇਤੀ। ਬੁਧਿ ਬਲ ਕਰਹੁ ਹਰਹੁ ਅਬ ਤੇਤੀ।'
ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਬਚਨ ਨ੍ਰਿਪਤਿਕੋ ਨੀਕਾ। ਕਵਿ ਨੇ ਰੁਚਿਕ[10] ਰਚਯੋ ਜਪੁ ਟੀਕਾ॥੧੫॥

ਦੋਹਰਾ॥ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਅਰਥ ਪਰਿ ਪਰਬਰਤੌਂ[11] ਹਿਤ ਸਾਥ॥
ਕਥੌਂ ਤਥਾ ਹੈ ਜਥਾ ਮਤਿ, ਬਿਘਨ ਮਥਹਿਂ[12] ਗੁਰ ਨਾਥ॥੧੬॥

---

੧. ਬਲ। ੨. ਗਯਾਨਵਾਨ। ੩. ਕੈਂਥਲ ੪. ਧਰਤੀ ਸਮਾਨ ਧੀਰਜ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ। ੫. ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਾਹਕ, ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ, ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਗੁਣਾਂ ਪਰ ਗ਼ੌਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ [ਐਸੇ] ਗਯਾਤਾ [ਜੈਸੇ] ਪਰਬਤ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ [ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਚਾਣਾਂ ਨਿਵਾਣਾਂ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ]। ੬. ਗਰੀਬੀ ਰੂਪ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਚਲਣ ਲਈ। ੭. ਕਵਲ ਵਰਗਾ ਮੁਖੜਾ। ੮. ਕਾਵਯ ਦੇ ਭੂਸ਼ਣਾਂ ਵਾਲਾ। ੯. ਸ਼ੰਕੇ, ਇਤਰਾਜ਼। ੧੦. ਚਾਹ ਕੇ। ੧੧. ਲੱਗਦਾ ਹਾਂ, ਰੁੱਝਦਾ ਹਾਂ। ੧੨. ਦੂਰ ਕਰਨ।

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਮਾਨਿਕ ਸਰਸ ਉਰ ਧਾਰੇ ਦੁਤਿ ਪਾਇ।
ਜਿਨ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁ ਸਿੰਧ ਮੈ ਅਰਥ ਸੁਧਾ ਦਰਸਾਇ॥੧੭॥
ਜਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੰਸੇ ਸਨੇ ਹਨਿਹੌਂ ਉੱਤਰ ਲੇਖ॥
ਦੂਖਨ ਦੇਉਂ ਦਿਖਾਇਕੈ ਭੂਖਨ ਹੈਂ ਸੁ ਬਿਸ਼ੇਖ॥੧੮॥
ਗੁਰ ਸ਼ਰਧਾ ਉਰ ਉਰ ਜੇ ਸੁਨਤ ਸਪੂਰਨ ਹੋਇਂ।
ਬਹੁਰ ਨ ਸੰਸੈ ਸੋਚਹੀਂ ਪਠਹਿਂ ਗੁਨਹਿਂ ਇਹ ਜੋਇ॥੧੯॥
ਬਜੰਗ ਲੱਛਨਾਂ ਬਹੁਰ ਧੁਨਿ[੧] ਨੀਕੇ ਦੇਉਂ ਦਿਖਾਇ।
ਅਲੰਕਾਰ ਸਭ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਲਿਖਹੌਂ ਪਰਖਿ ਬਨਾਇ॥੨੦॥
ਏਕ ਦੋਇ ਤ੍ਰੈ ਚਾਰ ਤੇ ਫੁਰੈਂ ਅਰਥ ਮਤਿ ਜੋਇ।
ਜੇ ਸਿਖਜਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੁਤ[੨] ਸੁਨੇ ਸਰਬ ਲਿਖੌਂ ਮੈਂ ਸੋਇ॥੨੧॥
ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰਬਾਨੀ ਕੇ ਬਿਖੈ ਕਾਵਯ ਰੀਤਿ ਸਭਿ ਆਹਿ।
ਕਿਨਹੁੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰੀ ਜਗ ਅਸ ਪਿਖਿ ਮਮ ਭਈ ਚਾਹਿ॥੨੨॥
ਧਰਨੀ ਹੀਰਨਿ ਕੀ ਸਰਸ ਗੁਰਬਾਨੀ ਮਤਿ ਮੋਲ[੩]।
ਖਨਵਾਰੀ ਜਯੋਂ ਖੋਜਿ ਕੈ ਅਰਥ ਦਿਖਾਊਂ ਅਮੋਲ॥੨੩॥

[ਜਪੁਜੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਮਹਾਤਮ]

ਦੋਹਰਾ॥ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਮਹਿਮਾ ਮਹਾਂ ਬਰਨਿ ਸਕੈ ਕਹੁ ਕੌਨ।
ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ-ਦਾਇਨੀ ਚਤੁਰ ਪਦਾਰਥ ਭੌਨ॥੨੪॥
ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਨਵ ਨਿਧਿ ਜੇ ਸਭ ਬਿਧਿ ਕੀ ਦਾਤਾਰੁ॥
ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਿ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਧਰ ਪਰ ਸਿਰ ਕਹੁ ਧਾਰਿ॥੨੫॥
ਜਿਸ ਤੇ ਚਾਹਤ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਸੁਰ ਗਨ ਹੈ ਗੁਰ ਸਿਖਯ।
ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਦਾ ਜਿ ਸੇਵਹੀਂ ਧੰਨ ਸਿ ਨਰ ਜਗ ਦਿਖਯ॥੨੬॥
ਬਿਧਿ ਪ੍ਰਪੰਚ ਮੈ ਜੇਅ ਹੈਂ ਊਚ ਨੀਚ ਸੁਰ ਪ੍ਰੇਤ[੪]।
ਜਪ ਸੇਵਕੁ ਕੇ ਬਿਘਨ ਕੋ ਕਰਿ ਨ ਸਕੈਂ ਕਛੁ ਹੇਤ[੫]॥੨੭॥
ਇਸ ਤੇ ਊਪਰ ਔਰੁ ਨਹਿਂ ਸਭ ਮੰਤ੍ਰਨਿ ਸਿਰਮੌਰ।
ਜਪੁ ਸੇਵਕੁ ਦ੍ਵੈ ਲੋਕ ਮੈਂ ਸਨਮਾਨਤ ਸਭ ਠੌਰ॥੨੮॥
ਪਠਨਿ ਸੁਨਨਿ ਫਲੁ ਜਾਹਿਂ ਕੋ ਸਭ ਤੇ ਊਚ ਮਹਾਨ।
ਇਸ ਕੇ ਸਮ ਨਹਿਂ ਔਰ ਮੈਂ ਖੋਜਿਯ ਸਰਬ ਜਹਾਨ॥੨੯॥
ਨਰਨਿ ਉਧਾਰਨਿ ਕਾਰਨੇ ਕਲਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਬੀਨ।
ਹਾਨ ਅਗਯਾਨਹਿ ਗਯਾਨ ਦਾ[੬] ਮਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰ ਯਹ ਕੀਨ॥੩੦॥

੧. ਕਾਵਯ ਕਲਾ ਦੇ ਭੂਸ਼ਨ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਆਦਿ। ੨. ਕੰਨੀਂ ੩. ਅਮੁਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸਮਾਨ ਹੈ।
੪. ਵਿਧਾਤਾ ਦੇ ਰਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਦੇਉਤੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਤ ਹਨ। ੫. ਭਾਵ ਜਪੁ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ੬. ਗਿਆਨ ਦਾ ਦਾਤਾ।

ਥਿਰੁ ਮਲੁ, ਰੋਕਿ ਰਿਖੀਕ ਕੋ[1] ਨਿਤਪ੍ਰਹਿ ਜਪੁਜੀ ਜਾਪ !
ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਇ ਮਹਾਂ ਪਦ ਹਰਿ ਕਰਿ ਤੀਨਹੁ ਤਾਪ॥੩੧॥
ਨਾਮ ਧਰਯੋ ਗੁਰਸਿਖਯ ਨਿਜ, ਜਪੁਜੀ ਕੰਠ ਨ ਕੀਨ।
ਤੰਦੁਲ ਬਿਨ ਤੁਖ ਕਾਜ ਕਿਹ, ਨਿਸ਼ਫਲ ਇਸ ਬਿਧਿ ਚੀਨ[2]॥੩੨॥
ਅਬ ਆਗੈ ਪਰਗਟ ਕਰੌਂ ਅਰਥ ਗਯਾਨ ਕੇ ਧਾਮ।
ਨਿਸਚੇ ਕਰਿ ਪਠਿ ਜੇ ਸੁਨਹਿਂ ਮਨ ਪਾਵਹਿਂ ਬਿਸ੍ਰਾਮ॥੩੩॥

੧ਓ

ਟੀਕਾ- ਏਕ ਜੋ ਮਾਯਾਸਬਲ[3] ਪੁਰਖ ਹੈ ਸੋ 'ਓਅੰ' ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਭਯੋ। ਤਿਸ ਓਅੰ ਕੇ ਕਹਿਨ ਤੇ ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਸਥਾਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਬੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ, ਇਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਇਕਾਂਗ[4] ਨਹੀਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਓਅੰ ਕੇ ਆਦਿ ਇਕਾਂਗ ਲਿਖਯੋ, ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ? ਉੱਤਰ-ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜੋ ਸਰਬੱਗਯ ਹੈਂ, ਆਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਸਰਬ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰਤੀ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਰਾਖਯੋ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਵੇਦ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਮਤ ਹੁਤੋ। ਅਬ ਕਲਜੁਗਿ ਕੌ ਸਮ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਮੰਦ ਬੁਧੀ ਲੋਕਨ ਕੀ ਜਾਨ ਕਰਿ ਤਿਸ ਬੇਦ ਕੋ ਹੀ ਅਬ ਦੇਸ਼ ਭਾਖਾ ਮੇਂ ਬਨਾਇ ਲਿਖਯਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀਓ। ਧਰਮ ਕੀ ਸਥਿਰਤਾ ਕੇ ਹਿਤ ਜਗਤ ਕੇ ਉਧਾਰਬੇ ਹਿਤ ਜੋ ਸ਼੍ਰਤਿ 'ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ' ਮੇਂ ਰਾਖੀ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਥਾ ਸ਼੍ਰਤੀ:-'ਏਕੋਹੰ ਬਹੁ ਸ਼ਯਾਮ:।' ਜਬ ਮਾਯਾਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਭਯੋ, ਤਬ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟਯੋ। 'ਏਕੋਹੰ'-ਏਕ ਜੋ ਮੈਂ ਸੋ ਬਹੁ ਹੋਵੌਂ। ਇਸ ਕਹਿਨ ਤੇ ਬਿਸਤਾਰ ਕੋ ਜਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਭਯੋ। 'ਏਕੋਹੰ', ਇਸ ਕਹਿਨ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਭੀ ਕਹਿਨ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੁਤੋ। 'ਏਕੋਹੰ' ਇਨ ਅਖਯਰਨ ਤੇ ਓਅੰਕਾਰ '੧ਓ' ਬਨਯੋ ਸੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ। 'ਏਕੋਹੰ' 'ਏਕੋ' ਕੇ ਕਕਾਰ ਤੇ ਉਕਾਰ ਨਿਕਾਸਯੋ। 'ਹੰ' ਕੇ ਬੀਚ ਤੇ ਅਕਾਰ ਸੂਰ ਅਰ ਮਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਬਨੀ ਬਿੰਦੀ, ਸੋ ਦੋਊ ਨਿਕਾਸੇ, ਤੀਨ ਅਖਯਰ ਹੋਤ ਭਏ : ਉਕਾਰ, ਅਕਾਰ, ਮਕਾਰ। ਤੀਨੋਂ ਅੱਛਰੋਂ ਤੇ 'ਓਅੰ' ਬਨਯੋ। ਸੋ 'ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ' ਅਰਥ ਭਯੋ। ਯਾਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦੂ ਕੀ ਸ਼੍ਰਤਿ ਰਾਖੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤੌ ਬੇਦ ਭੀ ਤਿਨਕੇ ਹੀ ਸ੍ਵਾਸ ਰੂਪ ਥੇ। ਤਿਨ੍ਹੋ ਸੇ ਬਿਰੁਧ ਜੇ ਕਹਿਤੇ ਬਾਨੀ, ਤੌ ਅਪਨੇ ਮਤ ਬਿਰੋਧ ਪਰਤੋ। ਯਾਂਤੇ ਸੋਈ ਬਾਨੀ ਮੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਬ ਬੇਦ ਮੇ ਆਪਿ ਬਰਨਲ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਓਅੰਕਾਰ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਸਭ ਹੀ ਜਗਤ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਵਾਚਯ[5] ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਇਸ ਕੋ ਵਾਚਕ[6] ਹੈ, ਅਰ ਇਹ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ, ਅਰੁ ਜਗਤ ਨਾਮੀ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਜਗਤ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਅਰੁ ਨਾਮੀ ਅਗਯਾਨ ਕਰਕੇ ਦੋਇ ਰੂਪ ਹੋਇ ਕਰਿ ਫੁਰਤੇ ਹੈਂ, ਗਯਾਨ ਭਏ ਤੇ ਨਾਮ ਨਾਮੀ

੧. ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ।

੨. ਜਿਵੇਂ ਚਾਵਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੋਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਤਿਵੇਂ ਨਿਸ਼ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ।

੩. ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਲ ਸਹਿਤ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ।

੪. ਏਕਾ, ੧।

੫. ਸ਼ਬਦ ਸੰਕੇਤ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਵੇ। ੬. ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ, ਸੂਚਕ, ਬੋਧਕ।

ਏਕ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤੀਨ ਅਖਰ ਕਹੀਏ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀਏ, ਤੀਨ ਪਦ ਕਹੀਏ, ਚੌਥੇ ਨਾਦ ਹੈ। ਅਕਾਰ ਧਿਸ਼ਟਾਨ[੧] ਜੀਵ ਕੋ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ[੨] ਹੈ, ਈਸ਼ਰ ਕੋ ਜੋ ਵੈਸ਼ਵਾਨਰ[੩], ਤਿਸ ਕੋ ਧਿਸ਼ਟਾਨ ਹੈ। ਜਾਗ੍ਰਤ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨੀ ਉਕਾਰ ਜੋ ਹੈ, ਤੈਜਸ ਜੀਵ ਕੋ ਹਿਰੰਨਗਰਭ[੪] ਈਸ਼ਰ ਕੋ ਧਿਸ਼ਟਾਨ ਹੈ, ਸੁਪਨ ਕੋ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਮਕਾਰ ਪ੍ਰਾਗ ਜੀਵ ਕੋ ਅਬਸਾਕ੍ਰਿਤ[੫] ਈਸ਼ਰ ਕੋ, ਇਨ ਕੋ ਧਿਸ਼ਟਾਨ ਹੈ। ਸੁਖੋਪਤਿ ਕੋ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਜੋ ਨਾਦ ਹੈ ਸੋ ਤੁਰੀਆ ਹੈ। ਅਰਧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸਹੀ ਤੇ ਮਾਯਾ ਬਿਖੇ ਫੁਰਨੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਸਭ ਮਾਯਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ; ਦਵੈਤ ਪਰਪੰਚੁ ਸਭ। ਤਾਂਤੇ ਏਹ ਜੋ ਮਾਯਾ ਰੂਪ ਰਚਨਾ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਕਰਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤੀ ਹੈ। ਹੋਰੁ ਦਵੈਤ ਭਿੰਨ ਕੁਝ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ। ਇਤਨੇ ਕਹਿਨ ਕਰ ਇਹ ਸਿਧ ਭਯਾ : ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਅਕਾਰ, ਉਕਾਰ, ਮਕਾਰ, ਅਰਧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਸੋਈ ਇਹ ਪਰਪੰਚੁ[੬] ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੋਰੁ ਕੁਝ ਵਸਤੂ ਪਰਪੰਚੁ ਨਹੀਂ ਪਾਈਤਾ; ਜੈਸੇ ਜਲ ਤੇ ਭਿੰਨ ਸਮੁੰਦਰ ਕਾ ਰੂਪ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਪਾਈਤਾ। ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਬਿਨਾ ਵਾਉ ਕੋ ਰੂਪ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਸਜਾਮਤਾ[੭] ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੱਜਲ ਕੋ ਰੂਪ ਹੋਰ ਨਾਹੀ। ਓਅੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਨਾਮ ਸੁਭਾਵਕੁ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਕੋ ਨਾਮ ਉਸ਼ਨ[੮] ਸੁਭਾਵਕੁ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਮੁਖਜ ਹੈ। ਹੋਰ ਉਪਾਸਨੋਂ ਕਰਿ ਪਰਮਪਰਾ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਸਾਖਯਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੈ; ਤਾਂਤੇ ਸਭਨਿ ਮੇਂ ਸਰੇਸ਼ਟ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ।

ਏਕ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਏਕ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਛੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸ਼੍ਵਨਾਦਿਕੋਂ[੯] ਮੇਂ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਅੰਤਰਗਤਿ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈਂ ਸੋ ਮਨ ਬਾਨੀ ਤੇ ਪਰੇ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਸਭਨ ਕੇ ਆਦਿ ਓਅੰਕਾਰ ਲਿਖਜਤਿ ਹੈ। ਜਿਸੁ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਆਦਿ ਓਅੰਕਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੰਤ੍ਰ ਭੀ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਰਬ ਉਪਨਿਖਦੋਂ ਮੇਂ, ਅਰ ਸ਼ਾਸਤਰੋਂ ਮੇਂ, ਪੁਰਾਨੋਂ ਮੇਂ, ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਯੋ ਹੈ।

ਸਪਤ ਮਤ ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਪਤੋਂ ਨੇ ਨੌਂ ਨੌਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਭੇਦ ਤਰੇਸਠ ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਸਗੁਣ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਭੀ ਹੈ। ਸੋਈ ਜੋ ਸਪਤ ਮਤ ਹੈਂ ਤਿਨਕੋ ਭੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਬਿਥਾਰ ਜੇ ਕਰੀਏ ਤੌ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਗ੍ਰਿੰਥ ਬਧਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਸਿੱਧਾਂਤ ਹਿਰੰਨਗਰਭੋਂ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਜੀ ਕਾ ਕਹਿਆ ਹੋਆ; ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਨਵਰੂਪ ਹੈਂ :- ਤ੍ਰਿਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਅਖਰ ਰੂਪ। ਪਤੰਜਲੀਓਂ ਕਾ ਮਤ ਭੀ ਐਸੇ ਹੈ, ਕਪਲ ਮੁਨਿ ਜੀ, ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੇ ਕਰਤਾ,

---

੧. 'ਅ' ਆਸਰਾ ਰੂਪ ਹੈ।

੨. ਸੰਸਾਰ.

੩. ਈਸ਼ਵਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਚੇਤਨ।

੪. ਓਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਅੰਡ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਕਵੀ ਜੀ ਇਥੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਪਦ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਕਤੀ ਯੁਕਤੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਜੀਵ ਈਸ਼ਰ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ।

੫. ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਗੁਪਤ।

੬. ਸੰਸਾਰ।

੭. ਕਾਲਖ।

੮. ਗਰਮੀ। ਨਿਘ।

੯. ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਤ੍ਰਿਗਜਾਨ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਗੁਨ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਕਾਰਨ ਰੂਪ। ਤੀਸਰੇ ਅਪਾਤ੍ਰ ਮੁਨਿ ਐਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਤ੍ਰਿਮੁਖ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਦੇਵਤਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਪ੍ਰਯੋਜਨ ਰੂਪ। ਬਜਾਸ ਜੀ ਕੋ ਮਤ ਭੀ ਐਸੇ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰੋਂ ਕੇ ਮਤ ਕਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕੋ ਐਸੇ ਹੈ : ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਲਿੰਗ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਸੰਗਜਾ ਰੂਪ। ਪੰਚਮੇ ਬ੍ਰਹਮਨਿਸ਼ਟੋਂ ਕੇ ਮਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਏਹ ਹੈ : ਤ੍ਰਿਸਥਾਨ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਪਦ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਪ੍ਰਗਜਾ ਰੂਪ। ਖਸ਼ਟਮੋ ਸ਼ਿਵ ਕੋ ਸਿੱਧਾਂਤ, ਸੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ : ਤ੍ਰੈਅਵਸਥਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰੈਭੋਗ ਰੂਪ, ਤ੍ਰੈਭੋਗਤਾ ਰੂਪ। ਸਪਤਮੋ ਬੈਸ਼ਨਵ ਕੋ ਮਤ, ਪੰਚਰਾਤ੍ਰ ਨਾਰਦ ਕੋ, ਸਿੱਧਾਂਤ ਐਸੇ : ਤ੍ਰਿਆਤਮਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਸੁਭਾਵ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਬਯੂਹ ਰੂਪ। ਸਪਤ ਵਾਰ ਨੌ ਕੇ ਕਰਨ ਕਰਿ ਤ੍ਰੇਹਟ ਰੂਪ ਓਅੰਕਾਰ ਸਗੁਨ ਸਥੂਲ ਕੇ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਚੌਸਠਵੇਂ ਰੂਪ ਸੂਖਮ ਨਿਰਗੁਨ ਨਿਹਕਲਹ[1] ਹੈ। ਇਤਨੇ ਕਹਨ ਸੋਂ ਸਿਧ ਕਿਆ ਭਯਾ? ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਿ ਔਰ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਰਨਨ ਕੀਯੋ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਰਨਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਸਰਬ ਕੋ ਪਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤੈਸੇ ਓਅੰਕਾਰ ਭੀ ਸਰਬ ਕੋ ਪਰਾ ਹੈ। ਔਰ ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਦਸ ਨਾਮ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਲਿਖਤ ਹੈਂ : ਓਅੰਕਾਰ, ਪ੍ਰਣਵ, ਸਰਬ ਬਜਾਪੀ, ਅਨੰਤ, ਤਾਰ, ਸੁਕਲ, ਵੈਦਯੁਤ, ਹੰਸ, ਤੁਰਿਯ, ਬ੍ਰਹਮ; ਇਹ ਦਸ ਨਾਮ ਹੈਂ। ਸਰਬ ਨਾਮੋਂ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤੌ ਭੀ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਏਕ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਜਬ ਉਚਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਚਰਨੋਂ ਤੇ ਲੇਕਰ ਮਸਤਕ ਪ੍ਰਯੰਤ ਸਭ ਸਰੀਰ ਕੋ ਊਚਾ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ, ਤਿ ਕਾਰਿਕੈ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਕਰਿ ਪ੍ਰਾਨ ਊਰਧ[2] ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਯਾਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਉਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਨ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੋ ਭੀ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ ਇਸਤੇ ਭੀ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ। ਅਰੁ ਓਅੰਕਾਰ ਦੋ ਅੱਖਰੋਂ ਕਰ ਸਿੱਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ : ਪਾਲਨ ਔ ਰਖਯਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਕਾ ਭਜਨ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਇਹ ਪਾਲਨ ਔ ਰਖਯਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਪਾਲਨ ਔ ਰਖਯਾ ਕਹੀਏ ਜੋਗ ਔ ਖੇਮ, ਸੋ ਇਹ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਯਾ ਤਿਸਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਨੀ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮੁ ਜੋਗ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਰਖਯਾ ਕਰਨੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਖੇਮ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਕਾ ਉਪਾਸਕ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਨੀ, ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਤਿਸ ਕੋ ਬਾਂਛਤ[3] ਹੋਇ, ਅਰੁ ਜੋ ਪਾਸ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੀ। ਅਰਥ ਯੇਹ : ਜੋ ਸਕਾਮੀ ਹੈ ਉਸ ਕੋ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਸਾਥ, ਜੋ ਜਗਜਾਸੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਗਜਾਨ ਭੂਮਿਕਾ ਦ੍ਵਾਰਾ, ਜੋ ਗਜਾਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਕਾਮਾਦਿਕਾਂ ਤੇ ਰਖਯਾ ਕਰਤਾ ਹੈ; ਯਾਤੇ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਔਰ ਭੀ ਅਰਥ ਹੈ : ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਾ ਏਹ ਅਰਥ ਹੈ : ਜੋ ਇਸ ਕਾ ਜਨ ਕਰਨੇਹਾਰੇ ਹੈਂ ਤਿਨਕਾ ਬਚਨ ਕਹਿਆ ਹੋਆ ਸਰਬ ਦੇਵਤਾ ਵਰ ਸ੍ਰਾਪ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਲੇਤੇ ਹੈਂ। ਉਨ ਕੀ ਆਗਜਾ ਫੇਰਤੇ ਨਹੀਂ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭੀ ਹੈ। ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ

---

੧. ਕਲਹ ਕਲੇਸ਼ ਰਹਿਤ। ਸਭ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ।

੨. ਉੱਪਰ ਨੂੰ।

੩. ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੋਵੇ।

ਕੋ ਉਚਾਰਨ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਅਪਨਾ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਸੋ ਕਰ ਲੇਤ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ ਇਤਨੇ ਤਿਸ ਕੇ ਹੀ ਅਰਥ ਭਏ। ਅਗਾਰੀ ਔਰ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈਂ ਰਹੇ ਨੌਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ; ਕਿਉਂ ਜੋ ਗ੍ਰਿੰਥ ਬਢਬੇ ਕੇ ਕਾਰਨ ਤੇ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਤ੍ਰੇਹਠ ਰੂਪ ਸਪਤ ਮਤ ਕੇ ਕਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਾ ਭੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਜੋ ਇਸੀ ਹੇਤੁ ਤੇ।

ਜਾਗਵਲਕ[1] ਜੀ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਅਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਜਾਨ ਕਰ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰੀ ਹੈ। ਕੇਈਕ ਅਰਧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਕਰ ਸੇਵਤੇ ਹੈ। ਕੇਈਕ ਇਸ ਕੋ ਏਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨ ਕਰ, ਕੇਈ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਕਰ, ਕੇਈ ਤੀਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰਕੇ, ਕੇਈਕ ਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨ ਕਰ ਕਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਸਿਧ ਇਹ ਭਯਾ : ਓਅੰਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ! ਅਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਭੀ ਹੈ। ਜੈਸ ਇਸ ਕੋ ਰੂਪ ਕਿਸੀ ਕੇ ਜਾਨਬੇ ਮੈਂ ਆਯੋ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦ੍ਵਾਰਾ, ਬੁਧਿ ਦ੍ਵਾਰਾ, ਕਿੰਵਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦ੍ਵਾਰਾ; ਸੋਈ ਰੂਪ ਜਾਨ ਕਰ ਸੇਵਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਭਨੋਂ ਕਾ ਸਫਲ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਓ ਹੈ ਅਨਿਕ ਰੀਤਿ ਸੋ ਸਰਬ ਬਨਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਮੈਂ ਸਰਬ ਬਨਤ ਹੈ। ਏਕ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਜਾਨਿ ਜੋ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਕਿਸ ਰੀਤਿ? ਏਕ ਦੋ ਆਦਿ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਇਹ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ ਯਾਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਜੋ; ਅਰਥ ਏਹ ਜੋ ਸਰਬ ਅੱਛਰ ਹੈਂ ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਮੈਂ ਨਾਮ ਰੂਪ ਬੋਲਨ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਅੱਖਰੋਂ ਹੀ ਮੇਂ ਹੈਂ, ਅੱਖਰੋਂ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗਾ; ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਸਿਧ ਭਯੋ : ਜੋ ਜਗਤ ਕੋ ਬਨਾਉ ਸਰਬ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ੇਸ਼ ਔਰ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ।

'ਏਕੋਹੰ ਬਹੁ ਸ਼ਜਾਮ' : ਇਸ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਤੇ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਨਿਕਾਸਜੋ ਹੈ ਸੋ ਜਗਤ ਕੇ ਰਚਿਬੇ ਕੋ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਨਾਨੱਤ੍ਰ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤੋ ਹੈ। ਜੇ ਜਗਤ ਕੇ ਲੈ ਕਰਬੇ ਮੈਂ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤੋ 'ਸੋਹੰ' ਤੇ 'ਓਅੰ' ਨਿਕਸਤਿ ਹੈ। ਦ੍ਵੈਤ ਕੇ ਲੈ ਕਰਬੇ ਹਿਤ। 'ਸਕਾਰ' ਤੇ 'ਉਕਾਰ' ਨਿਕਸਤ ਹੈ, 'ਹਕਾਰ' ਤੇ 'ਅਕਾਰ' ਔਰ ਬਿੰਦੀ ਕੋ 'ਮਕਾਰ' ਨਿਕਾਸੇ 'ਓਅੰ' ਹੋਤ ਹੈ। ਤੀਨੋ ਅਖਰ ਕੋ ਹਕਾਰ ਬਿੰਜਨ[2] ਹੋ ਕਰਿ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ 'ਸੋਹੰ' ਤੇ 'ਏਕਓ' ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੀ ਦ੍ਵੈਤ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਏਕ ਬੀਜ ਮਾਤ੍ਰ ਭਯੋ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਹੀ ਅਰਥ ਤੇ ਬਿਸਥਾਰ ਸ਼ਾਸਤਰੋਂ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਹੈਂ, ਮੂਲ ਯਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ 'ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ' ਕੋ ਕਰਿਕੈ ਅਗਾਰੀ ਬਹੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਭੂਤ ਭਵਿੱਖ ਵਰਤਮਾਨ ਜੋ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਹੈ ਇਸ ਮੇਂ ਜੋ ਅਬਾਧ ਹੋਇ ਸੋ 'ਸਤਿ' ਕਿੰਵਾ ਜਾਗ੍ਰਤ,

---

੧. ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ – ਯਾਗਜਵਲਕਜ।

੨. ਮਿਲ ਕੇ, ਜੁੜ ਕੇ।

(ਅ) ਵਜੰਜਨ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲਟਣ 'ਤੇ।

ਸੁਪਨ, ਸੁਖੋਪਤਿ, ਇਠ ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ ਕੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਿਖੈ ਜੋ ਏਕ ਰਸ ਰਹੇ ਸੋ ਸਤਿ। [ਸਤਯਮਚਾਸਾਊਨਾਮ] ਸਤਿਨਾਮ। ਸਤਿਨਾਮ= ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਜਿਸਕੋ ਹੋਇ, ਸਤਯ ਹੀ ਨਾਮ ਹੋਇ, ਸੋ 'ਸਤਿਨਾਮ'।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :- ਸਤਿ ਕੇ ਜੋ ਤਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਇਕਾਰ ਔਰ ਗ੍ਰੰਥਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਤਕਾਰ ਮੇਂ ਇਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ[1] ?

ਉੱਤਰ :- ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਤਕਾਰ ਕੋ ਯਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਨ : 'ਸਤਯੰ ਗਯਾਨਮਨੰਤੰ ਬ੍ਰਹਮ'। ਯਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਭਾਖਾ ਮੈਂ ਇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ[2] ਹੈ। ਜੈਸੇ 'ਜਯ ਜਯ' ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮੇਂ ਹੈ। ਭਾਖਾ ਮੇਂ 'ਜੈ ਜੈ' ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਪਦ ਜਯ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਐਸੇ ਹੈਂ; ਜੇ ਭਾਖਾ ਮੇਂ ਇਕਾਰ ਨਾ ਬਨਾਵੇਂ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਤੌ ਦੋਖ ਹੋਤ ਹੈ। ਯਾਹੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਬਗਯ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਲਿਖਾਇ ਗਏ ਹੈਂ ਐਸੋ। ਜੋ ਸਤਿ ਚਿਦਾਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਸੋ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਬਨਯੋ। ਮਾਯਾ ਕੋ ਆਸ੍ਰੇ ਸਥਾਨ। ਆਪਨੀ ਚੈਤੰਨ ਸੱਤਾ ਕਰਿਕੈ ਮਾਯਾ ਦ੍ਵਾਰੇ ਵਾਰੰਵਾਰ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚਤ ਹੈ ਸੋਈ ਜੋ ਸਤਿ ਹੈ, ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਤੇ ਕਰਤਾ ਨਾਮ ਭਯੋ। ਕਰਤੱਤ ਕੋ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ। ਪੁਰਖੁ ਕੋ ਅਰਥ 'ਖੁਰਖੁ' ਹੈ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਨਿਪੁੰਸਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾ ਪੁਰ ਪੁਰ ਬਿਖੇ ਜਿਸ ਕਾ ਸੈਨ ਹੋਇ, ਸਰਰ ਬਯਾਪੀ, ਤੇ ਪੁਰਖੁ ਕਹੀਐ। ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਭਉ ਤ੍ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ 'ਨਿਰਭਉ', ਵਾ 'ਭਵ' ਨਾਮ ਜਗਤ ਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੋ, ਜੋ ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਇ ਸੋ 'ਨਿਰਭਉ'। ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਬੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਕਿਆ? ਸਮਾਨ ਹੈ ਸਰਬ ਕੋ, ਸੋ 'ਨਿਰਵੈਰੁ'। ਜਿਸ ਕੀ ਮੂਰਤਿ ਅਕਾਲ ਹੈ। ਮਾਰਨ ਵਾਰੋ ਔਰ ਜਿਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਸੋ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ। ਵਾ ਕਾਲ ਨਾਮ ਸਮੇਂ ਕੋ। ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਕਰਕੇ ਜੋ ਬਾਲ ਜੁਵਾ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵੈ, ਸੋ। ਵਾ ਏਕਾਖਰੀ ਕੋਸ਼ ਮੇਂ 'ਅਕਾਰ' ਬਿਸ਼ਨੂ, 'ਕਾ' ਬ੍ਰਹਮੇ ਕੋ, ਲੈ ਕਰਨ ਤੇ 'ਲਕਾਰ' ਤੇ ਨਾਮ ਸ਼ਿਵ ਕੋ, 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਤੀਨ ਮੂਰਤਿ ਬਨਿ ਬੈਠਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ। ਜੂਨਿ ਜੋ ਚੌਰਾਸੀ ਹੈ ਤਿਨੋਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ 'ਅਜੂਨੀ'। ਵਾ 'ਅਜ' ਨਾਮ ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਨ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਜਿਸ ਤੇ ਊਨ ਹੋਇ ਸੋ। 'ਸੈਭੰ ਸ੍ਵੈਭੂ ਕੋ ਸੈਭੰ ਪਾਠ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਤੇ ਜੋ ਭਯੋ ਹੋਇ ਸੋ ਸੈਭੰ। ਵਾ ਸੈਂਕਰੇ ਸੰਸੇ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰ ਹੋਇ, ਸੋ। ਐਸੋ ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੋ ਚਿਤ ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਬਸੈ? ਵਾ ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਨੈਂ ਕਿਸ ਰੀਤਿ। ਵਾ ਐਸੋ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕੈਸੇ ਦੇਇ? ਇਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ'। ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਜੋ ਹੋਇ ਤੋ ਪੂਰਬ ਕਹਨੋ ਸਰਬ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੋ ਦੁਖੀ ਦੇਖ ਕਰਿ ਦਯਾ ਕਰਹਿ ਤਬ ਹੋਇ। 'ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਦਯਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ। 'ਗੁਰ' ਕੋ ਅਰਥ : 'ਗੋ' ਨਾਮ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਅਗਯਾਨ ਕੋ ਅਰਥ। 'ਰੁ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕੋ ਅਰਥ। ਅਗਯਾਨ ਕੋ ਨਸ਼ਟ ਕਰਿ ਜੋ ਗਯਾਨ ਦੇਇ ਸੋ 'ਗੁਰ'।

ਇਹ ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼ਲੋਕ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੈ ਬਨਾਯੋ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਯੰਤ

੧. ਭਾਵ 'ਸਤਿ' ਦੇ 'ਤ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿਹਾਰੀ ਕਿਉਂ ਹੈ।
੨. ਭਾਵ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਯ' ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਇ' ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਅਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਇਸੀ ਸ਼ਲੋਕ ਕੋ ਕਰਤ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਕੈਸਾ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕੁ ਹੈ? ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਸੇਵਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਲਭ ਪਦਾਰਥ ਮੁਕਤਿ ਤੇ ਆਦਿ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ ਤਿਸ ਕੇ ਮੰਗਲ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋ ਧਯਾਨ ਧਾਰਿਕੈ ਉਚਾਰਨੋ। ਅਬ ਔਰ ਮੰਤ੍ਰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਕੇ ਠਾਕੇ ਹੋਏ ਹੈਂ, ਸਫੁਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ। ਇਹ ਸਫੁਰਨ ਹੋਤ ਹੈ।

ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਗ੍ਰਿਥਨ ਮੇਂ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ 'ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ' ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਜਹਾਂ ਆਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਕੋ 'ਜੈ ਪਦ' ਕਹਯੋ ਹੋਇ, ਸੋ 'ਅਸ਼ੀਰਬਾਦਾਤਮਕ' ਨਾਮ ਹੈ। ਤੀਸਰੋ 'ਵਸਤੂ ਨ੍ਰਿਦੇਸ਼'ਸੋ ਹੈ ਜਹਾਂ ਅਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਕੋ ਸਰੂਪ ਵਾ ਗੁਨ ਵਰਨੀਏ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਅਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਕੋ ਬਰਨਨ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਮੰਗਲਾਚਰਨ। ਕਾਰਨ ਯਾਂਕੋ ਏਹ : ਨ੍ਰਿਬਿਘਨ ਸਮਾਪਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ। ਈਹਾਂ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਵਸਤੂ ਨ੍ਰਿਦੇਸ਼, ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੈ। ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਨਾਮ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਨਾਮੋਂ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਕਰਿ ਸਰੂਪ ਅਰ ਗੁਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਨਿਰੂਪਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਵਸਤੂ ਨ੍ਰਿਦੇਸ਼। ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਤਮਕ ਅਰ ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਏ ਦੋਨੋਂ ਜੋ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੈਂ ਏਕਲੇ ਏਕਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਵਸਤੂ ਨ੍ਰਿਦੇਸ਼ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਜੈ ਅਰੁ ਨਮੋ ਕੇਵਲੁ ਕੈਸੇ ਬਨੈ? ਪੂਰਬ ਨਾਮ ਵਾ ਗੁਨ ਵਾ ਸਰੂਪ ਕਹਿਕੇ ਕਹਿਬੋ ਬਨਤ ਹੈ। ਅਰੁ ਵਸਤੂ ਨ੍ਰਿਦੇਸ਼ ਏਕ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕੁ ਬਨਾਯੋ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਂ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਗੁਨ ਕਹਿਕੈ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕਹਯੋ, ਜਗਤ ਕੀ ਮ੍ਰਿਜਾਦਾ ਹੇਤ। ਅਰੁ ਤਿਨਕੋ ਨਾਮ ਲੇਨੇ ਕਰ ਤੋ ਅਨੇਕ ਬਿਘਨ ਨਾਸ਼ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ[੧]।

'੧ਓ' ਇਸ ਮੇਂ ਤੋਂ ਬਿਸ਼ੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲਛਨ - ਜਹਾਂ ਏਕ ਕੋ ਥਾਨ ਅਨੇਕ।
ਬਰਨੈਂ, ਸੋਇ 'ਬਿਸ਼ੇਖ' ਬਿਬੇਕ।

ਈਹਾ ਏਕ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਸਰਬ ਥਾਨ ਮੇਂ ਬਿਸਥਰਯੋ ਹੈ, ਯਾਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖਾਲੰਕਾਰ। ਵਾ ਉਲੇਖਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਓਅੰਕਾਰ ਮੇਂ ਬਨਤ ਹੈ :

ਇਕ ਕੋ ਬਹੁਤ ਰੀਤੀ ਕਹਿੰ ਜਹਾਂ।
ਅਲੰਕਾਰ 'ਉਲੇਖੋ' ਤਹਾਂ।

ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਸਪਤ ਮਤ ਨੇ ਔਰ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਜਾਨਯੋ ਯਾਂਤੇ ਉਲੇਖਾ।

ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਸਰੂਪ ਬਰਨਨ, ਤੇ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਰੁ ਸਤਿ ਯਹਿ ਜਾਤੀ, ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਯਹ ਸੁਭਾਵ, ਯਾਂਤੇ ਜਾਤਿ ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਨ - ਜਹਿੰ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰੀਏ।
'ਭੂਪਨ ਜਾਤਿ' ਸੁ ਤਹਾਂ ਬਿਚਰੀਏ।
ਜਹਿ ਸੁਭਾਵ ਕੋ ਬਰਨਨ ਹੋਇ।
ਤਹਾਂ 'ਸੁਭਾਵੋਕਤ' ਲਖਿ ਸੋਇ।

੧. ਏਥੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਾਪਤ ਹੋਏ, ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਇਸ ਮੰਗਲ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਸਰਬ ਸਥਾਨ ਤੇ ਬੂਝ ਕੋ ਹਟਾਇ ਕਰ ਏਕ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾ।

ਲੱਛਨ - ਇਕ ਥਲ ਬਰਜ ਦੁਤਿਯ ਥਲ ਮਾਹੀ।
ਕਛੁ ਠਹਿਰਾਇਂ 'ਪ੍ਰਸੰਖਜਾ' ਕਹਾਈ।

ਜਪੁ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ 'ਜਪੁ'! ਜਾਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ!

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :- ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕੈਸੋ ਹੈ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥੧॥

ਹੇ ਸਿਖ! ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ ਅਰੁ ਸਚੁ ਹੈ। ਖਟ ਬਿਕਾਰ ਜੋ ਹੈਂ ਦੇਹ ਕੇ : ਜਨਮ, ਅਸਤਤਾ; ਬ੍ਰਿਧ, ਪਰਿਨਾਮ, ਖੀਨ ਹੋਨ, ਮ੍ਰਿਤ[1]; ਸੋ ਤਿਸ ਬਿਖੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਵਾ ਆਦਿ ਮੇਂ ਭੀ ਸਚੁ ਹੈ, 'ਜੁਗਾਦਿ' ਜੁਗਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਜਬ ਭਈ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਭੀ ਜਿਉਂ ਕਾ ਤਿਉਂ ਹੀ ਰਹਯੋ, ਪਰਿਣਾਮ[2] ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ ਭਯੋ। ਵਾ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿ 'ਜੁਗ' ਦੋਨੋਂ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਕ ਕੇ ਹੋਨ ਤੇ ਪੂਰਬ ਸਚੁ ਹੀ ਹੁਤੋ, ਜਬ ਰਚਨ ਲਗੋ ਤਬ ਭੀ ਪਰਿਣੰਮਯੋ ਨਹੀਂ ਹੈ[2], ਸਚੁ ਹੀ ਰਹਯੋ। 'ਹੈਭੀ' ਜਬ ਜਗਤ ਬਨਯੋ ਤਬ ਭੀ ਸਾਚੁ ਹੀ ਹੈ। ਔਰ ਕੋਊ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਭਯੋ। 'ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ' - ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਜਬ ਜਗਤ ਕੋ ਅਭਾਵ ਹੋਇ ਜਾਇਗੋ ਤਬ ਭੀ ਸਾਚੁ ਹੀ ਰਹੈਗੋ। ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਜਗਤ ਕੇ : ਉਤਪਤਿ, ਇਸਥਿਤੀ, ਪ੍ਰਲੈ ਬਿਖੈ ਏਕ ਰਸ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ, ਹੇ ਸਿਖ! ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਜਾਨ। ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਭੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਿਬੇ ਤੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕੋ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈ। ਵਾ ਔਰ ਅਰਥ ਯਾਂਕੋ : ਜਪੁ'! ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਜਪੁ' = ਜਾਣ ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ। ਸਿਖ ਬੂਝੈ : ਮੇਰੋ ਸਰੂਪ ਕੈਸੋ ਹੈ?

ਉੱਤਰ :- 'ਆਦਿ ਸਚੁ'। ਹੇ ਸਿਖ! ਤੇਰੇ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ, ਦੇਹ, ਇੰਦ੍ਰੀ, ਪ੍ਰਾਣ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਇਨ ਸਰਬ ਤੇ ਪੂਰਬ ਕੋ ਹੈ, ਏ ਸਰਬ ਇਸ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਕੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਏਹ ਝੂਠੇ ਹੈਂ; ਬਹੁਰ ਤੇਰੋ ਸਰੂਪ ਸਚੁ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਅਬਾਧ[3] ਹੈ ਸੋਈ ਤੀਨ ਕਾਲ ਕਹਤ ਹੈ : 'ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' = ਜੁਗਾਂ ਤੇ ਆਦਿ ਜਬ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਰਚੀ ਥੀ ਤਬ ਸਚੁ ਹੀ ਹੁਤੋ; ਭੂਤ ਕਾਲ ਕਹਯੋ। 'ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ' = ਅਬ ਭੀ ਤੇਰੋ ਸਰੂਪ ਸਚੁ ਹੀ ਹੈ, ਦੇਹ ਇੰਦ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਣ ਅੰਤਸ਼ਕਰਣ ਇਹ ਤੇਰੋ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਇਹ ਤੋ ਪੰਚ ਤਤ ਕੇ ਕਾਰਜ ਹੈਂ ਤੂੰ ਕਾਰਜ ਕਿਸੇ ਕੋ ਨਹੀਂ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕਹਯੋ। 'ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ

---

੧. ਦੇਹੀ ਦੇ ਛੇ ਵਿਕਾਰ : ਜੰਮਣਾ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ, ਬੁੱਢਾ ਹੋਣਾ, ਬਦਲ ਜਾਣਾ, ਲਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਮਰ ਜਾਣਾ। [ਪਰਿਣਾਮ- ਬਦਲ ਜਾਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਲਪਨ ਤੋਂ ਜੁਆਨੀ, ਜੁਆਨੀ ਤੋਂ ਬੁਢੇਪਾ। ਅਸਤਤਾ-ਸਤਤਾਹੀਨ ਹੋਣਾ]।

੨. ਕੋਈ ਵਟਾਉ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

੩. ਤਿੰਨਾ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ।

ਸਚੁ'= ਦੇਹਾਦਿਕ ਜੋ ਸਰੂਪ ਤੈਨੇ ਮਾਨ ਰਾਖੇ ਹੈਂ ਸੋ ਦੇਹ ਤੌਂ ਖਿਨ ਖਿਨ ਮੈਂ ਪਰਿਣਾਮ ਹੋਤੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਇਹ ਤੇਰੋ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮਿਥਯਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਸਤਿ ਹੈਂ, ਸਤਿ ਮਿਥਯਾ ਕੋ ਸਨਬੰਧ ਕੋਊ ਨਹੀਂ ਬਨਤਾ, ਜੈਸੇ ਤੇਜ ਤਿਮਰ[੧] ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਹੇ ਸਿਖ ਐਸੋ ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਤਿਸਕੋ ਤੂੰ ਜਾਨੁ। ਇਹ ਭਵਿਖਯਤ ਕਾਲ ਕਹਯੋ।

ਅਬ ਸ੍ਰੀ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਨੇਕਤਾ ਜਿਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਨਾਨਕ'। ਵਾ ਪੁਰਬ ਕੇ ਨਕਾਰ ਮੈਂ ਜੋ 'ਨਾ' ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਸ਼ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਨਿਰੀ' ਜੋ ਪੁਰਖੁ ਕੋ ਨਾਮ[੨] ਹੈ ਤਿਸਕੋ 'ਨਾ' ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਨਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਾਸੇ 'ਅਨਕ' ਹੋਤ ਹੈ। ਅਨਕ ਕੇ ਬੀਚ ਜੋ ਨਕਾਰ ਰਹਯੋ ਏਕ ਅਕਾਰ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਕਾਸੇ 'ਅਨਅਕ' ਭਯੋ – ਨਾਅਨਅਕ। ਯਾਂਕੋ ਅਰਥ : 'ਅਕ' ਨਾਮ ਦੁਖ ਕੋ, ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਪੁਰਖੁ ਕੋ ਕਦੇ ਦੁਖ, ਸੋ ਕਹੀਏ ਨਾਨਕ। ਜਿਤਨੇ ਅਖਰ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸਭਨਿ ਮੈਂ ਅਕਾਰ ਰਹਤ ਹੈ। ਦੋਊ ਨਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ ਅਰਥ ਭਯੋ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ ਹੈ: ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਨੇਕਤਾ ਜਿਸ ਮੇਂ, ਸੋ ਅਰਥ ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਬੀਚ ਕੋ ਨਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਇਕਾਰ ਤੇ ਬਿਨਾ[੩] ਹੈ। ਜੇ ਨਕਾਰ ਮੈਂ ਇਕਾਰ ਹੋਤੀ ਤੋ ਅਨੇਕਤਾ ਬਨਤੀ ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ, ਇਤਿ ਅਰਥ।

ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੈਂ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਭੂਤ ਭਵਿਖ ਬਾਤ ਜਹਿਂ ਅਹੈ।
'ਭਾਵਕ' ਅਲੰਕਾਰ ਤਿਹ ਕਹੈਂ।

ਇਹਾਂ ਭੂਤ ਭਵਿਖੁ ਏਕੁ ਸਚੁ ਹੀ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਯਾਂਤੇ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਵਾ ਉਤ੍ਰ ਅਲੰਕਾਰ। ਤੌਂ ਸਿਖ ਨੇ ਬੂਝਯੋ : ਮੇਰੋ ਕੈਸੋ ਸਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕੈਸੋ ਹੈ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਊਪਰ ਸੋਂ, ਉੱਤ੍ਰ ਕਹਯੋ ਹੀ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਉਤ੍ਰਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਲੋਕੁ ਮੈਂ ਕੋਈਕ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੈ : ਕਾਲ ਤੌਂ ਤੀਨ ਹੈਂ, ਚੌਥੇ ਪਦ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ 'ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ'? ਸੋ ਹਮ ਦੋਊ ਅਰਥਨਿ ਮੈਂ ਬਨਾਇਕੈ ਇਸ ਅਸ਼ੰਕਾ ਕੋ ਉਧਾਰ ਕਰ ਆਏ ਹੈਂ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਤੀਨੋ ਕਾਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਗਿਨਨੋ, ਸਰਬ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ, ਅਰੁ ਸਚੁ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਤੀਨੋਂ ਤੁਕ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਪਰ। ਕਿੰਵਾ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕੀ, ਬਹੁਰ ਜਗਤ ਰਚਨ ਮੈਂ ਭੀ ਸਚੁ ਹੀ ਰਹਯੋ। ਪਰਿਣਾਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ। ਇਸ ਅਰਥ ਕੇ ਪੋਖਬੇ[੪] ਹਿਤ 'ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਤੁਕ ਕਹੀ। ਅਗਲੀ ਦੋਨੋਂ ਤੁਕ ਦੋਊ ਕਾਲ ਪਰ ਕਹੀ ਹੈਂ।

ਅਲੰਕਾਰ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਹੈਂ; ਯਾਂਤੇ 'ਅਲੰਕਾਰ' ਕੋ ਲੱਛਣ ਈਹਾਂ ਕਹਤ ਹੈ :

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਕਰਿ ਕਰਿਹੈ ਜੋਈ।
ਰਸ ਉਪਕਾਰ ਸੁ 'ਭੂਖਨ' ਹੋਈ।

---

੧. ਚਾਨਣ ਤੇ ਅਨ੍ਹੇਰੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ।
੨. ਸੰਸ:, 'ਨ੍ਰੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਨਰ, ਪੁਰਖ ਹੈ।
੩. ਭਾਵ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਦਾ ਜੋ ਵਿਚਕਾਰਲਾ 'ਨ' ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
੪. ਪੌਢਤਾ ਹਿਤ।

ਦੁਤਿਯ ਲੱਛਣ - **ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਜੋ ਚਿੱਤ੍ਰਤ ਕਰਿਹੀ।**
ਚਮਤਕਾਰ ਛਬਿ ਅਧਿਕੈ ਧਰਿਹੀ।
ਭੂਖਨ ਜੈਸੇ ਪਹਿਰੈ ਪ੍ਰਾਨੀ।
ਤੈਸੇ 'ਅਲੰਕਾਰ' ਮਿਲਿ ਬਾਨੀ।

ਰਸ, ਤੈ ਬਜ਼ੰਗ, ਤੈ ਭਿੰਨ ਅਰੁ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਕੇ ਚਮਤਕਾਰ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੈ ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ, ਵਾ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਕੋ ਭੂਖਤ ਕਰੈ। ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ ਕੇ ਦੋਊ ਲਛਨ ਹੈਂ।

[ਪਉੜੀ ਪਹਿਲੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੈਂ ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰਨਿ ਕੋ ਉੱਤਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਬੁਝਾਇਬੇ ਮੈਂ, ਯਹ ਲਿਖ੍ਯੋ ਜਾਇਗੋ।

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ॥

ਸੌਚ ਸ਼ਨਾਨਾਦਿ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਸੌਂ ਜੇ ਅਨੇਕ ਵਾਰੀ ਕਰੀਏ ਤਥਾਪਿ ਸੌਚ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਨ ਕੋ ਸੌਚ ਕੋਈ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰੈ? ਇਕ ਤੌ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਕੋ ਬਾਸਨ, ਦੂਸਰੋ ਸਰਬ ਸਰੀਰ ਮੱਜਾ ਅਸਥ ਰਕਤ ਚਰਮ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ ਸ਼ੁਧ ਕਰਨੇ ਕਾ ਜਤਨ ਕੋਈ ਕਿਆ ਕਰੇਗਾ? ਜੈਸੇ ਕੱਚੀ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਕੇ ਘਟ ਕੋ ਧੋਇ ਕਰ ਨਿਰਮਲੁ ਕਰ੍ਯੋ ਚਾਹੈ ਤੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਨ :-

ਜਲਿ ਧੋਵੈ ਬਹੁ ਦੇ ਅਨੀਤਿ॥ ਸੁਧ ਕਹਾ ਹੋਇ ਕਾਚੀ ਭੀਤਿ॥

[ਸੁਖਮਨੀ, ੩-੩]

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਕਿਆ ਜਾਨਣਾ। ਨਾ ਸੌਚ ਹੋਤ ਹੈ, ਨਾ ਸੌਚ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ॥

ਚੁਪ ਕਰਨੇ ਤੇ ਚੁਪ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ ਜੇ ਲਿਵ ਤਾਰ ਕੀ ਨਿਆਈ ਲਗਾਈਏ। ਜੈਸੇ ਤੇਲ ਕੀ 'ਤਾਰ' ਕਹੀਏ ਧਾਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਬੱਕ੍ਰਤਾ ਅਰੁ ਭੁਗਨਤਾ[1] ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੇ ਨਿਰੰਤਰ ਲਿਵ ਲਗਾਵੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਲਿਵ ਲਗਾਵਨ ਤੇ ਤੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਪਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ? ਪ੍ਰਮਾਨ :

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ॥ [ਅਨੰਦ, ੬]

ਇਤ੍ਯਾਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਲਿਖ੍ਯੋ ਹੈ? ਉੱਤਰ : ਈਹਾਂ ਲਿਵ ਵਹਿਰ ਕੀ ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ। ਨੇਤ੍ਰ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਸਭ ਰੋਕ ਬੈਠਣਾ, ਹਾਥ ਪਾਉਂ ਟਿਕਾਇ ਰਾਖਣੇ, ਇਸ ਤੇ ਮਨ ਚੁਪ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਯਨ ਮਹਿਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤਤਾ ਹੈ। ਮਨ ਹੀ ਆਦਿ ਸਭ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਉਠਾਵਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਜੋ ਕਹੈ ਵਹਿਰ ਕੇ ਟਿਕਾਉਨ ਕੋ ਨਾਉਂ ਲਿਵ ਨਹੀਂ? ਤਿਸੁ ਰਹ ਪ੍ਰਮਾਨ :

ਠਗ ਦਿਸਟਿ ਬਗਾ ਲਿਵਲਾਗਾ॥ [ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬੇਣੀ ਜੀ]

---

੧ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਵਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਤੁੜਾਉ। ਤੇਲ ਦੀ ਧਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿਧੀ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਗਿਰਦੀ ਹੈ। [ਬਕ੍ਰਤਾ-ਟੇਢ। ਭਗਨਤਾ-ਟੁਟਣਾ]

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥

ਭੁਖਿਆ ਕੀ ਭੂਖ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੋ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਕ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਕਯੋਂਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹਟਤ ਹੈ। ਜੇ ਚੌਦਹ ਲੋਕ ਬਾਂਧਿ ਕਰ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਈਏ ਤਥਾਪਿ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਦੋਇ *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਜਤਨ ਕਰਣਾ ਇਹਾਂ ਰਿਨ ਕੋ ਬਿਅਰਥ ਦਿਖਾਵਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਨਿਬਹਤ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਲੋਭੀਓਂ ਕਾ ਬਰਨਨ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਤੇ ਅਕਾਂਡ ਪ੍ਰਕਥਨ ਦੋਖ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਪ੍ਰਥਨ ਕਰੈ ਬਰਨਨ ਜਿਸ ਤਾਂਈ
ਬੀਚੈ ਬਹਨੈ ਔਰ ਬਨਾਈ।
ਦੋਖ 'ਅਕਾਂਡ ਪ੍ਰਕਥਨ' ਕਹਾਵਹਿ।
ਕਰਤਾ ਕਾਵਜਨ ਕੇ ਸੁ ਬਤਾਵਹਿਂ

ਦੂਸਰੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :- ਪੁਰੀਆ ਕੋ ਬਾਂਧਨ ਅਸੰਭਵ ਸੋ ਲਗਤ ਹੈ।

ਉੱਤਰ :- ਤਾਂਤੇ ਇਨ ਦੋਖਨ ਕੋ ਬਚਾਇਕੈ ਐਸੋ ਅਰਥ ਕਰਨੋ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੁਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੀ, ਕੇਵਲ ਤਿਸ ਤੇ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ। ਦੁਤਿਯ ਤੁਕ ਮੈਂ ਚੁਪ ਤੇ ਮੋਨ ਆਦਿ ਸਰਬ ਤਪ ਸਮਝਨੇ, ਤਿਨ ਤੇ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ। ਤਿਸੀ ਗੀਤਿ ਸੋਂ ਭੂਖ ਤੇ ਸਰਬ ਜੋ ਥਰਤ ਚੰਦ੍ਰਾਇਨ ਆਦਿ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਣੇ; ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। 'ਭੂਖ ਨ ਉਤਰ'- ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਟਤ ਹੈ। 'ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ' ਯਾਂਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ : ਜੋ ਪੁਰੀਆਂ ਸਰਬ ਲੇ ਕਰਿ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੇ ਭਾਰ ਬਾਂਧ ਕਰਿ ਅਪਨੇ ਘਰਿ ਲੇ ਆਵੈ, ਤਥਾਪਿ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਟਤ ਹੈ।

ਪੁਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਫੇਰ ਭੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਤੇ ਜਤਨ ਬਿਅਰਥ ਕਥਨ ਕੈਸੇ?

ਉੱਤਰ : ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਤੇ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਜਤਨ ਬਿਅਰਥ ਐਸੇ : ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਬ੍ਰਤ ਕਰੇ, ਤਥਾਪੀ ਜਗਤ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਤੇ ਬੈਰਾਗ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ; ਜਬ ਬਿਸ਼ਜਨ ਤੇ ਬੈਰਾਗ ਹੋਇ ਤਬ ਹੀ ਕੂੜ ਕੋ ਪਰਦੋ ਮਿਟੈਗੋ। ਜੇ ਬੈਰਾਗ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਤੌਂ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹਾਂ? ਯਾਂਤੇ ਜਤਨ ਹੀ ਬਿਅਰਥ ਦਿਖਾਯੋ। ਅਗਾਰੀ ਮਤਿ ਕੋ ਬਿਅਰਥ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈ :

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ॥

'ਸਹਸ' ਕਹੀਏ ਅਨੇਕ ਜੋ ਸਿਆਣਪ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹਿਤ ਕਰੋ, ਸੋ ਤਿਸ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੇ ਕੇ ਬਿਖੈ ਏਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 'ਸਹਸ' ਕਹਿਕੈ ਫੇਰ 'ਲਖ' ਕਹਯੋ, ਈਹਾਂ ਅਰਥ ਕੀ ਪੁਨਰੁਕਤਿ। 'ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ' ਕਿਵਾ 'ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ' ਇਤਨੇ ਹੀ ਕਹਿਨੇ ਮੈਂ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ; ਜੌ ਸਹਸ ਕਹਿਨੋ ਥੋ ਤੋ 'ਲਖ' ਨਹੀਂ ਕਹਨੋ ਥੋ, ਜੇ 'ਲਖ ਕਹਨੋ ਥੋ ਤੋ 'ਸਹਸ' ਨਹੀਂ ਕਹਨੇ ਥੋ?

ਉੱਤਰ : ਸਹਸ ਅਰੁ ਲਾਖੁ 'ਅਨੇਕ' ਪਦ ਕੇ ਦਯੋਤਕ[1] ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਲੋਕੋਂ ਮੈਂ ਕਹਨਾਵਤ[2] ਹੈ :

---

੧. ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਹਾਰ ਹਨ। ੨. ਕਹਾਵਤ। ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ।

'ਮੇਲੇ ਮੇਂ ਸੈਂਕਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਹੈਂ, ਯਾ ਲਾਖੇ ਹੈਂ'। ਕੁਛ ਗਿਨਕੈ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਅਨਕ ਪਦ ਵਾਚੀ ਨਾਮ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਭੀ ਪਦ ਹੈਂ। ਸਹਸ ਪਦ ਤੇ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਅਰਥ : ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਵਾਲਿਓਂ ਕੀ ਲਾਖੋਂ ਜੇ ਸਿਆਨਪ ਹੈਂ ਸੋ ਏਕ ਭੀ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਹਿਤ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ। ਸਿਆਨਪ ਕੇ ਸੰਗ ਸਿਆਨਪ ਵਾਰੇ ਕੋ ਲੈਕੈ ਅਰਥ ਭਯੋ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਹ ਚਾਰਨਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਅਨੁਕਿਤਨਮਿਤਾ ਬਿਸੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਹੁਇ ਨਾਂਹੀ।
ਕਹੈਂ 'ਬਿਸੇਖੋਕਤਿ' ਬੁਧਿ ਤਾਂਹੀ।

ਇਹਾਂ ਸੋਚ ਅਰ ਚੁਪਿ ਅਰ ਭੁਖਿ ਅਰ ਮਤਿ ਇਨ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਸੁਚਿ ਔ ਮਨ ਥਿਰਤਾ ਔ ਸੰਤੋਖੀ, ਔ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸੇਖੋਕਤਿ। ਅਰ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਹ੍ਯੋ, ਜੋ ਇਨ ਕਰਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਬਧਤ ਹੈ ਅਰੁ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ; ਯਾਂਤੇ 'ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ'। ਜਹਾਂ ਕੁਛ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਇਸ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਤਹਾਂ 'ਉਕਤਿਨਮਿਤਾ'। ਜਹਾਂ ਕੁਛ ਜਾਨ੍ਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਤਹਾਂ 'ਅਚਿੰਤੁ ਨਮਿਤਾ' ਹੋਤ ਹੈ। ਇਨ ਚਾਰਨਹੂੰ ਤੁਕਨ ਕੋ ਦੂਸਰੋ ਅਰਥ ਔਰ ਹੈ। ਸਿਖ ਬੂਝਤ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੋ: ਸਚਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੋਚ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ॥ ਪੁਨਾ: ਸਿਖ ਪੂਛਤ ਹੈ : 'ਚੁਪੈ' ਮੋਨ ਆਦਿ ਤਪ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ॥ *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਭੁਖਿਆ ਬ੍ਰਤ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥ *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਸਹਸ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲੇ ਤਿਨ ਕੀ ਲਾਖੋਂ ਸਿਆਣਪੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ॥ ਸਰਬ ਤੁਕ ਕੇ ਉੱਤਰ ਭਾਗ[1] ਕੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੋ ਹੀ ਕਰਨੋਂ। ਜਿਸ ਹਿਤ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਨ ਲਗ੍ਯੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਤੌ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹਾਂ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਸੋਚ ਤੇ ਸੂਚੋ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਤੈਸੇ ਸਰਬ ਜਾਨੀਏ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਉਤਰਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਜਹਿਂ ਉੱਤਰ ਹੋਇ।
ਅਲੰਕਾਰ ਉੱਤਰ ਕਹਿਂ ਸੋਇ।

ਯਾਂਤੇ ਉਤਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਸੌਚਿ, ਮੌਨ, ਬ੍ਰਤ, ਮਤਿ ਏ ਸਭ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈਂ, ਇਨ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਕੈਸੇ? *ਉੱਤਰ :* ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਜਤਨ ਤਿਸ ਮੈਂ ਨਿਖੇਧੇ ਹੈਂ। ਅੰਤਹਕਰਨ ਕੇ ਸੁਧ ਕਰਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਰੁ ਕਲਿ ਕੇ ਨਰ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤਿ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈਂ। ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜੋ ਸੌਚਿ ਕਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਇਨ ਤੇ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਸੋਲਹ ਦੋਖ ਤੋ ਹਸਤ ਮਾਂਜਨੇ ਕੀ ਮ੍ਰਿਤਕਾ[2] ਕੇ ਬਿਖੈ ਕਹੇ ਹੈਂ; ਇਤ੍ਯਾਦਿ ਸਰਬ ਹੀ ਸੌਚ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਤਪ ਔ ਬ੍ਰਤੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈਂ। ਅਗਲੇ ਜੁਗਨ ਮੈਂ ਲੋਕ ਸ਼ਕਤਿਵਾਨ ਰਹੇ, ਸੋ ਕਰਤ ਰਹੇ, ਅਰ ਬੁਧਿ ਬਿਸਾਲ ਤੌ ਕਹਾਂ ਹੈ। ਅਬ ਸਰਬ ਭਾਂਤਿ ਸੋਂ ਦੀਨ ਲੋਕ ਜਾਨ ਕਰਿ ਅਸਮ੍ਰਥ ਕਲੀ

੧. ਪਿਛਲਾ ਹਿਸਾ ਤੁਕਾਂ ਦਾ।
੨. ਹਥ ਮਾਂਜਣ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ੧੬ ਦੋਖ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ।

ਮੈਂ ਨਰਨ ਕੀ ਕਲਜਾਨ ਹੇਤ ਸੁਖੈਨ ਜਤਨ ਕੋ ਕਹੈਂਗੇ; ਇਸ ਹੇਤੁ ਤੇ ਨਿਖੇਧ ਕਰੇ।

ਅਬ ਮਮੋਖੀ[੧] ਚਾਰਹੁੰ ਸਾਧਨ ਤੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕਰਿ ਅਪਨੀ ਉਕਤਿ ਅਰ ਨਿਸਚੇ ਕੋ ਤਜਾਗ ਕਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਤਿ ਬੂਝਤ ਹੈ :

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

ਆਪ ਨੈ, ਸਾਧਨ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਥੇ, ਸੋ ਤੋ ਸਰਬ ਕਰੇ ਹੈਂ ਖੰਡਨ, ਕਿਸ ਜੁਗਤਿ ਸੋਂ 'ਸਚ' ਕੇ ਬਿਖੈ 'ਆਰ' ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਾਪਤ' ਕੋ ਸੋ ਹੋਤ ਹੈ? ਅਰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੂੜ ਕੀ ਪਾਲ ਤੁਟੈ? ['ਤੂਟੈ ਪਾਲ' ਏ ਪਦ ਭੀਤ ਕੋ ਅਰੁ ਪਰਦੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਨਾਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੌਂ ਭੀਤ ਅਰੁ ਪਰਦੇ ਕੋ ਨਾਮ ਪਾਲਿ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਤੁਟੈ ਪਦ ਨਹੀਂ ਬਨਣ ਦੇਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈ ਜੋ 'ਭੀਤ ਔ ਪਰਦੋ ਟੂਟੈ'। 'ਭੀਤ ਗਿਰੈ, ਢਹੈ' ਪਦ ਬਨਤ ਹੈ। ਪਰਦੇ ਕੋ 'ਪੱਟੇ' ਪਦ ਬੋਧਕ-ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੋ ਨਹੀਂ ਬਨੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਕਹੈ, ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਤ ਦੋਖ। 'ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੋਇ ਤਿਸ ਤਜਿ ਔਰ ਕਹੈ' ਇਤਿ ਲੱਛਨ। ਜੈਸੇ 'ਧੌਂਸ ਕੇ ਝੰਕਾਰ' ਕਹਾ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧੌਂਸੇ ਕੋ 'ਧੁੰਕਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ] *ਉੱਤਰ :* ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਜੋ ਹੈ : 'ਪਾਲਿ' ਤਲਾਉ ਕੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਤਿ ਚਿਦਾਨੰਦ ਸੋ ਤਲਾਉ। ਕੂੜ ਤਨ ਹੰਤਾ ਸੋ ਪਾਲਿ। ਤਿਸ ਨੇ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾ ਤੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਆਵਰਜੋ[੨] ਹੈ, ਸੋ ਪਾਲਿ ਕੈਸੇ ਟੂਟੈ? ਅਖਰਾਰਥ[੩] ਭਯੋ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਤਲਾਉ ਅਰ ਪਾਲਿ ਕਹੂੰ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਭੀ ਲਿਖਜੋ ਹੈ।

ਭਾਵ ਅਰਥ ਐਸੇ : ਜੋ ਤਨ ਹੰਤਾ ਕੋ ਬ੍ਰਿਤ ਕੈਸੇ ਤਜਾਗੈ ? ਸਚ ਰੂਪ ਕਿਸ ਜੁਗਤਿ ਸੋਂ ਹੋਇ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਾ ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਹੈ।

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥੧॥

ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਹੁਕਮੁ ਰਜਾਇ ਬਿਖੈ ਚਲਨਾ ਸਦੀਵ ਇਹੀ ਪਰਮ ਸਾਧਨ ਹੈ ਮੋਖ ਕੋ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਪਰਾਲਬਧ ਜੇਤੀ ਹੈ ਤੇਰੀ ਸੋ ਤੋ ਲੇਖ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਪੂਰਬ ਹੀ ਲਿਖ ਰਾਖੀ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* 'ਹੁਕਮ' 'ਰਜਾਇ' ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਦੋਸ਼ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ : ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੇਂ ਲੋਕ ਨਹੀਂ, ਮਵਾਸੀ[੪] ਰਹਤ ਹੈਂ। ਕਰਨੀ ਹੈ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਉਸਤੁਤਿ, ਭਈ ਨਿੰਦਿਆ: ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਬਲ ਬਿਹੀਨ ਹੈ। ਇਸੁ ਅਰਥ ਤੇ ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਦੋਖ?

ਲੱਛਨ - ਉਸਤਤਿ ਕਰਤ ਨਿੰਦ ਜਹਿੰ ਹੋਇ।
'ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ' ਦੋਖ ਕਹਿੰ ਸੋਇ।

ਤੀਸਰੇ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਇਸੀ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੋ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਕਹਿਨੋ

---

੧. ਮੋਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ। ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ।

੨. ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ।

੩. ਆਕੀ।

੪. ਕਬੀਰ ਪਾਲਿ ਸਮੁਹਾ ਸਰਵਰੁ ਭਰਾ ਪੀ ਨ ਸਕੈ ਕੋਈ ਨੀਰੁ॥ [ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ੧੭੦]

ਹੈ : 'ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ'; ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ? ਪਹਿਲੇ ਕਹਯੋ ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਹੋਇ ਸੋ ਹੁਕਮ ਮੈਂ ਚਲੈ, ਫੇਰ ਕਹਯੋ ਸਰਬ ਹੁਕਮ ਬਿਖੇ ਹੈਂ। ਪੂਰਬ ਉੱਤਰ ਬਿਰੋਧ ਤੇ ਅਭਵਨਮਤ ਦੋਖ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਕਵਿ ਬਾਂਛਤ ਪਦ ਜੋਗ ਨਾ ਹੋਇ।
'ਅਭਵਨਮਤ' ਸੁ ਕਹੈਂ ਕਵਿ ਲੋਇ।
ਪਰ ਪੂਰਬ ਜਹਿਂ ਮੇਲ ਨ ਬਨਿ ਹੈ,
ਤਿਹ ਕੋ ਭੀ ਇਹ ਨਾਮ ਸੁ ਭਨਿ ਹੈਂ।

ਇਕ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਕੋ ਅਨੰਦ ਘਨ ਨੇ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈ ਨਰ, ਅਲਪ ਬੁਧੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਚਾ। ਤਿਸ ਟੀਕੇ ਕੇ ਪਢਨਹਾਰੇ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈਂ ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਤਿਸ ਨੇ ਐਸੋ ਕਰਯੋ : 'ਹੁਕਮੁ' ਆਗਯਾ ਕੋ ਨਾਮ, 'ਰਜਾਇ' ਮਰਜ਼ੀ ਕੋ; ਸੋ ਤੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਭਯੋ: ਨ੍ਰਿਪ ਨੈ ਹਾਥ ਸੋਂ ਦਾਨ ਦੀਓ, ਬਹੁਰ ਅੰਗੁਲੀਆਂ ਸੋਂ ਦਾਨ ਦੀਓ। ਬੁਧਿਵਾਨ ਜੇ ਸੁਨਿਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਮੂਰਖ ਹੀ ਲਖੈਂਗੇ। ਹਾਥ ਸੋਂ ਕਛੁ ਅੰਗੁਰੀਆਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਹੁਕਮ' ਔ 'ਮਰਜ਼ੀ' ਦੋ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਜੇ ਦੋਊ ਹੋਇੰ ਕਿਸ ਕੇ, ਤੌ ਛਲਵਾਰੇ ਬਿਖੈ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਕਹਿਣਾ ਕੁਛ ਕਰਨ ਕੁਛ। ਛਲ ਸੋ ਕਰਤ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਬਲ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ-ਵਾਰੋ[1] ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਦੋਖ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਦੂਸਰੋ ਅਰਥ ਤਿਸਨੈ ਔਰ ਕਰਯੋ : 'ਹੁਕਮ' ਪਰਵਿਰਤੀ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈਂ, 'ਰਜਾਇ' ਨਿਬਰਤਿ ਕੋ; ਯਹ ਭੀ ਝੂਠ। ਇਹਾਂ ਨਾਮ ਦੋਊ ਨਾ ਪਾਰਸੀ ਕੇ ਹੈਂ, ਨਾ ਕਿਤਾਬਨਿ ਮੈਂ, ਨਾ ਪੋਥੀ ਗ੍ਰੰਥਨ ਮੈਂ। ਜਹਾਂ ਕਹੀ ਲਿਖਯੋ ਹੈ ਸੋ ਆਗਯਾ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ਦੋਨੋਂ; ਯਾਂਤੇ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸੋ ਝੂਠ। ਅਰ ਦੂਸਰੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਰਬਿਰਤੀ ਕੋ ਕਿਤੇ ਨਹੀ ਕਹਯੋ। ਪ੍ਰਮਾਨ :

ਪਰਵਿਰਤਿ ਮਾਰਗੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਹੋਈਐ ਤੇਤਾ ਲੋਗ ਪਚਾਰਾ।

[ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੫-੧੧]

ਇਤਯਾਦਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੈ, ਅਰੁ ਸੰਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ ਮਤਿ, ਜੋ ਪਰਬਿਰਤਿ ਤੇ ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਉਠਾਇ ਕਰ ਨਿਬ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਜੋੜੇ, ਅਰੁ ਤਿਸ ਨੈ ਲਿਖਯੋ ਹੈ ਹੁਕਮੁ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਜੋ ਯਗਯ ਤਪ ਦਾਨਾਦਿਕ ਕੋ ਕਰੈ। ਸੋ ਬੀਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ, ਪੂਰਬ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਅਸ਼ਕਤਿ[2] ਲੋਕ ਜਾਨ ਕਰਿ ਨਿਖੇਧ ਕੀਓ, ਬਹੁਰ ਕਹਯੋ ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਹੁ; ਐਸੇ ਬਾਤ ਤੌ ਬਾਲਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਪੌੜੀ ਮੈਂ ਹਟਾਵਨੇ ਕੋ ਕਹਯੋ, ਪੀਛੇ ਤੇ ਕਹਯੋ ਕਰਹੁ। ਐਸੋ ਅਰਥ ਕਰਨ ਤੇ ਤੂਸ਼ਨਿ[3] ਹੀ ਭਲੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਰੀਤਿ ਭਈ : ਜੋ ਅੰਧ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤ, ਅਰੁ ਬਧੁਰ[4] ਸੁਨਤ ਹੈ, ਜੋ ਬੀਚਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

---

੧. ਪਹਿਲੇ ਵਾਲਾ ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ।
੨. ਲਗੇ ਹੋਏ, ਰੁਝੇ ਹੋਏ, ਭਾਵ ਯਗ ਤਪ ਦਾਨ ਆਦਿ ਕਰਨ ਵਾਲੇ।
੩. ਚੁਪ।
੪. ਬੋਲਾ, ਜੋ ਨਾ ਸੁਣੇ ਯਾ ਉੱਚਾ ਸੁਣੇ।

ਬਹੁਰ ਲਿਖਯੋ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ, ਕਦੇ ਅਗਾਰੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਹਿੰਗੇ ਇਤਯਾਦਿ ਅਜੋਗ ਬਾਤੈਂ ਹੈਂ। ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਕੇ ਅਵਤਾਰਨਿ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲੁ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਅਰ ਸੰਤ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਹਮ ਨੈ ਕਿਆ ਕਹਿਨੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਟੀਕੇ ਕੇ ਪਢਨਵਾਰੇ ਕੋ ਭੀ ਫਲ ਸੋਈ ਹੋਇਗੋ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ : ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ; ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਿਰਨਾ ਹਮਾਰੇ ਕੀਓ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਸੈਤੀਸਵੇਂ ਧਯਾਇ ਮੈਂ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਦੇਖ ਲੈਨੋ।

ਔਰ ਜੋ ਪੁਰਾਨੋ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਿਸ ਨੇ ਪਾਏ ਹੈਂ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪਰ, ਆਗੈ ਕਹਾਂ ਨਾਮ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਦੁਰਯੋ[1] ਹਯੋ ਹੈ। ਬਾਲਮੀਕ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਅਨੇਕ ਹੀ ਅਨਗਿਨਤੋਂ ਕਾ ਉਧਾਰ ਹੂਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ, ਸੋ ਤੌ ਬਡੇ ਝੰਡੇ ਕੀ ਨਯਾਂਈਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਜਗਤ ਮੇਂ। ਪ੍ਰਮਾਨ ਤੋ ਛੁਪੀ ਹੂਈ ਬਾਤ, ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੇ ਮਾਨਿਬੇ ਮੈਂ ਆਵੈ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਰਬ ਬੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ ਨਾਮ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਮਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ ਭੀ :

ਪਰਗਟਿ ਪਾਹਾਰੈ ਜਾਪਦਾ॥ ਸਭੁ ਨਾਵੈ ਨੋ ਪਰਤਾਪਦਾ॥

[ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧]

ਬਹੁਰੋ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਰਬੱਗਯ, ਜੋ ਜਥਾਰਥ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੇ ਬਕਤਾ[2]। ਅਨੰਦਘਨ ਕੇ ਨਿਸਚੇ ਕੋ ਖੁਲਾਸਾ ਐਸੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ : ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ ਨੂਨ[3] ਲਖੇ, ਰਿਖੋਂ ਕੇ ਵਾਕ ਊਚੇ ਜਾਣੇ। ਜੋ ਤਿਨ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇ, ਅਰੁ ਲੋਕ ਜਥਾਰਥ[4] ਜਾਨੇ। ਇਹ ਤੋ ਐਸੀ ਰੀਤਿ ਭਈ : ਜੋ ਦੀਪਕ ਬਹੁਤੇ ਬਾਲ ਕਰਿ ਤਿਨ ਕੇ ਚਾਨਣੇ ਸੇ ਕੋਈ ਸੂਰਜ ਕੌ ਦਿਖਾਵੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਦੀ ਐਸੇ ਕਹੈ : ਸੂਰਜ ਔ ਦੀਪਕ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕੈਸੇ? *ਉੱਤਰ :* ਇਨ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਐਸੇ : ਦੀਪਕ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਥੋਰੋ, ਸੂਰਜ ਕੋ ਬਹੁਤੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਆਦਿ ਤੋ ਕਿਤੇ ਕਹੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਤੋ ਸਰਬ ਠੌਰ ਮੇਂ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਬ ਬਿਲਾਇਤੋਂ ਬਿਖੇ ਤੁਰਕੋਂ ਕੀ, ਔ ਦੀਪਨ ਮੈਂ, ਖੰਡਨ ਮੈਂ। ਅਨੇਕੋਂ ਕਾ ਆਪ ਉਧਾਰ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਅਨੇਕੋਂ ਕਾ ਪੀਛੇ ਸੇ ਬਾਣੀ ਨੇ ਉਧਾਰ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਅਨੇਕੋਂ ਕਾ ਉਧਾਰ ਅਗਾਰੀ ਹੋਇਗੋ। ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਇ ਕਰਿ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਯੋ, ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋ ਬਚਨ ਸੁਨਾਇ ਕਰਿ। ਅਬ ਜੇ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਯਾਨ ਕਰਤ ਹੈ, ਬਾਨੀ ਪਠਤ, ਕਮਾਵਤ ਹੈ, ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਕੇ ਅਘ[5] ਕੋ ਹਰਿ ਕਰਿ ਮੁਕਤ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਅਵਤਾਰ ਈਸ਼ਰ ਕੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਬੰਧਨ ਬਰਨਨ ਕਰਨੋ ਮਹਾਂ ਅਜੋਗ ਹੈ। ਕਹਾਂ ਤਿਨ ਕੋ ਬੰਧਨ, ਕਹਾਂ ਮੁਕਤਿ? ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਕਰਤਾ ਹਰਤਾ, ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸਮਰਥ, ਜੋ ਕਿਛੁ ਚਾਹਿਤ ਸੋ ਤਤਕਾਲ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੱਖਵਾਦੀ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਸੋ ਉਲੂ ਕੀ ਨਿਆਂਈ ਜਗਤ ਕੇ

੧. ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ, ਗੁੱਝਾ, ਅਪ੍ਰਗਟ ।
੨. ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ।
੩. ਜਯੂਨ ਘਟ, ਕਸਰ ਵਾਲੇ ।
੪. ਠੀਕ, ਦਰੁਸਤ, ਅਸਲੀਅਤ ।
੫. ਪਾਪ ।

ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਅੰਧੇਰੇ ਮੇਂ ਪਰੇ ਭਰਮਤੇ ਹੈਂ। ਐਸੀ ਖੋਟੀ ਬਾਤ ਹੈ ਅਨੰਦਘਨ ਕੀ, ਜਾਨ ਕਰਿ ਨਿਰਾਸ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਏਕ ਏਕ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਖੰਤਨ ਕਰਨੇ ਕੀ ਹਮਾਰੀ ਇਛਾ ਥੀ ਪਰ ਗ੍ਰੰਥ ਬਡੋ ਹੋਨ ਤੇ ਡਰ ਕਰਿ ਛੋਰ ਦੀਨੋ ਹੈ।

ਅਬ ਅਰਥ ਮੂਲ ਕੋ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਸੁਨਯੋ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੈ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਰਥ ਰਾਖਯੋ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਬਿਖੈ ਰਜਾਈ ਕਹਯੋ ਰਾਜੀ ਚਲਨੋ, ਸਦੀਵ, ਦੇਹ ਕੋ ਦੁਖ ਹੋਇ ਵਾ ਅਪਦਾ ਹੋਇ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਦੋਸ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਅਰੋਪਨਾ। ਇਹੀ ਧਰਮ ਸਾਧਨ ਹੈ ਮੁਕਤਿ ਕੋ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਜੋ ਕੁਛ ਤੈਨੇ ਕਰੇ ਹੈ ਕਰਮ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਮੂਜਬ ਤੇਰੋ ਲੇਖ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਥਮ ਹੀ ਲਿਖ ਛੋਡਯੋ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਿ ਤੂੰ ਦੋਸ਼ ਅਰੋਪੈਂਗਾ ਤੌਂ ਭੀ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਤੈਨੇ ਭੋਗਨਾ ਹੈ। ਪਰਾਲਬਧ ਤੋ ਛੂਟਯੋ ਤੀਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਮੋੜਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਤੌਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਫੇਰ ਤੂੰ ਨਰਕਬਾਸੀ ਹੋਇੰਗਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਦੋਸ਼ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਵੈਂਗਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੈਂਗਾ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਆਛੋ ਮਾਨੈਂਗਾ ਤੌਂ ਧੀਰਜ ਧਰਿ, ਬਿਹੀਨ ਆਤੁਰਤਾ[1] ਤੇ, ਦੁਖ ਭੀ ਭੋਗਜੋ ਜਾਇਗੋ। ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਭੀ ਤੇਰੇ ਊਪਰ ਹੋਇਗੀ। ਨੌਧਾ ਭਗਤਿ ਅਰੁ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤਿ ਆਦਿ ਬਿਖੈ ਇਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ : ਈਸ਼ਰ ਕੋ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਲਾਗੈ। ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਕਹਜੋ ਹੈ :

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਨਾਨਕਾ ਸਾਈ ਗਲ ਚੰਗੀ॥ *[ਤਿਲੰਗ ਮ: ੪]*
ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ॥ *[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫-੯੫]*
ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ॥ *[ਆਸਾ ਮ: ੫-੩੯੪]*

ਇਤਯਾਦੀ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਲਿਖਜੋ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਥਮ ਮੋਖ ਕੋ ਸਾਧਨ ਯਹੀ ਮੁੱਖ ਹੈ।

'ਰਜਾਈ' ਕੋ ਰਾਜੀ, ਬਯਾਕਰਨ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਸੂਤ੍ਰ ਬਯਾਕਰਨ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਹੈਂ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਭਾਖਾ ਕਰਿਕੈ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਅਖੀ ਪ੍ਰੇਮਿ ਕਸਾਈਆ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਖੰਨ੍ਹਿ॥

[ਵਾਰ ਕਾਨੜਾ ਮ: ੪-੧੩੧੮]

ਕੱਸੀ ਕੋ ਅਰਥ ਕਸਾਈ ਪਦ ਕਹਜੋ ਹੈ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਇਹਾਂ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ। ਰਜਾਈ ਕੋ ਅਰਥ ਰਾਜੀ। ਔਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਜਹਾ ਕਹੀਂ ਹੁਕਮ ਕੇ ਵਿਖੈ ਚਲਨੋ ਇਤਨੋ ਪਦ ਆਵੈ ਤਹਾਂ ਰਾਜੀ ਰਹਨੁ ਕੋ ਊਪਰਿ ਤੇ ਅਧਯਾਹਾਰ[2] ਕਰ ਲੇਨੋ। ਜੇ ਅਧਯਾਹਾਰ ਤਹਾਂ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰੈਂ, ਤੌਂ ਜਿਤਨੇ ਦੋਖ ਪਿਛਾਰੀ ਕਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਆਸ਼ੈ ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਹੋਇਗੇ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉੱਤਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਵਤ ਜਾਨ ਲੈਨੋ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ' ਇਨ ਪਦਨ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

---

੧. ਵਿਆਕੁਲਤਾ।
੨. ਉਪਰੋਂ ਪਾਉਣਾ। ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜਨੇ।

ਲੱਛਨ - ਹੁਇ ਪੁਨਰੁਕਤ ਪਦਨਿ ਜਿਹ ਥਾਇ।
ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਸੋ ਜਾਇ ਬਿਲਾਇ।
'ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ' ਸੋ ਜਾਨ।
ਗੁਨਿ ਜਨ ਤਾਂਕੋ ਕਰਹਿਂ ਬਖਾਨ।

'ਹੁਕਮ' 'ਰਜਾਇ' ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਅਰਥ ਕਰਨ ਮੈਂ ਮਿਟ ਗਈ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸੀ ਪਦ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਅਰਥ ਸਮਰਥਨਿ ਜਿਸ ਮੈਂ ਹੋਇ।
ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਕੋ ਲੱਛਨ ਸੋਇ।

ਹੁਕਮ ਮੈਂ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਨੋ ਯਹ ਅਰਥ ਤੋ ਹੈ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਯੋ ਕਿਆ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ 'ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ' ਯਾਂਸੋ। ਅਰੁ ਇਨ ਖਟੁ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ ਪ੍ਰਸੰਖ੍ਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਇਕ ਥਲ ਵਰਜਿ ਦੁਤਿਯ ਥਲ ਮਾਂਹੀ
ਕੁਛ ਠਹਿਰਾਇਂ 'ਪ੍ਰਸੰਖ' ਕਹਾਈ।

ਔਰ ਸਰਬ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਉਠਾਇ ਕਰਿ ਹੁਕਮੁ ਮੈ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਨੋ ਇਸ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖ੍ਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ॥੧॥

[ਪਉੜੀ ਦੂਜੀ]

ਅਗਾਰੀ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਨਿਸਚਾ ਹੁਕਮ ਪਰ ਟਿਕਾਵਨ ਕੇ ਹੇਤ, ਹਉਮੈ ਕੇ ਹਟਾਵਨ ਹਿਤ, ਬਡਿਆਈ ਹੁਕਮ ਕੀ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ :

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ॥

ਹੁਕਮਵਾਰੋ ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਹੁਕਮੀ, ਐਸੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮਿ ਕਰਿ ਆਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ। ਆਕਾਰ-ਜੜ, ਜੰਗਮ ਦੇਹ, ਵਾ ਆਕਾਰ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੋ, ਵਾ ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਕੇ ਆਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਜੇ ਕੋਈ ਪੂਛੈ : ਹੁਕਮਵਾਰੇ ਕੋ ਤੌ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਤੌ ਪ੍ਰਮਾਨ[1] ਬਤਾਓ? *ਉੱਤਰ :* ਤਿਸ ਕੋ ਹੁਕਮ ਭੀ ਕਥਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਕਿਤਨੇ ਜੜ ਜੰਗਮ ਜੀਵ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਵਾ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਕਿਤਨੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਰੇ ਹੈਂ।

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ॥

ਹੁਕਮਵਾਰੇ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ 'ਜੀਅ' ਕਹੀਏ ਜੜ ਜੰਗਮ ਦੇਹੋਂ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬ੍ਰਹਮਾ ਔ ਕੀਟੀ ਪ੍ਰਜੰਤ ਹੋਤ ਭਏ। ਵਾ 'ਜੀਅ' ਨਾਮ ਜਲ ਕੋ ਭੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਸਰਬ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਜਲ ਹੋਤ ਭਏ। ਵਾ ਜੀਵ ਭਾਖਾ ਮੈ ਸੂਖਮ ਕੀਟਾਦਿਕ ਜੀਵੋਂ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸੂਖਮ ਜੀਵ, ਮਹਾਂ

੧. ਅੰਦਾਜ਼ਾ, ਅਨੁਮਾਨ।

ਨਿਰਬਲ ਹੋਤ ਭਏ। ਇਕਨਾ ਕੋ ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲੀ, ਸਰਬ ਗੀਤਿ ਸੋਂ ਸਮਰਥ ਭਏ। ਧਰਨੀ ਆਦਿ ਉਚਾਰਨ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿਵਾਰੇ ਭਏ। ਵਾ ਔਰ ਹਿਕਮਤ ਮੈਂ ਬੁਧਿ ਕਰਿਕੈ ਬਡੇ ਭਏ।

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥

ਹੁਕਮਵਾਰੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ, ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੇ ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ ਬਨ ਜਾਤਿ ਹੈਂ – ਬੇਨਰਾਜਾ ਆਦਿ; ਵਾ ਨੀਚ ਜੋ ਹੈਂ ਹੁਕਮ ਤੇ ਉੱਤਮ ਬਨ ਜਾਤਿ ਹੈਂ – ਬਾਲਮੀਕ ਆਦਿ। ਵਾ ਉੱਤਮ ਅਰੁ ਨੀਚ ਸਭ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਆਪ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਤ ਹੈ। ਅਰ ਹੁਕਮ ਤੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਦੁਖ ਸੁਖ ਜੀਵ ਭੋਗਤੇ ਹੈਂ। ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਕੇ ਦਫਤ੍ਰ ਬਿਖੈ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਵਾ ਮਸਤਕ ਬਿਖੈ ਲਿਖੇ ਹੋਏ।

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ॥

ਇਕਨਾ ਕੋ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਬਖਸੀਸ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਕ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਸਦਾ ਭਰਮਾਈਤੇ ਹੈਂ, ਜੋ ਜਗਤ ਬਿਖੈ ਜਨਮਤ ਮਰਤ ਹੈਂ, ਵਾ ਨਰਕ, ਸੁਰਗ, ਮ੍ਰਿਤ ਮੰਡਲ[1] ਤਿਸੈ ਬਿਖੈ ਇਕ ਆਵਤ ਹੈਂ ਇਕ ਜਾਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* 'ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ' ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਕੋ ਅਰਥ ਤੌਂ ਊਹਾਂ ਹੀ ਹੋਇ ਗਯੋ ਥੋ, ਬਹੁੜ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੌਨ? ਅਰਥ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਬਡੋ ਹੋਨੋ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ[2] ਤੇ ਵਾ ਸ਼ਕਤਿ ਵਿਖੈ ਇਤ੍ਯਾਦਿ ਔਰ ਵਡਿਆਈ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸੋ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਇਹ ਬਾਤੈਂ ਤੌਂ ਜੋ ਨੀਚ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ : ਦੈਂਤ, ਪਿਸ਼ਾਚ[3], ਰਾਖਸ਼ ਔ ਰਾਜਨ ਮੈਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ, ਤਿਸ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਬਹੁੜਿ ਸਰੂਪ ਮੇਂ ਲੀਨ ਹੋਣਾ, ਪਰਮੇਸੁਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਜਿਸ ਕੋ ਬਖਸੇ ਹੈ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ੀਸ਼। ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਔਰ ਜੇਤੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਬਡਿਆਈ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਜੀਅ ਸੂਖਮ ਕਹੇ ਤਹਾਂ ਬਡਿਆਈ ਪਦ ਕਹ੍ਯੋ। ਜਹਾਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਹੇ ਤਹਾਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਕਹੀ ਇਸੀ ਕਾਰਨ ਤੇ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਹ ਚਾਰਨਿ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਤੀਜੋ ਆਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਪਦ ਅਰੁ ਅਰਥ ਏਕ ਹੀ ਹੋਇ।
ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਹਿ ਜਹਿਂ ਸੋਇ।
'ਤੀਜੋ ਆਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ' ਲੱਛਨ।
ਮਨ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਮਨੁਜ ਬਿਚੱਛਨ[4]।

'ਹੁਕਮ' ਪਦ ਏਕ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਏਕ ਹੀ ਰਹਾਯੋ। ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਭੀ ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਹੈ :

ਔਰ ਇਨ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਜਹਾਂ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ।
'ਪਰਕਰ ਭੂਖਨ' ਸੋਇ ਗਿਨਾਯ।

---

੧. ਮਾਤ ਲੋਕ, ਸੰਸਾਰ
੨. ਬਲ
੩. ਭੂਤ।
੪. ਚਤੁਰ ਪੁਰਖ। ਦਾਨੇ।

'ਹੁਕਮੀ' ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਹੈ, ਸੋ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਸਹਤ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਭਯੋ।

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਰ ਕੀਟੀ ਪ੍ਰਯੰਤ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਬਿਖੈ ਰਹਤ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕੋਈ ਮਾਰ ਸਕਤ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਜੀਵਾਇ ਸਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੇ ਸਰਬ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਪਰਮੇਸਰ ਪ੍ਰੇਰਕ ਕਰਾਵਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਕਰਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਪੁਤਲੀਓਂ ਕੋ ਬਾਜੀਗਰ ਜਿਉਂ ਨਚਾਵਤ ਹੈ ਤਿਉਂ ਨਾਚਤੀ ਹੈਂ। ਪੁਤਲੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੋਇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਰਿ ਸਕਤਿ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਸਰਬ ਜੀਵ ਹੈਂ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ॥੨॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ 'ਬੂਝੈ', ਕਿਆ ? ਜਾਣੈ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਬਿਨਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਤਬ ਬੂਝਨਹਾਰੋ ਐਸੇ ਹਉਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ ਜੋ ਅਮਕਾ ਕਰਮ ਮੈਨੇ ਕਰਿਆ ਹੈ, ਵਾ ਕਰਤ ਹੋਂ, ਵਾ ਕਰਨੋ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਰਥਵਾਨ ਹੋਂ, ਮੈਂ ਬਿਦਯਾਵਾਨ ਹੌਂ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਨ ਜਾਨਤ ਹੈਂ : ਸਰਬ ਕੁਛ ਕਰਨਹਾਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਚੰਗ ਖਿਲਾਰ[1] ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਚਾਹੈ ਊਚੇ ਕਰੈ ਚਾਹੈ ਨੀਚੇ ਕਰੈ। ਚੰਗ ਕੇ ਅਧੀਨ ਊਚੋ ਨੀਚੋ ਹੋਨੋ ਨਹੀਂ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਪੂਰਬ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਦੁਖ ਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਤੌਂ ਹੁਕਮ ਕੋ ਮਾਨਿ ਰਾਜੀ ਰਹਨੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮੇਸਰ ਅਨਿਆਇ ਤੌਂ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਹਮਾਰੇ ਕਰਮਨ ਕੋ ਫਲ ਹੈ, ਐਸੇ ਬਿਚਾਰੈ; ਇਹ ਉਦੇਸ਼ਯੋ। 'ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਅਰੁ ਸਰਬ ਸੁਖ ਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇਂ ਤੌਂ ਅਹੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ; ਯਹ ਉਪਦੇਸ਼ਯੋ। ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਹ ਭਯਾ : ਪ੍ਰਾਣੀਓਂ ਕੀ ਦੋ ਅਵਸਥਾ ਹੋਤੀ ਹੈਂ, ਦੁਖ ਕੀ ਅਰੁ ਸੁਖ ਕੀ, ਰੰਕ ਔਰ ਰਾਜਾ। ਸੋ ਦੋਊ ਦਸ਼ਾਨਿ ਵਾਰੇ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਭਯੋ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਈਹਾਂ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰਥ ਤਿਨ ਕੋ ਕੈਸੇ ਭਯੋ? *ਉੱਤਰ :* ਈਹਾਂ 'ਆਛੇਪਾਖਯਾਬ੍ਰਿਤ'[2] ਸੋਂ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਉਪਰਿ ਸੋਂ ਅਰਥ ਆਵੈ ਇਹ ਲੱਛਨ ਹੈ ਯਾਂਕੋ। ਅਧਯਾਹਾਰ ਭੀ ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਹੈ। ਬਯੰਜਨਾ ਮੈਂ ਭੀ ਅੰਤਰਭਤ ਇਸ ਕੋ ਪੰਡਿਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਊਪਰ ਸੋਂ ਐਸੇ ਅਰਥ ਆਯੋ : ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਨੋ ਕਿਸ ਦਸ਼ਾ ਮੈਂ ਕਹਯੋ? ਸੁਖ ਪਦਾਰਥਨ ਮੈਂ ਤੌਂ ਸਰਬ ਹੀ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਤੌਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਨਤ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਖ ਮੈਂ ਸਰਬ ਕੋ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਪਦ ਸੋਂ 'ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ' ਇਸ ਪਦ ਸੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਊਪਰ ਤੇ 'ਦੁਖ' ਪਦ ਆਯੋ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਹਉਮੈ ਕੇ ਤਯਾਗਨ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ। ਦੁਖ ਮੈਂ ਤੌਂ ਹੌਮੈ ਸਰਬ ਹੀ ਤਯਾਗਤ ਹੈ, ਕਹਤ ਹੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਦੁਖ ਦੀਓ ਵਹ ਕਰਮਨਿ ਨੇ ਦੁਖ ਦੀਓ, ਯਾਂਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤਿਨ ਕੋ ਨ ਬਨੇ। ਅਰ ਸੁਖ ਮੈਂ ਕਹਤ ਹੈਂ ਇਹ ਬਾਤ ਹਮ ਨੇ ਕਰੀ, ਅਮਕੋ ਕਾਰਜ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋਂ ਵਾ ਬਡੀ ਬੁਧਿ ਸੋਂ ਹਮ ਨੇ ਕਰਯੋ, ਹਮ ਨੇ ਜੱਗ ਕਰਯੋ, ਹਮ ਨੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਯੋ, ਇਤਯਾਦਿਕ ਹਉਮੈਂ ਕੇ ਬਿਖੈ ਫਸਤੇ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਤੇ

---

੧. ਗੁੱਡੀ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ। [ਫਾ:, ਚੰਗ ਗੁਡੀ, ਪਤੰਗ]।

੨. ਅਧਯਾਹਾਰ, ਉਪਰੋਂ ਪਾਉਣਾ।

'ਸੁਖ' ਪਦ ਊਪਰ ਸੇ ਆਯੋ। ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸੁਖ ਪਾਇ ਅਰੁ ਸਭ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਯਾਗੇ। ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਭਾਣਾ ਮਾਨੈਗੋ, ਤਿਸੀ ਤੇ ਹਉਮੈ ਛੁਟੈਗੀ। ਜੋ ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜੈਗਾ ਸੋ ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਇਗੋ। ਭਾਣਾ ਮਾਨੈ ਬਿਨਾ ਅਰ ਹਉਮੈ ਕੇ ਤਿਆਗੇ ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਕੋ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ। ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ :

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥

[ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੩-੧੨]

ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਜੇਤੋ ਫਲੁ ਨਾਮ ਕੋ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਜ਼ਿਮੀਨ ਕੇ ਹਲੁ ਬਾਹੇ ਅਰ ਸਵਾਰੇ ਬਿਨਾ ਜੋ ਬੋਵਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਤੁੱਛ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਜ਼ਿਮੀਨ ਕੋ ਸਵਾਰਿ ਕੈ ਬੋਵਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਫਲੁ ਲੇਤੇ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੋ ਅਰ ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਣੋ ਇਨ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੋ ਤਬ ਸੰਪੂਰਨ ਫਲੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਤੇ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨੇ ਹਿਤ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੇ ਸਾਧਨ ਕਹੇ, ਪੂਰਬ ਸਾਧਨ ਕਹਿਕੈ ਪੀਛੇ ਸਿਧ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੋ ਕਹੈਂਗੇ, ਇਤਯਰਥ।

ਈਹਾਂ ਸਰਬ ਪੌੜੀ ਕੇ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਪਹਿਲਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - 'ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ' ਹੈ ਬਿਧਿ ਦੋਇ।
ਰਚਨਾ ਸੋਂ ਜਹਿ ਬਚਨ ਜੁ ਹੋਇ।
ਦੁਤੀਓ : ਛਲ ਕਰਿ ਸਾਧੈ ਕਾਜ।
ਯੌਂ ਲੱਛਨ ਭਾਖੈਂ ਕਵਿਰਾਜ।

ਈਹਾਂ ਹਉਮੈ ਛੁਟਾਵਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨੋ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਹੁਕਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਿਕੈ ਏਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਯੋ; ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਦੂਸਰੇ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਉਤ੍ਰ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਇਉਂ ਜੋ ਹੋਇ ਤ ਇਉਂ ਇਹ ਹੋਇ।
ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਹਿਂ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੋਇ।
ਤਹਿਂ 'ਸੰਭਾਵਨ' ਹੈ ਅਲੰਕਾਰ।
ਕਵਿ ਜਨ ਯਾਂਕੋ ਕਰਹਿਂ ਬਿਚਾਰ।

ਹੁਕਮ ਜੋ ਬੂਝੈ ਤਉ ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਕਰੇ। ਯਾਂਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਭਯੋ॥੨॥

[ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਬਿਅੰਤਤਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਜਗਯਾਸੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ॥

'ਗਾਵੈ' ਨਾਮ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈ। 'ਕੋ' ਕੋਈਕ, ਕੌਨ? ਗ੍ਰੰਥਨ ਕੇ ਕਰਤਾ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ 'ਤਾਣੁ' ਕੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ, ਬਾਲਮੀਕ ਅਰ ਬਯਾਸ ਜੀ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਅਨੇਕ ਕਵਿ ਜੋ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਰ 'ਤਾਣ'

ਕਹੀਏ ਬਲ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰ ਕਰਿ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਨਰਸਿੰਘ ਹੋਇ ਕਰਿ ਹਰਨਾਖਸ ਕੋ ਮਾਰਯੋ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋਂ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਹੋਇ ਕਰਿ ਰਾਵਨ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀਪਤਿ ਛੇਦਯੋ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪ ਹੋਇਕੈ ਕੰਸਾਦੀ ਔਰ ਦੁਸ਼ਟਨਿ ਕੋ ਹਨਯੋ। ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਬਲ ਕਰਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਂਧਿ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਬਡਯਾਈ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਵਾ 'ਤ੍ਰਾਣ' ਨਾਮ ਰਖਯਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਕੀ ਰਛਯਾ ਕਰੀ ਹੈ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਗਜ ਗ੍ਰਾਹ ਤੇ ਬਚਾਯੋ, ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਰਾਖਯੋ, ਪ੍ਰੀਛਤ ਕੀ ਗਰਭ ਮੈਂ ਰਛਯਾ ਕਰੀ, ਇਤਯਾਦਿ ਗੁਣ ਕੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਂਧ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ :

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਭਾਵ ਭਿੰਨ, ਪਦ ਦ੍ਵੈ ਵਿਰ ਏਕ।
ਤਹਿਂ 'ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ' ਬਿਬੇਕ।

'ਤਾਣੁ' 'ਤਾਣੁ' ਪਦ ਦੋ ਵੇਰੀ ਆਯੋ, ਇਨ ਮੈਂ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਤਾਣ 'ਬਲ' ਕੋ ਕਹਯੋ, ਫੇਰ ਕਹਯੋ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਰ 'ਰਖਯਾ ਕਰਤਾ' ਹੋਯੋ ਹੈਂ; ਯਹ ਦੋਨੋ ਕੇ ਭਾਵ ਭਿੰਨ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥

'ਗਾਵੈ ਕੋ' ਕਹਤ ਹੈਂ ਕੋਈਕ, ਕੌਨ? ਗ੍ਰੰਥੋਂ ਕੇ ਕਰਤਾ। ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿ ਕਰਿ 'ਦਾਤਿ' ਕਹੀਏ ਦਾਨ ਜੋ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਦੇਨੇ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਹੋਇ ਕਰਿ ਲੰਕਾ ਸੁਵਰਨ ਕੀ ਬਿਭੀਖਨ ਕਉ ਦੇਤ ਭਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸੁਦਾਮੇ ਕੇ ਮੰਦਰ ਸੁਵਰਨ ਕੇ ਬਨਾਇ ਦੀਏ। ਇਤਯਾਦਿ ਦਾਨ ਦੈਬੋ ਗੁਨ ਸਮਝ ਕਰਿ ਉਸਤਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਕੈਸੀ ਹੈ ਦਾਤਿ? 'ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ' ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੈਂ 'ਨੀਸਾਣੁ' ਕਹੀਏ 'ਪ੍ਰਗਟ' ਜਾਨੀਤੀ ਹੈ। 'ਨੀਸਾਣੁ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਪ੍ਰਗਟ' ਜਹਤਿ ਲੱਛਣਾ ਸੋਂ। 'ਨੀਸਾਣੁ' ਨਾਮ 'ਝੰਡੇ' ਕੋ। ਬਡਾ ਊਚੋ ਝੰਡਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਲੋਕ ਉਸ ਕਉ ਦੇਖਤ ਹੈਂ; ਤਿਸ ਧਰਮ ਤੇ ਲੱਛਣਾ ਕਰਿ 'ਪ੍ਰਗਟ' ਕੋ ਅਰਥ। ਜੈਸੇ :

ਤਤੁ ਚੁਗਹਿ ਮਿਲਿ ਏਕ ਸੇ ਤਿਨ ਕਉ ਫਾਸ ਨ ਰੰਚ॥

[ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਓਅੰਕਾਰ-੩੩]

ਰੰਚ ਨਾਮ ਗੁੰਜਾ[੧] ਕੋ। ਸੋ ਅਰਥ 'ਦੂਰ' ਭਯੋ। 'ਥੋਰੇ ਕੋ' ਅਰਥ ਭਯੋ। ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਨੀਏ। ਜਹਿਤੀ ਲੱਛਨਾ ਕੋ ਲੱਛਨ :

ਤੁਕ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜੋਇ ਪਦ ਹੋਇ। ਅਰਥ ਕਰਮ ਸੋ ਦੀਜੈ ਖੋਇ।
ਔਰ ਅਰਥ ਜਹਿਂ ਮੁਖਤਾ ਪਾਵੈ[੨]।
ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ ਸੋਇ ਕਹਾਵੈ। ਇਤਯਰਥ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਬਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਅਰਥ ਸਮਰਥਨ ਜਿਸ ਮੈਂ ਹੋਇ।
ਕਾਬਯਲਿੰਗ ਕੋ ਲੱਛਨ ਸੋਇ।

੧. ਰੱਤਕਾਂ। ਰੱਤੀ

੨. ਲਫਜ਼ੀ ਅਰਥ ਛਡਕੇ ਜਿਥੇ ਭਾਵਕ ਅਰਥ ਮੁਖ ਹੋ ਜਾਣ।

ਈਹਾਂ ਅਰਥ 'ਦਾਤਿ' ਕੋ 'ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ' ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ। ਪੁਰਾਣ ਔ ਉਪਪੁਰਾਣ ਔ ਰਾਮਾਇਣੁ ਔਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੇਤੇ ਕਥਾ ਅਵਤਾਰਨ ਕੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੇ ਊਪਰ ਦੋਊ ਤੁਕਾਂ ਕਹੀ। ਅਬ ਆਗਾਰੀ ਛਿਅ ਤੁਕਾਂ ਛਿਅ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆ ਚਾਰ॥

ਸਰਬ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਸਾਂਖ ਕੋ ਗਿਨਤ ਹੈਂ, ਸਭੁ ਕੋਈ ਪਿਛਾਰੀ ਬੇਦਾਂਤ ਗਿਨਤ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਥਾ ਕ੍ਰਮ ਕਹਤ ਹੈਂ। 'ਗਾਵੈ' ਕਹੀਏ ਕਹਤ ਹੈ, 'ਕੋ' ਕੋਈਕ, ਕੌਨ? ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ ਕੇ ਕਰਤਾ ਕਪਲਿ ਮੁਨਿ ਤੇ ਆਦਿ। ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਰੂਪ ਕੋ ਅਰ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਕੋ ਇਸ ਰੀਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ। 'ਗੁਣ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਪ੍ਰਧਾਨ'। ਸਾਂਖ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਤੀਨ ਗੁਣ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਨੇ ਕੋ ਨਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਯਾਂਤੇ ਗੁਣ ਪਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਜੋ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣ ਕੀ ਸਾਂਮਯ ਅਸਵਥਾ[1], ਸੋ ਪ੍ਰਧਾਨ। ਜਬ ਵਹੁ ਸਾਂਮਜ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਤਜਾਗੈ, ਤਬ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਮਹਤਤੁ[2] ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ, ਫੇਰ ਤ੍ਰਿਧਾਹੰਕਾਰ, ਪੁਨਾ ਭੂਤ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਬਹੁੜੋ ਖੋੜਸ ਬਿਕਾਰ। ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤ, ਇਕਾਦਸ਼ ਇੰਦ੍ਰੈ, ਇਤਿ ਖੋੜਸ। ਗੁਣਵਤੀ ਜੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤਿਸ ਤੇ ਆਤਮਾ, 'ਵਡਿਆਈ' ਕਹੀਏ ਊਚੋ ਹੋਇ ਅਸੰਗ ਰਹਤ ਹੈ। 'ਆਚਾਰੁ' ਕਰਮ ਜੋ ਹੈਂ ਸ਼ੁਭਾਸ਼ੁਭ ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਤਾ ਭੁਗਤਾ ਹੋਤਿ ਹੈ। ਔਰ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਅਸੰਗ ਔ ਅਭੰਗ ਰਹਤ ਹੈ। ਈਸ਼ੁਰ ਨਹੀਂ ਕਾਰਜ ਹੈ ਨਹੀਂ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਰਿਣੰਮਿਕ ਜਗਤ ਭਯੋ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੇ ਮਤਿ ਕੌ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੁਗਤਨ ਸੋਂ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰਤਿ ਸੋਂ ਸਾਂਖ ਮਤ ਵਾਰੇ ਪਰਪੱਕ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਜਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬਿਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਜਹ ਕਾਰਨ ਬਿਨੁ ਕਾਰਜ ਹੋਇ।
ਤਹਾਂ ਬਿਭਾਵਨ ਪਹਿਲੋ ਜੋਇ।

ਇਸ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਕੋ ਮੇਲ ਕਾਰਨ ਹੁਤੋ, ਆਚਾਰ ਸ਼ੁਭਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਭੋਗਨ ਕੋ ਭੋਗਨੇ ਕਾਰਜ ਭਯੋ, ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਮੇਲੁ ਤੇ; ਯਾਂਤੇ ਬਿਭਾਵਨਾ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ॥

'ਗਾਵੈ'-ਕਹਤ ਹੈਂ, 'ਕੋ'-ਕੋਈਕ, ਕੌਨ? ਨਜਾਯਕ ਹੈ ਜੋ ਗੋਤਮ, ਨੈਨਪਾਦ, ਕਣਭੁਕ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਬਿਦਿਆ ਜੋ 'ਵਿਖਮੁ' ਕਹੀਏ ਕਠਨ, ਤਿਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਵੀਚਾਰ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਈਸਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਨਿਤਜ ਗਯਾਨ, ਨਿੱਤ ਇਛਾ, ਨਿੱਤ ਜਤਨ; ਜੈਸੇ ਕੁਲਾਲ[3] ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਕੇ ਬਾਸਨ[4] ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਤੇ ਪੰਚ ਭੂਤ ਕਰਿ ਜਗਤ ਰਚਿਤ ਹੈ। ਨਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਈਸ਼ੁਰ, ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਮਾਣੂ। ਬਹੁੜ ਸਪਤ ਪਦਾਰਥ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਨੌ ਦਰਬ, ਚੌਬੀਸ ਗੁਣ, ਪੰਚ ਕਰਮ ਸਾਮਾਨਜ। ਵਿਸ਼ੇਖਜ ਸਮ ਵਾਯ ਅਭਾਵ, ਇਤੀ ਪਦਾਰਥੁ। ਇਤਜਾਦਿ ਸੰਖਜਾ ਕਰਿ ਤਿਨ ਕੀ

੧. ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ
੨. ਬੁਧੀ ਤਤ, ਜੀਵਾਤਮਾ। ੩. ਘੁਮਿਆਰ ੪. ਮਿਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ।

ਬਿਦਯਾ ਬਿਖਮ ਹੈ। ਸਰਬ ਦਰਬਾਦਿਕ ਕੋ ਸਰਬਾਂਗ ਕਹੀਏ ਤੌ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੇ। ਬਹੁੜਿ ਆਤਮਾ ਕੋ ਬਿਭੂ ਅਕਾਸ਼ ਵਤ ਅਰੁ ਜੜ ਕਹਤ ਹੈਂ ਚੇਤਨ ਮਨ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਕਰਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਬ ਮਨ ਕੋ ਸੰਜੋਗ ਨਹੀਂ ਸੁਖੁਪਤ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ, ਸੂਖਮ ਨਾੜਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਮਨ ਲਟਕ ਰਹਤ ਹੈ। ਜਬ ਚਰਮ ਸ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਤ ਹੈ ਜਾਗ੍ਰਤ ਮੈਂ ਤਬ ਚੇਤਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬਡੀ ਓਤਰਕ[1] ਸਹਤ ਨਯਾਯਕ ਅਪਨੇ ਮਤ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਵਰਣਮੈਤ੍ਰੀ ਜਹਾਂ ਹੋਇ ਤਹਾਂ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਵਕਾਰ' ਬਚਨ[2] ਚਾਰ ਪਦਨ ਮੈਂ ਚਾਰ ਹੀ ਬੇਰ ਆਯੋ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ॥

'ਗਾਵੈ' ਕਹਤ ਹੈਂ, ਕੋਈਕ, ਕੌਨ? ਬਿਸੇਖਕ ਕਣਾਦਿਕ ਮੁਨਿ ਤੇ ਆਦਿ। ਸੋ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਕਰਤਾ ਹਰਤਾ ਜਗਤ ਕੋ ਸਮਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਰਤ ਕੈ ਬਿਖੈ ਬੀਜ ਪਰਯੋ ਰਹਤ ਹੈ, ਜਬ ਸਮਾ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਉਗਤ ਹੈ, ਸਮਾ ਪਾਇ ਬਧਿਕੈ ਬਿਨਸ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਜਬ ਸਮਾ ਜਗਤ ਹੋਨੇ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ 'ਸਾਜਿ' ਕਹੀਏ ਬਨਾਵਨੋ ਸਮਾ ਕਰਤ ਹੈ। 'ਤਨੁ' ਕੋ ਅਰਥ ਵਿਸਤਾਰ ਸੰਪੂਰਣ ਬਿਧਿ ਪ੍ਰਪੰਚ, ਵਾ ਸਰਬ ਦੇਹ ਜੋ ਹੈ ਜੜ ਜੰਗਮ; ਬਿਧਿ ਕੀਟੀ ਲੌ ਤਿਨ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ। ਜਬ ਸਮਾ ਪ੍ਰਲੈ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਸੋਈ ਤਨ ਪ੍ਰਪੰਚ 'ਖੇਹ' ਕਹੀਏ ਨਾਸ਼, ਤਿਸ ਸਰਬ ਕੌ, ਸਮ ਕਰਤ ਹੈ। 'ਕਰੇ ਤਨੁ' ਇਹ ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਸੋ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ ਹੈ। 'ਸਾਜਿ' ਬਨਾਵਨ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ 'ਕਰੇ ਤਨੁ' ਪਦ ਰਹਯੋ। 'ਖੇਹ' ਨਸ਼ਟ ਹੋਨ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਲਗਯੋ। ਜੈਸੇ ਦੀਪਕ ਦੇਹੁਰੀ ਕੋ ਦੋਊ ਸਥਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੈ ਹੈ, ਅੰਤਰ ਭੀ ਤੇ ਬਾਹਿਰ ਭੀ, ਐਸੇ ਜਾਨੀਐ। ਜਬ ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਕੋ ਸਮਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਅਵੱਸ਼ਮੇਵ[3] ਹੀ ਧਾਰ ਲੇਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਅਵਤਾਰ ਨਾ ਧਰੈ। ਜਬ ਤਜਨ ਕੋ ਸਮਾ ਆਵਤ ਹੈ ਤਬ ਤਯਾਗਤ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਚਰਾਚਰ ਤਿਨ ਕੋ ਸਮਾ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈ ਔਰੁ ਸਮਾ ਹੀ ਬਿਨਾਸਤ ਹੈ। ਨਯਾਯਕ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਕੋ ਇਹ ਭੀ ਜੜ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਅਪਨੇ ਮਤ ਕੋ ਬਿਸੇਖਕ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਰਕਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਕ੍ਰਿਆ ਜਹਿਂ ਹੋਇ ਅਨੇਕ।
'ਕਾਰਕਦੀਪਕ' ਤਹਾਂ ਬਿਬੇਕ।

ਪ੍ਰਥਮੈ ਤਨ ਬਨਾਵਨ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਤਿਸ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਨਾਸ ਕਰਿਬੇ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਏਕ ਕਾਲ ਆਸ਼ਰੇ ਮੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜੀਅ ਲੈ ਫਿਰਿ ਦੇਹ॥

'ਗਾਵੈ' ਕਹੀਏ ਕਹਤ ਹੈ, ਕੋਈਕ, ਕੌਨ? ਮੀਮਾਂਸਕ, ਜੈਮੁਨਿ ਭਟ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਤੇ ਆਦਿ। ਜੀਅ ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੇ ਚਰਾਚਰ ਸੋ ਕਰਮੋ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕਰਿ ਮ੍ਰਿਤ ਹੋਇਕੈ ਫੇਰ ਦੇਹ ਕੋ ਧਾਰਤ ਹੈਂ।

---

੧. ਵਿਤਰਕ. ਕਿਸੇ ਤਰਕ ਤੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਤਰਕ।
੨. 'ਵ' ਅੱਖਰ
੩. ਜ਼ਰੂਰ। ਹਰ ਹਾਲ।

ਤਿਸ ਮੈਂ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਧਾਰਿ ਕਰਿ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਪਿਛਲੇ ਭੋਗ ਕਰਿ ਮਰਤ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਕਰਮਨ ਕੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਕੇ ਅਧੀਨ ਜਨਮ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਹੀ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਕਰਮ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਹੋਇ ਚੰਦੁ ਸੂਰਜ ਸਦੀਵ ਭ੍ਰਮਤ ਹੈਂ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਹੋਇ ਜਗਤ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿਰਜਤ ਹੈ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਬਿਸ਼ਨੁ ਪਾਲਤ ਹੈ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਸ਼ਿਵ ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈ।

ਆਤਮਾ ਕੋ ਆਧੋ ਚੇਤਨ ਆਧੋ ਜੜ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਅਹੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੇ ਬਿਖਯ ਤਿਸਕੋ ਆਤਮਾ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਅਹੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੇ ਬਿਖੈ ਚੇਤਨ ਆਤਮਾ ਤੇਂ ਹੋਤ ਨਾਹੀਂ, ਤਾਂਤੇ ਅਹੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੇ ਬਿਖਯਆਤਮ ਕੀ ਅੰਸ ਜੜ ਸੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਯਾਦਿ ਜੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬਡੀ ਜੁਗਤਿਨ ਸੋ ਮੀਮਾਂਸਕ ਸਿੱਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਭੂਤ ਭਵਿਖ ਬਾਤ ਜਹਿਂ ਕਹੈ।
'ਭਾਵਕ' ਅਲੰਕਾਰ ਤਹਿ ਅਹੈ।

ਕਰਮ ਪੂਰਬ ਕਰੇ ਤੋਂ ਦੇਹ ਫੇਰ ਲਈ, ਭੂਤ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹਨ ਤੇ ਭਾਵਕ ਹੋਤ ਹੈ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜਾਪੈ ਦਿਸੈ ਦੂਰਿ॥

'ਗਾਵੈ ਕੋ' ਕਹੀਏ 'ਕਹਿਤ ਹੈਂ ਕੋਈਕ', ਕੌਨ? ਪਾਤੰਜਲੀ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਤੇ ਆਦਿ। ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਇਸ ਰੀਤਿ ਬਰਨਤ ਹੈਂ। 'ਜਾਪੈ'-ਜਾਣੀਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਦਿਸੈ ਦੂਰਿ'=ਦੇਖਨਾ ਤਿਸ ਕੋ ਦੂਰ ਹੈ। 'ਦੂਰਿ' ਕੋ ਅਰਥ ਲੱਛਨਾਂ ਸੋ 'ਕਠਨ' ਹੈ। ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਜੋਗ ਕਰਿ ਜਾਣੀਦਾ ਹੈ। ਦਸ ਜਮ, ਦਸ ਨੇਮ, ਇਕੰਤ ਦੇਸ਼, ਆਸਨ, ਪ੍ਰਤਯਾਹਾਰ, ਧਯਾਨ, ਧਾਰਣਾ, ਸਮਾਧਿ[੧]। ਇਨ ਅਸ਼ਟ ਅੰਗ ਕੇ ਸਮੇਤ ਜੋਗ ਕੇ ਸਾਧੈ ਤਬ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ : ਐਸੇ ਕਠਨ ਹੈ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ- ਜੈਸੇ ਆਰਸੀ ਮਲੀਨ ਮੈਂ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ; ਜਤਨ ਕਰਿ ਛਾਈ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੈ ਤਬ ਦੀਸਤ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਜੋਗ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਤ ਹੈ; ਬਹੁਰ ਸਰੂਪ ਕੋ ਦੇਖਤ ਹੈ। ਅਰੁ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਐਸੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ : ਮਾਯੋ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਈਸ਼ੁਰੁ ਹੈ, ਜਤਨ ਬਿਹੀਨ ਹੈ, ਕਲੇਸ਼ਾਦਿਕ ਤੇ ਸਦਾ ਅਸੰਗ ਰਹਤ ਹੈ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵੇਖੈ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰਿ॥

'ਗਾਵੈ ਕੋ' ਕਹੀਏ 'ਕਹਤ ਹੈ ਕੋਈਕ', ਕੌਨ? ਬਯਾਸ ਜੀ ਅਰੁ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਜ ਤੇ ਆਦਿ; ਐਸੇ ਬਰਨਤ ਹੈਂ - 'ਵੇਖੈ' ਕਿਆ 'ਲਖਤ' ਹੈਂ। 'ਹਾਦਰਾ' ਕਹੀਏ 'ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ', ਜੀਵਾਤਮਾਂ ਕੋ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਲਖਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਲਖਤ ਹੈਂ?

---

੧. ਹਠ ਯੋਗ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਿੱਤਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਖੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੂਰਬਾਰਧ ਅਧਯਾਯ ੪੮।

'ਹਦੂਰਿ' ਹਦੂਰੀ ਮਨ ਜਬ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਹਾਜਰੁ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਨ - ਜਾ ਮਨੁ ਰਹੈ ਹਦੂਰਿ।

[ਅੰਤਰ ਮੁਖ ਮਲ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਸੋ ਹਦੂਰੀ ਕਹੀਏ]

ਬੇਦਾਂਤੀ ਅਪਨੋ ਮਤ ਜੋ ਅਦ੍ਵੈਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਐਸੇ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈ - ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਅਕਾਸ਼ ਕੋ : ਜੈਸੇ ਏਕ ਮਹਾਂਕਾਸ਼ ਸਰਬ ਬਜਾਪੀ, ਦੂਜੋ ਜਲਾਸ਼ੈ ਅਵਛਿੰਨ[1] ਅਕਾਸ਼, ਤੀਜੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ[2]। ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ ਬਜਾਪੀ, ਦੂਜੋ ਬੁਧਿ ਅਵਛਿੰਨ ਆਤਮਾਂ, ਤੀਜੋ ਅਨਾਤਮਾਂ, ਪ੍ਰਤਬਿੰਬ ਬੁਧਿ ਵਿਖੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਜੀਵਾਤਮਾ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਉਪਾਧਿ ਕਰਿ ਤੀਨ ਭਾਸਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਬੇਦਾਂਤੀ ਏਕ ਔਰ ਰੀਤਿ ਭੀ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਜਲ ਮੈਂ ਪਰਿਕੈ ਨਿਕਟ ਕੰਧ ਕੇ ਊਪਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਾਇ ਹੋਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਬੁਧਿ ਬਿਖੈ ਪਰਿਕੈ ਵਹਿਰ ਜੋ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਸੋ ਜੀਵਾਤਮਾ। ਪੰਚਤਤ ਜੋ ਜੜ, ਤਿਨ ਕੀ ਸਤ ਗੁਣ ਅੰਸ਼ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਬਨਯੋ, ਸੋ ਭੀ ਜੜ ਚੇਤਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕਰਿ, ਸੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਭੀ ਚੇਤਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੀ ਚਾਰ ਸੰਗਯਾ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ :- ਜਬ ਕੁਛ ਚਹਤ ਹੈ ਤਾਂਕੋ 'ਚਿਤ' ਕਹਤ ਹੈ, ਜਤਨ ਕੀ ਕਲਪਨਾਂ ਜਬ ਕਰੈ ਸੋ 'ਮਨ' ਕਹਾਵਤ ਹੈ, ਯਹ ਮੈਂ ਲੀਨੋ ਸੋ 'ਹੰਕਾਰ', ਸਰਬ ਕੋ ਨਿਸਚੈ ਕਰੈ ਸੋ 'ਬੁਧਿ' ਹੋਤ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਜਗਤ ਕੋ ਐਸੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ - ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ, ਜਿਸ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ 'ਮਹਾਂ ਕਾਲ' ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਇਛਾ ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਬਨਯੋ। ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣੋ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਅਗਯਾਨ, ਸੋ ਅਗਯਾਨ ਪਰਿਣੰਮਕੈ[3] ਹੀ ਜਗਤ ਭਯੋ। ਜੈਸੇ ਰੱਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣੋ ਸੋ ਅਗਯਾਨ। ਸੋ ਪਰਿਣੰਮਕੈ ਸਰਪ ਭਯੋ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੇ। ਤਤ ਤੂੰ ਪਦ ਕੀ ਏਕਤਾ। ਜਹਿਤਾਜਹਿਤਿ ਲਛਨਾਂ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜੀਵ ਅਲਪੱਗ[4] ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਯ[5]। ਜੀਵ ਕੀ ਅਲਪੱਗਤਾ ਤਜ ਕਰਿ 'ਗਯ' ਪਦ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸਰਬਗਯਤਾ ਤਜ ਕਰਿ ਭੀ 'ਗਯ' ਪਦ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਦੋਨੋ ਕੇ ਗਯ ਪਦ ਰਾਖੇ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ :- 'ਸੋ ਯੰ ਦੇਵਦਤ:'। ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁਰਖ ਦੇਖਯੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਮੈਂ ਬਡੇ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਸੋਂ, ਜਟਿਤ ਅਲੰਕਾਰਨ[6] ਸੋਂ, ਜੁਵਾ ਅਵਸਥਾ, ਕਿਤਨੋ ਕਾਲ ਬੀਤੇ ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਕੰਗਾਲ ਭਯੋ, ਪੁਨਾ ਦੇਖਯੋ ਸ੍ਰੀ ਅਬਿਚਲਾ ਨਗਰ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿੱਧ ਭਯੋ, ਸੋ ਦੇਖਨ ਵਾਰੋ ਤਿਸ ਕੇ ਪਿੰਡ[7] ਮਾਤ੍ਰ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰਿ ਪਛਾਨਤ ਹੈ : ਇਹ ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਹੈ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਂ ਐਸ਼੍ਰਜ ਸੋਂ ਜਵਾਨ ਦੇਖਯੋ ਹੁਤੋ। ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੁ ਪੁਰਬ ਕੋ ਤਯਾਗਯੋ। ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੁ ਦੇਖਨ ਸਮੇਂ ਕੋ ਤਯਾਗਯੋ। ਏਕ ਪਿੰਡ ਮਾਤ੍ਰ ਕੋ ਰਾਖ ਕਰਿ ਪਛਾਨਯੋ। ਯਾਂਤੇ ਭਾਗ ਤਯਾਗ ਲੱਛਣਾ[8] ਸੋ ਸਿੱਧ ਭਯੋ : ਸਰਬੱਗਤਾ ਅਲਪੱਗਤਾ ਤਜਣੇ ਮੈਂ ਜਹਿਤੀ ਕੋ ਅੰਸ਼, ਪਿੰਡ ਮਾਤ੍ਰ ਕੋ ਰਾਖਨੋ, ਯਾਂ ਮੈਂ ਮੈਂ ਅਜਹਿਤੀ ਕੋ ਅੰਸ਼। ਯਾਂਤੇ ਜਹਿਤਾਜਹਿਤਿ ਲਛਨਾ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਅਦ੍ਵੈਤ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੋ ਸਿੱਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਕੇ ਮਤ ਜੇਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਏਕ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਦਿਖਾਵਨ

---

੧. ਅੱਡ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ। ੨. ਅਕਸ, ਛਾਇਆ,

੩. ਬਦਲਕੇ, ਪਲਟਕੇ। ੪. ਅਲਪ ਗਯਾਤਾ ਵਾਲਾ, ਘਟ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ, ਤੁੱਛ ਬੁਧੀ ਵਾਲਾ।

੫. ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਜਾਨਣਹਾਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ੬. ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ।

੭. ਸਰੀਰ, ਜਿਸਮ।

੮. ਲਛਣਾ, ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਿਤ ਪੜ੍ਹੋ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਡਾਕਟਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ 'ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਰਚਨਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾ ਹੈ। ਬਿਸਥਾਰ ਇਨਕੋ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਗਤਿ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਈਹਾ ਪੁਰਾਨ ਕੀ ਅਰੁ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ, ਬੇਦ ਨਹੀਂ ਗਿਨੇ, ਆਗੇ ਕਹਿਨੋ ਹੈ 'ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨਾ ਆਵੈ ਤੋਟਿ' ; ਤਾਂਤੇ ਇਹ ਬਾਤ ਜਾਣੀਤੀ ਹੈ : ਜੋ ਬੇਦ ਅੰਤ ਜਾਨਤ ਹੋਹਿੰਗੇ, ਜੋ ਐਸੀ ਬਿਅੰਤਤਾ ਲਖਾਵਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਗਿਨੇ?

ਉੱਤਰ : ਈਹਾਂ ਛਿਅ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਕੇ ਕਹਨਿ ਕਰਿ ਚਾਰੋਂ ਬੇਦ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਭੀ ਅੰਤਰਭੂਤ ਭਯੋ। ਬੇਦਨਿ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਲੇ ਕਰਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਨੇ ਹੈਂ, ਮੂਲ ਬੇਦ ਹੀ ਹੈਂ। ਸਾਮ ਬੇਦ ਕੋ ਸੋਧ ਕਰਿ ਬੇਦਾਂਤ ਕੋ ਮਤ ਬਜਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਨਾਯੋ ਹੈ। ਰਿਗ ਬੇਦ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਗੋਤਮ ਰਿਖਿ ਨੈ ਨਜਾਯ ਕੋ ਮਤ ਰਚਜੋ ਹੈ। ਜਜੁਰ ਬੇਦ ਕੋ ਮਥ ਕਰਿ ਜੈਮੁਨਿ ਰਿਖਿ ਨੈ ਮੀਮਾਂਸਾ ਕੋ ਮਤ ਰਚਯੋ ਹੈ। ਅਥਰਬਣ ਕੋ ਬੀਚਾਰ ਬੀਚਾਰ ਸਾਂਖ ਔ ਪਾਤੰਜਲ ਔ ਬਿਸ਼ੇਖਕ ਇਨ ਕੋ ਮਤ ਭਯੋ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਬੇਦ ਸੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਿਥਕ ਨਹੀਂ ਗਿਨੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਤੀਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੀਨ ਬੇਦ ਸੋਂ ਭਏ, ਅਰੁ ਤੀਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਏਕ ਬੇਦ ਸੋਂ ਭਏ, ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ?

ਉੱਤਰ : ਬੇਦੁ ਪ੍ਰਥਮੇ ਤੀਨ ਹੀ ਹੈਂ, ਚੌਥੇ ਜੋ ਬੇਦ ਹੈ ਅਥਰਬਣ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੇ ਬੀਚ ਤੇ ਨਿਕਾਸ ਬਨਜੋ ਹੈ। ਸੋ ਤੀਨੋਂ ਬੇਦ ਕੇ ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਨੇ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੇ। ਅਪਰ ਜੋ ਮਤ ਹੈਂ ਆਸਤਕ, ਸਭ ਇਨ ਕੇ ਹੀ ਅੰਤਰਭੂਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਕਛੂ ਤਨਕ[1] ਭੇਦ ਰਹਿ ਜਾਤ ਹੈ। ਪਸਪਤਿ ਔ ਬਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦ੍ਵੈਤੀ ਔ ਹੈਰੰਨਜਗਰਭੀ ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਕੋਈ ਜੋ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਨੇ ਅੱਛਰੋਂ ਮੈਂ ਸਭ ਧਰਿ ਗਏ ਹੈਂ, ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਬਿਖੈ ਤੇ ਸੋ ਭੀ ਨਿਕਸ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਨ ਤੈ ਬਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਜੋ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

ਈਹਾਂ ਆਠ ਹੂੰ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਉਲੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਏਕਹਿ ਕੋ ਜੋ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਬਰਨੈਂ।
'ਉਲੇਖਾ' ਤਹਿ ਕਵਿ ਕਰਿ ਨਿਰਨੈ।

ਈਹਾ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਮਤ ਮੈਂ ਔਰ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਲਖ ਕਰਿ ਬਰਨਜੋ। ਦੂਸਰੋ ਅਲੰਕਾਰ ਉਭਜਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਪਦ ਸੋਂ ਅਰਥ ਆਇ ਬਹੁ ਬਾਰ।
'ਆਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ' ਤਿਹਿ ਉਚਾਰ।
ਗਾਵੈ ਕੋ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਾਯੋ।

ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ॥

ਬੇਦ ਔ ਪੁਰਾਨ ਔ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਨ ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਾਰਤਾ ਕਹੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮੁ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ

੧. ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ।

ਕੀਓ ਭੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ', ਸੰਪੂਰਣ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹ੍ਯੋ ਗਯੋ ਹੈ, ਪਰੈ ਹੀ ਪਰੈ ਬੀਚਾਰਤ ਹੈਂ, ਅਰੁ ਬੇਅੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ॥

ਕ੍ਰੋੜਾਨਿ ਕ੍ਰੋੜ ਹੀ ਕਥਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਤੀਨ ਬਾਰ 'ਕਥਿ' ਔ 'ਕੋਟਿ' ਕਹਿਨੇ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੌਨ? ਬੇਅੰਤਤਾ ਤੌ ਏਕ ਬਾਰ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਭੀ ਸਿਧ ਹੋਤ ਹੈ। *ਉੱਤਰ :* ਈਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਨੇ ਕਾਲ ਲਖਾਏ ਹੈਂ :- ਭੂਤ ਕਾਲ ਮੈਂ ਕ੍ਰੋੜ ਹੀ ਕਥ ਗਏ ਹੈਂ, ਬਰਤਮਾਨ ਮੈਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕਥਤ ਹੈਂ, ਭਵਿੱਖਤ ਮੈਂ ਕ੍ਰੋੜ ਹੀ ਕਥੈਂਗੇ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਪੂਰਨ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹ੍ਯੋ ਗਯੋ। ਔਰ ਤੋ ਤਿਸ ਕੋ ਜਾਨਿਬੋ ਕਹਾਂ ਹੋਨੋ ਥੋ, ਏਕ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਕਿਸੁ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭਈ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈਂ। ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਸਰਬ ਨੇ ਬਨਾਈ ਹੈ, ਸੋਈ ਪਰਸਪਰ ਖੰਡਨ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਸੁ ਬਾਤ ਕੋ ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭੀ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ; ਪ੍ਰਮਾਨ :-

ਤੁਮਰਾ ਲਖਾ ਨ ਜਾਇ ਪਸਾਰਾ॥ ਕਿਹ ਬਿਧਿ ਸਜਾ ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਸਾਰਾ॥੧੭॥

[ਚੌਪਈ ਪਾ: ੧੦]

ਈਹਾਂ ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਹੁਇ ਨਾਂਹੀ।
ਕਹੈਂ 'ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ' ਬੁਧਿ ਤਾਂਹੀ।

ਈਹਾਂ ਤੀਨ ਕਾਲ ਮੈਂ ਕਥਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਥਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ। ਕਾਹੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹ੍ਯੋ ਗਯੋ? ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹੀ; ਯਾਂਤੇ ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ ਹੈ।

ਐਸੇ ਸੁਨ ਕਰਿ ਸਿਖ ਪੂਛਤ ਹੈ : ਜੇ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਥ੍ਯੋ ਗਯੋ ਤੌ ਤਿਨ ਕੋ ਕਥਨੋ ਨਿਸਫਲੁ ਭਯੋ, ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਕਰਬੇ ਕੋ ਲਗੈ, ਜੇ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਤੌ ਨਿਸ਼ਫਲੁ ਜਾਤ ਹੈ? ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈ :

ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ॥

ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਕਥਨੋ ਨਿਸਫਲ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਥ ਕਰਿ ਜੈਸੇ ਜਾਚਬੋ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਭਾਵਨੀ ਮੂਜਬ ਸਰਬ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ। ਲੈਨਹਾਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਲੇਤੇ ਲੇਤੇ ਥਕ ਜਾਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਲੇ ਕਰਿ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਥਕਤ ਹੈ, ਪੀਛੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ : 'ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥' ਚੌਦਹ ਪੁਰੀਆਂ ਲੇ ਕਰਿ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਅਸਥਾਨ ਲਿਖ੍ਯੋ ਹੈ। ਔਰ ਪੁਸਤਕ, ਗ੍ਰੰਥ, ਇਹ ਬਾਤ ਸਭ ਮੈਂ ਕਥਤ ਹੈ : 'ਲੇਤੇ ਹੂਏ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਭਯੋ'। ਜਿਸ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕੇ ਆਗੇ ਸੁਮੇਰ ਭੀ ਰੰਚਕ ਹੀ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਤੁਮ ਕਹਤ ਹੋ ਲੇਕਰਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਥਕਿ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਅਰਥ ਸਭ ਸੋਂ ਬਿਰਧ, ਯਾਂਤੇ ਇਹ ਬਡੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ? ਤਹਾਂ *ਉੱਤਰ :* ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਮੈਂ ਥਕ੍ਯੋ ਨਾਮ 'ਰਹਿਣੇ' ਕੋ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਣ - ਦਿਨ ਥੋੜੜੇ ਥਕੇ ਭਇਆ ਪੁਰਾਣਾ ਚੋਲਾ॥

[ਸਿਰੀਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧-੨੩]

ਦਿਨ ਥੋੜੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਜੀਵਨ ਕੇ, ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਭਈ; ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਣੇ। 'ਦੇਦਾ' ਕਹੀਏ ਦਾਨੀ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਕੋ ਜਗਤ ਬਿਖੈ ਦੇਬੋ ਕਰਤ ਹੈ। 'ਲੈਦੇ' ਕਹੀਏ ਜਾਚਕ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਸੋ 'ਥਕਿ ਪਾਹਿ'-ਖਾਨ ਪਹਿਰਨ ਕੋ, ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਕੋ ਲੇਤੇ ਲੇਤੇ ਰਹਿ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਰਹਿ ਜਾਤ ਕਯਾ? ਮਰ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਲੋਕੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿਨਾਵਤ ਭੀ ਹੈਂ : 'ਜੀਵਨੇ ਤੇ ਰਹਿ ਚੁਕਯੋ'। ਜਨਮ ਤੇ ਆਦਿ ਮਰਣੇ ਪ੍ਰਯੰਤ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਿਖ ਬਹੁੜ ਪੂਛੈ : ਮਰਣੇ ਪ੍ਰਯੰਤ ਹੀ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਤਿਨ ਕੀ ਗਤਿ ਕੌਨ? ਗੁਰੂ ਕਹਤ ਹੈ :

ਜੁਗਾ ਜੁਗੰਤਰਿ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ॥

ਜੁਗੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕੇ ਅੰਤਰ ਮਰ ਕਰਿ ਫੇਰ ਜਨਮਤ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਈਸ਼ੁਰ ਪਾਲਨਾ ਕਰਤ ਹੈ, ਜੀਵ ਨੇ ਕਈ ਕੋਟਿ ਪਿਛਾਰੀ ਜਨਮ ਧਾਰੇ ਹੈਂ, ਕਈ ਕੋਟਿ ਅਗਾਰੀ ਜਨਮ ਧਾਰੈਗੋ। ਸੋ ਸਰਬ ਜਨਮੋਂ ਬਿਖੈ ਖਾਂਦੇ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੈਨ। ਵਾ ਚਾਵਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਸੋ ਖਾਹੀ, ਖਾਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜੁਗੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕੇ ਬਿਖੇ ਗਯਾਨਵਾਨ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਔ ਸਭ ਖਾਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਜਬ ਲੌ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਲੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ। ਸੋ ਗਯਾਨ ਦੇਨਹਾਰੋ ਪੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ, ਇਤਅਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ[1] ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਹੋਇ।
'ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ ਕਹਿਂ ਸੋਇ।

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ 'ਦੇਦਾ' ਬਿਸ਼ੇਖਣ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਸੋ ਦੇਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਯੋ, ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਲੈਦੇ' ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਜੀਵਨ ਕੋ ਲੇਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਯੋ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ 'ਖਾਹੀ' ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਹੈ। ਵਾ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, 'ਜੁਗ ਜੁਗ' ਦੋ ਬੇਰ ਕਹਨ ਤੇ 'ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ' ਕਹਿਨ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾ ਦਕਾਰ ਕੀ ਵਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ।

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ॥

ਹੁਕਮਵਾਨ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਹੈ, ਸੋ ਅਪਨੇ ਹੁਕਮ ਕੇ ਰਾਹੁ ਬਿਖੈ ਹੀ ਚਲਾਵਤ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਦੇਤ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਛੀਨ ਲੇਤ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਸੁਖ ਭੋਗਾਵਤ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੈ, ਪਰਾਜੈ, ਮਾਰਣੇ, ਰਾਖਣੇ, ਇਤਯਾਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਰੀਤਿ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਨੇ ਹੁਕਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਨ ਬਿਖੈ ਚਲਾਵਤ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰੋਮ ਭੀ ਬਾਂਕੋ ਔ ਸੂਧੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ।

---

੧. ਆਸ਼ਯ ਸਹਿਤ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਹਿਤ।

ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ ॥ ੩ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਪਰਮੇਸੁਰ ਬਿਗਸੈ, ਕਿਆ? ਹਸਤ ਹੈ ਅਰ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਹੁਕਮਵਾਨ ਹੁਕਮ ਕੇ ਬਿਖੈ ਚਲਾਇਕੈ ਹਸਤ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨੂਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ? ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਲੋਕ ਰਚੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਊਪਰ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ; ਹੁਕਮੁ ਤੌਂ ਮਾਵਾਸਨ[1] ਜਾਗਾ ਕੇ ਊਪਰ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਨੋ ਬਨਤ ਹੈ? ਕਹਿਨੀ ਥੀ ਬਡਜਾਈ ਨਿਕਸੀ ਨੂਨਤਾ[2]। ਇਸਤੇ ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਦੋਖ, ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ। ਅਰ ਦੂਸਰੇ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਵਲ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ 'ਬਡੋ ਬਲਵਾਨ ਸ਼ਕਤਿਵਾਨ ਜਗਤ ਈਸ਼' ਐਸੇ ਨਾਮ ਕਹਨੈ ਜੋਗ ਥੇ, 'ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੁ' ਨਾਮੁ ਕਹਿਨੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੋ ਅਰਥ ਕੋ ਪੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਅਪੁਸ਼ਟਾਰਥ ਦੋਖ :

ਲੱਛਨ - ਪਦ ਕੋ ਅਰਥ ਪੁਸ਼ਟ ਨਹਿ ਕਰਿਹੀ।
ਨਾਮ 'ਅਪੁਸ਼ਟਾਰਥ' ਸੁ ਉਚਰਿਹੀ।

ਇਨ ਦੋਸ਼ਨ ਤੇ ਆਛੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। *ਉੱਤਰ :* ਈਹਾਂ ਦੋਊ ਦੋਖਨ ਕੋ ਉਘਾਰ ਐਸੇ : ਹੁਕਮਵਾਨ ਅਪਨੇ ਹੁਕਮ ਸੋ ਸਭ ਕਿਛੁ ਕਰਤ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੋਕ ਅਹੰਮਤਿ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਅਮੁਕਾ ਕਾਮ ਹਮ ਨੈ ਕਰਜੋ, ਅਮੁਕੋ ਸ਼ੱਤ੍ਰ ਹਮ ਨੈ ਮਾਰਜੋ, ਅਮੁਕੇ ਕੋ ਬਖਸ਼ਜੋ, ਹਮ ਨੈ ਅਧਿਕ ਦਰਬ ਸੰਚਜੋ, ਬਡੀ ਬੁਧਿ ਸੋਂ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋਂ; ਅਮੁਕੋ ਕਾਰਜ ਅਪਨੀ ਬਿਅਕਲੀ ਕਰਿ ਹਮ ਨੈ ਬਿਗਾਰਜੋ। ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਾਰਜ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਹਾਨ ਲਾਭ ਬਿਖੈ ਹਉਮੈ ਕੋ ਧਰਿ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਆਪਨੀ ਅਹੰਗਤਾ ਕੋ ਆਰੋਪਤ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਕੀ ਦਿਸ਼ਿ ਦੇਖ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਬਿਗਸਤ ਹੈ, ਮੰਦ ਮੰਦ ਹਸਤ ਹੈ; ਹਾਨ ਲਾਭ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੋ ਤੌਂ ਮੈਂ ਹੌਂ, ਅਹੰਤਾ ਇਹ ਅਪਨੀ ਧਾਰਤ ਹੈ। ਲੋਕਨ ਕੀ ਮੂਰਖਤਾ ਲਖਿਕੈ ਬਿਗਸਨੇ ਕੋ ਕਾਰਨ। ਐਸੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਜਾਨ ਕਰਿ ਭੀ ਬਹੁੜ ਦੇਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਵੇਪ੍ਰਵਾਹੁ। ਏਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਅਪਨੇ ਆਪ ਹੀ ਕੋ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਇਨ ਕੋ ਰੋਜ਼ੀ ਨਾ ਦੇਵੋਂ, ਬਹੁਤ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਿਬੇ ਕਿ ਲਿਯੇ ਨਾਮ 'ਵੇਪਰਵਾਹੁ' ਰਾਖਜੋ ਹੈ। ਦੋਊ ਜੇ ਦੂਖਨ ਹੁਤੇ ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ, ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਦੋਨੋਂ ਭੂਖਨ ਹ੍ਵੈ ਗਏ ਹੈਂ, ਇਤਜਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ :

ਲੱਛਨ - ਜਹ ਸੁਭਾਵ ਕੋ ਬਰਨਨ ਹੋਇ।
ਕਹੈਂ 'ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ' ਬੁਧਿ ਸੋਇ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਚਲਾਵਨੋ, ਬਿਗਸਨੋ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਨੋ, ਯਹ ਸੁਭਾਵ ਬਰਨਜੋ। ਹੁਕਮੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ॥੩॥

[ਪਉੜੀ ਚਉਥੀ]

ਪ੍ਰਥਮੈ ਜਗਜਾਸੀ ਕੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨਿਰਮਲ ਕੇ ਹੇਤ ਕਹੇ : ਪਾਣਾ ਮਾਨਣੋ, ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਨੋ। ਬਹੁਰ ਬਜੰਤਤਾ ਲਖਾਈ। ਅਬ ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਬਿਧਿ ਕਹਤ ਹੈਂ :

੧. ਆਕੀ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣ। ੨. ਕਮੀ, ਛੁਟਾਈ।

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ॥

ਸਾਚਾ ਜੋ ਸਾਹਿਬੁ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਤੌ 'ਸਚੁ' ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਨਾਮ ਜੇਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕ੍ਰਿਤਮ ਹੈਂ, ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਕੇ। ਸੁਰਗ ਕੀ ਭਾਖਾ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਨਿਰੰਕਾਰ, ਕਰਤਾਰ, ਪਰਮੇਸੁਰ, ਅਬਿਨਾਸੀ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਕਰਿ ਲੀਏ ਹੈਂ। ਪਾਰਸੀ ਪਸ਼ਚਮ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਖਾ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਤਹਾਂ ਕੇ ਲੋਕੋਂ ਨੈ ਖ਼ੁਦਾਇ, ਅੱਲਾਹ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਕਹੇ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਦੇਸੋਂ ਕੀ ਭਾਖਾ ਅਰਬੀ, ਤੋਰਕੀ, ਪਹਿਲਵੀ, ਪਸ਼ਤਵੀ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਦੇਸ਼ ਸਰਬ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈਣੇ। ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਸਮਝਿਬੇ ਹਿਤ ਔ ਸੁਖੈਨ ਕਹਿਬੇ ਹਿਤ ਅਨੇਕਾਨਿ ਅਨੇਕ ਨਾਮੋਂ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਦੇਸ਼ ਭੀ ਅਪਾਰ ਹੈਂ, ਕਛੁ ਗਿਨਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਏਤਨੇਕ ਹੈਂ। ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਸੌ ਕੋਸ ਕੋ, ਕੋਈ ਪਚਾਸ ਕੋਸ ਕੋ; ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕੋਈ ਬਡੋ ਕੋਈ ਛੋਟੋ। ਸਰਬ ਦੇਸ਼ਨ ਮੈਂ ਭਾਖਾ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜੁਦੀ ਜੁਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬੋਲਤ ਹੈ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਭਾਖਿਆ ਕੇ ਭਾਉ ਅਪਾਰ ਹੀ ਹੈਂ, ਅਣਗਿਣਤ ਹੈਂ। ਸਤਿਨਾਮ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬਲੋ ਹੈ, ਜਸ ਦੇਸ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨੇ ਥੇ ਤਬ ਕੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਮ। ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈਂ ਸੋ ਸਭ ਕ੍ਰਿਤਮ ਹੈਂ; ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਨਿਰਨੇ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਕ੍ਰਿਤਮ ਨਾਮ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ, ਇਨ ਚਾਰੋ ਤੇ ਵਹਿਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ, ਬਿਨਾ ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ। ਸੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਬ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਜਾਤਿ, ਜਦਰਿਛਾ, ਗੁਨ, ਕ੍ਰਿਆ। ਸੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੇ ਊਪਰ ਘਟਾਵਤ ਹੈਂ, ਪਰ ਸਰਬ ਕੇ ਊਪਰ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈਨੇ। ਜਾਤਿ ਕੋ ਐਸੇ : ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਦੁ ਕੁਲ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਨਮ ਲਿਯੋ, ਯਾਂਤੇ 'ਜਾਦਵ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ, ਯਹ ਜਾਤਿ ਕੋ ਨਾਮ ਭਯੋ। ਜਦਰਿਛਾ ਕੋ ਐਸੇ : ਜੋ ਜਿਸ ਕੋ ਬਡੋ ਹੋਇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਿ ਨਾਮ ਧਰੈ, ਜੈਸੇ ਨੰਦ ਆਦਿਕ 'ਕਾਨ੍ਹ' ਕਹਿਤੇ ਥੇ। ਗੁਨ ਕੋ ਨਾਮ ਐਸੇ : ਸ਼ਜਾਮ ਰੰਗ ਗੁਨ, ਤਿਸ ਤੇ 'ਸ਼ਜਾਮ' ਹੀ ਨਾਮ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕ੍ਰਿਯਾ ਕੋ ਨਾਮ : 'ਮੁਰਾਰੀ, ਗਿਰਧਾਰੀ'। ਇਲ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਕਰਿ ਨਾਮ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਸਤਿਨਾਮ ਬਿਖੈ ਏ ਚਾਰ ਹੂੰ ਨਹੀਂ ਬਨਤ। ਜਾਤਿ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਨਹੀਂ, ਜਾਂਤੇ ਕਿਸੇ ਕੈ ਜਨਮਜੋ ਨਹੀਂ। ਜਦਰਿਛਾ ਇਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਉਸ ਤੇ ਬਡੇ ਹੋਤੋ ਤੌ ਕਹਤੋ। ਗੁਨ : ਸ਼ਜਾਮ, ਪੀਤ ਆਦੀ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਕ੍ਰਿਯਾ ਮੈਂ ਭੀ ਇਹ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਸਤਿਨਾਮ ਕ੍ਰਿਤਮ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕੋ ਨਿਸਚੋ ਕੈਸੇ ਕਰੀਏ? ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ, – ਪ੍ਰਥਮੇ ਨਾਮ ਮਾਰੂ ਕੇ ਸੋਲਹੇ ਮੈਂ ਗਿਨੇ ਹੈਂ, ਪੀਛੇ ਤੇ ਇਹ ਤੁਕ ਕਹੀ ਹੈ :

ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ॥ ਸਤਿਨਾਮ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ॥

[ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫, ਸੋਲਹਾ-੧੧]

ਅਰਥ-ਕਿਰਤਮ=ਕਰੇ ਹੂਏ ਨਾਮ ਜਿਹਬਾ ਸੋਂ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਸਤਿਨਾਮੁ ਜੋ ਹੈ ਤਰਾ, ਸੋ ਪਰਾ ਬਾਣੀ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਕੋ ਹੈ।

ਚਾਰ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕਹੀ ਹੈ, ਏਕ ਤੌ 'ਪਰਾ' ਬਾਨੀ ਹੈ ਸੋ ਗਜਾਨ ਸਮਸ਼ਟ ਰੂਪ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਬਾਨੀ 'ਪਸਜੰਤੀ' ਹੈ, ਬੁਧਿ ਰੂਪ ਜਿਸ ਬਿਖੈ ਸਫੁਰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਛੁ ਕਹੋਂ। ਤਿਸ ਕੇ ਆਗੇ 'ਮਧਜਮਾ' ਹੈ, ਜਿਸ ਮੈਂ ਨਿਸਚੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਕੁਛ ਮੈਂ ਕਹੌਂਗਾ। ਅਰੁ ਜਬ ਕਹਾ, ਤਬ ਉਸ

ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੈਖਰੀ' ਹੈ। ਤਿਸ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਕੋ ਮੁਖ ਮੈਂ ਬਾਸਾ, ਮਧਯਮਾ ਕੋ ਕੰਠ ਮੈਂ ਬਾਸਾ, ਪਸਯੰਤੀ ਕੋ ਰਿਦੇ ਮੈਂ ਬਾਸਾ, ਪਰਾ ਕੋ ਨਾਭੀ ਮੈਂ ਬਾਸਾ। ਸਰਬ ਬਾਨੀ ਕੋ ਮੂਲ ਭੀ ਪਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਹੈਭੀ ਨਹੀਂ।

ਜਬ ਪਰਾ ਬਾਣੀ ਬੀ ਰਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਹੀ ਸਤਿਨਾਮ ਹੁਤੋ। ਯਾਂਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਸਤਿਨਾਮ ਅਕ੍ਰਿਤਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਰਬੱਗਯ ਕੇ ਕਹਿਬੇ ਤੇ। ਪ੍ਰਥਮ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸੀ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਰਥਾਂਤਰਨਯਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਜਹਿ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ ਪਦ ਕਹੈ ਸਮਾਨਯ।
ਕੈ ਸਾਮਾਨਯ ਬਿਸ਼ੇਖਹਿ ਆਨਯ।
ਪ੍ਰਥਮੁ ਪਦਹਿ ਕੋ ਜਹਿਏ ਦ੍ਰਿਢ ਕਰੀਏ।
ਤਹਿ 'ਅਰਥਾਂਤਰਨਯਾਸ ਬਿਚਰੀਏ।

ਈਹਾਂ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਨਾਮ ਹੀ ਸਚੁ ਹੈ, ਇਹ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ ਬਾਤ ਕਹੀ। ਜੋ ਬਹੁਤ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ ਬਿਸ਼ੇਖ਼, ਜੋ ਬਹੁਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇ ਸੋ ਸਾਮਾਨਯ; ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਨਾਮ 'ਸਚੁ' ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ। 'ਭਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ' ਦੇਸ਼ਨ ਕੀ ਭਾਖਾ ਅਨੇਕ ਤਰਹਿ ਕੀ, ਯਹਿ ਬਾਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਸਭਨ ਕੇ ਬਿਖੈ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਮਾਨਯ ਹੈ। ਸਾਮਾਨਯ ਪਿਛਲੇ ਪਦ ਸੋਂ, ਬਿਸ਼ੇਖ ਪੂਰਬ ਪਦ ਸੋਂ ਦਿੜ ਕੀਓ। ਯਾਂਤੇ ਅਰਥਾਂਤਰਨਯਾਸ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰਿ ਜੇ ਜਗਯਾਸੀ ਕਹੈ : ਏਕ ਸਨਿਾਮ ਹੀ ਸਫਲ ਭਯੋ, ਮੁਕਤਿ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਨ ਵਾਰੋ ਭੀ ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਹੋਇਗੋ, ਔਰ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਨਿਸਫਲ ਜਾਨੀਤੇ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਕਹਨ ਕਰਿ! ਤਿਸੁ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਭਾਖਯਾ ਬਿਖੈ ਬਨਾਇ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ ਔਰ ਜੋ ਜੋ ਕਿਛੁ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ, ਕਹਤ ਹੈਂ : ਹੇ ਰਾਮ ਦੇਹ, ਯਾ ਖੁਦਾਇ ਦੇਹ, ਇਤਯਾਦੀ ਨਾਮ ਲੇ ਲੇ ਕਰਿ ਜਾਚਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਤਿਸੀ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਅਪਨੇ ਨਾਮ ਕੋ ਜਾਣ ਕਰਿ ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਦਾਤਿ ਕਹੀਏ ਦਾਨ ਕਰਤ ਹੈ। ਪਰਮੇਸਰ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਦਾਤਾਰ ਹੈ ਦਾਤਾ ਹੀ ਕਹਿਨੋ ਥੋ, ਦਾਤਾਰ ਕਹਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੌਣ? ਦਾਤਾਰੁ ਤਿਸ ਕੌ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਜੋ ਹਰਿ ਵਕਤ ਦੇ, ਊਚ ਨੀਚੁ ਹਰਿ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦੇਹ ਅਰੁ ਸਰਬ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਜਿਸ ਤੇ ਲੇਤੇ ਹੋਇਂ; ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਤਾਰੁ ਪਦ ਕਹ੍ਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਹਕਾਰ ਕੀ ਵਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਪਦ ਮੇਂ ਬੀਪਸਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਅਰੁ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸਥਾਨ।
'ਹੇਤਾ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ' ਤਾਂਹਿ ਬਖਾਨ।

ਈਹਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਨਾਮ ਲੇਕੈ ਮਾਂਗਨੋ, ਕਾਰਜ ਦੈਨੋ, ਦੋਊ ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਬਰਨਨ ਤੇ

ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਅਨੰਦਘਨੀ ਟੀਕੇ ਮੈਂ ਐਸੇ ਕਰਯੋ ਹੈ : ਮੈਂ ਕਹਿਤਾ ਹੌਂ; ਅਰੁ ਮਾਗਤਾ ਹੌਂ, ਦੇਹੁ ਦੇਹੁ, ਮੁਝ ਕੌ ਦਾਤ ਕਰਹੁ, ਹੇ ਦਾਤਾਰੁ! 'ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ' ਬਹੁ ਵਾਚੀ ਪਦ ਥੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਏਕ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ। ਤਿਸ ਅਰਥੁ ਪਰ ਗਤਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੋਖ। ਦੋਖ ਬਿਚਾਰਨੇ, ਇਹ ਤੋ ਬਿਦਯਾ ਕਹੂੰ ਰਹੀ, ਏਕ ਵਾਚੀ ਵਾ ਬਹੁ ਵਾਚੀ ਇਤਨੇ ਭੀ ਅਕਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਯੋ। ਤਿਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੂਜਬ ਤੁਕ ਇਸ ਰੀਤਿ ਚਾਹੀਤੀ ਥੀ : 'ਆਖੋਂ ਮੰਗੋਂ ਦੇਹੁ ਦੇਹੁ ਦਾਤ ਕਰਹੁ ਦਾਤਾਰੁ'। ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਜੋ ਦੋਇ ਤੁਕਾਂ ਔਰ ਹੈਂ ਤਿਨ ਮੈਂ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਨੋ ਹੈ : 'ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ', 'ਮੁਹੌ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ'; ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਮ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਨੰਦਘਨ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ, ਸੋ ਭੀ ਮਹਾਂ ਬਯਰਥ ਬਨਾਯੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਿਖ ਕੋ, ਜੋ ਅਲਪ ਬੁਧਿ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਸਮਝ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਐਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਗੁਰ ਲੱਛ ਸੋ ਅਨੰਦਘਨ ਪਢਯੋ ਨਹੀਂ। ਅਰੁ ਬੁਧਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕੇ ਅਰਥ ਲਖਨੇ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਕਥਾ ਕਾਂਸ਼ੀ ਮੈਂ ਪਰਾਣੋਂ ਕੀ ਬਹੁਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਸ਼ਲੋਕ ਲਿਖ ਦੀਏ ਹੈਂ, ਅਖਰ ਅਰਥ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈਂ ਨਰ ਸੋ ਜਾਨਤ ਹੈਂ : ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣੋਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਧ ਕਰੇ ਸੋ ਬਡੇ ਭਏ; ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ ਸੁਤੈ ਸਿਧ ਹੀ ਬਡੇ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਬੇਦ ਕੇ ਬਚਨ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਉਲੰਘ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਇਨ ਕੋ ਸਰਬ ਹੀ ਮਾਨਤ ਹੈਂ; ਜੋ ਕੋਈ ਇਨ ਪਰ ਤਰਕ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਐਸੇ ਜਾਨਣੇ, ਜੈਸੇ ਨਾਸਤਕ ਬੇਦ ਕੋ ਤਰਕਤ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਸੋ ਨਾਸਤਕ ਸਮਝ ਰਖਣੇ। ਸਲੋਕਨਿ ਕੇ ਲਿਖਨ ਕਰਿ ਲੋਕੋਂ ਨੇ ਜਾਨਯੋ : ਆਛੇ ਅਰਥ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਬੁਧੀਵਾਨ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਐਸੇ ਜਾਨਤ ਹੈਂ : ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਤੌ ਨਜੀਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਯੋ; ਜੋ ਕਹਤ ਹੈ : ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲੁ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਯਾਨ ਹੋਵੈ, ਫੇਰ ਨਾਮ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਸਮਝ ਕੈ ਸਿਮਰਨ ਕਰੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਫਲੁ ਕਾ ਭੀ ਗਯਾਨ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਦਰਬਾਰ ਤੀਕਰ ਕੈਸੇ ਪਹੁੰਚੈਗਾ? ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਇਹ ਤੌ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨੇ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈਂ, ਅਰ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ ਸਾਧਨ। ਇਹ ਤੌ ਸਾਧਨ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਨੀਚੇ ਕੋ ਹੈ। ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿਧ ਹੈ, ਸੋ ਪਹਿਲੈ ਸਿਧ ਭਯੋ, ਪੀਛੇ ਤੇ ਸਾਧਨ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਰਨੇ ਹੈਂ? ਐਸੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ। ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਭੰਗ ਖਾਇ ਬੋਲਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਅਰਥ ਕਰਤੋ ਗਯੋ ਹੈ। ਔਰ ਤਿਸਕੋ ਅਨਜਾਨਪਨੋ ਕਹਾਂ ਤਕ ਕਹੈਂ? ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ, ਯਾਂ ਤੇ ਛੋਰ ਦੀਓ ਹੈ।

ਅਬ ਸਿੱਧਾਂਤ ਅਰਥ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ : ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੀ ਅਪਨੇ ਨਾਮ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਰਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਦੇਤ ਹੈ, ਤਬ ਸਿਖ ਪੂਛਤ ਹੈ :

ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ॥

ਸਭਨ ਕੋ ਸਰਬ ਕਿਛੁ ਤੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਦੇਤ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਨਰ ਤਿਸ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦੇਖਯਾ ਚਾਹੈ, ਸੋ ਫੇਰ ਕੌਨ ਵਸਤੁ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਭੇਟ ਧਰੈ? ਜਿਸ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਕੈ, ਨਿਕਟਿ ਅਪਨੇ ਬੁਲਾਇਕੈ, ਦਰਬਾਰ ਬਿਖੈ ਦਰਸਨ ਕੋ ਦਿਖਾਵੈ? ਤਿਸ ਕੇ ਦੀਏ ਹੂਏ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਹੈਂ ਸੋ ਅਗਾਰੀ ਮੋੜ ਕਰਿ ਧਰੀਏ ਤਿਸ ਕੀ ਭੇਟ ਹਿਤ, ਤਿਸ ਤੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਬਨਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਯਹ ਸਿਖ ਕੋ ਏਕ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ। ਦੂਸਰੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਔਰ ਕਰਤ ਹੈ :

ਮੁਹੌ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ॥

ਮੁਖ ਤੇ ਕਿਆ ਬਚਨ ਕੋ ਬੋਲੀਐ, ਜਿਸ ਬਚਨ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰਿ, ਅਪਨੋ ਜਨ ਜਾਨ ਕਰਿ ਪਿਆਰ 'ਹੇਤ' ਕੋ ਕਰੈ ਹੈ? ਜਿਸ ਹੇਤ ਕਰਨ ਤੇ ਗਤਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਜਨਮ ਮਰਨੇ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਇ। ਐਸੇ ਸਿਖ ਕੇ ਪੂਛਨੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਉੱਤਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ, ਰਾਤਿ ਕੋ ਪਿਛਲੋ ਪਹਿਰ, ਤਿਸ ਬਿਖੈ ਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਕਰਿਕੈ, ਏਕ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਉਚਾਰਨ ਕਰੈ, ਅਰੁ 'ਵਡਿਆਈ' ਕਹਿਯੇ ਉਸਤੁਤਿ, ਤਿਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰਿਕੈ ਕਰੈ। ਰਸਨਾ ਸੋਂ ਸਹਿਜੇ ਬੋਲਨੋ ਵਾ ਊਚੇ ਬੋਲਣੋ, ਸੋਈ ਸ਼ੁਭ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਤੇ ਸ਼ਨਾਨ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਪਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਤਰਕ ਕਰੈ, ਤਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਚਉਥੈ ਪਹਰਿ ਸਬਾਹ ਕੈ ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ॥
ਤਿਨਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਸਚਾ ਨਾਉ॥
ਓਥੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੰਡੀਐ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਪਸਾਉ॥

[ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੨-੧੪੬]

'ਸ਼ਬ' ਨਾਮ ਪਾਰਸੀ ਕੋ ਹੈ, ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਸਬ ਰੋਜ ਗਸਤਮ ਦਰ ਹਵਾ ਕਰਦੇਮ ਬਦੀ ਖਿਆਲ॥

[ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧-੧]

ਵਾ 'ਸੁਬਾਹ' ਨਾਮ ਸਵੇਰ ਕੋ, ਤੌਂ ਭੀ ਚੌਥੇ ਪਹਰ ਰਾਤ ਕੋ; ਤਿਸ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੋ ਚੌਥੇ ਪਹਿਰ, ਤਿਸ ਵਿਖੈ ਸੁਰਤੇ, ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਸੋਝੀ ਵਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈਂ, ਤਿਨਾ ਕੋ ਚਾਉ ਕਹੀਐ ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈ। ਸੋ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਰਿ ਜਾਗਤ ਹੈਂ। ਬਹੁਰ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਤ ਹੈਂ? 'ਤਿਨਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ', ਤਿਨ ਕੀ ਦਰੀਆਵੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਜਾਇਕੈ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ। 'ਓਥੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੰਡੀਐ'– ਤਿਸ ਸਮੈਂ ਵਿਖੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡੀਦਾ ਹੈ, ਕਯਾ? ਪ੍ਰੇਮ ਗਤਾਨ। ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਅਰ ਸਿਮਰਨ ਕੇ ਕਰਮ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ 'ਪਸਾਉ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਿਨ ਕੇ ਊਪਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਂਟਨੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਰਾਖਯੋ। ਏਕ ਤੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭਯੋ, ਦੂਸਰੇ ਆਪ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤਿਸੀ ਸਮੈਂ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੁਤੇ ਅਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ ਜੋ ਅਬ ਤਕ ਸਿਖ ਰਹਿਤਵਾਨ ਬਡੀ ਰਾਤ ਤੇ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਏਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਕਰਮਕਾਂਡ ਕੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ ਭਯੋ? ਯਾ ਸ਼ੰਕਾ ਮੈਂ ਉੱਤ੍ਰ ਐਸੇ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਮਤ ਕਰਮਨ ਕੇ ਕਰਨ ਕੋ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਗੌਣ[੧] ਹੈ; ਮੁੱਖ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਮੈਂ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਮੁੱਖ

੧. ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ। ਨੀਵਾਂ

ਹੈਂ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਗੌਨ ਹੈ। ਜੋ ਸਿੰਮ੍ਰਤਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਪਰ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੋ ਕਿਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਜੈ। ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਤੌ ਆਠੋਂ ਹੀ ਪਹਰ ਮੈਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ ਹੈ। ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਮਨ ਰੁਕਤ ਹੈ। ਜੋ ਇਕ ਹੋਇ ਕਰਿ ਭਜਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਬਿਸ਼ੇਖ਼[1] ਫਲੁ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਦੁਤਿਯਾ – ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਅਰਥ–ਮ੍ਰਿਤ ਬਹੁਰ ਨ ਹੋਇ[2]। ਇਸ ਅਰਥ ਤੇ 'ਜਨਮ' ਕੋ ਭੀ ਅਧਯਾਹਾਰ; ਜੋ ਮ੍ਰਿਤੁ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗੀ ਤੌ ਜਨਮ ਭੀ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਧਾਰੈਗੋ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਜੋ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ, ਚੌਰਾਸੀ ਲਖ ਜੋਨਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਨੋ ਸੋਈ ਭਯੋ ਵੇਲਾ। 'ਵੇਲਾ' ਨਾਮ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੋ। ਤਿਸ ਵੇਲਾ ਪਦ ਤੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ। ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਜੋ 'ਵੇਲਾ' ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਹੋਯੋ ਚਾਹੈ ਤੌ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੈ ਅਰੁ ਬਡਯਾਈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਬਿਚਾਰੈ, ਤਬ ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋ ਕਰਿ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਬਾਹਿਰ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਪਰ ਆਸ਼ੰਕਾ : ਇਹਾਂ ਪਿਛਲੀ ਦੋਊ ਤੁਕਾਂ ਮੈਂ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਿਖ ਨੇ ਕੀਏ ਹੈ : 'ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ', 'ਮੁਹੌ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ', ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਏਕ ਹੀ ਦੀਓ? ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਜੋ ਹੈਂ, ਜੋ ਬਾਤ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਿਨੀ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸੀ ਰੀਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਏਕ ਤੌ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਿਕੈ ਕਹਨੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਏਕ ਸਾਧਾਰਨ ਕਹਤੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਈਹਾਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਕੌਨ ਭੇਟ ਧਰਨੀ? ਏਕ ਤੌ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਯੋ ਹੁਤੋ, ਇਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਬਨਯੋ, ਮੁਖ ਤੇ ਕੌਨ ਬਚਨ ਬੋਲਨੋ? ਇਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਭਯੋ, ਦੂਸਰੋ ਉੱਤਰ ਕਹਾਂ ਸੇ ਆਵੈ? ਇਸ ਕੋ ਸਮਾਧਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਮੁਖ ਤੇ ਬਚਨ ਬੋਲਨੋ ਕੌਨ? ਇਸ ਕੌ ਤੋ ਉੱਤਰ ਕਹਿ ਦੀਓ : ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਕਰੈ। ਦੂਸਰੋ ਉੱਤਰ ਭੀ ਇਸੀ ਬਿਖੈ ਤੇ ਨਿਕਸਤ ਹੈ; ਜਹਾ ਕਹਯੋ ਹੈ : 'ਸਚੁ ਨਾਉ'। 'ਨਾਉ' ਕੋ 'ਨਾਮੁ' ਬਨਤ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਨਾਮੈ' :

'ਗੁਰ ਲਘੁ ਲਘੁ ਗੁਰ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰਥ ਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ'।

ਈਹਾਂ ਮਕਾਰ ਲਘੁ ਤੇ ਦੀਰਘੁ ਭਯੋ। 'ਨਾਮੈ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਅਹੰਤਾ ਬਿਹੀਨ ਹੋਨੋ'। ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਧਰਨਿ ਕੋ ਔਰ ਤੋ ਇਸ ਕੀ ਵਸਤੁ ਦੇਹਾਦਿਕ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਸਭੁ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਦਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਵਸਤੁ ਕੇਵਲ ਏਕ ਅਹੰਤਾ ਹੈ; ਜੋ ਕਹਤ ਹੈ ਅਹੰਦੇਹ=ਅਮਕੋ ਮੈਂ ਹੌਂ, ਅਮਕੋ ਮੇਰੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਸਰਬ ਤੇ ਅਧਿਕ ਇਸ 'ਮੈਂ' ਮੋਹਿਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਅਤਿ ਪਯਾਰੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਯਾਰੀ ਵਸਤੁ ਦੇਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲੁ ਅਧਿਕ ਹੋਤ ਹੈ। ਸੋਈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਸਮਰਪਨ ਕਰੇ। ਈਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਬਿਖੈ ਦੋਊ ਉੱਤਰ ਬਨੇ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਚਿੱਤ੍ਰਲੰਕਾਰ ਹੈ :

ਲੱਛਨ - ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਨੇਕ ਏਕ ਜਹਿੰ ਉੱਤ੍ਰ।

ਤਾਂਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਕਹਿੰ 'ਚਿੱਤ੍ਰ'।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੌ ਦੋਇ ਹੈਂ, ਉੱਤਰ ਏਕ ਪਦ ਮੈਂ ਕਹਯੋ: ਸਚੁ ਨਾਮੁ। ਚਿਤ੍ਰ ਮੈਂ ਏਕਾਨੇਕੋਤ੍ਰ ਅਲੰਕਾਰ

---

੧. ਬਹੁਤਾ ੨. ਮੌਤ ਫੇਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਹੋਤ ਹੈ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਸਟ ਪੂਛਨੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਅਰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਪਯਾਰ, ਔਰ ਸਭਨ ਤੇ ਉਠਾਇ ਕਰਿ ਸਚ ਨਾਮ ਮੈਂ ਰਾਖਯੋ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਂ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕਰ ਬਹੁਰ ਸੁਪੰਥ ਕੋ ਬਤਾਵਤ ਹੈ :

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥

ਜੋ ਦੇਹਿ ਸਾਥ ਮਿਲਕੈ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਰੂਪ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਯਾਕੋ ਨਾਮ 'ਕਰਮ' ਹੈ। ਜੇ ਕਰਮ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਚਾਹੈ, ਤਿਸੁ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਕਰਮਨ ਤੇ ਤੌ ਕਪੜਾ, ਜੋ ਦੇਹਿ ਹੈ, ਸੋ ਆਵਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਕੈਸੀ ਦੇਹਿ ਹੈ? ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਜਨਮ ਮਰਨ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਕਰਮ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਬੰਧਨ ਹੈਂ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਹੈ, ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਹੈ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੋਖ ਨਹੀਂ, ਕਿਆ? ਛੂਟਨੋ ਨਹੀਂ। ਆਗੈ ਛੂਟਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰ' = ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਜੇ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਯੋ ਤਿਸ ਤੇ ਨਦਰੀ, ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਮੋਖੁ ਹੀ ਕਹਿਨੋ ਥੋ, ਇਸ ਮੈਂ ਹੀ ਅਰਥ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ, 'ਦੁਆਰ' ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੌਨ? *ਉੱਤਰ :* 'ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ' ਨਾਮ ਗਯਾਨ ਕੋ। ਭਾਵ ਅਰਥ ਐਸੇ: ਜੋ ਕਰਮ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਭਗਤਿ ਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਿਸਤੇ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਬਹੁੜ[੧] ਮੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ' ਨਾਮ ਗਯਾਨ ਕੋ, ਐਸੋ : ਜਿਸ ਘਰ ਕੋ ਭੂਲਯੋ ਹੋਇ ਪਾਵੈ ਨਾਂਹੀ, ਤਿਸ ਕੌ ਦੁਆਰੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਤੌ ਤਿਸ ਮੈਂ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਿ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਬ ਲੌ ਦੁਆਰੋ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਤਬ ਲੌ ਘਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਬ ਗਯਾਨ ਭਯੋ ਤਬ ਮੁਕਤਿ ਪਾਇ ਲੇਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਦੁਤੀ ਅਰਥ : ਇਸ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਤੇ ਕਪੜਾ [ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ], ਕਪੜਾ ਕੋ ਅਰਥ 'ਸਰੀਰ' ਕੋ ਜਹਤਿ ਲੱਛਨਾਂ ਸੋਂ, ਤਿਸ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹਿ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਫੇਰ ਜੇ ਨਦਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਹੋਇ, ਕਿਆ? ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਇ, ਤਿਸ ਕੋ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਨਾਮੁ ਸਤਿਸੰਗ ਕੋ। ਮੋਖਦੁਆਰ ਔਰ ਭੀ ਗਿਨੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਤਿਸੰਗ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਸਭ ਤੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਪੂਰਬ ਕੋ ਅਰਥ ਗਯਾਨ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੌ ਸਰੂਪ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਉੱਤਰ ਕੋ ਅਰਥ ਸਤਿਸੰਗ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਮਿਲਨੇ ਕੋ ਫਲੁ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ।

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ॥ ੪ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਏਵੈ' ਨਾਮ ਨਿਸਚੇ ਕੋ, ਨਿਸਚੇ ਕਰਿਕੈ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ : ਸਭੁ ਆਪੇ ਜੋ ਕੁਛ ਪ੍ਰਪੰਚ[੨] ਰੂਪ ਹੈ, ਸਰਬ ਮੈ ਪੂਰਨ ਆਪ ਕੌ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਕਬ ਲਖਤ ਹੈ? ਜਬ ਸਚਿਆਰ: 'ਆਰ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ, ਜਬ ਸਚੁ ਕੌ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਲਖਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਅਨਿਗੁਨਾਲੰਕਾਰ।

---

੧. ਫਿਰ। ੨. ਸੰਸਾਰ

ਲੱਛਨ - ਗੁਨ ਤੈ ਗੁਨ ਰੁ ਦੋਖ ਤੈ ਦੋਖ।
ਬ੍ਰਧੈ ਸੁ 'ਅਨਗੁਨ' ਕਹੈਂ ਅਦੋਖ[1]।

ਈਹਾਂ ਗੁਨ ਕਰਮ ਤੈ ਮਨੁਖ ਦੇਹ। ਮਨੁਚ ਦੇਹ ਗੁਨ ਤੈ ਸਤਿਸੰਗ ਗੁਨਿ। ਸਤਿਸੰਗ ਗੁਨ ਤੈ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਗੁਨ; ਯਾਂਤੇ ਅਨਿਗੁਨਾਲੰਕਾਰ। ਪੂਰਬ ਗੁਨ ਤੇ ਬਧਤੋ ਗਯੋ ਵਾ ਕਾਰਨ-ਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਕਾਰਨ ਕਾਜ ਪਰੰਪਰ ਜਹਾਂ।
'ਕਾਰਨਮਾਲਾ' ਲਖਿਯਤ ਤਹਾਂ।

ਕਰਮ ਕਾਰਨ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹਿ ਕੋ, ਮਾਨੁਖ ਦੇਹਿ ਕਾਰਨ ਗਯਾਨ ਕੋ, ਗਯਾਨ ਕਾਰਨ ਮੁਕਤਿ ਕੋ। ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਾਯਾਲੰਕਾਰ ਬੀ ਹੈ। ਕਰਮਨ ਤੇ ਬਰਜ ਕਰਿ ਗਯਾਨ ਮੈਂ ਮੁਕਤਿ ਠਹਿਰਾਈ, ਲਛਨ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ॥੪॥

[ਪਉੜੀ ਪੰਜਵੀਂ]

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦੁ ਤੇ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਰਿ ਮੁਮੋਖੀ ਬਹੁਰ ਪੂਛਤ ਹੈ : ਜਿਸ ਸੱਚਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨ ਕੇ ਹੇਤ ਜਤਨ ਕਰੀਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਚ ਜੋ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਕਿਸ ਕੋ ਸਥਾਪਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ? ਉਤਪਤਿ ਕਿਸਤੇ ਹੈ? ਕਿਧੌਂ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਕਰਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ? ਇਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਂ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਅਗਾਰੀ ਉੱਤਰ ਕਹਤ ਹੈ :

ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ॥

ਹੇ ਸਿੱਖ! ਜਿਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਖੇ ਤੈਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਥਾਪਯੋ ਕਿਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਿਨ ਕੋ ਭਾਵ ਇਹ : ਜੋ ਉਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪਦ ਸੌਂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਜਨਾਯੋ। 'ਨ ਜਾਇ' ਜਾਇਗੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਅਗਾਰੀ ਕਦੇ। ਨਕਾਰ 'ਥਾਪਿਆ' ਪਦੁ ਔ 'ਜਾਇ' ਪਦ ਦੋਊ ਪਦਨ ਸੋਂ ਲਗਯੋ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ ਨਿਆਂਈਂ। 'ਨ ਜਾਇ' ਭਵਿਖਯਤ ਲਖਾਯੋ। ਆਗੈ ਵਰਤਮਾਨ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ'=ਅਬ ਕਿਸੀ ਤੇ ਕਰਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਤੀਨੋ ਕਾਲ ਮੈਂ ਏਕ ਰਸ ਰਹਤ ਹੈ।

ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ॥

ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਹੈ। ਸੁਤਹ ਸਿਧ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਬਡੋ ਔ ਤਿਸ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। 'ਨਿਰੰਜਨ' ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ ਥੀਂ ਰਹਤ ਹੈ। ਅੰਜਨ ਜੋ ਹੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ ਪਦਾਰਥ, ਸੋ ਸਭ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹੈਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਜਨਮਾ ਔ ਅਬਿਨਾਸੀ ਹੈ। 'ਸੋਇ' ਭੂਤ ਕੋ ਅਰਥ ਲਖਾਵਤ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਜਿਸ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਵਾ ਹੇ ਸਿਖ! ਇਹ ਜੋ ਜਗਤ ਨਾਨੱਤੂ ਤੂੰ ਦੇਖਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਤਰੰਗ ਵਤ ਜਾਨ। ਕਿਆ? ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਹੈ, ਜਲ ਹੀ ਜਲ ਹੈ, ਤਰੰਗ ਤਿਸ ਮੈਂ ਕਲਪਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਜਲ ਹੀ ਜਲੁ ਹੈ, ਜਲ ਤੇ ਭਿੰਨ ਔਰ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ। ਜੈਸੇ ਭੂਖਨ ਮੈਂ ਸੁਵਰਨ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਵੈਤ ਜੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ ਤਿਸ ਮੈਂ ਅੰਜਨ ਸੋ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਨ ਹੋਇਗੋ, ਨਾ ਅਬ

੧. ਦੋਖ ਰਹਿਤ ਦਾਨੇ ਕਵੀ।

ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਮੈਂ ਨਿਰੰਜਨ ਹੀ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਾਬ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

'ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ' ਯਹ ਅਰਥ ਭਯੋ। 'ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ' ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ੍ਯੋ। ਵਾ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹਨ ਤੇ ਭਾਵ ਅਲੰਕਾਰੁ। ਪਿਛਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਉਪਮਾ ਵਾਚਕ ਧਰਮ ਲੁਪਤਾ ਹੈ। 'ਜਲ' ਉਪਮਾ 'ਨਿਰੰਜਨ' ਉਪਮੇਯ, ਸੋ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ। ਤਰੰਗ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਤੌ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਜਨਮਾ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਕਹਿਨ ਅਰ ਬ੍ਯੰਗ ਯਹ: ਹੇ ਸਿਖ! ਤੂੰ ਸਚ ਕੋ ਮਿਲਿਕੈ ਸਚ ਹੀ ਹੋਇਗੋ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਛੂਟੈਗੋ। ਧੁਨਿ ਯਹ ਜੋ ਐਸੇ ਊਚੇ ਪਦ ਕੋ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਸਿਖ ਕੋ ਚੌਪ ਹੋਇ।

ਬ੍ਯਗ ਕੋ ਲੱਛਨ – ਬ੍ਯਕਤਿ ਕਰਿਬੈ ਜੋਗ੍ਯ ਸੋ ਬ੍ਯੰਗ, ਵਾ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਤੇ ਅਧਿਕ ਅਰਥ ਸੋ ਬ੍ਯੰਗ। ਧੁਨਿ ਕੋ ਲੱਛਨ–ਸੋਈ ਜੋ ਬ੍ਯੰਗ ਹੈ ਚਮਤਕਾਰ ਸੋਂ ਮਿਲ੍ਯੋ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਧੁਨਿ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੋ ਬ੍ਯੰਗ ਮੈਂ ਚਮਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬ੍ਯੰਗ ਹੀ ਰਹਤੋ ਹੈ।

ਐਸੇ ਊਚੇ ਪਦ ਕੋ ਸ੍ਵਨਿ ਕਰਿ ਸਿਖ ਕੋ ਭਈ ਚੌਪ, ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। ਤਿਸ ਕੀ ਭਈ ਲਾਲਸਾ, ਮਿਲਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਬੂਝ੍ਯੋ। ਤਿਸ ਕੇ ਬੂਝਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ :

ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਹੀ ਮਾਨ ਪਾਯੋ ਹੈ। 'ਮਾਨ' ਨਾਮ ਗ੍ਯਾਨ ਕੋ ਬ੍ਯਾਕਰਨ ਰੀਤੀ ਸੋਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ, ਵਾ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਗ੍ਯਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗ੍ਯਾਨ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਲੀਨ ਭਏ ਹੈਂ। ਜੇਕਰਿ ਸਿਖ ਸੇਵਨੇ ਕੀ ਰੀਤਿ ਬੂਝੇ ਸੋਇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ :

ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। 'ਗੁਣੀ' ਕੇ ਅਰਥ ਗੁਣਵਾਨ। 'ਨਿਧਾਨ' ਕੋ ਅਰਥ ਜੋ 'ਨਿਧਿ' ਹੈਂ ਸਰਬ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ 'ਅਯਨ' ਘਰ ਹੈ। ਵਾ ਗੁਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਭਏ ਨਿਧਿ, ਤਿਨ ਕੋ ਘਰ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ। ਵਾ ਸਤਿਗੁਰ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਕੇ ਸਦੀਵ ਹੀ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਕਹਿਨੇ। ਇਸਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਹੋਇ ਕਰਿ ਗ੍ਯਾਨ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਨ - ਕਾਰਜ ਕਾਰਜ ਹੋਇ ਇਕ ਥਾਇ।
ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ 'ਹੇਤ' ਬਤਾਇ।

ਈਹਾਂ ਸੇਵਨੋ ਕਾਰਨ, ਗ੍ਯਾਨ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ, ਯਾਂਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਉਪਾਸਨਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਅਗਾਰੀ ਸ਼੍ਵਨ, ਮਨਨ, ਨਿਧ੍ਯਾਸਨ, ਸਾਖ੍ਯਾਤਕਾਰ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਨੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੋ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਸੰਖੇਪ ਸੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਹਿ ਦੇਤੇ ਹੈਂ।

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ॥

ਗਾਵੀਐ, ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਵਤਿਓਂ, ਸਿਰਮਨ ਕਰਤਿਓਂ, ਜਬ ਉਪਾਸਨਾ ਪ੍ਰਪੱਕ ਭਈ, ਤਿਸ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਤਬਯ ਤਿਸ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਰੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਨੇਸ਼ਟੀ ਤੇ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਆਦਿ ਜੇ ਮਹਾਂਵਾਕ, ਤਿਨ੍ਹੋ ਕਾ ਜਿਨ ਬਚਨੋਂ ਮੈਂ ਨਿਰਨਾ ਹੋਇ। ਬਹੁਰੋ ਅਰਥ ਮਨਨ ਕੋ: ਮਨਤੱਬਯ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਮਨਨ ਕਰੈ। 'ਰਖੀਐ ਭਾਉ' ਤਿਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੋ ਅੰਤਰ ਟਿਕਾਇ ਕਰਿ ਬੀਚਾਰੇ, ਭਾਉ ਕੇ ਸਮੇਤ। ਨਿਧਯਾਸ ਤੱਬਯ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਧਯਾਸਨ ਕਰੈ। ਤੀਨੋਂ ਕਰਿਕੈ ਅਗਾਰੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ।

ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ॥

ਦੁਖ ਜੋ ਤਨ ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਹੈਂ, ਤਿਨਕੋ 'ਪਰਹਰਿ' ਕਹੀਏ ਨਿਵ੍ਰਿਤ ਕਰਿਕੈ, ਸੁਖ ਜੋ ਅਨੰਦ, ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਘਰਿ, ਸਥਾਨ, ਕੌਨ? ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਲੈ ਲੀਨ ਹੋਇ ਜਾਇ। ਉਪਾਸਨਾਂ ਮੈਂ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ ਬਨੀ ਹੋਈ ਥੀ, ਬਹੁਰ ਧਯਾਤਾ, ਧਯਾਨ ਕੋ ਤਜ ਕਰਿ ਧਯੇਯ ਰੂਪ ਹੋਇ। ਗਯਾਤਾ ਗਯਾਨ ਕੋ ਤਜ ਕਰਿ ਗਯੇਯ ਰੂਪ ਹੋਇ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਕਾਰਜ ਕਾਜ ਪਰੰਪਰ ਜਹਾਂ।
'ਕਾਰਨਮਾਲਾ' ਭੂਖਨ ਤਹਾਂ।

ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਾਰਨ ਮਨਨ ਕੋ, ਮਨਨ ਕਾਰਨ ਨਿਧਯਾਸਨ ਕੋ, ਨਿਧਯਾਸਨ ਕਾਰਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੋ; ਯਥਾ ਕ੍ਰਮ ਕਾਰਜ ਸਮਝ ਲੇਨੇ। ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਨਮਾਲਾ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਭ ਕੋ ਮੂਲ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਨੇਸ਼ਟੀ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਇਸਕੋ ਕਹਿ ਕਰਿ ਬਹੁੜ ਸ਼੍ਰਵਨ ਮਨਨ ਆਦੀ ਕਹੈਂਗੇ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ॥

'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ' ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਦੁਆਰੇ ਜੋ ਸੁਨਿਓ ਨਾਦ, 'ਨਾਦ' ਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਕੋ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਮ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ। 'ਗੁਰਮੁਖਿ' ਵੇਦੰ' ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਸਬਦ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸਮਝਿਓ, ਔਰ ਸਭ ਗੌਨ ਲਖੇ। ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਔਰ ਕਿਸੀ ਤੇ ਆਵਾਗੌਨ ਨਹੀਂ ਮਿਟਯੋ, ਇਨ ਤੇ ਹੀ ਮੋਖ ਹੋਇਗੀ। ਇਸ ਹੇਤੁ ਤੇ ਸਭਨੋਂ ਤੇ ਮੁਖ ਗੁਰੂ ਸਮਝੇ। ਵੇਦੰ ਕਹੀਐ ਵੇਤੰ, ਵੇਤੰ ਨਾਮ ਜਾਨਨਵਾਰੇ ਕੋ; ਪ੍ਰਮਾਨ-ਬ੍ਰਹਮਾਵਿਤ ਬ੍ਰਹਮੈਵ ਭਵਤਿ। ਕਿਆ ਜਾਨਿਓ? 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ'। ਗੁਰੁ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ। 'ਗੁ' ਅਰਥ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ, ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਜੜ ਕੋ। 'ਰੁ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਚੇਤਨ ਕੋ। ਜੋ ਜੜ ਅੰਤਹ-ਕਰਨ ਤੇ ਆਦਿ ਤਿਨ ਕੋ ਚੇਤਨ ਕਰੇ ਸੋ ਗੁਰੁ। ਤਿਸ ਕੇ 'ਮੁਖਿ' ਕਿਆ? ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਨਤਾ ਭਯੋ। ਕਿਆ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਨਯੋ? ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ। 'ਸਮਾਈ' ਨਾਮੁ ਮਿਲਨੇ ਕੋ। ਸਰਬ ਮੈਂ ਮਿਲ ਰਹਯੋ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਸਥਾਨ, ਊਨ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਤਾ, ਜੈਸੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੋਊ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਸਰਬ ਮੈਂ ਮਿਲ ਰਹਯੋ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਇਕ ਪਦ ਬਾਰਿ ਅਨੇਕ ਜਿ ਆਵੈ।
ਅਰਥਹਿ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਗਟਾਵੈ।
ਸੋ 'ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ' ਬਖਾਨੈਂ॥
ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਗੁਣੀ ਪ੍ਰਮਾਨੈਂ।

ਇਹਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕ ਪਦ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਆਯੋ। ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਯਮਕ। ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਨੇਸ਼ਟੀ ਜੋ ਗੁਰੁ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਇਹ ਸਪੂਰਨ ਬਾਰਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗੁਰੋਂ ਕੋ ਕਰਤਤੁ ਕਹਯੋ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਤਿਨ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਅਨੂਪ, ਤਿਨ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਕੋਈ ਹੋਇ ਤੌ ਉਪਮਾ ਕਹੀ ਜਾਇ। ਸਮਤਾ ਲਾਯਕ ਜਗਤ ਮੈਂ ਕਛੂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤਥਾਪਿ ਉਪਮਾ ਕਹੀ ਚਾਹਿਯੇ। ਜਗਤ ਕੇ ਬਡੇ ਤੀਨ ਹੀ ਹੈਂ ਸ਼ਕਤਿ ਸਮੇਤਿ ਤਿਨ ਕੀ ਉਪਮਾ ਦੇਤ ਹੈਂ।

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ॥

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਹੈਂ, ਕਿਆ? ਸ਼ਿਵ ਜੈਸੇ ਹੈਂ। ਸ਼ਿਵਜੀ ਕੋ 'ਸੰਘਾਰ' ਧਰਮ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪ੍ਰਥਮ ਸਿਖ ਕੇ ਬਿਕਾਰ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਸਮਤਾ। 'ਗੁਰ ਗੋਰਖੁ' ਕਿਆ? ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੈਸੇ ਹੈਂ। ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਕੋ ਧਰਮ ਪਾਲਨੇ ਕੋ, ਜਬ ਸਿੱਖ ਕੇ ਬਿਕਾਰ ਪਰਹਰੇ, ਲੋਭ ਨਸ਼ਟ ਭਯੋ, ਤਬ ਸੰਤੋਖ ਆਯੋ। ਜਬ ਹੰਕਾਰ ਗਯੋ, ਤਬ ਗਰੀਬੀ ਆਈ। ਕਾਮ ਨਾਸ਼ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ ਆਯੋ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਬਿਕਾਰਨ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਗੁਣ ਸੁਤੈ ਸਿਧ ਹੀ ਸਤਿ ਸੰਤੋਖਾਦਿਕ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਬਿਕਾਰਨ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕੋ ਨਾਮ ਗੁਣ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਭਏ ਗੁਣ, ਤਿਨਕੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਲਤ ਹੈਂ, ਕਿਆ? ਬਧਾਵਤ ਹੈਂ। ਇਹ ਬਿਸ਼ਨੁ ਸੋਂ ਸਮਤਾ। ਵਾ ਗੋਰਖ ਨਾਮ ਕੀ ਸਮਤਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਭੀ ਗੋਰਖ ਹੈਂ, ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਭੀ ਗੋਰਖ ਹੈਂ। 'ਗੋ' ਨਾਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਕੋ, ਤਿਨ ਕੋ ਬਿਕਾਰਨ ਤੇ ਰਛਿਆ ਕਰੈ, ਸੋ ਗੋਰਖੁ। ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਐਸੇ : 'ਗੋ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੀ ਅਸੁਰਾਦਿਕੋਂ ਕੇ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਤੇ ਰਖਯਾ ਕਰੈ, ਸੋ ਗੋਰਖ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕੀ ਸਮਤਾ। ਗੁਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜਗਤ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕੇ ਰਿਦੇ ਮੈਂ ਗਯਾਨ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਸਮਤਾ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਹਿਨੇ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨੁ, ਸ਼ਿਵ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਇਹਾਂ ਬਯਤਯ ਕ੍ਰਮ[1] ਕਿਉਂ ਕਹਯੋ? *ਉੱਤਰ :* ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਗੁਨ ਜੈਸੇ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਗੁਣੋਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਮਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਕਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਨਿ ਕੋ ਗੁਣ ਇਹ : ਜੋ ਸਿਖ ਕੇ ਬਿਕਾਰ ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਪਹਿਲੋ ਗੁਣ; ਯਾਂਤੇ ਸੰਘਾਰਕ ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ ਉਪਮਾ ਬਰਨੇ। ਬਹੁਰ ਬਿਬੇਕਾਦਿ ਗਣਨ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਤੇ ਬਿਸ਼ਨੁ ਉਪਮਾ ਬਰਨੇ। ਗਯਾਨ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਇਨ ਦੋਊਨ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੀ ਉਪਮਾਂ ਦੇਤ ਭਏ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਬਯਤਯ ਸੇ ਜੇ ਨਾਂ ਕਹਿਤੇ ਤੌਂ ਉਪਮਾਂਲੰਕਾਰ ਬਿਗਰ ਜਾਤੋ, ਉਪਮੇਯ ਬਯਤਯ ਹੋਇ ਜਾਤੋ ਔਰ ਦੇਵਨ ਕੋ ਬਯਤਯ ਕਹਨੋ ਦੋਖ ਜਗਤ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਮੈਂ ਹੈ, ਉਤਪਤਿ ਪਾਲਨ ਸੰਘਾਰ ਮੈਂ ਅਰ ਉਪਮਾ ਮੈਂ ਉਪਮੇਯ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਨੋ ਬਨਤ ਹੈ। ਗੁਰ ਜੋ ਉਪਮੇਯ ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਧਾਰਨ ਧਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਮਾਂ

੧. ਕ੍ਰਮਭੰਗ, ਉਲਟ ਫੇਰ

ਮਿਲਾਇ ਕਰਿ ਕਹੀ ਹੈ। ਅਬ ਯਥਾ ਕ੍ਰਮ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਿਵ ਕਹਿਆ ਯਾਂਤੇ ਪਾਰਬਤੀ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਡਿਕਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰਿ ਅਸੁਰਨ ਕੋ ਸੰਘਾਰਤ ਹੈ, ਸੂਰਨ ਕੋ ਸਥਾਪਤ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤਾ ਕੋ ਨਸ਼ਟ ਕਰਿ ਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਸਿਖ ਕੇ ਰਿਦੇ ਸਥਾਪਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਪਾਰਬਤੀ ਸੋਂ ਸਮਤਾ। 'ਮਾ' ਨਾਮ ਲੱਛਮੀ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਇਹ ਗੁਣ : ਜਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਸਰਬ ਅੰਗੋਂ ਕੋ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਕਰਤ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੇ ਸਰਬ ਅੰਗੋਂ ਕੋ ਸੋਹਾਵਤ ਹੈਂ। ਜਬ ਗਯਾਨ ਭਯੋ ਤਬ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਮਗਨ ਰਹਤ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਕੇ ਹੋਨ ਕਰਿ ਸਰਬ ਅੰਗ ਸੋਭਤ ਹੈਂ; ਇਸ ਰੀਤਿ: ਜੈਸੇ ਭੂਖੋ ਕੰਗਾਲ ਬਯਾਕੁਲ-ਅੰਗ ਹੋਤ ਹੈ, ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਲਾਗਤ ਹੈ। ਜਬ ਧਨਾਢਿ ਹੂੈ ਕੈ ਸਨਿਗਧ[1] ਭੋਜਨ ਕਰੁ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਬ ਨੇਤ੍ਰ ਮੁਖ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਭਾਸਤ ਹੈਂ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਬਹੁਰ ਗੁਰੁ 'ਈ' ਕੇ ਸਮ ਹੈ, 'ਈ' ਨਾਮ ਸੁਰਸਤੀ ਕੋ। ਤਿਸ ਕੋ ਇਹ ਗੁਣ : ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਤੌ ਬਾਣੀ ਸੁੰਦਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੀ ਬਾਣੀ ਮਧੁਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਸਿਖ ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਬੋਲਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

'ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ' ਇਨ ਅਖਰੋਂ ਬਿਖੈ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਉਪਮੇਯਹਿ ਉਪਮਾਨਹ ਜੋਊ।
ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨੇ ਦੋਊ।
ਤਿਹ ਕੋ 'ਰੂਪਕ' ਕਰਹਿਂ ਉਚਾਰੁ।
ਜੌਨ ਲਖੈਂ ਭੇਦਾਲੰਕਾਰੁ।

ਇਹਾਂ ਗੁਰ ਉਪਮੇਯ, ਦੇਵ ਉਪਮਾਨ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਕਹੇ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕ। 'ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ, ਇਨ ਬਰਨੋ ਬਿਖੇ ਮਾਲੋਪਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਉਪਮੇਯਹਿ ਇਕ, ਬਹੁ ਉਪਮਾਨ।
ਸੋ 'ਮਾਲੋਪਮ' ਲਖਹੁ ਸੁਜਾਨ।

ਇਤਨੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗੁਰ ਉਪਮੇਯ ਏਕ ਬਾਰ ਕਹਯੋ, ਉਪਮਾ ਚਾਰ ਕਹੀ: ਬ੍ਰਹਮਾ, ਪਾਰਬਤੀ, ਮਾ, ਈ; ਯਾਤੇ ਮਾਲੋਪਮਾ।

ਐਸੇ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰਿ ਪੁਨਹਿ ਸਿਖ ਬੂਝਤ ਹੈ: ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਆਨੰਦ ਦੇਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤੋ ਬਤਾਓ ਜੋ ਏਤਨੋਕ ਹੋਤ ਹੈ? ਵਾ ਜੋ ਆਨੰਦ ਕੋ ਦੇਨੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕੋਈ ਔਰ ਬਤਾਓ, ਜਿਸ ਆਨੰਦ ਕੇ ਦੇਣੇ ਕਰਿ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਉਪਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀਕ ਕਹੀ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ॥

ਜੋ ਆਨੰਦ ਦੇਣੇ ਕੀ ਉਪਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤ ਹੈ, ਉਨ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਤੋ ਆਨੰਦਦਾਯਕ, ਤੌ ਕਹਨ ਮੈਂ ਆਵਤੋ; ਸੋ ਕਹਿਣੇ ਕੇ ਕਥਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੀ। ਵਾ ਤਿਸ ਅਨੰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ[2] ਕੋ

੧. ਘਿਉ ਨਾਲ ਤਰ ਬਤਰ, ਤਲੇ ਹੋਏ।   ੨. ਅੰਦਾਜ਼ਾ। ਮਿਣਤੀ।

ਜੇ ਬੂਝਿਆ ਚਾਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਨਤੇ ਅਗਾਰੀ ਅਨੇਕੋਂ ਕੋ ਗਜਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਆਨੰਦ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਆ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ? ਜੇ ਜਾਣਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਤੌ ਕਹਿ ਹੀ ਜਾਤੇ। ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਆਨੰਦ ਬਚਨ ਕਰਿ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣੇ ਤੌ ਅਨੰਦ ਕੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣ ਸਕੇ। ਤਿਸ ਅਨੰਦ ਕੋ ਸ੍ਵਾਦ ਗੂੰਗੇ ਕੀ ਮਿਠਜਾਈ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ : ਖਾਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤੁ ਹੈ। ਜਿਸ ਅਨੰਦ ਕੋ ਲੇਸ਼ ਏਕ ਜਗਤ ਮੈਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਹੀ ਕੇ ਅਧੀਨ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੀ ਬਸੀਭੂਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਕੈਸੇ ਕਹਜੋ ਜਾਤ ਹੈ? ਏਕ ਬਾਰਤਾ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਕਹਨ ਮੈਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈ :

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਏਕਤਾ ਕੀ ਬੂਝ ਕੋ ਬੁਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਹੇ ਸਿਖ! ਤੂੰ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖੁ ਜੋ ਅਪਣੋ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਣੇ ਤੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣ[੧] ਹੀ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਗੋ। ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਕੈਸੋ ਹੈ? ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਆਨੰਦ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਜੇ ਅਨੰਦ ਹੈਂ ਸੋ ਅੰਤ ਵਾਰੇ ਹੈਂ। ਤਾਂਤੇ ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਐਸੇ ਚਿੰਤਨ ਕਰਤਾ ਰਹੁ :

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥ ੫॥

ਸਰਬ ਜੋ ਜੀਅ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੋ ਸਮਰਥ ਹੈ? ਸਰਬ ਜੀਓਂ ਕੇ ਕਰਮ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਾਖਤ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੀਉਂ ਹੈ, ਤਿਨ ਅਨੇਕ ਕੇ ਹਜਾਰ ਗੁਨੇ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕਰਮਨ ਕੋ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਅਰ ਅਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਤੋ ਹੈ; ਐਸਾ ਜੋ ਦਾਤਾ ਹੈ ਸਮਰਥ 'ਸੋ ਮੈ' ਕਿਆ? 'ਸੋਹੰ' ਸੋ ਮੇਰੋ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੈ; ਐਸੀ ਬੂਝ ਸਦਾ ਹੀ ਯਾਦ ਰਹੈ, ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਬਿਸਰੈ ਨਹੀਂ। ਇਤਜਰਥ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਬਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

'ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ' ਜੋ ਅਨੰਦ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿ ਜਾਣਤੇ ਤੌ ਕਿਆ ਕਹਤੇ ਨਾਂ? ਯੇਹ ਤੌ ਅਰਥ, ਤਿਸ ਬਚਨ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ 'ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ' ਇਸ ਬਚਨ ਨਾਲ : ਕਥਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਦੂਸਰੋ ਕਾਕੋਕਿਤ ਅਲੰਕਾਰ। ਜਾ ਜਾਣਤੇ ਤੌ ਕਹਤੇ ਨਾਂ? ਕਹਤੇ ਹੀ। 'ਕਾਰ ਸਰ ਸੋਂ ਜਹਾਂ ਅਰਥ ਫੇਰੀਏ' ਯਾਂਕੋ ਲੱਛਨ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਯਸੁਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਰਸ ਕੋ ਜਹਾਂ ਭਾਵ ਹੁਇ ਅੰਗ।
'ਪ੍ਰੇਯ ਸੁਤ' ਤਿਹ ਕਹਿੰ ਸੁਮਤਿ ਉਤੰਗ[੨]।

ਇਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਮੁਖਜ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਅੰਗੀ ਭਯੋ। ਏਕਤਾ ਕੀ ਬੂਝ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਗ 'ਚਿੰਤਾ' ਸੰਚਾਰੀ ਭਜੋ; ਜੋ ਬਿਸਰੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਵਾ ਰਸਵਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਜਹਿ ਰਸ ਕੋ ਔਰਹਿ ਰਸ ਅੰਗ।
ਤਹਿ 'ਰਸਵਤ' ਕਹਿੰ ਸੁਮਤਿ ਉਤੰਗ।

---

੧. ਬੇਹਦ। ਬੇਅੰਦਾਜ਼ ੨. ਉੱਚੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ।

ਇਹ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਕੋ ਏਕੋ ਦਾਤਾ, ਕੋਟਾਨਿ ਕੋਟਿ ਜੀਵ ਕੋ ਏਕ ਦਾਤਾ, ਯਹ ਅਚਰਜ; ਯਾਂਤੇ ਅਦਭੁਤ ਰਸ ਭਯੋ; ਸੋ ਅੰਗੀ ਇਹਾਂ। ਔ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਐਸੇ : ਸਰਬ ਤੇ ਨਿਰਬੇਦ[੧] ਭਯੋ। ਏਕ ਮੈਂ ਸਥਿਤੀ ਸੋ ਸ਼ਾਂਤਿ ਅਦਿਭੁਤ ਕੋ ਅੰਗ ਭਯੋ। ਅੰਗੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਰਸਵਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਵਾ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ; ਜੋ ਕਹਤ ਹੈ ਬਿਸਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।

'ਗੁਰ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਅਧਿਕ ਹੀ ਨੀਰ ਮਥਯੋ ਹੈ। ਜਿਤਨੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਅਪਨੋ ਅਨਜਾਨਪਨੋ ਹਸਤਾਮਲ[੨] ਕਰਿ ਦਿਖਾਯੋ ਹੈ। ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੀ ਉਪਮਾ ਦਈ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਸਮਝਯੋ। ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਕੀ ਭੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ, ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਔਰ ਅਰਥ ਬਨਾਯੋ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੇ ਛਿਅ ਗੁਰ ਬਨਾਏ। ਸੋ ਤਿਸ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਣੇ ਮੂਜਬ ਮਹਾਂ ਅਨਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਗੁਰੁ ਸਾਗਰੁ ਰਤਨੀ ਨਹੀਂ ਤੋਟ[ ]'। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਗੁਰੂ ਕਹੇ ਚਾਹੀਏ। 'ਗੁਰੁ ਦਰੀਆਉ ਸਦਾ ਜਲੁ ਨਿਰਮਲੁ*' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਦੀ ਗੁਰ ਭਏ ਚਾਹੀਏ। 'ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸੁਆਮੀ ਪਰਮੇਸੁਰ()'; ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਭਯੋ। ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਭਾਈ, ਬੰਧਪ, ਸਖਾ, ਪਾਰਸ ਇਹ ਸਰਬ ਹੀ 'ਗੁਰ' ਕਹੇ ਚਾਹੀਏ। ਐਸੇ ਮਤਵਾਰਜੋਂ ਕੇ ਕਹਨ ਕਰਿ ਸੁਨਨਵਾਰੋ ਕਿਸ ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਕਰੈ? ਇਤਯਾਦੀ ਅਰਥ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋ ਗੁਰ 'ਬਰਨ[੩]' ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਔਰ ਅਨੰਦਘਨ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀਓ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਕੋ : 'ਛਿਅ ਘਰ ਛਿਅ ਗੁਰ ਛਿਅ ਉਪਦੇਸ॥ ਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਏਕੋ ਵੇਸ ਅਨੇਕ॥" ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਅਨਰਥ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਕੇ ਬਿਖੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਰਥ ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਰਾਖਯੋ ਹੈ। ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਮੈਂ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਘਰਿ ਕਹੀਏ ਸਥਾਨ ਸੋ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਖਟ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਵਾ ਮਤਿ ਕੋ ਨਾਮ ਘਰ ਹੈ। ਮਤਿ ਖਟ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮਤੋਂ ਕੇ ਕਰਣਹਾਰੇ ਖਟ ਸ਼ਾਸਤਰੋਂ ਕੇ ਖਟ ਹੀ ਗੁਰ ਹੈਂ: ਕਪਲਮੁਨਿ, ਗੋਤਮ, ਕਣਾਧਿਮੁਨਿ, ਜੈਮੁਨਿ, ਸ਼ੇਸ਼ ਜੀ, ਬਯਾਸ ਜੀ। ਤਿਨ ਖਟ ਨੇ ਖਟ ਹੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਆਪਨੇ ਆਪਨੇ ਮਤਿ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਹਯੋ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਖਟੁ ਗੁਰ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਸਭਨ ਕੋ ਏਕੁ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪਰ ਬਰਨਨ ਖਟ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਔਰ ਔਰ ਤਰਹ ਸੋਂ। ਤਿਨ ਖਟ ਗੁਰ ਕੋ ਗੁਰ ਏਕ ਹੀ ਹੈ : ਬ੍ਰਹਮ, ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ। ਵੇਸ ਅਨੇਕ : ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਰੀਤਿ ਜਿਸ ਕੋ ਅਨੁਭਵ ਭਯੋ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਵੇਸ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹੇ ਹੈਂ। ਅੰਧਨਿ ਕੇ ਹਾਥੀ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਹਾਥੀ ਏਕ ਈ ਹੈ, ਅੰਨਯ ਅੰਨਯ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ[੪]। ਤਿਨ ਛਿਅ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੇ ਕਥਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮਹੀਨੇ ਕੋ ਅਰ ਸੂਰਜ ਕੋ ਦਯੋ ਹੈ। ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਵਿਸੁਏ ਚਸਿਆ ਘੜੀਆ ਪਹਰਾ ਥਿਤੀ ਵਾਰੀ ਮਾਹੁ ਹੋਆ'॥ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਮਹੀਨੇ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ : ਮਹੀਨਾ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਛਿਅ ਭੇਦ ਲੋਕ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਘੜੀ ਕੋ ਛੇਵਾਂ ਭਾਗ ਤਿਸ ਕੋ 'ਛਿਣ' ਕਹਤ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਚਸਾ' ਕਹਯੋ। ਛਿਣ ਕੋ ਤੀਸਵੇਂ ਭਾਗ, ਤਿਸਕੋ 'ਕਲਾ'

---

੧. ਵੈਰਾਗ।

੨. ਹਥ ਤੇ ਧਰੇ ਆਉਲੇ ਵਾਂਗ, ਪ੍ਰਗਟ।

੩. ਵਰੁਣ, ਜਲ ਦਾ ਦੇਵਤਾ।

੪. ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਅੰਗ ਸੁੰਡ, ਪੈਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਡ ਅਡ ਰੂਪ ਦਾ ਹਾਥੀ ਦਸਿਆ। [ਅੰਨਯ=ਹੋਰ, ਵੱਖਰਾ]

[ ] ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ-੨੭। * ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧-੬। ()ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫-੧।

ਕਹਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਵਿਸੁਏ' ਕਹਯੋ। ਘੜੀ, ਅਰੁ ਪਹਰ, ਅਰ ਥਿਤੀ, ਅਰ ਵਾਰ ਏ ਖਟੁ ਭੇਦ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਵਾਸਤਵ ਜੇ ਬਿਚਾਰੀਏ ਤੌਂ ਮਹੀਨਾ ਤੀਸ ਦਿਨ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ : ਏਤੀ ਤਿਥ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ : ਏਤੇ ਵਾਰ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ : ਪਹਰ, ਘੜੀਆਂ, ਚਸੇ, ਵਿਸੇ ਏਤੇ ਹੈਂ। ਜੇਤੇ ਕਹੇ ਹੈਂ ਵਿਸੇ, ਚਸੇ, ਘੜੀ, ਪਹਰ, ਥਿਤਿ, ਵਾਰ, ਤਿਸ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਜੁਦੋ ਇਨ ਛਿਅਨ ਮੈਂ ਏਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ; ਮਹੀਨੇ ਕੇ ਹੀ ਅੰਤ੍ਰਭੂਤ ਹੈਂ। ਆਗੇ ਦੂਸਰੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਸੂਰਜੁ ਏਕੋ ਰੁਤਿ ਅਨੇਕ॥ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ॥' ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੂਰਜ ਤੌਂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਸੂਰਜ ਤੇ ਰੁੱਤਾਂ ਖਟ ਗਿਨਤ ਹੈਂ : ਬਸੰਤ, ਗ੍ਰੀਖਮੁ, ਪਾਵਸ, ਸ਼ਰਦ, ਹਿਮ, ਸ਼ਿਸ਼ਿਰ; ਸੋ ਏਕ ਸੂਰਜ ਤੇ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਸੂਰਜ ਤੇ ਰੁੱਤਾਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈਂ: ਸੂਰਜ ਕੇ ਹੀ ਅੰਤ੍ਰਭੂਤ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਕਰਤੇ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਵੇਸ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈ। ਕਿਆ? ਖਟੁ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਖਟ ਤਰਹ ਸੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰਿ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ ਕਰਯੋ। ਤਿਸ ਕੇ ਖਟ ਗੁਰ ਬਨਾਵਨ ਮੈਂ ਔਰ ਅਨੇਕ ਤਰਕ ਉਠਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕਰਿ ਅਪਨੋ ਗੁਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਮਾਨਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਤੌਂ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਤੇ :

ਬ੍ਰਹਮੈ ਗਰਬੁ ਕੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨਿਆ॥ ਬੇਦ ਕੀ ਬਿਪਤਿ ਪੜੀ ਪਛੁਤਾਨਿਆ॥

[ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ੨੨੪]

ਇਤਯਾਦੀ ਸ਼ਬਦੋਂ ਮੈਂ ਤਰਕਤਿ ਹੀ ਰਹੇ। ਜੇ ਕਰਿ ਇਨ ਛਿਅਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਮਾਨਤੇ ਕਿਤੇ ਤੌਂ ਕਹਿਤੇ : ਹੇ ਸਿਖ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਭਜਨ ਕਰੁ, ਵਾ ਸ਼ਿਵਜੀ ਕੇ ਲਿੰਗ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੋ ਅਧਿਕ ਫਲ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਤ ਰਹੁ; ਵਾ ਤੀਨੋਂ ਦੇਵੀਆਂ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾਂ ਕਰੁ। ਜੋ ਸਿਖ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ ਆਪਨੇ ਗੁਰਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਬਿਖੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਬਰਨਯੋ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਿਨ ਸੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਸੇ ਫਿਰਿ ਗਰਭਾਸਿ ਨ ਪਰਿਆ ਰੇ॥

[ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫, ੬੧੨]

ਇਤਯਾਦੀ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਜਾਨਤ ਹੈਂ; ਔਰ ਅਬ ਤੀਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਖ ਕਮਾਵਤ ਹੈਂ। ਬਿਸ਼ਨ ਸ਼ਿਵ ਕੀ ਪੂਜਾ ਪਾਹਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਿਵਰਜਿਤ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਹਿੰਦੂ ਮੂਲੇ ਭੂਲੇ ਅਖੁਟੀ ਜਾਂਹੀ। ਨਾਰਦਿ ਕਹਿਆ ਸਿ ਪੂਜ ਕਰਾਂਹੀ॥
ਅੰਧੇ ਗੁੰਗੇ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰੁ॥ ਪਾਥਰੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਮੁਗਧ ਗਵਾਰ॥
ਓਹਿ ਜਾ ਆਪਿ ਡੁਬੇ ਤੁਮ ਕਹਾ ਤਰਣਹਾਰੁ॥

[ਵਾਰ ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੧, ੫੫੬]

ਲਿੰਗ, ਸਾਲਿਗ੍ਰਾਮ, ਪਾਹਨ ਕੋ ਜੋ ਪੂਜਨ ਹੈ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਅਪਨੇ ਪੰਥ ਕੋ ਬਰਜਯੋ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕੀ ਭੀ ਸਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸ੍ਰਵਣ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ: ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸ਼ਿਵ ਆਦਿ ਕੀ ਉਪਾਸਨ ਕਰਹੁ। ਐਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਬਿਖੈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਯੋ। ਮਨ ਕੀ ਮਤਿ ਕਰਿ

ਜੋ ਅਨੰਦਘਨ ਲਿਖ ਗਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਮਾਨ ਕਰਿ ਅੰਗੀਕਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਿ ਲਯੋ ਹੈ : ਜੋ ਰੁਦ੍ਰਾਛ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ ਧਾਰਿਕੈ, ਤਿਲਕ ਆਦਿ ਕਰਣ ਲਗ ਪਰੇ ਹੈਂ; ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਕਹਯੋ ਅਨੰਦਘਨ ਨੀਰੁ ਮਥ ਗਯੋ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋ, ਸੋ ਤੋ ਸਿੰਘ[1] ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਗਰਜਤ ਹੈ ਦੇਸਨ ਪਰਦੇਸਨ ਮੈਂ : ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੋ, ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਣੋ, ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ, ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਇਹ ਮਤਿ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ। ਜੰਬੁਕ[2] ਜੈਸੇ ਅਪਰ ਮਤ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੇਂ ਕੈਸੇ ਮਿਲਤ ਹੈਂ। ਹੈਰੰਨਗਰਭੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸੇਵਕਨ ਕੋ ਮਤ, ਬੈਸਨੋ ਬਿਸ਼ਨ ਕੇ ਦਾਸਨ ਕੋ ਮਤ, ਸ਼ੈਵੀਨ ਸ਼ਿਵ ਕੇ ਉਪਾਸਕੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਮਤ; ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਨ ਕੇ ਮਤ ਆਦਿ ਔਰ ਅਨੇਕ ਹੈਂ ਪਰਸਪਰ ਬਿਰੋਧੀ, ਏਕ ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਖੰਡਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਖੰਡਤ ਹੈਂ, ਅਪਨੇ ਪਖਬਾਦ ਕੇ ਹੇਤ ਅਨੇਕਾਨ ਅਨੇਕ ਤਰਕ ਉਠਾਵਤ ਹੈਂ। ਅਪਨੇ ਮਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼ੁਤੀ ਖੋਜਿ ਖੋਜਿ ਰਾਖੀ ਹੈਂ, ਔਰ ਕੇ ਖੰਡਬੇ ਹਿਤ ਭੀ ਖੋਜ ਲਈ ਹੈਂ। ਅਪਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਿਰਵੈਰੁ, ਜਿਸ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਕੋ ਕਲਯਾਨ ਹੋਇ ਸੋ ਕਹਿ ਗਏ ਹੈਂ। ਸੂਧੀ ਬਾਤ; ਜਿਸ ਕੋ ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੀ ਗਯਾਤਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਅਨੇਕ ਕਲਪਨਾ ਉਠਾਵਤ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਏਹ ਸਮਝ ਰਾਖੀ ਹੈ ਬਹੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਮਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਔਰ ਜੋ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਮੈਂ ਹੋ ਕਰਿ ਪਖ ਬਾਦ ਕੋ ਉਠਾਵਤ ਹੈਂ, ਬਹੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਮਤਿ ਕੋ ਰਲਾਯੋ ਚਾਹਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਨਜਾਨ ਹੀ ਠਗਯੋ ਜਾਇਗੋ, ਨਿਸਚੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈਂ ਸੋ ਤੇ ਸੁਪਨ ਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨੇਂਗੇ। ਐਸੀ ਐਸੀ ਤਰਕਾਂ ਅਨੰਦਘਨ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਪਰ ਔਰ ਅਨੇਕ ਉਠਤ ਹੈਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਬਿਚਾਰਿਕੈ ਅਪਨੇ ਗੁਰਨ ਕੋ ਨਿਰਨਾ ਕਰਿ ਗਏ ਹੈਂ; ਜੋ ਲੋਕ ਆਸ਼ੈ ਤੋ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ ਸਮਝਹਿਗੇ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਿਸੀ ਕੇ ਮਤਿ ਕੋ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰੈਗੋ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਕੋ ਕਰੈਗੋ; ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਗੁਰ ਬਤਾਇ ਗਏ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰਾ॥ ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਸਮਝਿਯਹੁ ਹਮਾਰਾ॥ ੯॥

[ਚੌਪਈ, ਪਾ: ੧੦]

ਅਰੁ ਦੇਵੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੈਸੇ? ਜੋ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਬਿਖੈ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਉਸਤੁਤਿ ਚੰਡਿਕਾ ਕੀ ਕਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸੁਨਿਕੈ ਪੀਛੇ ਤੇ ਲੋਕ ਅਨੰਦਘਨ ਜੈਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਗੁਰੂ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਭੀ ਨਿਰਨੈ ਕਰ ਗਏ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਅਰੁ ਸਿੱਖ ਹੋ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ ਇਹ ਲਾਲਚੁ ਹਉ ਗੁਨ ਤੌ ਉਚਰੋ॥

[ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ-੨੩੧]

ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਸਰਬ ਕੋ ਏਕ ਆਸ਼ੈ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਗੁਰ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਮੁਕਤਿ ਹਿਤ ਏਕ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ; ਜੋ ਬਿਲੱਖਣ ਸਮਝਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਮੂਰਖ ਅਧਿਕ ਔਰ ਕੌਨ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿ ਗਏ ਹੈਂ :

ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਾਯੋ॥ ਸਾਧਨ ਲਖਾ ਮੂਨ ਨਹਿ ਪਾਯੋ॥

[ਪਾ: ੧੦]

---

੧. ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ੨. ਗਿਦਾੜ ਵਰਗੇ।

ਮਾਯਾਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਏਕੋਹੰ ਬਹੁ ਸ਼ਯਾਮਾ' ਤਿਸ ਕੋ ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਬਰਨਯੋ ਹੈ, ਸੋਈ ਗੁਰ ਹੈ। ਔਰ ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਕੌਨ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਪਰੇ ਕਰਤੇ ਰਹੈਂ। ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਬਰਨਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਕਹਾਂ ਤਕ ਤਿਸ ਕੋ ਅਨਜਾਨ-ਪਨੋ ਕਹੈਂ, ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ।

ਦੋਹਰਾ - ਕਿਤ ਦੈ ਤਿਸ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਪਿਖਤਯੋਂ ਨਿਕਸਹਿ ਪੋਲ।
ਸਭ ਥਲ ਗਡਵਡ ਕਰਿ ਦੀਏ ਟੀਕ ਰੋਲ ਘਚੋਲ।

[ਪਉੜੀ ਛੇਵੀਂ]

ਅਥ ਸਿੱਧਾਂਤ-ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਔਰ ਕਰਤ ਹੈਂ।

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ॥

ਤੀਰਥ ਕੋ ਅਰਥ ਲੱਛਨਾ ਸੇ 'ਪਵਿਤ੍ਰ' ਕੋ। ਤੀਰਥ ਮੈਂ ਜੋ ਕੋਈ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈ, ਤੀਰਥਿ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਧਰਮ ਤੇ 'ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ' ਕੋ ਜਹਿਤੀ ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਅਰਥ। ਲੱਛਨ ਪਹਿਲੇ ਜਹਿਤੀ ਕੋ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ। 'ਤੀਰਥ ਨਾਵਾ' ਤੀਰਥ ਕਹੀਏ ਪਵਿਤ੍ਰ, 'ਨਾਵਾ' ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਤ ਹੈ। ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨਿ ਕਰਿ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਤੇ ਆਦਿ ਸਭਿ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ? 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ' ਜੇਕਰਿ ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ। 'ਭਾਵੈ' ਕਿਆ? ਆਛੋ ਲਾਗੈ। ਤਬ ਹੀ ਇਸ ਕੋ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਸੰਪੂਰਨ ਫਲੁ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ' ਬਿਨਾ ਭਾਣੇ ਆਛੋ ਲਾਗੇ ਤੇ ਕਿਆ ਨਾਮ ਕਰੇ? ਜੈਸੇ ਪੈਰ ਤੇ ਬਿਹੀਨ ਸ਼ੇਰ। ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੋ, ਹਉਮੈਂ ਕੋ ਤਯਾਗਣੋ, ਇਹੀ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕੇ ਚਰਨ ਹੈਂ ਅਗਯਾਨ ਜੋ ਮ੍ਰਿਗ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਮਾਰਤੁ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਾਗਤ ਹੈ। ਜੋ ਪਿੰਗਲੁ ਸ਼ੇਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ[੧] ਥੋਰੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ੇਰ ਸਾਬੁਤ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਮ੍ਰਿਗੁ ਨਹੀਂ ਬਚਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਤੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ :

ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਹਿ ਨਿਤ ਕਪਟੁ ਕਮਾਵਹਿ ਹਿਰਦਾ ਸੁਧੁ ਨ ਹੋਈ॥

[ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪, ਅੰਗ ੭੩੨]

ਇਸ ਤੁਕ ਜੈਸੇ ਔਰ ਭੀ ਕਹੂੰ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। 'ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਬਜੰਗ ਮੈਂ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ : ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਸ਼ਰਨਿ ਸਿਖ ਜਾਤ ਹੈ ਤਬ ਇਸ ਕੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਰੂਪੀ ਜ਼ਿਮੀਨ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਲਾਂਗੁਲ[੨] ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਤ ਹੈ। ਹਉਮੇ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਬਡੋ ਕੁਬਾੜਾ[੩], ਤਿਸ ਕੋ ਜੜ ਤੇ ਉਖਾੜ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਫੇਰ ਕਦੀ ਹੋਇ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਰ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਆਗੈ, ਇਸੁ ਬਰਖਾ ਸੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਤਰਾਵਤ ਰਾਖਤ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨਾ ਇਸੁ ਬੀਜ ਕੋ ਬੋਵਤੇ ਹੈਂ। ਸੋ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਉਦੇ ਹੋਇ ਆਵਤੁ ਹੈ; ਪੁਸ਼ਪ[੪] *ਗਯਾਨ, ਮੁਕਤਿ ਫਲੁ ਇਸੀ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਬਡਿਆਈ ਤੌਂ ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤੌਂ ਸੋਈ ਨਾਮੁ ਲੋਕ ਭੀ ਸਿਮਰਤਿ ਹੈਂ, ਤਿਸੀ ਨਾਮ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ। ਨਾਮ ਕੇ ਸੋਈ ਅਖਯਰ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੋਕ ਬਿਧਿ ਨਹੀਂ

---

੧. ਬਲ   ੨. ਹਲ   ੩. ਘਾਸ ਫੂਸ   ੪. ਫੂਲ   * ਪਾਠਾਂਤ੍ਰ-ਸਪੰਨ।

ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨਤ ਹੈਂ; ਇਤਨੋ ਭੇਦ। ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਲਿਖ੍ਯੋ ਹੈ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮਨ ਮੇਰੇ॥

[ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੨੬੪]

ਸੁਖਮਨੀ ਕੀ ਪਹਿਲੀ ਸਾਰੀ ਅਸਟਪਦੀ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਊਚੇ ਤੇ ਊਚੋ, ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਕਹ੍ਯੋ, ਅੰਤਿ ਮੈਂ ਲਿਖ੍ਯੋ :

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸੁ ਆਪਿ ਬੁਝਾਇਆ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨੁ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ॥

[ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੨੬੩]

ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਦਵਾਰੇ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੋ, ਇਸ ਬਾਤ ਤੇ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। 'ਗੁਰਮਤਿ ਸੋਂ ਨਾਮ ਜਪਨੋ' ਇਹ ਤੌ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਸਥਾਨ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ, ਕੌਨ ਕੌਨ ਪ੍ਰਮਾਨ ਦੇਈਏ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਤੌ ਡਿੰਡਮ[੧] ਚਾਰ ਕੂੰਟ ਮੈਂ ਫੇਰ੍ਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ; ਅਰੁ ਮੰਤ੍ਰ ਇਤਰ[੨] ਜੇ ਹੈਂ ਬਿਧਿ ਬਿਹੀਨ, ਫਲ ਅਲਪ ਭੀ ਹੈ, ਤੌਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ ਤੌ ਮੁਕਤਿ ਲੈਨੀ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅੰਲਕਾਰ।

[ਲੱਛਨ ਦੋਖੋ ਪੰਨਾ ੨੫ ਪਰ]

ਨਾਇ ਪਦ ਦੋ ਵੇਰ ਆਯੋ, ਪਾਵ ਤਿਨ ਮੈਂ ਜੁਦੋ ਜੁਦੋ, ਪਹਿਲੇ ਕਹ੍ਯੋ ਨਾਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਕਹ੍ਯੋ ਭਾਣੇ ਬਿਨ ਨਾਮ ਕਿਆ ਕਰੈ; ਯੇਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰੁ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਤੀਰਥ ਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਤੀਰਥ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਭੀ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਤੀਰਥ ਕੋ ਤ੍ਯਾਗਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਿਧ ਹੋਤ ਹੈ। ਸੋ ਐਸੇ ਤੀਰਥਨ ਮੈਂ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਹੀ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਜਾਨੈ ਜੋ ਹਮਾਰੋ ਸ਼ਨਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਭਾਯੋ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਭਾਯੋ ਹੈ, ਨਿਰਨੈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਸੰਦੇਹ ਰਹ੍ਯੋ, ਸਿਖ ਕੌਨ ਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰੈ? ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਸੁਧ ਜਾਨਤ ਹੈ ਸਰਬਗ੍ਯ, ਸੋ ਤੋ ਆਪ ਹੀ ਤੀਰਥ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰਥ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਕਹ੍ਯੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਹ੍ਯੋ? ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਉੱਤਰ ਦੇਇ ਤਿਸੀ ਮੈਂ ਬਹੁਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਤ ਹੈਂ।

ਏਕ ਅਰਥ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈਂ। 'ਤੀਰਥ' ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਕੋ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੌ ਭਾਵੈ ਤੌ ਸ਼ਲਾਨ ਕੀ ਟੁਬਕੀ ਲਗਾਵੈ, ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਖ ਕੀ ਮਲ ਕੋ ਪਰਹਰੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਗ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ, ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਮੈਂ ਬਿਗਰਤ ਹੈ। 'ਵਿਣੁ ਭਾਣੈ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ' ਜੌ ਗ੍ਯਾਨ ਸਰੂਪ ਕੌ ਹੋਇਗੋ ਤੌ ਬਹੁਤ ਭਾਵਨੋ ਵਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵਨੋ ਕੈਸੇ ਬਨੈਗੋ? ਇਹ ਤੌ ਉਪਾਸਨਾ ਪਖ੍ਯ ਮੈਂ ਭਾਵਨੋ ਵਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵਨੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਉਪਾਸਨਾ, ਉਪਾਸ੍ਯ, ਉਪਾਸਕ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ ਹੋਇ;

---

੧. ਡੌਂਡੀ। ੨. ਹੋਰ ਦੂਸਰੇ

ਅਦ੍ਵੈਤ ਪਖ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋ ਰਾਖ੍ਯੋ ਨਾਮ ਤੀਰਥ 'ਪਵਿਤ੍ਰ' ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਔਰ ਅਰਥੋਂ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਬਜੰਗ ਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼੍ਵਣ ਕਰਿਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝ੍ਯੋ ਚਾਹੈ : ਸਤਿਗੁਰ ਕੈਸੇ ਮਿਲੈ? ਤਿਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈ :

ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ॥

'ਜੇਤੀ' ਕਹੀਏ 'ਜਿਤਨੀ' ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਤਪਤਿ ਕਰੀ ਹੈ, 'ਵੇਖਾ' ਕਹੀਐ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ, ਸੋ ਸਭ ਹੀ ਕਰਮਨਿ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਬਿਨ ਕਰਮਨਿ ਤੇ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋਈ ਲੈ ਲਵੇ? ਅਰਥ : ਕਿ ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ। ਵਾ 'ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ'=ਕਿਆ ਮਿਲਤ ਹੈ, ਅਰ ਕਿਆ ਕੋਈ ਲੇਤ ਹੈ? ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਐਸੇ : ਨਾ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲਤ ਹੈਂ; 'ਲਈ' ਉਦਮੁ ਜੇ ਕਰੈ ਲੈਨ ਕੋ, ਤੌ ਭੀ ਕੋਈ ਵਸਤੁ ਹਾਥ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ : ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ੍ ਨਿਹਕਾਮ ਕੋ ਪੁੰਜ ਭਏ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਕੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਬਿਨ ਕਰਮਨਿ ਤੇ ਮਿਲਤ ਹੈ ਕਿਆ? ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤ ਸੋਂ ਕਾਕੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।

ਅਗਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ॥

ਅੰਤਹਕਰਣ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਿਸਚਾ ਕਰਣ ਕੋ ਜੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਸਿ ਕੋ ਨਾਮ ਬੁਧਿ ਹੈ। ਤਿਸ ਬੁਧਿ ਕੇ ਬਿਖੇ ਸਤਿਚਿਤਾਨੰਦੁ ਜੋ ਹੈ 'ਬ੍ਰਹਮੁ' ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ[1] ਪਰ੍ਯੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜੀਵਾਤਮਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੁ ਭੁਲਾਇ ਤਨ ਰੂਪ ਹੋਇ ਰਹ੍ਯੋ। ਅਹੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਅੰਹ ਛਤ੍ਰੀ, ਇਤ੍ਯਾਦਿ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਧਾਰਿ, ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਖੁ ਅਨੇਕਨਿ ਸੋਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਬੰਧਨਿ ਕੋ ਬਾਂਧ੍ਯੋ ਕੋਟਾਨਿ ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੁਖ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਭੁਲਾਇ ਕਰਿ ਦੀਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ'=ਜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਮਿਲੇ ਤੇ 'ਇਕ' ਨਾਮ 'ਏਕਤਾ' ਕੋ; ਅਦ੍ਵੈਤੁ ਕੀ ਸੀਖ ਸੁਣੈ, ਤਬ ਮਤਿ ਵਿਚ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਕਿਆ? ਰਤਨ ਤੇ ਸਤਿ ਜਵਾਹਰ ਤੇ ਚੇਤਨ, ਮਾਨਕ ਤੇ ਅਨੰਦ, ਸੋ ਤੀਨੋਂ ਅਪਣੇ ਅੰਤਰ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਣੇ ਕਰਿ ਤਨਹੰਤਾ ਕੋ ਛੋਰ ਕਰਿ ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਲਖ ਕਰਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬੰਧਨ ਕੇ ਦੁਖ ਤੇ ਛੂਟਤ ਹੈ। ਦ੍ਵੈਤ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਿ ਏਕ ਰੂਪ ਹੋਤ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ* : ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਿਕ ਤੀਨ ਕਿਉਂ ਕਹੇ? ਬ੍ਰਹਮ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ ਤਿਸਕੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੀਨ ਹੈਂ? ਦੂਸਰੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਔਰ – ਇਨਕੀ ਉਪਮਾ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕੌਨ? *ਉੱਤਰ* : ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਿਕ ਇਹ ਸੂਛ ਪਾਹਨ[2] ਕੋ ਭੇਦ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਪਾਹਨ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਪਾਹਨ ਕੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ[3] ਹੈਂ। ਜੋ ਸਤਿ ਚਿਤ ਅਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਹੈਂ। ਸਿਖ ਸਮਝਾਵਨ ਕੇ ਹਿਤ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਵਾਸਤਵ[4] ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈਂ। ਏਕ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਦੂਸਰੋ

---

੧. ਅਕਸ ਛਾਯਾ। ੨. ਪਥਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ।
੩. ਤਾਰੀਫ, ਮਹਿਮਾ ਕਰਨਹਾਰ ਪਦ। ੪. ਅਸਲ ਵਿਚ।

ਉੱਤਰ : ਜਿਸ ਪਾਸ ਰਤਨਾਦਿਕ ਹੋਤ ਹੈਂ ਦਰਿਦ੍ਰਾਦਿਕ ਦੁਖ ਤਿਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਸਤਿ ਚਿਤ ਆਨੰਦ ਆਪਣੋ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ, ਸੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ ਜੋ ਬੰਧਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਤੇ ਛੂਟਤ ਹੈ। ਉਪਮਾ ਕੀ ਇਹ ਸਮਤਾ। ਇਤਯਾਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ੋਯਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਹਿ ਉਪਮਾ ਪਦ ਮੈਂ ਧਰਿ ਦੀਜਹਿ।
ਊਪਰ ਤੇ ਉਪਮੇਯ ਲਖੀਜਹਿ।
'ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ' ਅਲੰਕਾਰ।
ਗੁਨਿ ਜਨ ਤਾਂਕੋ ਕਰਹਿ ਉਚਾਰ।

ਉਪਮਾ ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰੁ, ਮਾਨਿਕ ਇਹ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੈ, ਸਤਿਚਿਤਾਨੰਦ ਊਪਰ ਤੇ ਜਾਨੇ ਪਰਤ ਹੈਂ; ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ। ਇਸ ਕੋ ਅਰਥ ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ ਲੱਛਨਾਂ ਸੋ ਭਯੋ।

ਲੱਛਨ - ਰੋਪਯਮਾਨ ਜਹਿ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੋਇ।
ਰੋਪਯ ਬਿਖਯ ਪਦ ਮੈਂ ਨਹਿ ਜੋਇ।
ਊਪਰ ਤੇ ਸੋ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ।
'ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ' ਤਾਂਹਿ ਬਤਾਇ।

ਰੋਪਯਮਾਨ ਇਹਾਂ ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰੁ, ਮਾਨਿਕ। ਰੋਪਯ ਬਿਖੈ 'ਸਚਿਦਾਨੰਦ' ਸੋ ਊਪਰ ਤੇ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। 'ਜੇ ਇਕ ਸਿਖ ਸੁਣੈ ਤੌ ਰਤਨਾਦਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇ' ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ।

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥

ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਕਾਹੇ ਤੇ ਗੁਰ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ। ਅਦ੍ਵੈਤੁ ਹੈ ਏਕ ਹੀ ਪੂਰਣ ਸਰਬ ਮੈਂ ਇਸ ਬੂਝ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਬੁਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਬੂਝ ਕੋ ਅਧਯਹਾਰ ਬੁਝਾਈ ਪਦ ਹੈ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥੬॥

ਸਰਬ ਜੀਅਨ ਕੋ ਜੋ ਏਕ ਦਾਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੈਂ, ਕਿਆ? ਸੋਹੰ, ਇਹ ਬੂਝ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਨੇ ਦਈ, ਸੋ ਬਿਸਰੈ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ।

ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਜਾਨਿ ਲੈਨੇ।

[ਪਉੜੀ ਸੱਤਵੀਂ]

ਅਬ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੇ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਦਿਖਾਵਨੇ ਕੇ ਹੇਤ, ਗਯਾਨ ਕੋ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਬਤਾਵਨ ਕੇ ਹਿਤ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਇਹਾਂ ਪਦਾਰਥ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਦਿਖਾਵਨੇ ਕੋ ਕਾਰਨ ਕੌਨ? ਜਬ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਖ ਕੋ ਕਰਨ ਲਗੇ ਥੇ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਕਰਨੋ ਤਹਾਂ ਬਨਤ ਹੁਤੋ, ਪਦਾਰਥਨਿ ਕੋ ਅਨਿਤ[1] ਬਤਾਇ ਕਰ? *ਉੱਤਰ :* ਇਹਾਂ ਤੀਕ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਜਪੁਜੀ

੧. ਸਦਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਨਾਸਵੰਤ।

ਕੋ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ। 'ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ' ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਸਾਰੋ ਪ੍ਰਥਮ ਮੂਲ ਜੈਸੋ, ਖਟ ਪਉੜੀ ਇਸ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਇ ਸਚੁ' ਸਤਿਨਾਮ ਪੂਰਬ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਯੋ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਪਿਛਾਰੀ ਹੁਤੋ। ਸੋ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ' ਇਹਾਂ ਤੇ ਡੇਢ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਯਾਂਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਕਹਯੋ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕੁ ਕੋ ਹੀ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੀ ਭਯੋ। ਹੈ ਤੋ ਮੰਗਲਾਚਰਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਖ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪੂਰਬਕ ਕੀਯੋ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਚਾਤੁਰਤਾ ਕਹਿਨੀ ਏਕ ਵਸਤੁ, ਤਿਸੀ ਮੈਂ ਔਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਿਕਸ ਆਵੈ। ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਜੇਤੇ ਬਚਨ ਹੈਂ ਸਰਬ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਪਰ ਹੀ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਜੋ ਮੈਂ ਬਾਨੀ ਕੋ ਰਚੌਂ, ਮੇਰੀ ਕੀਰਤਿ ਹੋਇ ਜਗਤ ਬਿਖੈ, ਵਾ ਮੇਰੀ ਕਲਯਾਨ ਹੋਇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਬਾਣੀ ਕਰਣ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ : ਜੋ ਲੋਕਨ ਕੋ ਕਲਯਾਨ ਹੋਇ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ:* ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਆਪਨੇ ਊਪਰ ਬਹੁਤ ਕਹੀ ਹੈ, ਅਪਨੇ ਮਨ ਸਮਝਾਇਬੇ ਹਿਤ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ :

ਬਾਬਾ ਮੈ ਕਰਮਹੀਣ ਕੂੜਿਆਰ॥
ਨਾਮੁ ਨ ਪਾਇਆ ਤੇਰਾ ਅੰਧਾ ਭਰਮਿ ਭੂਲਾ ਮਨੁ ਮੇਰਾ॥

[ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਗ ੯੮੯]

ਸਿਰੁ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾ ਪਾਵ ਹੈ॥ *[ਬਸੰਤੁ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਗ ੧੧੯੮]*

ਇਤਯਾਦੀ ਸ਼ਬਦ ਔਰ ਬਹੁਤ ਅਪਨੇ ਊਪਰ ਹੀ ਕਹੇ ਹੈਂ? ਯਾਂਕੋ *ਉੱਤਰ:* ਐਸਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ ਬਿਨਾ ਸਮਝੇ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਆਸ਼ੈ ਸਮਝਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਬਾਣੀ ਕੋ ਆਚਾਰਯ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਭਗਤਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਰਹਿਨੋ ਇਹੀ ਬਾਤ ਮੁਖਯ ਹੈ। ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਅਪਨੇ ਊਪਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਸਿਖ ਐਸੇ ਜਾਨੈਂ : ਹਮਾਰੋ ਸੁਆਮੀ ਐਸੀ ਬਿਨੈ ਸਹਤ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਤੌਂ ਹਮ ਕੋ ਹੰਕਾਰ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈ! ਜਿਸ ਕੋ ਸੁਆਮੀ ਮੰਚੁ ਪਰ ਬੈਠੇ ਤੋ ਸੇਵਕ ਸਤਰੰਜੀ ਆਦਿ ਪਰ ਬੈਠੇ। ਜਿਸ ਕੋ ਸੁਆਮੀ ਸਤਰੰਜੀ ਪਰ ਬੈਠੋ ਤੌਂ ਸੇਵਕ ਕੋ ਜ਼ਿਮੀਨੁ ਪਰ ਬੈਠਯੋ ਚਾਹੀਏ। ਤਾਂ ਤੇ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬਚਨ ਕਹੇ ਤੌਂ ਸੇਵਕ ਕੌ ਹੰਕਾਰ ਕਯੋਂਹੂੰ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ।

ਉਪਦੇਸ਼ ਭੀ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ : ਜੋ ਅਪਨੇ ਊਪਰ ਕਹਿਕੈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨੋ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਉੱਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਜੋ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਕਹਨੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਮਧਯਮ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਭੈ ਦਿਖਾਇ ਕੈ ਕਰੂਰਤਾ ਸੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਧਮ[1] ਹੋਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਆਪਨੇ ਹੀ ਊਪਰ ਕਹਿ ਕਰਿ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਯੋ : ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਤਯਾਗਨੋ, ਆਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੈਂ ਇਹੀ ਜਾਚਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ।[2] ਕਿਆ ਤਿਨ ਕੋ ਗਯਾਨ ਨਹੀਂ ਥੋ ਅਰੁ ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਔਰ ਬਿਧ ਸੋ ਨਹੀਂ ਹੁਤੀ? ਸੋ ਤੋ ਈਸ਼ਰੁ ਕੇ ਅਵਤਾਰ, ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ, ਅਰੁ ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੀ; ਜਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਲੇਨੇ ਕਰਿ ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਕਹਨ ਕੋ ਆਸ਼ੈ ਇਹ : ਜੋ ਸਿੰਘ ਜੁੱਧ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਰਹੈਂ, ਮਲੇਛਨ ਕੋ ਹਤ ਕਰਿ ਧਰਮ ਕੀ ਸਥਿਤਿ ਕਰੈਂ; ਮ੍ਰਿਤ ਜੇ ਹੋਇੰ ਜੁੱਧ ਮੈਂ, ਤਉ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਸ਼ੁਭ ਗਤਿ ਹੋਇ। ਜੋ ਬੁਧਿਵਾਨ

੧. ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ੨. ਜਬ ਆਯੁ ਕੀ ਔਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈਂ ਤਬ ਜੂਝਿ ਮਰੋਂ।

ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਮਝਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਪੋਲ ਕਲਪਨਾ[1] ਕਰਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਆਪਨੇ ਊਪਰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਕ ਨੂਨਤਾ ਕੇ ਬਚਨ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕਿਆ ਤੈਸੇ ਹੁਤੇ? ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਕਹਿਨੋ ਸਿਖਨੁ ਪਰ ਹੈ। ਜੋ ਮਨ ਕੀ ਮਲ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਪਰ ਲਗੈਂ; ਇਹ ਆਸ਼ੈ ਹੈ ਜੋ ਤੁਕਨ ਕੇ ਅਰਥ ਹਮ ਨੇ ਕਰੇ ਹੈਂ; ਇਸਤੇ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। ਜੇ ਹਮ ਦਿਖਾਵਤੇ ਜਾਇਂ ਸਭ ਦੂਖਨ ਤੌ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ, ਬੁਧਿਵਾਨ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨ ਲੇਹਂਗੇ। ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਹੋਇ॥

ਜੇ ਕਰਿ ਚਾਰੋਂ ਹੀ ਜੁਗ: ਸਤਜੁਗ, ਤਰੇਤਾ, ਦੁਆਪਰ, ਕਲਿਜੁਗ, ਇਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਜੀਵਤੋ ਰਹੈ, ਵਾ ਇਨ ਤੇ ਦਸ ਗੁਣੀ: ਚਾਲੀਸ ਜੁਗ ਪ੍ਰਯੰਤ ਆਰਬਲਾ ਹੋਇ। ਜੀਵਨੇ ਕੋ ਲੋਕ ਬਡੋ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਪਦਾਰਥ ਸੋ ਭੀ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ।

ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਕੇ ਜੋ ਨੌਂ ਖੰਡ ਹੈ : ੧. ਭਰਥ ਖੰਡ ੨. ਕੁਰ ਖੰਡ, ੩. ਹਿਰਨ ਖੰਡ, ੪. ਹਰਵਰਖ ਖੰਡ, ੫. ਭਦ੍ਰ ਖੰਡ, ੬. ਰੰਮਕ ਖੰਡ, ੭. ਕੇਤਮਾਲ ਖੰਡ, ੮. ਕਿੰਪੁਰਖ ਖੰਡ, ੯. ਇਲਾਬ੍ਰਤ ਖੰਡ। ਇਨ ਸਭ ਖੰਡਨ ਮੈਂ ਜਾਣੀਐ ਜੋ ਅਮਕੋ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਲੋਕ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ, ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਗਟਤਾ ਕੋ, ਜੋ ਲੋਕ ਬਹੁਤੇ ਮੁਝੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਬਲ ਤੇ, ਧਨ ਤੇ, ਬੁਧਿ ਤੇ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਸੁ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਸੋ ਏਕ ਖੰਡ ਮੈਂ ਕਿਆ ਨੌਖੰਡ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ, ਅਰੁ ਜਿਸ ਵਖਤੁ ਕਿਤੇ ਕੋ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰਤ ਹੋਇ ਤਬ ਸਰਬ ਹੀ ਖੰਡਨ ਕੇ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਇ ਰਹੇਂ, ਭਾਵਾਰਥ ਐਸੇ : ਬਡੀ ਬੈਸ[2] ਹੋਇ ਅਰ ਨੌਖੰਡ ਕੋ ਰਾਜੋ ਭੀ ਹੋਇ।

ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ॥

ਅਰ ਆਪਨੋ ਬਡੋ ਸਰੇਸ਼ਟ ਨਾਮ ਕਹਾਵੈ ਆਛੀ ਬਾਰਤਾ ਕੋ ਕਰਿ ਕਰਿ। 'ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ' – ਜਸ ਕੀਰਤ ਕੋ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਦੋਖ ਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨੋ : ਜਸੁ ਕੀ ਹੈ ਰਤਿ=ਪ੍ਰੀਤਿ, ਮੇਰੋ ਜਸ ਬਡੋ ਹੋਇ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਪ੍ਰੀਤ ਭੀ ਹੈ ਜਸ ਲੈਨੇ ਕੀ ਅਰ ਲੇਤ ਭੀ ਹੈ ਜਗਤ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਸੁ ਕੋ, ਸਭ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੋ ਭਲੋ ਭਲੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਜਸ ਕਰਯੋ ਚਾਹਤ ਹੈਂ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਚਾਹਤੋ ਭੀ ਹੋਇ ਔਰ ਲੇਤੋ ਭੀ ਹੋਇ।

ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ॥

ਜੇਕਰਿ ਤਿਸ ਕੋ ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਵੈ; 'ਸਰੂਪ' ਕੋ ਅਧਯਹਾਰ ਊਪਰ 'ਨਦਰਿ' ਪਦ ਤੇ, ਕਿਆ? ਅਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਲਖੈ ਨਹੀਂ, ਤਿਸਤੇ ਪੀਛੇ ਜੈਸੀ ਉਸ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਤ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੂਛਤ ਹੈ। ਰੰਕ ਤੇ ਮਹਾਂ ਰੰਕ, ਸੂਖਮ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸੂਖਮ, ਦੁਖੀਅਨ

੧. ਮਨਘੜਤ ਢਕੌਂਸਲੇ। ੨. ਉਮਰ।

ਤੇ ਮਹਾਂ ਦੁਖੀ, ਐਸੋ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ ਅਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਕੋ ਦੁਖ ਹੋਤ ਹੈ ਤੌ ਉਸ ਕੇ ਸਨਬੰਧੀ ਅਰੁ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕਰਨਵਾਰੇ ਅਰ ਮੇਲੀ ਸਭ ਆਨ ਕਰਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਤ ਬੂਝਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਦੁਖ ਭਯੋ? ਅਬ ਰਾਜ਼ੀ ਸਰੀਰ ਆਪ ਕੋ ਹੈ? ਸੋ ਨੌਖੰਡ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜੌਨ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਭੂਲਜੋ ਹੋਯੋ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਕੀ ਬਾਤ ਕੋ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੂਛਤ ਹੈ। ਮਹਾਂ ਕੰਗਾਲ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਭੂਖੋ ਰਹੈ ਵਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੌ ਕੌਨ ਬੂਝਤ ਹੈ? ਅਰ ਤਿਸ ਕੇ ਨੇੜੇ ਤੇ ਭੀ ਆਪ ਕੋ ਬਚਾਵਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਸਪਰਸ਼ ਔਰ ਬੋਲਨੋ ਇਸ ਕੇ ਸੰਗ ਹਮਾਰੋ ਨਾ ਹੋਇ। ਜੋ ਨੌ ਖੰਡ ਬਿਖੈ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਮਾ ਪਾਇਕੈ ਐਸੇ ਹੁਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਚਾਰਨ ਤੁਕਨ ਬਿਖੈ ਬਿਨੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਪ੍ਰਸਤੁਤ[੧] ਬਰਨਨੀਯ ਹੈ ਜੋਇ।
ਏਕ ਵਸਤੂ ਬਿਨੁ ਨੂਨ ਜਿ ਹੋਇ।
ਤਾਂਹਿ 'ਬਿਨੋਕਤਿ' ਕਹੈਂ ਬਿਚਾਰ।
ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਹਿ ਉਚਾਰ।

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਰਨਨੀਯ ਜੋ ਬਡੋ ਐਸ਼੍ਵਰਜ਼ ਵਾਰੋ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਗ੍ਯਾਨ ਕੀ ਨੂਨਤਾ। ਅਰ ਇਨ ਚਾਰਨਿ ਹੂੰ ਤੁਕੋਂ ਬਿਖੈ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਉਕਤਿਨਮਿਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹਾਂ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਹੈ, ਕਾਰਜ ਬਾਤ ਬੂਝਨੀ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਭਯੋ; ਗ੍ਯਾਨ ਕੀ ਨੂਨਤਾ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਹ ਕਹਿ ਦੀਓ : ਯਾਂਤੇ ਉਕਤਿਨਮਿੱਤਾ ਬਿਸ਼ਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਨਜ਼ਰਿ ਨਹੀਂ ਆਵੈ ਤੌ ਬਾਤ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੂਝੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ। ਇਨ ਤੀਨ ਅਲੰਕਾਰਨ ਕਰਿ ਸੰਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਲੰਕਾਰ ਭਯੋ।

ਲੱਛਨ- ਦੋਹਿਰਾ । ਅੰਲਕਾਰ ਇਕ ਥਲ ਬਹੁਤ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਲਖਿ ਜਾਂਹਿ।
ਤਿਲੁ ਤੰਦੁਲ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੌ 'ਸੰਸ੍ਰਿਸ਼ਟ' ਕਹੀਏ ਤਾਂਹਿ।

ਔਰ 'ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ' ਇਨ ਬਰਨੋਂ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ। 'ਜਸੁ' ਕੀਰਤਿ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਕੋ ਆਭਾਸ ਹੈ, ਅਰਥ ਕਰੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਲੱਛਨ ਪੀਛੇ ਕਹਿ ਹੀ ਆਏ ਹੈਂ। ਅਰ ਇਨ ਤੁਕੋਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਨ - ਰਚਨਾ ਸੋ ਜਹਿਂ ਬਚਨ ਜੁ ਹੋਇ।
'ਪਰਯਾਯੋਕਤਿ' ਕਹਿਯੇ ਸੋਇ।

ਇਹਾਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਨੀ ਹੋਤੀ, ਸੋ ਏਕ ਜੁਗਤਿ ਸੰਗ ਬਰਨਨ ਕਰੀ; ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਕੇ ਗਿਨਾਵਨੇ ਸੇ; ਯਾਂਤੇ ਪਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ।

ਪੂਰਬ ਜਿਸ ਕੋ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਗਿਨਯੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੀ ਔਰ ਮਹਾਂ ਖੋਟੀ ਦਸ਼ਾ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ਦੋਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ॥

ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਜੀਵ ਕੀਟ ਆਦਿ ਐਸੇ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੈ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਸੋ ਪਿਛਲੇ

੧. ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ।

ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਵਾਰੋ ਜੋ ਹੈ, ਨੌ ਖੰਡ ਮੈਂ ਜੋ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕੀਟੋਂ ਕੇ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਕਰਿ ਦਈਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਆ ਜਾਣ ਸਕੈਗੋ, ਜਿਸ ਕੇ ਅੰਤਰ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈਂ। 'ਦੋਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ' ਦੋਖਨ ਕੇ ਧਾਰਨਵਾਰੋ ਐਸੋ ਦੋਖੀ ਹੁਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਵਾ ਦੋਖਵਾਰੇ ਪ੍ਰਾਨੀ, ਸੋ ਭੀ ਤਿਸ ਪਰ ਦੋਖ ਕੇ ਧਰਨਵਾਰੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਦੋਖ ਵਾਰਯੋਂ ਤੇ ਭੀ ਹੀਨ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਜਿਸ ਕੋ ਦੀਰਘ ਤੇ ਅਤਿ ਦੀਰਘ ਕਹਯੋ, ਸੋ ਏਕ ਗੁਣ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਬਿਹੀਨ ਨੀਚ ਤੇ ਅਤਿ ਨੀਚ ਹੁਇ ਗਯੋ। ਕਰਮ ਕੇ ਬੰਧਨੋਂ ਕਰਿ ਕਦੇ ਬਡੇ ਤੇ ਬਡੋ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਰਮ ਕੇ ਬੰਧਨੋਂ ਤੇ ਨੀਚ ਤੇ ਅਤਿ ਨੀਚ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਰਬ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭਲੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਕਿਸੇ ਤੇ ਬੁਰੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਸੁਖ, ਜੋ ਨਾਸ਼ਵੰਤ, ਸੋ ਭੋਗਤ ਹੈ। ਕੁਕਰਮਨ ਤੇ ਦੁਖ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਨੌ ਖੰਡ ਮੈਂ ਜਾਨਿਓ' ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਕੋ ਫਲ। 'ਕੀਟ ਮੈਂ ਕੀਟ' ਕੁਕਰਮ ਕੋ ਫਲ; ਸੋ ਦੋਊ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਹੈਂ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ, ਇਨ ਤੇ ਛੂਟਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਹੈ: ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। ਜੋ ਸਰੂਪ ਲਖਤ ਹੈ ਸੋ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕ੍ਰ ਦੇ ਭ੍ਰਮਣ ਤੇ ਛੂਟਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਬਿਖੈ ਅਨੁਗੁਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈਂ :

ਲੱਛਨ - ਪੂਰਬ ਕੋ ਗੁਨ ਸੰਗਤ ਪਾਇ।
ਬਧੈ ਜੁ 'ਅਨਗੁਨ' ਤਾਂਤਿ ਬਤਾਇ।

ਬਾਤ ਨਾ ਬੂਝਨੀ ਦਰਿਦ੍ਰ ਹੁਤੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਕੀਟ ਕੇ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਭਯੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਦੋਖ ਧਰਨਹਾਰੋ ਭਯੋ। ਦੁਖ ਤੇ ਮਿਲਕੈ ਦੁਖ ਅਧਿਕ ਹੀ ਅਧਿਕ ਬਧ੍ਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਨਗੁਨਾਲੰਕਾਰ।

ਪ੍ਰਥਮੇ ਤੋ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਕੋ ਬਿਨਾਂ ਗ੍ਯਾਨ ਤੇ ਨੀਚ ਤੇ ਅਤਿ ਨੀਚ ਬਤਾਯੋ, ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਰੰਕ ਤੇ ਜੋ ਅਤਿ ਰੰਕ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗ੍ਯਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਅਤਿ ਮਹਾਨ ਕਹਤ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਨਿਰਗੁਣ ਜੋ ਮਾਨੁਖ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਗੁਣ ਕੋਈ ਸੋ ਨਿਰਗੁਣ : ਸਤਿ ਸੰਤੋਖਾਦਿ ਗੁਣ ਵਾ ਸੂਰੱਤਣ ਬਿਦ੍ਯਾ ਤੇ ਆਦਿ ਗੁਣ, ਵਾ ਆਸ਼ੈ ਨਿਰਗੁਣ ਕਹਣੇ ਕੋ ਇਹ : ਜੋ ਬਲ ਤੇ ਅਰੁ ਬੁਧਿ ਤੇ ਅਰੁ ਧਨ ਤੇ ਅਰੁ ਰੂਪ ਤੇ ਔਰੁ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੀ ਬਡ੍ਯਾਈ ਕੇ ਗੁਣ ਜੇਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਏਕ ਭੀ ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਐਸਾ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਸੋ ਗੁਣ ਕਰੇ, ਕਿਆ? ਗ੍ਯਾਨ ਜੋ ਗੁਣ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੈ। 'ਗ੍ਰਹਣ' ਕੋ ਪਦ ਅਧ੍ਯਾਹਾਰ ਊਪਰ ਤੇ ਕਰੈ, ਸੋ ਕਿਸਤੇ ਗ੍ਯਾਨ ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੈ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈ : 'ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ'। 'ਗੁਣਵੰਤਿ' ਕੋ ਅਰਥ ਗੁਣਵੰਤੇ। ਤਕਾਰ ਲਘੂ ਤੇ ਦੀਰਘ ਭਯੋ। ਸੋ ਕੌਨ ਗ੍ਯਾਨਵਾਨ? 'ਆ ਗੁਣੁ ਦੇ'? 'ਆ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ' ਹੋਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ 'ਮੋਦ' ਨਾਮ ਅਨੰਦ ਕੋ ਹੈ, ਜੋ ਅਨੰਦ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਆਮੋਦ' ਕਹਤ ਹੈਂ; ਤੈਸੇ ਈਹਾਂ 'ਆ' ਕੋ ਅਰਥ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ; ਆਪਣੋ ਗੁਣ ਜੋ ਗ੍ਯਾਨ ਤਿਸ ਨਿਰਗੁਣ ਕੋ ਦੇਇ। ਅਰਥ ਇਹ : ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਗ੍ਯਾਨ ਉਪਦੇਸ੍ਯੋ ਹੋਇ, ਐਸੋ ਨ ਹੋਇ ਜੋ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਕੈ ਗ੍ਯਾਨਵਾਨ ਹੋਇ ਬੈਠੇ, ਵਾ ਪੰਡਤੋਂ ਤੇ ਕਥਾ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਗ੍ਯਾਨ ਕੀ ਬਾਤਾਂ ਕਹਨਵਾਰੋ ਹੁਇ ਜਾਇ। ਮੁਖ੍ਯ ਗ੍ਯਾਨੀ ਕੋ ਬਰਨਨ ਇਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਜਿਨ ਕੇ ਰਿਦੇ

ਬਿਖੇ ਹੋਇ ਆਵੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਥਨ ਹੈ; ਔਰ ਤੋ ਸਰਬ ਗੁਣ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈਂ, ਏਕ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁਇ ਗਈ ਹੈ। ਸੋਈ ਸਰਬੋਤਮ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਕੈਸੇ ਸਰਬੋਤਮ ਹੋਤ ਹੈ? ਸੋਈ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ :

ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ॥੭॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਰ ਕੀਟੀ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਨ ਕੇ ਬੀਚ ਐਸੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਜੋ ਤਿਸ ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੇ, 'ਗੁਣ' ਨਾਮ 'ਤਨ' ਕੋ ਨਾਨਾ ਅਰਥਾਂ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਉਸ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਕਰੈ; ਸੋ ਤੌ ਸਮੁੰਦਰ ਮੈਂ ਬੂੰਦ ਜਲ ਕੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਐਸੋ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਬੂੰਦ ਕੋ ਨਿਰਾਲੀ ਕਰਿ ਸਕੈ, ਐਸੇ ਕਹਨੇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਤੇ ਅਧਿਕ ਜਨਾਯੋ। ਜੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਉਪਾਇ ਤਿਸ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦੇਨ ਮੈਂ ਨਹਿ ਭਯੋ, ਐਸੋ ਸਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਵਾ ਗੁਣ ਕੋ ਅਰਥ : ਰਜ, ਤਮ, ਸਤ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣ ਕੋ ਤਜ ਕਰਿ ਚੌਥੇ ਪਦੁ ਬਿਖੈ ਲੀਨ ਜੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤੀਨ ਗੁਣ ਬਿਖੈ ਉਸ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਲਿਆਵੈ। ਏਕ ਵਾਰ ਅਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਗਯਾਨ ਭਯੋ ਜਿਸ ਕੋ, ਸੋ ਫੇਰ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਮਹਾਨ ਭਯੋ। ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯਮਾਨ ਹੈ : ਨਰੁ; ਸੁਰ, ਅਸੁਰ, ਤਿਸਕੋ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਣ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ। ਲੱਛਨ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਔਰ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਗਯਾਨਵਾਨ ਨੇ ਸਿਖ ਨਿਰਗੁਣ ਕੋ ਗਯਾਨ ਦੀਓ, ਯਾ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਯੋ। ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਣ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਿ ਸਕਤ ਹੈ, ਐਸੋ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੇ ਕਰ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

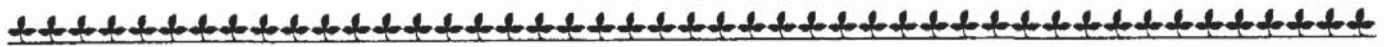
ਅਬ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਦਿਖਾਏ, ਇਸ ਤੇ ਤੌਂ ਸਿਖ ਕੋ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਕਰਯੋ, ਅਰ ਗਯਾਨ ਕੋ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਬਤਾਇ ਕਰਿ ਚੌਂਪ ਬਧਾਈ[1]। ਸਿਖ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਨਿਸ਼ਚਲ ਟਿਕਾਇਕੈ ਅਗਾਰੀ ਸ੍ਰਵਣਾਂਦਿਕ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਕਾਰਣ ਭੀ ਏਹੀ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਸ਼੍ਰਵਣਾਦਿ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੌਂ ਤਬ ਬਨਤ ਹੈ ਜਬ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੋ ਕਰ ਲੀਓ ਹੋਇ? ਈਹਾਂ ਬਿਹੀਨ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ[2] ਕੇ ਜੋ ਸ਼੍ਰਵਣਾਦਿ ਕਹਤ ਹੋ ਇਹ ਬੇਮ੍ਰਿਜਾਦ ਬਿਧਿ ਬਨਤ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਬਗਯ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿਤੇ। *ਉੱਤਰ :* ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਨ ਸਪਤ ਪੌੜੀ ਮੈਂ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਭੀ ਕਹਿ ਕਰਿ ਸਿਖ ਕੋ ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ ਹੈ। ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈ : ਬੈਗਾਰ, ਬਿਬੇਕ, ਖਟਸੰਪਦਾ, ਮੁਮੋਖਯਾ। 'ਬੈਰਾਗ' ਇਹ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਆਦਿ ਸੁਖ ਕੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਣੀ। 'ਬਿਬੇਕ' ਏਹ ਜੋ ਸਤਿ ਅਸੱਤਿ ਕੋ ਬਿਚਾਰਨਾ। 'ਖਟ ਸੰਪਦਾ' ਇਹ ਜੋ ਸਮ; ਦਮ, ਉਪ੍ਰਤਿ, ਤਤਿਖਯਾ, ਸ਼੍ਰਧਾ, ਸਮਾਧਾਨਤਾ। 'ਮੁਮੋਖਯਾ' ਇਹ ਜੋ ਬੰਧਨ ਤੇ ਛੂਟਨ ਕੀ ਇਛਾ। ਇਹ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਕਹੇ ਹੈਂ ਅਬ ਸੋਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਤ ਹੈ : 'ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ' ਇਨ ਚਾਰ ਤੁਕੋਂ ਬਿਖੇ ਤੌਂ ਬੈਰਾਗ ਬਰਨਯੋ। ਪਦਾਰਥ ਮਿਥਯਾ[3] ਦਿਖਾਏ, ਜੋ ਇਨ ਤੇ ਕਾਜ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਸਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਅਸਤਿ ਬਿਚਾਰਿਕੈ ਜਾਣੈ। 'ਗਾਵੈ' ਕੀ ਸਰਬ ਪਉੜੀ

੧. ਸ਼ੌਂਕ ਵਧਾਇਆ। ੨. ਚਾਰ ਸਾਧਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਗੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ੩. ਝੂਠੇ, ਨਾਸ਼ਵੰਤ।

ਮੈਂ, 'ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ' ਇਤਯਾਦਿ ਔਰ ਅਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਜਹਾਂ ਸਚੁ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਯਾਂ ਸੇ ਬਿਬੇਕ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ, ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਬਿਚਾਰ ਬਤਾਯੋ। ਆਗੇ 'ਖਟ ਸੰਪਦਾ' ਕਹਤ ਹੈਂ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਸਮ' ਕੇ ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਇਕ ਸਾਰ ਜਾਣੈ, ਹੁਕਮ ਕੋ ਮਾਨਿਕੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੈ, ਦਖ ਸੁਖ ਮੈਂ ਸਮ ਬੁਧਿ ਕਰੈ। 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਦਮ' ਕੇ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ, ਜੋ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੋ ਰੋਕਿ ਕੈ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੈ। 'ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨਾ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਉਪਰਤਿ' ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ, ਜੋ ਬਿਸ਼ਯਨ ਕੇ ਭੂਖੇ ਹੈਂ ਤਿਨੋ ਕੀ ਭੂਖ ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕੇ ਕੀ 'ਤ੍ਰਿਪਤ' ਮਾਨ। ਜਿਨ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਆਵਨ ਤੇ ਬਹੁਰ ਭੂਖ ਹੀ ਰਹੈ ਤਿਨ ਕੀ, ਯਾਂਤੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਤਯਾਗ ਕਰਿ। 'ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੂਝੇ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ' ਇਸ ਮੈਂ 'ਤਤਿਖਯਾ' ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ। ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਰਿ ਹੁਕਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜਾਨ ਕਰਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਹਿ ਰਹੈ। 'ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ' ਇਤਯਾਦੀ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ 'ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ' ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਹਿਕੈ 'ਸ਼ਰਧਾ' ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ। ਗੁਰੁ ਐਸੇ ਹੈਂ ਜਿਨ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਕੇ ਔਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ, ਐਸੇ ਸੁਨਿਕਰ ਸਿਖ ਗੁਰ ਸ਼ਰਧਾ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰੈ। 'ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ। ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ॥" ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਸੋਂ 'ਸਮਾਧਾਨਤਾ' ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ। ਜੋ ਊਚ ਤੇ ਊਚ ਸੋ ਨੀਚ ਤੇ ਨੀਚ ਭਯੋ। ਜੇ ਨੀਚ ਤੇ ਨੀਚ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਗਯਾਨ ਕਰਿ ਊਚ ਤੇ ਊਚ ਬਨਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਨਿ ਸਿਖ ਕੋ ਚੌਂਪ ਭਈ : ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਕੋ ਭੀ ਗੁਰ ਗੁਣਵਾਨ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ। 'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥' 'ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ॥ ਮੁਹੌ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ।' ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ 'ਮੁਮੋਖਯਾ' ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ। ਇਨ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਮੈਂ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕ੍ਰਮ ਕੋ ਵਿਕਲਪ[1] ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਸਿਖ ਕੋ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਕੋਈ ਉਪਜਿ ਪਰੈ ਯਾਂਕੋ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਤ ਕੇ ਸਿਧ ਕਰਨਿ ਮੈਂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਓ। ਆਗੇ ਸ਼੍ਰਗਨ, ਮਨਨ, ਨਿਧਯਾਸਨ, ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ, ਇਨ ਕੋ ਕ੍ਰਮ ਜਥਾ ਜੋਗ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਅਬ ਕਹੈਂਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪਤ ਪਉੜੀ ਜੋ ਪੂਰਬ ਕਹੀ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ। ਅਬ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਯੋਗ ਸਿਖ ਬਨਯੋ। ਯਾਂਤੇ ਸ੍ਰਵਣਾਦਿ ਕਹਤੇ ਹੈਂ। 'ਨਾਨਕ ਨਿਰੁਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੈ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥" ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਤੇ ਸੰਗਤਿ ਅਰਥ ਕੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠਤ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਰੂਢਿ ਹੋਇ ਰਹਯੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝੇ ਸੋਊ ਅਰਥ ਲੋਕ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ ਅਰ ਜੀਵ ਬਿਹੀਨ ਗੁਣ ਤੇ ਜੋ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਨਿਰਗੁਣ ਨਾਮ ਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਥਾਨ ਕਹਯੋ ਹੈ; ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਹਤ ਹੈ :

ਮੈਂ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ॥
ਈਘੈ ਨਿਰਗੁਨ ਊਘੈ ਸਰਗੁਨ

੧. ਭਰਮ, ਸੰਸਾ, ਵਿਰੁਧ ਕਲਪਨਾ।

ਕੇਲ ਕਰਤ ਬਿਚਿ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰਾ॥ *[ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਅੰਗ ੮੨੭]*

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਲੋਕ ਜੋ ਅਜਾਨ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਦੋਊ ਦੋ ਸਰੂਪ ਈਸ਼ੁਰ ਕੇ, ਤੀਸਰੋ ਕੇਲ ਕਰਨਵਾਰੋ ਦੋਊ ਮੈਂ ਕੌਨ ਲਹਿਰਜੋ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਨ ਮੈਂ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਐਸੇ : ਈਘੈ ਨਿਰਗੁਨ= ਜੀਵ ਅਲਪਗਜ। 'ਈਘੈ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਆਪਨੀ ਦਿਸ਼'। ਊਘੈ ਸਰਗੁਨ=ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਜ, ਸੋ ਦੋਊਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇਲ ਕਰਤ, ਕਿਆ? ਦੋਊਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਸ ਭੀ ਰਹਯੋ ਹੈ ਅਰੁ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕਾਰਜ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈ। ਔਰੁ ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਥਾਪੈ ਨਾਉ॥
ਦੁਹ ਮਿਲਿ ਏਕੈ ਕੀਨੋ ਠਾਉ॥ *[ਆਸਾ ਮ: ੫, ਅੰਗ ੩੮੭]*

ਈਹਾਂ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਪਰ ਵਹੀ ਦੂਖਨ ਪੂਰਬ ਵਾਰੋ। ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕੋਂ ਬਿਖੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੰਤੂਮਸੀ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਕੋ ਬਰਨਜੋ ਹੈ। 'ਤਤ' ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਜ, 'ਤ੍ਵੰ' ਜੀਵ ਅਲਪਗਜ। ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਭਾਗ ਤਜਾਗ ਲੱਖਣਾ ਸੋਂ 'ਅਸੀ' ਪਦ ਸਥਾਨ ਭਜੋ।

'ਮੈ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੋ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸੁ ਪਇਓਈ॥'

[ਸਲੋਕ ਮ: ੫]

ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਗੁਨ ਨਾਮ ਜੀਵ ਕੋ ਕਹਜੋ ਹੈ। ਜੋ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਜਹਾਂ 'ਜੀਵ' ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ 'ਜੀਵ' ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਹਾਂ ਨਿਰਗੁਣ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਕੋ ਅਰਥ ਧਰਜੋ ਹੈ, ਤਹਾਂ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, 'ਰੂਢਿ' ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਇ ਰਹਜੋ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਅਨਜਾਨਪਨੇ ਸੋਂ।

[ਪਉੜੀ ਅੱਠਵੀਂ]

ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਬ ਚੁਤਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ, ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਜਿਨ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਹੈ, ਐਸੋ ਜੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਗਜਾਨ ਹੈ ਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ਤ ਹੈਂ। ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਜਥਾ ਕ੍ਰਮ ਪ੍ਰਥਮ 'ਸ਼੍ਰਵਨ' ਕੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈ :

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ॥

ਅਬ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਸਿਧ ਪਦਵੀ ਕੋ ਸਿਧ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ ਅਰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਤੁਰਕਨ ਮੈਂ ਪੀਰ, ਬਡੇ ਗਜਾਨਵਾਨ, ਭਏ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਸੁਰ ਦੇਵਤਾ ਸੁਰਗ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਜਗੁ ਔ ਸੂਰੱਤਣ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲੁ ਦੇਵਤਾ ਭਏ; ਮੂਲ ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੀ ਹੈ। ਅਰੁ ਨਾਥ ਨੌਂ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਏ।

ਦੁਤਿਯ ਅਰਥ : – 'ਸਿਧ ਪੀਰ' ਨਾਮ ਏਕ ਤੌ ਸਮਾਨ ਸਿਧ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਅਸ਼ਟਦਸ ਜੋ ਸਿਧਿ, ਤਿਨ ਕੀ ਕਰਾਮਾਤ ਅਲਪ ਹੀ ਤਿਨੋਂ ਪਾਸ ਹੋਤ ਹੈ। ਏਕ 'ਸਿਧ ਪੀਰ' ਹੈਂ, 'ਪੀਰ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਬਡੋ', ਬਡੇ ਮਹਾਨ ਭਾਵ ਵਾਰੇ ਸਿਧ ਹੈਂ; ਸੋ ਸਭ ਕਰਾਮਾਤ ਸਿਧਨ ਕੀ ਪਾਸ ਭੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਚਾ ਛੋਰ

ਕਰਿ ਜੋਗ ਹੀ ਕੋ ਰਸ ਲੇਤ ਹੈਂ; ਐਸੇ ਕੋ ਨਾਮ ਸਿਧ ਪੀਰ; ਸੋ ਇਸ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਭਏ। 'ਸੁਰਿ ਨਾਥ' ਨਾਮ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ, ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਸੁਰਗ ਕੋ ਰਾਜਾ ਭਯੋ। ਸੌ ਅਸੁਮੇਧ ਜਗਯ ਕਰਨ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਥਮ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰਿ ਹੀ ਜਗਯ ਕੀਏ ਹੋਇੰਗੇ। ਤ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥ:- ਸਿਧ ਕੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬਲੋ ਹੀ, 'ਪੀਰ ਸੁਰਿ' ਨਾਮ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤ ਕੋ, ਪਾਰਸੀ ਮੈਂ ਗੁਰੁ ਕੋ ਨਾਮ ਪੀਰ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਜੋ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕੇ 'ਗੁਰ' ਬਨਯੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਐਸੀ ਪਦਵੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ। 'ਨਾਥ' ਨਾਮ ਰਾਜਨ ਕੋ। ਪ੍ਰਿਥਵੀਪਤਿ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਭਏ। ਤਪ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਯੋ ਹੋਇਗੋ, ਤਬ ਹੀ ਤੌ ਤਪ ਤਪਯੋ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ। ਚਤੁਰਾਰਥ: - ਜਬ ਸ਼੍ਰਗਣ ਕਰੈਗੋ, ਤਬ ਹੀ ਸਿਧ, ਪੀਰ, ਸੁਰਿ, ਨਾਥ, ਇਨ ਸਭਨ ਕੋ ਜਾਨੈਗੋ। ਤਿਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਪਰਖਨੋ ਤੋ ਕਿਤੇ ਰਹਯੋ, ਬਿਨ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਨਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਿ ਸਕੈਗੋ। ਪੰਚਮ ਅਰਥ : - ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਕਰਿ ਸੁਰ, ਸਿਧ, ਪੀਰ, ਨਾਥ, ਇਨ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਘਾਲ ਘਾਲਣੇ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਐਸੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ॥

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਰ ਧਵਲ ਬ੍ਰਿਖਭ[1], ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤਲੇ ਜੋ ਹੈ, ਅਰੁ ਅਕਾਸ਼, ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਭੇਦੁ ਤਬ ਹੀ ਜਾਨੈਗੋ ਜਬ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੈਗੋ। ਦੁਤਿਯ ਅਰਥ: ਧਰਤੀ ਧਵਲ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਖੈ ਜੋ ਠਹਿਰਾਇ ਰਾਖੀ ਹੈ, ਏਤੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਈ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥ: ਧਰਤੀ ਕੋ ਭੀ ਸ਼ਕਤਿ ਸਰਬ ਜਗਤ ਧਾਰਣ ਕੀ, ਔ ਧਵਲ ਕੋ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਧਾਰਣ ਕੀ, ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਅਵਕਾਸ਼[2] ਕਰਣ ਕੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ, ਸੋ ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ। ਚਤੁਰਾਰਥ: ਧਵਲ ਕੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬਲੋ ਹੀ, ਔਰ ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਪੰਚ ਤੱਤ ਕੋ ਅਰਥ ਉਪਲਛਨਾ ਸੋਂ। ਉਪਲਛਨਾ ਕੋ ਲੱਛਨ -

ਏਕ ਕਹੈ ਬਹੁ ਅਰਥ ਅਨੀਜੈ। ਤਿਹ 'ਉਪਲਛਨਾ' ਨਾਮੁ ਜਨੀਜੈ।

'ਦਹੀ ਕਾਗ ਜਿਨ[3] ਖਾਇ' ਏਕ ਕਾਗ ਕੇ ਕਹੇ ਤੇ ਸਰਬ ਦਹੀ ਖਾਨ ਵਾਰਿਓਂ ਤੇ ਰਖਯਾ ਕਰਨੀ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਧਰਤੀ, ਨੀਰ, ਅਗਨਿ, ਪੌਨ, ਅਕਾਸ਼; ਆਦਿ ਅੰਤ ਧਰਨੀ ਆਕਾਸ਼ ਤੁਕ ਮੇਂ ਹੀ ਹੈਂ, ਮੱਧ ਕੇ ਜੋ ਹੈਂ ਊਪਰ ਤੇ ਅਰਥ ਆਯੋ। ਇਨ ਪੰਚ ਭੂਤ ਤੇ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਪੰਚੀ ਕਰਣ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣੀਤੀ ਹੈ। ਵਾ ਪੰਚ ਭੂਤਨ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਅਰਥ: ਜੈਸੇ ਧਰਤੀ ਕੋ ਧੀਰਜ ਧਰਮ ਹੈ, ਕੋਊ ਖੋਦ ਕਰਿ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਕਰੈ, ਕੋਊ ਚੰਦਨੁ ਸੋਂ ਛਿਰਕਾਵ ਕਰੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਐਸੀ ਸਮਤਾ ਜਗਯਾਸੀ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰ ਧਵਲ ਕੋ ਅਡੋਲ ਧਰਮ ਹੈ; ਸੋ ਜਗਯਾਸੀ ਕੋ ਅਡੋਲ ਹੋਨੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਤੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਖਸ਼ਟਾਰਥ: ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਮੱਧ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਜਨਮ ਧਾਰਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਤਿਨੋਂ ਬਿਖੈ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਯੋ ਜਿਸ ਨੇ, ਤੇਈ, 'ਧਵਲ' ਨਾਮ 'ਉਜਲ' ਕੋ, ਉਜਲ ਕਿਆ? ਨਿਰਮਲ ਸੋਈ ਭਏ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਖ ਕੀ ਮਲ ਤੇ।

---

੧. ਬੈਲ, ਬਲਦ। ੨. ਅਸਥਾਨ, ਖ਼ਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਪੁਲਾੜ। [ਅ] ਸਮਾ, ਅਵਸਰ। ੩. ਨਾਂ। ਮਤਾਂ।

ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ॥

ਸਪਤ ਦੀਪ: ਜੰਬੂ, ਪਲਖ, ਸ਼ਾਲਮਲੀ, ਕੁਸ਼, ਕ੍ਰੌਚ; ਸਾਖ, ਪੁਸ਼ਕਰੁ। 'ਲੋਅ' ਕੋ ਅਰਥ: ਸਪਤਲੋਕ: ਭੂਲੋਕ, ਭੁਵਲੋਕ, ਸੂਰਲੋਕ, ਮਹਰਲੋਕ, ਜਨਲੋਕ, ਤਪਲੋਕ, ਸਤਿਲੋਕ। ਸਪਤਿ ਪਤਾਲ: ਅਤਲ, ਵਿਤਲ, ਸੁਤਲ, ਰਸਾਤਲ, ਮਹਾਤਲ, ਤਲਾਤਲ, ਪਾਤਾਲ। ਇਨ ਇਕੀਸ ਕੋ ਭੇਦ ਤਬ ਹੀ ਜਾਨੈਗੋ ਜਬ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਤੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੈਗੋ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਤਿਨ ਇਕੀਸ ਅਸਥਾਨੋਂ ਬਿਖੈ ਰਹਿਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ, ਕਹੂੰ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਿਕੈ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਕਹੂੰ ਕੁਕਰਮ ਕਰਿਕੈ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਤਿਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਸੁਖੀ ਵਾ ਦੁਖੀ, ਇਹ ਜੋ ਸੰਪੂਰਣ ਭੇਦ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥ : ਪੂਰਬ ਜੋ ਇਕੀਸ ਗਿਨੇ ਹੈ: ਸਪਤ ਦੀਪ, ਸਪਤ ਲੋਕ, ਸਪਤ ਪਾਤਾਲ, ਇਨ ਕੀ ਅਹੰਤਾ ਕੇ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਹੈਂ ਸੋ ਐਸੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚਤੇ ਹੈਂ। ਚਤੁਰਾਰਥ: ਸ਼੍ਰਵਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ, ਦੀਪ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਹੈ; ਸਾਤੋਂ ਲੋਕ, ਸਾਤੋਂ ਪਾਤਾਲ, ਚੌਦਾ ਭਵਨ ਮੈਂ ਸੋਈ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਚਮਾਰਥ: ਦੀਪ ਨਾਮ ਦੀਵੇ ਕੋ, ਲੋਅ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ ਨਾਮ। ਪਾਤਾਲ='ਪਾ' ਕੋ ਅਰਥ ਪਰੇ ਹੈ, 'ਤਾਲ' ਨਾਮ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੋ, ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਦੀਪ ਜੈਸੋ, ਜੋਗ ਕਰਣੇ ਤੇ; ਤਬ ਜੋਗ ਕਰਣੇ ਕੀ ਬਿਧੀ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੈਗੋ ਤਬ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਗੋ।

ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ॥

ਜੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਤੋ ਰਹੈ ਤ ਕਾਲ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ। 'ਕਾਲ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਜਮ' ਨਜੀਕ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗਣ ਆਨਿਕੈ ਸਹਿਤ ਆਦਰ ਕੇ ਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਦੂਤੀ ਅਰਥ: ਜਿਸ ਕਰਿ ਕਾਲ ਜਮ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੌਨ? ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ, ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਪੌਨ ਚਢਾਇ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਪਰ ਜਮ ਕੋ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ। ਸੋ ਪੌਨ ਕੋ ਰੋਕਨੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥ: 'ਕਾਲ' ਨਾਮ 'ਸਮੇਂ' ਕੋ, ਜਿਸ ਰੂਪ ਬਿਖੈ ਕਾਲ [ਸਮਾਂ] ਜਾਇਕੈ ਭੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ਐਸੋ ਸਰੂਪ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਲਖਨੋ, ਚੈਤੰਨਸੱਤਾ ਮਾਤ੍ਰ, ਇਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਪੋਹ ਸਕਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸ਼੍ਰਵਨ ਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਚਤੁਰ ਅਰਥ: 'ਕਾਲ' ਨਾਮ 'ਕਾਲਖ' ਕੋ, ਸੋ ਲੱਖਣਾ ਕਰਿ ਅਗਯਾਨ ਕੋ ਅਰਥ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਅਗਜਾਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ 'ਪੋਹ' ਕਿਆ 'ਅਪਨੋ ਬਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ'। ਜਬ ਗਜਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਭਈ ਤਬ ਅਗਜਾਨ ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੀਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਪ੍ਰਸਤੁਤ[੧] ਮਹਿ ਗੁਨ ਕ੍ਰਿਆ ਕਿ ਰੂਪ।
ਕਿਧੌ ਧਰਮ ਇਕ ਕਹਿ ਕਵਿ ਭੂਪ।
'ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਜ ਯੋਗਤਾ' ਸੋਈ।
ਸੁਮਤਿਵਾਨ ਲਖਿ ਹੈ ਸਭ ਕੋਈ।

੧. ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਜ਼ਿਕਰ

ਇਹਾਂ ਸ਼੍ਵਣ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਪ੍ਰਸਤੁਤ, ਤਿਸ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੀ ਮੈਂ ਸਿਧ, ਪੀਰ, ਸੁਰ, ਨਾਥ, ਧਰਤਿ, ਧਵਲ, ਅਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਸਰੇਸ਼ਟਤਾ ਧਰਮ ਏਕ ਕਰਿ ਕਹਯੋ, ਯਾਂਤ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਯਾਯੋਗਤਾ। ਦੂਸਰੋ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ :

ਲੱਛਣ - ਪਦ ਅਰੁ ਅਰਥ ਆਇੰ ਬਹੁ ਬਾਰ।
'ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ'।

ਇਹਾਂ 'ਸੁਣਿਐ' ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ। ਔਰ ਤੀਸਰੋ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ :

ਲੱਛਣ - ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਹੈ ਇਕ ਥਾਇ।
ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ 'ਹੇਤ' ਬਤਾਇ।

ਇਹਾਂ ਸ਼੍ਵਣ ਕਾਰਣ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਤ ਆਏ, ਯਾਂਤੇ 'ਹੇਤ' ਹੋਤ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਗੁਣ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਸ਼੍ਵਣ ਜੋ ਕਰਤ ਰਹਤ ਹੈਂ ਭਗਤ, ਸੋ 'ਸਦਾ' ਕਹੀਏ ਨਿਤ, ਬਿਗਾਸ ਨਾਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੋ, ਹਰਖ ਮੈਂ ਹੁਏ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੁਨਤ ਹੈਂ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਅਪਨੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਕੀ ਅੱਛੀ ਬਾਤ ਸੁਨਿਕੈ ਹਰਖਵਾਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਬਿਗਾਸ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਸ੍ਵਣ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕਰਤ ਰਹਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੇ ਸਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗਯਾਨ ਕੋ ਹੁਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਅਗਯਾਨ ਮਿਟਤ ਹੈ, ਅੰਧੇਰੇ ਕੀ ਨਯਾਂਈਂ। ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਅਰਥ: 'ਸਦਾ' ਕੇ ਦਕਾਰ ਕੋ ਤਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਦੀਰਘ ਤੇ ਲਘੁ ਹੋਤ ਹੈ :

ਲਘੁ ਗੁਰ ਗੁਰ ਲਘੁ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰਥ ਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ।

ਯਾਂਤੇ 'ਸਤ' ਕੋ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ : ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਭਗਤੋਂ ਕੇ ਚਿਤ ਮੇਂ ਸਤ ਬਿਗਸਤ ਰਹਤ ਹੈ, ਮਿਥਯਾ ਕੇ ਤਯਾਗਤ ਹੈਂ। ਚਤੁਰਾਰਥ : 'ਭਗਤਾ' ਕੇ ਤਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਾਸਯੇ ਤਬ 'ਅਸਤ' ਹੋਤ ਹੈ। ਸਦਾ ਕੇ ਦਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਾਸਯੋ 'ਅਵਿਗਾਸ' ਭਯੋ; ਭਗਤ ਕੋ ਅਸਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਪੰਮ ਮਿਥਯਾ ਹੈ ਇਸਤੇ ਅਬਿਗਾਸ ਰਹਤ ਹੈ। ਅਬਿਗਾਸ ਕੋ ਅਰਥ ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ, ਤਿਸ ਅਸਤਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਧਾਰਿਕੈ ਸੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਅਸਤਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਨਹੀਂ ਬਿਗਸਨੋ, ਇਹ ਸਤਿ ਕੇ ਬਿਗਸਨ ਕੋ ਉਪ ਲਖਨ ਹੈ, ਕਿਆ? ਸਤਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬਿਗਸਤ ਹੈ ਸੋ ਕਾਹੇ ਤੇ? ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥੮॥

ਨਹੀਂ ਬਿਗਸਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਦੋਊ ਹੈਂ : ਏਕ ਤੌ ਦੁਖ ਜੋ ਤੀਨ ਤਰਹ ਕੇ ਤਾਪ ਕਹੇ ਹੈਂ : ਅਧਯਾਤਮਕ – ਜੋ ਮਨ ਮੈਂ ਦੁਖ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਧਿਭੂਤਕ – ਜੋ ਦੇਹ ਮੈਂ ਦੁਖ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਧਿਦੈਵਕ – ਜੋ ਦੇਵਤਨ ਕੋ ਦੀਓ ਦੁਖ ਹੋਇ। ਤੀਨ ਤਰਹ ਕੇ ਤਾਪ ਅਰੁ ਪਾਪ, ਏ ਦੋਊ, ਸ਼੍ਵਨ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾਸ਼ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਜਿਨ ਕੋ ਸਤਿ ਬਿਗਸਤ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਸਰੀਰ ਕੇ ਦੁਖ ਸੋਂ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੋ ਇਹੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਈਹਾਂ ਸਿਧ ਅਵਸਥਾ ਗਯਾਨ ਕੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਧਕ

ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਦੁਖ ਸੋਂ ਰਹਤ ਹੋਇਕੈ ਬਿਗਸਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੇਂ ਕਾਬਜ਼ਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਬਿਗਸਨੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ, ਉੱਤਰ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਹੀਏ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੋ ਹੈ, ਦੂਖ ਪਾਪ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਨ ਤੇ।

[ਪਉੜੀ ਨੌਵੀਂ]

ਬਹੁਰ ਸ੍ਰਵਣ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ॥

ਈਸਰ ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ, ਸੋ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਲੰਧਰ ਭਸਮਾਂਗਦ ਤੇਂ ਆਦਿ ਜੋ ਅਸੁਰ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਵਿਘਨ ਤੇ ਬਚੇ ਹੈਂ, ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਕੇ ਉਪਾਇ ਬਤਾਵਨ ਕਰਿਕੈ, ਤਿਸ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਨਿਸਚਿੰਤ ਸ਼ਿਵਜੀ ਭਏ। ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੋ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਭਈ ਹੈ ਜਗ ਸਿਰਜਣ ਕੀ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਮਲ ਨਾਭਿ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਭਏ ਤਬ ਸ਼ੇਖ ਸਾਂਈ, ਜੋ ਨਾਰਾਇਣ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਯੋ: ਜੋ ਹੇ ਬ੍ਰਹਮਾ! ਤੂੰ ਤਪ ਕਰਿ, ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਕਤਿ ਜਗਤ ਰਚਨੇ ਕੀ ਤੇਰੇ ਬਿਖੇ ਹੋਇਗੀ; ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਪਦ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ। 'ਇੰਦੁ' ਨਾਮ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ, ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਦੁਆਰੇ ਹੀ ਐਸੇ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ। ਜੇ ਸਿਖ੍ਯਾ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤ ਕੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੀ ਹੈ, ਤਬ ਹੀ ਤੌ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਰ ਭਯੋ ਹੋਇਗੋ। ਜੌ ਤਿਸ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਸੁਨਤੋ ਤੌ ਗੁਰ ਕੈਸੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿ ਭਨਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਸ਼ਿਵ ਕੇ ਜੋ ਉਪਾਸ਼ਕੀ ਸੋ ਸ਼ਿਵ ਕੇ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਤੇ ਕਰਤੇ ਸ਼ਿਵ ਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਉਪਾਸ਼ਕੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਅੰਤ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਔਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਸੋਈ ਸਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤ੍ਰਿਤੀਅਰਥ : ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਈਸ਼ੁਰ ਸ਼ਿਵ ਕੋ ਸਰੂਪ ਔਰ ਗੁਣ ਕ੍ਰਿਆ ਸੁਭਾਵ ਇਹ ਜਾਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਸਰੂਪ ਗੁਣ ਕ੍ਰਿਆ ਇਹ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਜਾਨੀਤੇ ਹੈਂ। ਚਤੁਰਾਰਥ : ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਤੀਨੋਂ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਗ੍ਯਾਨਵਾਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਤੁਲ੍ਯਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਲੱਛਣ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਦੀਓ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਇਸ ਮੈਂ ਸ਼ਿਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਚੰਦ ਕੋ ਇਨ ਸੋ ਮਿਲਾਇ ਊਚਤਾ ਧਰਮ ਏਕ ਕਹ੍ਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲ੍ਯਯੋਗਤਾ।

ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ॥

ਜੋ ਮੰਦ ਹੈ, ਕਿਆ? ਨਿੰਦ ਹੈ, ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ, ਸੋ ਸੁਖ ਹੋਤ ਹੈ; 'ਮੁਖ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰਖੁ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ। ਸੋ ਮੰਦ ਕੈਸੇ ਮੁੱਖ ਹੋਤ ਹੈ? ਜੋ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਣੇ ਜੋਗ, ਕਿਆ? ਜਿਨ ਕੀ ਹਰਿ ਕੋਈ ਉਸਤੁਤਿ ਕਰੇ ਐਸੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਮਾਣ – ਜੈਸੇ ਬਾਲਮੀਕ ਬਟਵਾੜਾ ਮਹਾਂ ਮੰਦ ਹੁਤੋ, ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿ ਸਰਬੋਤਮ ਹੋਤ ਭਯੋ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਦੁਤਿਯ ਅਰਥ : ਮੁਖ ਕਰਿਕੇ ਸਲਾਹਨਵੰਤ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਮਕਾਰ ਕੋ ਵਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਦਕਾਰ ਕੋ ਤਕਾਰ ਬਨ੍ਯੋ, ਸ੍ਰਵਣ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਸਲਾਹਣਵੰਤ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਅਰਥ : ਮੁਖਿ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਣੇ ਜੋਗ। ਔਰ ਮੰਦ ਜੋ ਹੈ ਅਸਲਾਹੁਤ

ਕਰਣੇ ਜੋਗ। ਸਲਾਹਨ ਪਦ ਮੁਖ ਸੋ ਭੀ ਲਗਜੋ, ਮੁਖ ਕੇ ਖਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਅਸਲਾਹਨ' ਭਯੋ, ਸੋ ਮੰਦ ਪਦ ਸੋਂ ਲਗਜੋ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ ਨਿਆਂਈਂ। ਅਰਥ ਏਹ; ਜੋ ਮੁਖਿ ਸਲਾਹਣ ਕੇ ਜੋਗ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਸੰਗ੍ਰਤਿ ਕਰਣੀ; ਅਸਲਾਹਣ ਜੋਗ ਜੋ ਮੰਦ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਤਯਾਗ ਕਰਣਾ, ਇਹ ਦੋਊ ਬਾਤੈਂ ਭੀ ਸ੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਚਤੁਰਾਰਥ : ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿਕੈ ਮੁਖ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਸਲਾਹਨਵਾਰੇ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਮੰਦ=ਮਧੁਰ ਸਹਜ ਸੋ ਬੋਲਨਵਾਰੇ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪ੍ਰਯਾਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ

ਲੱਛਣ - ਹੁਇ ਅਨੇਕ ਕੌ ਆਸਰੈ ਏਕ।
ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਕਹੈ 'ਪ੍ਰਯਾਯ' ਬਿਬੇਕ।

ਸ਼੍ਰਵਨ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਮੰਦ ਹੋਤੋ, ਮੰਦਤਾ ਨਿੰਦਤਾ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰੈ ਹੁਤੋ, ਬਹੁਰ ਸਲਾਹੁਤਾ ਉਸਤੁਤਿ ਤਿਸ ਕੇ ਆਸਰੇ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਏਕ ਹੀ ਨਰ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯ।

ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ॥

ਜੋਗ ਕੀ ਜੋ ਜੁਗਤਾਂ ਹੈਂ, ਔ 'ਤਨਿ' ਪਦ ਤੇ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ ਸੋਂ ਤਨ ਬਿਖੇ ਜੋ ਖਟ ਚੱਕਰ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ। ਪੌਣ ਤਿਨ ਖਟ ਚੱਕਰ ਕੋ ਭੇਦਿਕੈ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੋ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ। ਜੋਗ ਕੀ ਜੁਗਤਿ, ਕਿਆ, ਰੀਤਿ, ਖਟ ਚੱਕਰ ਕੋ ਭੇਦਨੋ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ : 'ਜੋਗ' ਨਾਮ ਮੇਲ ਕਰਨ ਕੋ, 'ਜੁਗ' ਨਾਮ ਦੋਇਕੋ, ਸੋ ਕੌਨ? ਈਸ਼ੁਰ ਅਰੁ ਜੀਵ ਦੋਊ ਕੀ ਏਕਤਾ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈ 'ਅਸੀ' ਪਦ ਵਿਖੇ। 'ਤਿਤ ਨ ਭੇਦ' ਤਿਤ ਕਹੀਏ ਤਿਨੋਂ ਵਿਖੇ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਅਭੇਦ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੀ ਅਦ੍ਵੈਤਤਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤੀਅਰਥ : 'ਤਨ ਭੇਦ' ਕਹੀਏ ਤਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਿਕਾਰ ਜੋ ਰੋਗ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਕੇ ਭੇਦ ਕੋ ਸਮਝਕੈ ਤਿਸ ਕੀ ਜੁਗਤਿ ਕਹੀਏ ਇਲਾਜ ਕਰਨਵਾਰੋ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਰੋਗ ਕੇ ਖੈ ਕਰਨ ਕੇ ਜੋਗ ਕਿਆ ਉਚਿਤ ਹੋਇ ਹੈ, ਐਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਬਨਤਾ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਮੀਲਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - 'ਮੀਲਤ' ਜੋ ਸਾਦਰਸ਼ ਤੈ ਭੇਦ ਪਰੈ ਨ ਲਖਾਯ।

ਬੇਦਾਂਤ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕਰੀ, ਭੇਦ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਪਰਤ ਹੈ ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਮੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਮੀਲਤ। ਔਰ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਤੇ ਜੋਗ ਉਚਿਤ ਬਨਿ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਹਿ ਤੌ ਅਰਥ ਇਸ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ 'ਜੁਗਤਿ' ਔ 'ਤਨਿ ਭੇਦ' ਸੋਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਬਯਲਿੰਗ।

ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ॥

ਖਟ ਜੋ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਜੋ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਹੈਂ, ਚਾਰ ਜੋ ਬੇਦ ਹੈਂ, ਇਨ ਸਭਨ ਕੋ ਜੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਨ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਪਠ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੇ ਜੋ ਦੇਵਤੇ, ਅਰੁ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ ਕੇ ਦੇਵਤੇ, ਚਾਰੋਂ ਵੇਦਨ ਕੇ ਜੋ ਦੇਵਤੇ ਹੈਂ, ਏ ਸਭ ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਾਰ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਏਹ ਸਭਨ ਕੇ ਜੋ ਪੂਜਯ ਭਏ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਤ ਭਏ।

ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਸਾਸਤ ਕੇ 'ਸਾ' ਕੋ 'ਸੋ' ਬਨਤ ਹੈ ਅਰਥ ਕਰਤ ਮੈਂ, ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਰੂਪਵੰਤਿ ਸਾ ਸੁਘੜਿ ਬਿਚਖਣਿ ਜੋ ਧਨ ਕੰਤਿ ਪਿਆਰੀ ਜੀਉ॥

[ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫, ਅੰਗ ੯੭]

ਪੁਨਾ :- ਨਾਨਕ ਸਾ ਸਰਭਾਈ॥ *[ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧-੪]*

ਐਸੇ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਭੀ 'ਸੋਕ' ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਇਹ 'ਸਾ' ਕੋ 'ਸੋ' ਅਰਥ; ਸੋ ਸਤਿ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੋ ਉਦਯੋਤਕ ਹੈ, ਸੋ ਪੂਰਬ ਜੋ ਸਤ ਰੂਪ ਆਪਨੋ ਭੂਲਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ। 'ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ' ਕਹੀਏ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਓ, 'ਵੇਦ' ਕੋ ਅਰਥ ਗਿਆਤ, ਕਿਆ? ਜਾਨਨਵਾਰੋ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਆਪਨੇ ਕੋ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਕਿ: ਸਿਮਰਨ ਅਰੁ ਗਯਾਤ ਸਤ ਕੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਚਤੁਰਥ ਅਰਥ : ਸਾਸਤ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਭੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਕਰਨ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਬੇਦ ਕਿਆ ਜਾਨਤ ਹੈਂ? ਕਾਕ ਸੁਰ ਸੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਨਿਰਭੈ ਰਹਤ ਹੈ। ਇਤਯਬਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਹੋਇ ਬਰਨ ਸਮਤਾ ਬਹੁ ਬਾਰ।
ਤਿਹ 'ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ' ਉਚਾਰ।

ਇਹਾਂ ਸਕਾਰ ਬਰਨ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ। ਸੁਣਿਐ ਮੈਂ, ਸਾਸਤ ਮੈਂ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਮੈਂ ਸਕਾਰ ਹੀ ਪਰਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਭਯੋ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ॥੯॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਰ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਯਾਂਤੇ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹੇ। ਅਰ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ 'ਸੁਣਿਐ' ਪਦ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਯੋ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ, ਇਸ ਤੇ ਤੀਸਰੋ ਆਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਹਿਲੋ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਇਕ ਸੰਗ ਬਰਨੈ।
ਤਹਿੰ 'ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ' ਉਚਰਨੈ।

ਈਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੋ ਕਾਰਣ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਸਰਸ਼੍ਰੇਟਤਾ ਕਾਰਜ, ਸੋ ਏਕ ਸੰਗ ਬਰਨਨ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭਯੋ।

[ਪਉੜੀ ਦਸਵੀਂ]

ਅਗਾਰੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਹੁਰ ਬਰਨਤ ਹੈਂ :

ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਗਿਆਨੁ॥

ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਝੂਠ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਰਿ ਸਾਚ ਬੋਲਨੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਸੰਤੋਖ ਕਰਨੋ, ਯਥਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਨੋ, ਅਰੁ ਗਯਾਨਵਾਨ ਹੋਵਨੋ, ਜਥਾਰਥੁ ਵਸਤੁ ਕੋ ਜਾਨਨੋਂ, ਯਾਂਕੋਂ ਨਾਮ ਗਯਾਨ ਹੈ; ਹਰੁ ਕੋਈ ਵਸਤੁ ਕੋ ਜਾਨ ਲੈਣੋ ਜਥਾਰਥ ਜਗਤ ਕੇ ਬਿਖੈ, ਐਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਅਰਥ : ਸਤਿ ਜੋ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਹੈ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ, ਗਯਾਨ ਕਿਆ ਤਿਸ ਕੋ ਜਾਨਕੈ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਇ

ਰਹਤ ਹੈ। ਭ੍ਰਮਣ ਤੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੈਂ ਖ਼ਜ਼ਾਨੋ ਹਾਥ ਆਇ ਜਾਤ ਹੈ ਸੋ ਬਾਹਿਰ ਦੌਰਨ ਤੇ ਹਟ ਜਾਤ ਹੈ, ਸੰਤੋਖ ਕਰਿ ਬੈਠਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਅਠਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ॥

ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ, 'ਅਠਸਠਿ' ਨਾਮ 'ਸੰਪੂਰਨ ਤੀਰਥਨ' ਕੋ, ਸਰਬ ਤੀਰਥਨ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਜੈਸੋ ਫਲ ਹੈ, ਤੈਸੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਸਰਬ ਜੋ ਤੀਰਥ ਹੈਂ ਪਾਪ ਮਲ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਿਕੈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਐਸੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਤਿਨ ਕੇ ਸ਼ਨਾਨ ਮੌਂ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ ਹੈ। ਸਰਬ ਤੀਰਥ ਰਿਖਿਨ ਕੋ ਅਰ ਸੁਰਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੈਂ, ਸੋ ਊਚੇ ਪਦ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ ਹੈਂ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤੀਰਥਨ ਕੇ ਮਹਾਤਮਨ ਕੋ ਤਬੀ ਤੌ ਜਾਇਕੈ ਸਰਬ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ ਮਾਨੁਖ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਸ਼ਨਾਨ ਤੀਰਥੋਂ ਕਾ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਚਤੁਰਾਰਥ : ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਯੋ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਤੀਰਥ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ 'ਕਾ' ਹੈ = ਕਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। 'ਕਿਆ' ਕੋ ਬ੍ਰਿਜਭਾਖ ਮੈਂ 'ਕਾ' ਕਹਤ ਹੈਂ। ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਕਾ ਹੈ? ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਉਪਮੇਯ ਅਰਬ ਉਪਮਾਨਹਿ ਦੋਊ।
ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨੇ ਸੋਊ।

ਉਪਮੇਯ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰਵਣ, ਉਪਮਾਨ ਤੀਰਥਨਿ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ ਹੈ; ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਮੁਖ ਹੀ ਚੰਦ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਸਰਬ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਾਰਥਾਪਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - "ਜਿਸ ਨੇ ਯਹਿ ਕੀਓ ਤਿਸ ਕੋ ਯਹਿ ਕਰਨੋ ਕਿਆ ਹੈ, ਐਸੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਾਰਥਾਪਸਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।" ਇਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੀਰਥ ਕਰਨ ਕਹਾਂ ਹੈ? ਜਾਂਤੇ ਕਾਵ੍ਯਾਰਥਾਪਤਿ ਅਲੰਕਾਰ। ਸਰਬ ਜੋ ਅਰਥ ਕਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਅਲੰਕਾਰ ਨਿਕਾਸਨੇ ਤੇ ਗ੍ਰਿੰਥ ਬਧਤ ਹੈਂ; ਯਾਂਤੇ ਏਕ ਅਰਥ ਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਹੀ ਕਹਤੇ ਆਏ ਹੈਂ।

ਸੁਣਿਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ॥

ਪ੍ਰਥਮੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਪਢਤ ਹੈ, ਪਢ ਕਰਿ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਰਾਜ ਸਭਾ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਰ ਮਾਨ ਆਦਰ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਵਾ ਪ੍ਰਲੋਕ, ਸੁਰ ਸਭਾ, ਮੈਂ ਜਾਇਕੈ ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਆਪ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਸਰੇਸ਼ਟ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਪ੍ਰਿਥਮ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿ ਕੈ ਸਤਿ ਜੋ ਗ੍ਰਿੰਥ ਹੈਂ, ਜਿਨੋਂ ਮੈਂ ਸਤਿਚਿਤਾਨੰਦ ਕੋ ਨਿਰਨੋ ਕੀਓ ਹੈ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਪਠਤ ਹੈ, ਪਠ ਕਰਿ, 'ਮਾਨ' ਨਾਮ 'ਗਯਾਨ' ਕੋ ਸੋ ਗਯਾਨ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਇਤਯਾਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਰਨਮਾਲਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਕਾਰਜ ਪਢਨ, ਪਢਨ ਕੋ ਕਾਰਜ ਗਯਾਨ

ਪੂਰਬ ਪੂਰਬ ਕੇ ਕਾਰਨ ਭਏ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਨਮਾਲਾ। ਪਨਿ ਪੜਿ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ॥

ਸ਼੍ਵਣ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਕੋ ਸਦੀਵ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇਕ ਧਯਾਨ ਲਗ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਮੈਂ ਮਨ ਟਿਕ ਜਾਤ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਵਣ ਕੋ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਦੂਤਿਯਰਥ : ਸਹਜ ਨਾਮ ਸ਼ਾਂਤਿ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਮਨ ਕੋ ਧਯਾਨ ਸ਼ਾਂਤਿਮਯ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਬਿਸ਼ਯਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਸ਼੍ਵਣ ਭਲੇ ਗੁਣ ਕਰਨ ਤੇ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਸਹਜ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਤਿਸੁ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸ਼੍ਵਣ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਮੋਂ ਹੀ ਧਯਾਨ ਲਗ ਜਾਤ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਨੁ ਔਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੀ ਜਗਤ ਕੋ ਲਖਤ ਹੈ। ਇਤਯਾਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਅਰ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਸ਼੍ਵਣ, ਕਾਰਜ ਧਯਾਨ ਲਗਨ, ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਸ਼੍ਵਣ ਕਾਰਣ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਹੀ ਬਰਨਨ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭਇਓ। ਔਰ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸੁਣਿਐ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬਾਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ॥੧੦॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਅਰ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਜਾਨ ਲੈਨੋ।

[ਪਉੜੀ ਗਿਆਰਵੀਂ]

ਅਗਾਰੀ ਸ਼੍ਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸਤਿਗੁਰ ਔਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ :

ਸੁਣਿਐ ਸਰਾ ਗੁਣਾ ਕੇ ਗਾਹ॥

ਸ਼੍ਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ, 'ਸਰਾ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਸਾਰ' ਜੈਸੇ ਬਾਦਰ ਕੋ ਬਦਰਾ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਸਰਾ ਕੋ ਸਾਰ। 'ਸਾਰ' ਗੁਣ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ 'ਗਾਹ' ਨਾਮ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਨੇ ਕੋ, ਗ੍ਰਾਹ ਕੋ ਗਾਹ ਪਾਠ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੈ; ਜੈਸੇ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਕੋ ਕਿਤਨੇ ਸਥਾਨ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਭੀ ਲਿਖਤ ਹੈਂ। ਜਹਾਂ ਸਾਰ ਗੁਣ ਸੁਨਤ ਹੈ ਵਾ ਦੇਖਤ ਹੈ ਤਹਾਂ ਹੀ ਤੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈ; ਐਸੋ ਭੀ ਬੁਧਿਮਾਨ ਸ਼੍ਵਣ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ : 'ਸਰ' ਨਾਮ ਗ੍ਰਿੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਭੀ ਕਹਯੋ ਹੈ। ਸਰਾ ਕੇ ਰਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੈ 'ਅਗੁਣ' ਹੋਤ ਹੈ, ਔਗੁਣ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੈਂ ਤੇ ਜੋ ਨਿਕਸੈ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਗਾਹ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੀ ਨਯਾਂਈ ਡੁਬੋਇ ਰਖਯੋ ਹੈ। ਸ਼੍ਵਣ ਕਰਨ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਗਾਹ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਕਸ ਜਾਤ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਸਰ ਨਾਮ ਤੀਰ ਕੋ, ਸ਼੍ਵਣ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਕਰੈ ਸੋਈ ਭਏ ਤੀਰ। ਔਗੁਣ ਕੇ ਗਾਹ ਕਹਾ, ਔਗੁਨ ਕੇ ਗਾਹਨ ਵਾਰੇ ਤੀਰ, ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਨੀਏ। ਚਤੁਰਾਰਥ: ਜਲ ਕੇ ਸਰ ਜੋ ਤਲਾਉ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬੈਠ ਰਹਿਣਾ, ਗ੍ਰਾਹ ਨਾਮ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਕੋ, ਜਲ ਕੇ ਬੀਚ ਗਮਨ ਕਰਨਾ, ਮੰਤ੍ਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕਰਿ ਐਸੀ ਜਲ ਸਥੰਭਨੀ ਵਿਦਯਾ, ਸੋ ਭੀ

ਸ਼੍ਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਪੰਚਮਾਰਥ : ਸਰ ਜੋ ਤੀਰ ਹੈ, ਗੁਣ ਨਾਮ ਧਨੁਖ ਕੋ, ਚਿੱਲੇ ਕੋ, ਤਿਸ ਬਿਖੇ ਜੋਰਿਕੈ; ਗਾਹ ਕੋ ਅਰਥ 'ਗਮਨ' ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਤੇ ਚਲਾਵਨ ਕੋ ਅਰਥ। ਗਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਆਹਿ' ਹੋਤ ਹੈ। ਆਹ ਨਾਮ ਅਟਕਰ[1] ਕਰਨੇ ਕੋ। ਅਟਕਰ ਕੋ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਕੋ ਲਿਖਿਕੈ ਬੀਚ ਮਾਰਨੋ। ਤੀਰ ਜੋ ਪਨਚ[2] ਮੈਂ ਬਗੜਾਇਕੈ[3] ਚਲਾਵਨੋ, ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮੈਂ ਮਾਰਨੋ, ਐਸੀ ਜੋ ਧਨੁਖ ਬਿਦਯਾ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਖਸ਼ਟਮਾਰਥ : 'ਸਰਾ ਗੁਣਾ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਸਰਗੁਣ', ਦ੍ਵੈ ਅੱਖਰ ਦੀਰਘੁ ਤੇ ਲਘੁ ਭਏ। ਸੋ ਸਰਗੁਣ ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ, ਤਿਨ ਕੇ ਅਵਤਾਰ ਕੇ ਜੋ ਗੁਣ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਗਾਹ ਕਿਆ ਬਾਰੰਬਾਰ ਬਿਚਾਰਣਾ ਸੋ ਭੀ ਸੁਣਿਕੈ ਹੀ ਬਿਚਾਰਤ ਹੈਂ। ਗੁਣ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਊਰਰ ਸੇ। ਇਤਯਾਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਏਕ ਅਰਥ ਮੈਂ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਗੁਣ ਸ਼੍ਵਣ ਸੋਈ ਤੀਰ ਹੈਂ ਔਗੁਣ ਮਾਰਨਹਾਰੇ। ਉਪਮੇਯ ਗੁਣ ਸ਼੍ਵਣ ਉਪਮਾ ਤੀਰ ਸੋਂ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨੇ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕ।

ਸੁਣਿਐ ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਿਸਾਹ॥

ਸੇਖ ਜੋ ਫਰੀਦ, ਆਦਿ, ਪੀਰ ਜੋ ਸ਼ਮਸ ਤਬਰੇਜ਼ ਆਦਿਕ, ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤਿਮਰਲੰਗ ਤੇ ਆਦਿ, ਏ ਸਰਬ ਜੋ ਹੈਂ ਬਡੀ ਬਡਿਆਈ ਵਾਰੇ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸ਼੍ਵਣ ਤੇ ਐਸੇ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਏ ਹੈਂ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਸ਼ੇਖ਼ ਜੋ ਹੈਂ ਸੱਯਦ, ਮੁਗ਼ਲ, ਪਠਾਣ, ਇਨ ਤੇ ਹੀਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੇਖ ਹੀਨ ਭੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਵਣ ਕਰੇ ਤੌਂ ਪੀਰਨ ਕੋ ਭੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਤੇ ਊਚ ਬਨਤ ਹੈ। ਵਾ ਪੀਰ ਨਾਮ ਬਡੇ ਕੌਂ, ਬਡੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੋਤ ਹੈ। ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਭੀ ਨਮਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਸੇਖ ਕੋ ਅਰਥ ਸ਼ੇਖਨਾਗ, ਸੋ ਪੀਰ ਕਹੀਏ ਸਰਬ ਤੇ ਬਡੋ ਭਯੋ, ਜਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਊਪਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਐਸੇ ਹੈ ਜੈਸੇ ਮਾਨੁਖ ਕੀ ਪਾਗ ਮੇਂ ਰਾਈ ਕੋ ਦਾਨੋ ਪਰਯੋ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਇਤੋ ਭੀ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਐਸੋ ਜੋ ਬਡੇ ਭਯੋ ਅਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਰਬ ਸਰਪਨ ਕੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਵਣ ਤੇ ਹੀ ਭਯੋ ਹੈ। ਇਤਯਾਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਤੁਲਯਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸ਼੍ਵਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮੈਂ ਸੇਖਨ ਕੋ, ਪੀਰਨ ਕੋ, ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਨ ਕੋ ਊਚਤਾ ਧਰਮ ਏਕ ਕਹਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲਯ ਯੋਗਤਾ।

ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ॥

ਸੁਣ ਕਰਿ ਜੇ ਅੰਧੇ ਹੈਂ ਸੋ ਰਾਹ ਪਰਤ ਹੈਂ। 'ਅੰਧੇ' ਜੇ ਰਾਹ ਤੇ ਕੁਰਾਹ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈਂ ਤੌਂ ਆਖਨਵਾਰੇ ਲੋਕ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਦਾਹਨੇ ਹਾਥ ਕੋ ਜਾਹੋ, ਵਾ ਬਾਏਂ ਹਾਥ ਹੋ ਜਾਹੋ, ਸੋ ਸ਼੍ਵਣ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਰਾਹੁ ਪਰਤ ਹੈਂ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਬੁੱਧਿ ਰੂਪੀ ਨੇਤ੍ਰ ਤੇ ਜੋ ਅੰਧ ਹੈਂ, ਮਹਾਂ ਮੂਰਖ, ਧਰਮ ਕੇ ਰਾਹ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰਿ ਅਧਰਮ ਕੇ ਕੁਰਾਹ ਚਲਤ ਹੈਂ ਸੋ ਭਲੇ ਪੰਡਤੋਂ ਤੇ ਸੁਨ ਕਰਿ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਕੇ ਰਾਹ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਤਨਹੰਤਾ ਜੋ ਧਾਰ ਰਾਖੀ ਹੈ ਯਹੀ ਭਯੋ ਕੁਰਾਹ। ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਮੈਂ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਕਲਪਨਾ। ਚਲਿਬੇ ਕੋ ਯਹੀ ਭਯੋ ਦੁਖ। ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤ, ਜਾਂਹੀ ਤੇ ਸੋ ਅੰਧਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ

੧. ਸ਼ਿਸਤ, ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੇਧਣਾ। ੨. ਚਿੱਲਾ। ੩. ਚਿੱਲੇ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਦੀ ਬਾਗੜ ਜੋੜਕੇ।

ਸੁਨਿਕੈ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਦੇਖ ਲੇਤ ਹੈ ਸੋ ਰਾਹ ਚਲਨੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਜਾਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲਲਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਲੱਛਣ -"ਜਹਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੋਈ ਹੋਇ ਤਾਂਕੋ ਕਛੁ ਬਚਨ ਕਹਜੋ ਚਾਹੀਏ। ਤਾਂਹੀ ਛਾਡ ਵਾਹੀ ਬਾਤ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕੋਈ ਔਰ ਬਚਨ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਹੀਏ, ਤਹਾਂ ਲਲਤ।"

ਇਹਾ ਕਹਿਨੋ ਹੁਤੋ ਸੁਨਿਕੈ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਜੋ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਖ ਲੇਤ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਛੋਡ ਕਰਿ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਲੇ ਕਰਿ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਅੰਧੇ ਰਾਹ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕਹਿਓ, ਯਾਂਤੇ ਲਲਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਅਲੰਕਾਰ ਔਰ ਭੀ ਹੈ : ਚੌਥੀ ਬਿਭਾਵਨਾ। ਲੱਛਣ -"ਜਬਹਿ ਅਕਾਰਨ ਵਸਤੁ ਤੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤ।" ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੁਨਬੇ ਤੇ ਰਾਹ ਪਰਤ ਹੈਂ, ਅੰਧੇ, ਰਾਹ ਪਰਨ ਤੋ ਆਂਖਨੁ ਕੋ ਕਾਰਜੁ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਭਯੋ, ਜਾਂਤੇ ਚੌਥੀ ਬਿਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੋਵੈ ਅਸਗਾਹੁ॥

ਹਾਥ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਬੁੱਧੀ, ਲੱਛਨਾਂ ਸੋਂ 'ਥੋਰੀ' ਕੋ ਅਰਥ। ਥੋਰੀ ਹੈ ਜਿਨ ਕੀ ਬੁੱਧੀ ਸੋ ਜੇ ਬੁਧਿਵਾਨੋਂ ਕੇ ਬਚਨ ਸੁਨਤ ਹੈਂ ਸੋ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਬੁਧਿ ਅਸਗਾਹ ਕਹੀਏ ਬਡੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਬੁਧਿ ਕੋ ਅਧਜਾਹਾਰ ਊਪਰ ਸੇ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਅਸਗਾਹ ਜੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ਸੋ ਥਾਹ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ। ਜੈਸੇ ਹਿਰਣਕਸਜਪ ਔ ਰਾਵਣੁ ਕੇ ਜਾਨੂ ਪ੍ਰਯੰਤ ਹੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਆਯੋ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਏਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਰਘ ਭਏ ਹੈਂ। ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਭੀ ਅਧਜਾਹਾਰ ਊਪਰ ਸੇ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਅਸਗਾਹ ਨਾਮ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਜਗਤ ਕੋ ਅਰਥ ਸਾਧਜਵਸਾਨਾ ਲੱਛਨਾਂ ਸੋਂ।

ਲੱਛਣਾਂ ਲੱਛਣ - **ਰੋਪਜਮਾਨ ਜਹ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੋਇ।**
ਰੋਪਜ ਬਿਖੇ ਊਪਰ ਸੋ ਜੋਇ।
'ਸਾਧਜਵਸਾਨਾ' ਕੋ ਇਹ ਲੱਛਨ।
ਇਉਂ ਭਾਖਤ ਹੈਂ ਸੁਕਵਿ ਬਿਚੱਛਨ।

ਅਸਗਾਹ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੀ ਨਜਾਂਈ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਸ਼੍ਰਵਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕਰੇ ਤੇ ਹਾਥ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਕਸ ਜਾਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰੂਪਾਕਾਤਿਸਜੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - **ਜਹ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੋਵਹਿ ਉਪਮਾਨ।**
ਹੋਇ ਵਹਿ ਤੇ ਉਪਮੇਯ ਗਜਾਨ।
'ਰੂਪਕਾਤਿਸਜੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ'।
ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਹਜੋ ਬਿਚਾਰ।

ਇਹਾਂ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਉਪਮਾ ਸੋਂ ਉਪਮੇਯ ਜਗਤ ਊਪਰ ਸੇ ਜਾਨਜੋ ਪਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਗੀਤਿ ਸੋਂ ਉਭਜਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਗੀਤਿ ਸੋਂ ਹੀ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਦੋਊ ਨਿਕਸਤ ਹੈਂ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ॥੧੦॥

ਇਸ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ, ਅਲੰਕਾਰ, ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋ ਜਾਨ ਲੈਣੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਈਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਰੂਪ ਸੁਣਿਐ ਕੀ ਚਾਰੋਂ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਸਭਨ ਮੈਂ ਆਯੋ ਹੈ, ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ? *ਉੱਤਰ :* ਗ੍ਰੰਥਕਾਰੋਂ ਕੀ ਯਹ ਰੀਤਿ ਹੈ ਜੋ ਬਨੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਅਗਾਰੀ ਹੋਇੰ ਤਿਨ ਮੈਂ ਜੋ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਥੋਰੋ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਤਿਨ ਮੈਂ ਥੋਰੋ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੋ ਬਿਸਥਾਰ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੇ ਰੂਪ ਬੇਦਾਂਤ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥਨ ਮੈਂ ਬਰਨੇ ਹੈਂ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਬਰਨਯੋ ਹੈ।

ਪੁਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਹੋਇ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋ ਸੁਣੀ ਜਪੁਜੀ ਤੇ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਰੂਪ ਔਰ ਗ੍ਰਿੰਥਨ ਮੈਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਹੈਗੋ; ਯਾਂਤੇ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਪਠਨ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮੈਂ ਨੂਨਤਾ? *ਉੱਤਰ :* ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਬਿਖੇ ਖਟ ਸ਼੍ਰਵਣ ਭੀ ਕਹੇ ਹੈਂ। ਅਰਥ ਕੇ ਸਮਝਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਦਧਿ ਕੇ ਮਥਨੇ ਤੇ ਘ੍ਰਿਤ ਨਿਕਸਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਖਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੈ ਸੋ ਟੀਕਾ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੋ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਮਧ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈ। ਅਥ ਖਟ ਸ਼੍ਰਵਣ : ਸ਼੍ਰਵਣ ਨਾਮਕਿੰ: – ਖਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿੰਗ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋ ਕਰਿ ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਬੇਦਾਂਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰਿ ਅਦੁਤੀ ਚੇਤਨ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਿਸਚੈ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ਸ਼੍ਰਵਣ। ਲਿੰਗਕਿੰ: – ਉਪਕ੍ਰਮ ਉਪਸੰਘਾਰ ੧, ਅਭਯਾਸ ੨, ਅਪੂਰਬਤਾ ੩, ਫਲ ੪, ਅਰਥਵਾਦ ੫, ਉਪਪਤਿ ੬, ਇਤਿ ਖਟਲਿੰਗ। ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਯ ਅਰਥ, ਤਿਸ ਅਰਥ ਕਾ ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਸੋ 'ਉਪਕ੍ਰਮ ਉਪਸੰਘਾਰ'। ਉਪਕ੍ਰਮ ਕਿਆ? ਆਦਿ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਕਰੇ; ਉਪਸੰਘਾਰ ਕਿਆ? ਤਿਸੀ ਅਰਥ ਮੈਂ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਲੱਛਣ ਕਹਯੋ, ਇਸ ਕੋ ਉਦਾਹਰਣ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈਂ :– 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ। ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥" ਆਦਿ ਮੈਂ ਸਤਿ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਯੋ, ਜਗਤ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਭੀ ਸਤਯ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਓ, ਯਾਕੋ ਨਾਮ 'ਉਪਕ੍ਰਮ ਉਪਸੰਘਾਰ' ਹੈ। ਦੂਤੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੈ 'ਅਭਯਾਸ' ਯਾਕੋ ਲੱਛਣ :– ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਨਿਰੂਪਨ ਕਰਣੇ ਕੇ ਜੋਗ ਜੋ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਹੈ, ਤਿਸ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਕਾ ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਮੇਂ ਪੁਨਹ ਪੁਨਹ ਕਹਿਨੋ ਸੋ 'ਅਭਯਾਸ'। ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਬਾਰੰਬਾਰ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਆ ਹੈ 'ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ॥' 'ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ॥ ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ॥' 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ॥' 'ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥' 'ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ॥' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਅਦੁਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਅਭਯਾਸ' ਹੈ। ਤੀਸਰੋ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਅਪੂਰਬਤਾ'। ਲੱਛਣ :– ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਯ ਜੋ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਹੈ, ਤਿਸ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂਤਰ ਕਰਿਕੈ ਅਵਿਸ਼ੈ ਹੋਇ, ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਅਪੂਰਬਤਾ'। ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ 'ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ॥ ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ॥' 'ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ॥' 'ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ॥' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ ਜਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਛ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਅਵਿਸ਼ੇ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਹਾਂ ਕਥਨ ਹੈ ਤਹਾਂ 'ਅਪੂਰਬਤਾ' ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੈ। ਚੌਥੋ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਫਲ'

ਹੈ। ਲੱਛਣ – ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਹੈ, ਵਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਤਿਸ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਕਾ ਜੌਨਸੋ ਅਨੁਸ਼ਟਾਨ ਸੇਵਣਾ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਸੂਯਮਾਨ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਪ੍ਰਯੋਜਨ'; ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ : 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥' 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ॥' 'ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥' 'ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ'; ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜਹਾਂ ਕਹਿਓ ਹੈ : ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਣੀ ਸਤਿਗੁਰਨ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ, ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬੁਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈ। ਔਰ ਜਹਾਂ ਕਹਯੋ ਹੈ : ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕਹਯੋ ਹੈ 'ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ॥' ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਜਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੋ ਸੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ, ਐਸੀ ਅਦੁਤੀ ਗਯਾਨ ਕੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਫਲ'। ਪੰਚਮੇ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਅਰਥਵਾਦ' ਹੈ, ਲੱਛਣ :– ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਜੋਗ ਜੋ ਵਸਤੁ ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਮੇਂ ਤਿਸਕੀ ਉਸਤੁਤੀ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਅਰਥਵਾਦ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਕਹਯੋ ਹੈ :– 'ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥ ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ॥' ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੋ ਗੁਣ ਕਰੇ, ਐਸੋ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ॥' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਕਹੀ ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੀ ਕੈ ਅਦੁਤੀ ਗਯਾਨ ਕੀ ਉਸਤੁਤੀ ਜੋ ਹੈ, ਸੋ ਹੈ 'ਅਰਥਵਾਦ'। ਖਸ਼ਟਮੋ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਉਪਪਤਿ' ਲੱਛਣ – ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੇ ਜੋਗ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਤਿਸ ਅਰਥ ਕੇ ਸਿਧ ਕਰਨ ਮੇਂ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਰਣ ਬਿਖੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੀ ਹੈ ਜੋ ਜੁਗਤਿ, ਤਿਸ ਜੁਗਤਿ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਨਾਮ 'ਉਪਪਤਿ' ਹੈ। ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਕਹਯੋ ਹੈ :– 'ਸਾਲਾਹਿ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨਾ ਪਾਈਆ॥ ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ॥ ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ।' ਨਦੀ ਔਰ ਵਾਹੇ ਸਭ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਈ ਏਹ ਸਰਬ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਐਸੀ ਜੁਗਤਿ ਕਰਿ ਜਹਾਂ ਏਕਤਾ ਦਿਖਾਈਏ ਸੋ 'ਉਪਪਤਿ'। ਇਹ ਜੋ ਖਟ ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਛਾਂਦੋਗ ਕੇ ਖਸ਼ਟਮੇ ਧਿਆਇ ਮੇ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਈਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿਖਾਏ ਹੈਂ।

[ਪਉੜੀ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ]

ਸ਼੍ਰਵਣ ਗਯਾਨ ਕੀ ਤੌ ਸਮਾਪਤਿ ਭਈ ਹੈ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਦੂਸਰੋ ਮਨਨ ਗਯਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੇ ਹੈਂ :

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ॥

ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤੌ ਕੀਓ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਸ਼ਬਦ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਬਹੁਰ ਮੰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਨਾ ਕੋ ਨਾਮ 'ਮੰਨਾ', ਤਿਸ ਕੀ 'ਗਤਿ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਕੌਨ ਵਸਤੂ? ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਤੌ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਪਰਾ ਹੈ, ਮਨ ਬਾਣੀ ਤਹਾਂ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਬੇਦ ਕੋ; 'ਯਤੋ ਵਾਚੋ ਨ ਵਰਤੰਤੇ ਅਪ੍ਰਾਪਮਨਸਾਸਹਾ।' ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੁਤੇ।

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ॥

ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਹੈ ਮੰਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੰਪੂਰਨ ਕੋ ਮੈ ਕਹਿਤਾ ਹੂੰ ਸੋ ਕਹਤ ਕਹਤ ਪੀਛੈ ਸੇ

ਪਛੁਤਾਵੈਗੋ, ਜੋ ਕਹਿਨੇ ਬਿਖੇ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ; ਸੰਪੂਰਨ ਤੌ ਕਿਉਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕੈਗੋ।

ਕਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ॥

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦਿ ਜੇ ਸਰਬ ਕਾਗਦ ਕਰੀਏ, ਕਲਮ ਜੋ ਲਿਖਣ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਬਨਾਸਪਤੀ ਕਰੀਏ, ਲਿਖਣਹਾਰ ਲਿਖਾਰੀ ਗਣੇਸ ਜੀ ਕਰੀਏ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੀ ਇਹ ਤੀਨ ਹੀ ਅਵਧਿ ਹੈਂ, ਸੋ ਇਨ ਤੇ ਤੌ ਇਹ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਨ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਔਰ ਕੌਨ ਗਨੀਏ? ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਕਹਯੋ ਹੈ : ਨਾ ਕਾਗਦ ਹੈ, ਨਾ ਕਲਮ ਹੈ, ਨਾ ਲਿਖਾਰੀ ਹੈ।

ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਮੰਨੇ ਕੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਬੈਠ ਕਰਿ ਬੀਚਾਰ ਕਹੀਏ 'ਗਿਨਤੀ' ਜੇ ਕਰੈਂ ਸੋ ਕਯੋਂਹੂੰ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ। ਇਤਿਯਰਥ।

ਇਨ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ। ਸਮਰਥਨੀਯ ਤੋ ਇਹ ਜੋ ਮੰਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਮਰਥਨ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕਨ ਸੋਂ ਕਰਯੋ। ਨਾ ਕੋਈ ਕਹਿਨਨਵਾਰੋ ਹੈ, ਨਾ ਕਾਗਦ ਹੈ, ਨਾ ਕਲਮ ਹੈ, ਨਾ ਲਿਖਣਹਾਰ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ। ਦੂਸਰੋ ਅਲੰਕਾਰ ਉਕਤਨਿਮਿਤਾਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੈ। ਕਹਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਤਿਨ ਤੇ ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹਨੀ ਸੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਨਾ ਕਾਗਦ ਹੈ ਨਾ ਕਲਮ ਹੈ ਨਾ ਲਿਖਨਵਾਰੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਉਕਤਿ ਨਮਿਤਾਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।

ਏਕ ਤੌ ਅਰਥ ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਸੁਖੈਨ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਐਸੇ ਹੈ, ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਯੋ ਹੋਯੋ ਕਠਨ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਹੈ, ਅਬ ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ॥

ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨਨ ਕੋ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈਂ। ਮੰਨੇ ਕੇ ਨਕਾਰ ਤੇ ਇਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਮੰਨ ਏਕੀ ਗਤਿ' ਹੋਤ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਬਿਖੇ 'ਗਤਿ' ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰੀ ਹੈ ਮਨ ਕੀ, ਨਾਨੱਤ੍ਵ ਕੋ ਤਯਾਗਕਰਿ, ਸੋ 'ਮੰਨਾ', 'ਕਹੀ ਨਾ ਜਾਇ' ਯਾ ਕੋ ਅਰਥ: - ਬਹੁਰੋ ਮਨ ਕਹੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਮਾਯਾ ਰਚਤ ਜੋ ਜਗਤ ਮੈਂ ਅਨੇਕਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਉਠਾਵਨ ਤੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ, ਮਨ ਤੇ ਅਮਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਮਨਨ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਯਹੀ ਹੈ = ਮਨ ਨਾ ਹੋਇ ਸੋ ਮਨਨ! ਮਨਸਾ ਸਰਬ ਮਨ ਬਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਏ। ਸੋਈ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ। ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ = ਮੰਨੇ ਨੇ, 'ਕੀ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਕਰੀ ਹੈ', 'ਗਤਿ' ਕਹੀਏ 'ਨਸ਼ਟ', ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤੀ; ਜੋ ਬ੍ਰਿਤਿ ਦ੍ਵੈਤ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਕਰਤ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਯੋ ਹੈ ਨਾਸ਼। ਸੋ ਫੇਰ ਕਹੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਬ ਐਸੋ ਭਯੋ ਤਬ ਕਿਆ ਸਮਝਤ ਹੈ? ਸੋਈ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ :

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ॥

ਜਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਜ ਏਕੋ' ਹੋਤ ਹੈ, ਕਕਾਰ ਤੇ ਉਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਓਕ' ਭਯੋ, ਹੈ ਕੋ ਅਰਥ ਅਸਤਿ। 'ਜ ਏਕ ਓਕ ਅਸਤਿ' ਹੁਤੋ। ਜੀਵ ਈਸ਼ਰ ਕੋ ਏਕ ਓਕ ਕਹਾਂ, ਏਕ ਸਥਾਨ ਹੁਤੋ

ਸਤ। 'ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ' ਪਿਛਲੀ ਆਰਬਲਾ ਜੋ ਬੀਤ ਗਈ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪਛੁਤਾਵਤ ਹੈ : ਜੋ ਅਪਨਾ ਆਪ ਮੈਂ ਤਨ ਆਦਿ ਕੋ ਮਾਨਿ ਅਨੇਕ ਦੁਖ ਕੋ ਭਾਗੀ ਭਯੋ, ਅਰੁ ਮੇਰੋ ਸਰੂਪ ਤੇ ਔਰ ਹੁਤੋ; ਜੈਸੇ ਬਾਲਕ ਲੀਲਾ ਮੈਂ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਕੇ ਦੁਰਗ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ[1] ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਮਮੱਤ ਕੋ ਧਾਰਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਜਬ ਸਿਆਨੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਜਾਨਤ ਹੈ : ਯਹ ਤੌ ਕੁਛ ਭੀ ਵਸਤੁ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਮੈਂ ਦੁਖ ਸੁਖ ਮਾਨਤ ਹੁਤੋ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਕਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ॥

'ਕਾ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਕਿਆ'। ਬ੍ਰਿਜਭਾਖਾ ਕੈਂ 'ਕਿਆ' ਕੋ 'ਕਾ' ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕਿਸੇ ਕੋ ਬੂਝਤ ਹੈਂ: ਕਾ ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਹੈ? 'ਗਦ' ਨਾਮ ਰੋਗ ਕੋ; ਕਿਆ ਦੁਖ ਹੈ? ਤਿਨ ਕੋ ਕਾਕੋਕਤਿ ਸੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੁਖ ਰਹਤ ਹੈ, ਤੀਨੋਂ ਤਾਪ ਬਿਖੈ ਤੇ। ਕਿਆ ਕੋ ਅੰਨ੍ਹੈ 'ਕਲ' ਸੋ ਭੀ। ਕਿਆ ਕਲ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਮਨ ਕੋ? ਕਾਕੋਕਤਿ ਸੋਂ ਕਲਨਾ[2] ਭੀ ਨਹੀਂ, ਕਲਨਾ ਜੋ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਕੀ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਤੇ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੋਯੋ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਬ ਭਯੋ ਤਬ ਲਿਖਣਹਾਰ ਲਿਖਣ ਪਦੁ ਤੇ ਲਿਖਣਵਾਰੇ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਊਪਰ ਤੇ। ਲਿਖਨ ਵਾਰੋ ਕ੍ਰਮ ਸ਼ੁਭਾਸ਼ੁਭ ਜੋ ਲਿਖਤ ਹੈ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ, ਸੋ ਹਾਰ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖਤ ਹੈ; ਲਿਖਣ ਤੋ ਕਰਮਨ ਕਾ ਅਹੰਤਾ ਸਮੇਤ ਹੁਤੋ। ਅਹੰ ਕਰਤਾ, ਅਹੰ ਭੁਗਤਾ, ਸੋ ਅਹੰ ਤਨ ਆਦਿ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਲਿਖਨ ਤੇ ਹਟ ਜਾਤ ਹੈ।

ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਮੰਨੇ ਕੇ ਨਕਾਰ ਤੇ ਇਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਮੰਨ ਏਕਾ'। ਕਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਮੰਨ ਏਕ ਅਬਹਿ' ਹੋਤ ਹੈ। ਮੰਨਕੈ ਮਨ ਕੋ ਏਕ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਹੁਰੋ ਮਨ ਅਬਹਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਮਨ ਕੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜੋ ਹੁਤੋ ਜਗਤ ਦਿਸ਼ ਤਿਸ ਤੇ ਅਬਹਿ ਹੋਕਰਿ ਠਹਿਰ ਜਾਤ ਹੈ। 'ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ'=ਫੇਰ ਬੀਚਾਰਨਿ ਲਗ ਪਰਤ ਹੈ, ਸਜਾਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮੈਂ ਪਰਤ ਹੈ, ਵਿਜਾਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੋ ਤਯਾਗਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾ ਅਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਣ - ਇਕ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰਯ ਹੋਇੰ ਅਨੇਕ।
ਕਿਧੋਂ ਬਹੁਤ ਕੋ ਆਸ਼੍ਰੈ ਏਕ।
ਦ੍ਵੈ ਬਿਧਿ ਕੋ ਭੂਖਨ 'ਪਰਯਾਯ'।
ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਯੌਂ ਕਵਿ ਸਮੁਦਾਇ।

ਇਹਾਂ ਏਕ ਮਨ ਕੇ ਅਨੇਕ ਆਸ਼੍ਰੇ : ਪ੍ਰਿਥਮ ਦ੍ਵੈਤ ਹੁਤੀ, ਫੇਰ ਆਸ਼੍ਰੋ ਅਦ੍ਵੈਤ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਯਾਯ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ॥

ਐਸਾ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਕਾ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਹੋਇ' ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਸੋ ਭਵਿਖਯਤ ਕਾਲ ਕੋ ਬਾਚੀ ਹੈ, ਅਰਥ ਜਾਂਕੋ ਬਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕੋ ਭਯੋ? ਇਤਆਸ਼ੰਕਾ। ਜੇ ਕੋ ਇਸ ਹੀ ਅਰਥ ਪਰ ਹਠ

੧. ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ ਖਿਡੌਣੇ। ੨. ਕਲਪਨਾ।

ਕਰੈ, ਤਹਾਂ ਅਵਾਚਕ ਦੋਖ ਆਵਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਹੇਤ ਅਰਥ ਕੇ ਜੋ ਪਦ ਧਰਿਹੀ।
ਕਹੈ ਨ ਤਿਹ ਸੁ ਅਵਾਚਕ ਰਰਿਹੀ।

'ਹੋਇ' ਪਦ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕੋ, ਯਾ ਬਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕੋ ਨਹੀਂ ਦਜੋਕਤ ਹੈ; ਭਵਿਖਤ ਕੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਵਾਚਕ ਦੋਖ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰ ਜੀ ਕੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਰਥ ਔਰ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਹੈ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਤ ਹੈ :- ਇਸੀ ਦੂਖਨ ਕੇ ਹਟਾਵਨ ਹਿਤ ਐਸੋ ਮਨਨ ਹੈ, ਜੈਸੋ ਪੀਛੈ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਹੈ 'ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ?' 'ਨਾਮ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਨਾਮੈ' ਹੈ ਅਹੰਤਾ ਬਿਹੀਨ ਹੋਇ। 'ਨਿਰੰਜਨ' ਕੋ ਅਰਥ ਅੰਜਨ ਜੋ ਮਾਯਾ, ਤਿਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੋਇ। ਹੋਇ ਕੋ ਅੰਨ੍ਹੈ ਨਾਮ ਸੌਂ ਭੀ, ਨਿਰੰਜਨ ਸੌਂ ਭੀ; ਵਾ ਐਸਾ ਅਰੁ ਹੋਇਕੈ ਅੰਨ੍ਹੈ ਐਸਾ ਹੋਇ ਨਾਮੈ ਔ ਨਿਰੰਜਨ, ਐਸੇ ਜਬ ਮਨ ਕੀ ਬਿਤਿ ਹੋਇ ਤਬ ਜਾਨੀਏ ਜੋ ਮਨਨ ਅਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਕਹੈ : ਨਿਰੰਜਨ ਪਦ ਸਿਖ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਜੋ, ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ।

[ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਗ ੭੩੦]

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਜੋ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥੧੨॥

ਜੇ ਕੋਈ ਮਨ ਬਿਖੈ ਜਾਣੈ ਅਰ ਮੰਨੈ ਕੋਈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਈਹਾਂ ਭੀ ਪੁਨਰੁਕਤ ਦੋਸ਼ ਆਵਤ ਹੈ, ਏਕ ਤੌ 'ਕੋ' ਆਦਿ ਮੇਂ ਹੈ, ਦੂਸਰੋ 'ਕੋਈ' ਅੰਤ ਮੇਂ ਹੈ; ਜੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰੀਏ : ਕੋਈ ਮਨ ਵਿਖੇ ਜਾਣੈ ਅਰ ਕੋਈ ਮੰਨੇ, ਦੋਨੋਂ ਪਦ ਦੋ ਪੁਰਖ ਪਰ ਲਗਾਈਏ ਤੌ ਭੀ ਆਛੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਜਾਣਨੋ ਹੈ ਤਿਸਨੇ ਹੀ ਮਾਨਣੋ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਨਣੋ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਹੀ ਜਾਨਣੋ ਹੈ, ਜਾਨਣੋ ਅਰ ਮਾਨਣੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇੰਗੇ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਔਰ ਹੀ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈ : - 'ਜੋ' ਮੈਂ ਤੇ ਇਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਜ ਇਕੋ' ਬਿਖੇ ਮਨਨ ਕਰੇ ਤੌ ਮਨ ਮੈਂ ਜਾਣੇ ਕੋਈ, ਇਸ ਗੀਤਿ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਣੇ ਮੈਂ ਸਰਬ ਖਟ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਮਨਨ ਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਯੋ, ਔਰ ਅਰਥਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਮਨ ਮਨ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ : ਏਕ ਮਨਨ ਕੋ, ਦੂਸਰੋ ਮਨ ਕੋ। 'ਕੋ, ਕੋਇ' ਪਦ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਤੇਰਵੀਂ]

ਅਬ ਮਨਨ ਕੋ ਫਲ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ।

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ॥

ਮੰਨਨ ਕਰਨ ਕੋ ਨਾਉ ਮੰਨੈ, ਮਨਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਰਤ ਸੁਸ਼ਿਤ ਕਹੀਏ ਪ੍ਰੀਤੀ ਮਨ ਬਿਖੇ ਅਰ ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕੌਨ? ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਚਾਰ ਕੀ ਆਛੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੁਇ ਆਵਤ

ਹੈ। ਜਿਤ ਦਿਸ਼ ਸੰਕਲਪ ਮਨ ਉਠਾਵਤ ਹੈ ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਨਹੀਂ ਕਛੁ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਬੁਧਿ ਜਿਸ ਕੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਔਰ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਯਹੀ ਆਛੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਸੁਖ ਦੇਤ ਹੈ, ਔਰ ਕੋ ਆਛੀ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਸੁਸ਼੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਜੋ ਚਤੁਰਭੁਜ ਸ਼ਯਾਮ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ ਮਨ ਕੀ ਅਰ ਬੁਧਿ ਕੀ। ਤ੍ਰਿਤਯਰਥ : ਸੁਰਤਿ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਸੋਝੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਭੀ ਆਪ ਬੋਲਤੇ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ 'ਤੁਝ ਕੋ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਸੁਰਤਿ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਹੈ?' ਮਨ ਕੋ ਅਰੁ ਬੁਧਿ ਕੋ ਸੋਝੀ, ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੀ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ; ਜੋ ਭੂਲਯੋ ਹੋਯੋ ਹੁਤੋ ਸੋ ਅਬ ਜਾਨਯੋ। ਚਤੁਰਥਅਰਥ : ਮਨਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਮਨ ਕੀ ਅਰ ਬੁਧਿ ਕੀ ਸੋਝੀ ਹੁਇ ਜਾਤ ਹੈ : ਜੋ ਮਨ ਕੋ ਇਹ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਬੁਧਿ ਇਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਬ ਅੰਤ੍ਰਮੁਖ ਬ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਮਨ ਕੀ, ਬੁਧਿ ਕੀ, ਹੀ ਸੋਝੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਪਰ ਕੀ ਖਬਰ ਤੌ ਕੁਛ ਤਿਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗੀ, ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਣ ਕੀ ਸੁਧਿ॥

ਮਨਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੋ ਅਰਥ ਚੌਦਹਿ ਲੋਕ, ਤਿਨ ਕੀ 'ਸੁਧਿ' ਕਹੀਐ 'ਗਯਾਤ' ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਜੋ ਐਸੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਤਿਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਰਹਿਤ ਹੈਂ ਐਸੇ ਕਰਮ ਕਰਿ ਤਹਾਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਤਹਾਂ ਬਿਵਹਾਰ ਹੈ, ਵਾ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਚੌਦਹ ਲੋਕ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਭਈ ਸੋ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਦੁਤਿਯਰਥ : ਖਟੁ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੇ ਖਟ ਹੀ ਭਵਣ ਕਹੀਏ ਘਰ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਛਿਅ ਘਰ ਛਿਅ ਗੁਰ ਛਿਅ ਉਪਦੇਸ॥

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਗ ੧੨]

ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਜੋ ਮਤਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਸਿੱਧਾਂਤ ਸਰਬ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ : ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਘਰ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਬਿਖੇ ਅਗਮ ਵਾ ਸੁਗਮ, ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੀ 'ਸੁਧਿ' ਕਹੀਏ ਅੰਤਰਜਾਮਤਾ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਏਕ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਬੈਠਯੋ ਸਭਨ ਕੀ ਸੁਧ ਬਤਾਇ ਦੇਤ ਹੈ। ਚਤੁਰਥਅਰਥ : ਭਵਣ ਨਾਮ ਭ੍ਰਮਣ ਕੋ, ਮਨ ਕੋ ਅਧਯਹਾਰ ਊਪਰ ਸੌਂ ਭ੍ਰਮਣ ਪਦ ਤੇ, ਸਗਲ ਕਹੀਏ ਸਰਬ ਮੈਂ ਜੋ ਭ੍ਰਮਤ ਹੁਤੋ ਮਨ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਕੀ ਸੁਧਿ ਹੋਇ ਆਈ ਹੈ, ਕਿਆ? ਇਹ ਸਰਬ ਅਨਿੱਤ ਹੈ, ਏਕ ਆਤਮਾ ਸਰਬ ਬਯਾਪੀ, ਸੋ ਨਿਤ ਹੈ ਔਰ ਸਭਨ ਕੋ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਜਾਣ ਕਰਿ ਭ੍ਰਮਣ ਤੇ ਮਨ ਮਿਟ ਗਯੋ।

ਮੰਨੈ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ॥

ਜੋ ਮਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਮੁਖੁ ਪਰ ਚੋਟ ਜੋ ਹੈ ਜਮਦੂਤਨ ਕੀ ਸੋ ਨਹੀਂ ਲਾਗਤ ਹੈ। ਜੋ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਜਨਮ ਧਾਰ ਕਰਿ ਮ੍ਰਿਤ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਮਾਰ ਹੁਤੀ ਸੋ ਹਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ : 'ਮੁਹਿ ਨਾ, ਚੋਟ ਨਾ' ਨਕਾਰ ਦੋਊ ਪਦਨ ਸੌਂ ਲਗਯੋ। 'ਮੁਹੇ' ਲੂਟਨ ਕੋ ਨਾਮ। ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ॥

[ਆਸਾ ਵਾਰ ਮ: ੧-੧੭]

ਨ ਲੂਟਜੋ ਹੀ ਜਾਤ ਹੈ ਨਾ ਚੋਟ ਹੀ ਖਾਤ ਹੈ। ਜਮ ਮਾਰਗ ਮੈਂ ਲੋਕ ਲੂਟੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਜੋ ਕਰੇ ਹੂਏ ਹੈਂ ਸੋ ਰਾਹ ਕੇ ਬਿਖੇ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਅਮਕੋ ਕਰਮ ਤੈਨੇ ਕਰਿਓ ਹੈ ਸੋ ਦੇਹ ਤਿਸ ਕੋ ਮੋਲ ਏਕ ਕਟੋਰਾ ਪਾਨੀ ਕੋ ਹਾਥ ਆਵੇਗੋ, ਸੋ ਤ੍ਰਿਖਾਤੁਰ ਹੂਏ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਅਹਾਰ ਕੇ ਹੇਤ ਛੁਧਾਤੁਰ ਹੋਇ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਤਪਤ ਕੇ ਬਿਖੇ ਛਾਉਂ ਕੇ ਹੇਤ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨੈ ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ :

ਜਿਹ ਪੈਡੈ ਲੂਟੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥ ਸੋ ਮਾਰਗੁ ਸੰਤਨ ਦੂਰਾਰੀ॥੧॥ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਸਾਚੁ ਕਹਿਆ॥ ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਕੀ ਮੁਕਤੇ ਬੀਥੀ ਜਮ ਕਾ ਮਾਰਗੁ ਦੂਰਿ ਰਹਿਆ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਹ ਲਾਲਚ ਜਾਗਾਤੀ ਘਾਟ॥ ਦੂਰਿ ਰਹੀ ਉਹ ਜਨ ਤੇ ਬਾਟ॥੨॥

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫-੮੧]

ਅਰਥ : ਪਨਿਹਾਰੀ=ਪਾਨ ਜੋ ਤੰਬੂਲ ਤਿਸ ਕੀ ਵਣਜੋਟੀ, ਜੋ ਏਕ ਦੇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ ਜਾਇ ਬੇਚਤ ਹੈ, ਪੰਥ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਟਵਾਰੇ ਸੋ ਲੂਟ ਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਅਹੰਤਾ ਸਮੇਤ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜਮ ਮਾਰਗ ਮੈਂ ਲੂਟੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੈਂ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੇ ਸੋ ਮੁਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਪੂੰਜੀ ਸਾਬਤ ਲੈ ਕੈ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਚੋਟ ਭੀ ਜਮਦੂਤਨ ਕੀ ਨਹੀਂ ਖਾਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਲੂਟੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈਂ ਅਰ ਚੋਟ ਜਮਦੂਤਨ ਕੀ ਨਹੀਂ ਖਾਤ ਹੈਂ, ਸੰਗ ਤੌ ਜਮਾਂ ਕੇ ਜਾਤ ਹੋਇੰਗੇ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ॥

ਮਨਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ, ਸੋ ਜਮ ਕੇ ਸੰਗ ਜਮਪੁਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ; ਸਨਮਾਨ ਕੇ ਸੰਗ ਬੈਕੁੰਠ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ। ਜਮ ਕੇ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਜਾਨੇ ਕੋ ਉਪਲਖਨ ਇਹੁ ਹੈ : ਸੁਰਗ ਲੋਕ, ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ, ਬੈਕੁੰਠ ਤਹਾਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਹ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - **ਪਦ ਇਕੁ ਅਰਥ ਆਇ ਬਹੁ ਬਾਰਿ॥**
'ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ' ਅਲੰਕਾਰ॥

ਇਹਾਂ 'ਮੰਨੈ' ਪਦ ਅਨੇਕ ਬਾਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਵੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ। ਦੂਸਰੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਕਾਰਨ ਮਨਨ ਕਰਨੋ, ਕਾਰਜ ਤਾਂਕੋ ਫਲ ਜੋ ਕਹਯੋ ਸੁ ਲਖਣੋ, ਯਾਂਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ॥

ਐਸਾ ਮਨਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਨ ਤੇ ਏਤਕ ਫਲ ਹੋਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਹੋਤ ਹੈ? ਜਬ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਹੋਇ=ਹਉਮੈ ਤੇ ਬਿਹੀਨ ਹੋਇ, ਮਾਯਾ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਇ।

ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥੧੩॥

ਜੇ ਇਕੋ ਬਿਖੇ ਮਨਨ ਕਰੇ ਤੌ ਤੇ ਮਨ ਮੈਂ ਜਾਣੇ ਕੋਈ। ਇਤਯਰਥ। ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਕਾਰ ਕੀ ਵਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ, ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਕੋ ਕੋਇ' ਤੇ ਦੂਸਰੋ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਮਨ ਮਨ ਦੋ ਵੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ; ਏਕ 'ਮਨ' ਕੋ ਅਰਥ ਦੂਸਰੋ 'ਮਨਨ' ਕੋ, ਯਾਂਤੇ ਯਮਕ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਚੌਧਵੀਂ]

ਮੰਨੈ ਮਾਰਗਿ ਠਾਕ ਨ ਪਾਇ॥

ਮਨਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ, ਸੋ 'ਮਾਰਗ' ਜੋ ਰਾਹੁ ਹੈਂ ਬੈਕੁਠਾਦਿਕ ਕੇ, ਜਾਣੇ ਬਿਖੈ, 'ਠਾਕਿ' ਜੋ ਹੈ ਹਟਕਾਰ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ। ਵਾ ਜੋ ਅਗਮ ਥਾਨ ਹੈਂ : ਸਮੁੰਦਰ ਪਰਬਤ ਦੇਵਤੇ ਦੈਂਤਨ ਕੇ, ਤਹਾਂ ਜਾਤਯੋਂ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਟਕਤ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਸੋਹਤ ਹੈਂ।

ਮੰਨੈ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਜਾਇ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਪਤ ਅਬਰੋ ਕੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕੇ ਬਿਖੇ ਪੂਜਾਵਤੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਵਾ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਪਤ ਕੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਗਟਤ ਹੈਂ। ਜਾਇ ਨਾਮ ਜਗਾ ਕੋ। ਆਪਨੇ ਹੀ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਬੈਠੇ ਸਰਬ ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਸਰਬ ਜਾਇ ਸਥਾਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤ ਹੈ।

ਮੰਨੈ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਮਗਨ ਅਨੰਦ ਬਿਖੇ ਚਲਤੇ ਹੈਂ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕੇ ਪੰਥ ਕੋ। ਅਰਥ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਯੋ ਹੋਯੋ 'ਮਗਨ' ਅਨੰਦ ਕੋ ਹੀ ਹੈ; ਜੋ ਮਗ ਕੋ ਔ ਪੰਥ ਕੋ ਦੋਊ ਪਦਨ ਕੋ ਅਰਥ ਰਾਹੁ ਕੋ ਕਰੀਏ ਤੌ ਪੁਨਰੁਕਤ ਦੋਸ਼ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਅਰਥ ਕਰਯੋ : ਮਗ ਨਾਮ 'ਇਸਥਾਈ'[1] ਕੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਭੀ ਸ਼ੰਕਾ ਉਠਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਕੀ ਦੋਊ ਤੁਕਮ ਮੈਂ ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਕੋ 'ਜਾਨੋ' ਲਿਖਯੋ, ਈਹਾਂ ਇਸਥਿਤ ਕਹਯੋ, ਬਿਰੋਧ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਆਵਨੋ ਜਾਨੋ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਮੈਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੋ ਮਨਨ ਕਰਤ ਹੀ ਦੇਹ ਛੁਟ ਜਾਤ ਹੈਂ ਈਹਾਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਕਹੀਯਤ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਪੰਥ ਚਲਨ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਗਨ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਸਭ ਲੋਕ ਪੰਥ ਚਲਤ ਹੈਂ; ਏਕ ਤੋ ਸਿਰ ਪਰ ਭਾਰ ਉਠਾਇਕੈ ਚਲਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਚਲਣੇ ਮੈਂ ਅਧਿਕ ਦੁਖ ਹੈ, ਏਕ ਰਾਜੇ ਆਦਿਕ ਪਾਲਕੀ ਮੈਂ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਮਗਨ ਅਨੰਦ ਮੈਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਔਰ ਗੀਤਿ ਤੇ ਆਨੰਦ ਸੋਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਏਕ ਤੌਂ ਐਸੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਬਾਕੀ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਸਿਰ ਭਾਰੁ ਹੈ ਤਲਬ ਚਢਕੈ[2] ਬਾਂਧਿ ਕਰਿ ਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਪੰਥ ਮੇਂ ਦੁਖੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਬਿਚਾਰਤ ਹੈਂ ਕਿ ਹਮ ਕੋ ਸਜਾਇ ਮਿਲੈਗੀ। ਔਰ ਏਕ ਐਸੇ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ : ਸ੍ਵਾਮੀ ਕੋ ਕਾਰਜ ਸ੍ਵਾਰਯੋ ਹੈ ਅਰ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਹਮ ਕੋ ਰਾਜਾ

---

੧. ਟਿਕਾਉ ਸਥਿਤੀ। ੨. ਸੱਦਾ ਆਉਣਾ ਤੇ, ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ। ਸੰਮਣ ਆਉਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕਰਿ ਮਰਾਤਬਾ ਬਖ਼ਸ਼ੈਗੋ, ਐਸੇ ਅਨੰਦ ਸੋਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮਰਾਇ ਐਸੇ ਮਿਲਤ ਹੈ ਜੈਸੇ ਆਪਨੇ ਸਨਬੰਧੀ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰ ਸੇਵਾ ਆਦਰ ਕਰਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਅਰਥ : ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਆਪਨੋ ਜੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਨਬੰਧ ਸਮੇਤ ਹੈਂ, ਅਰਥ ਕਿਆ? ਆਪਨੋ ਧਰਮ ਸੰਗ ਨਿਰਬਾਹਤੇ ਹੈਂ, ਤਯਾਗਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥੧੪॥

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਅਰ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ।

[ਪਉੜੀ ਪੰਦ੍ਰਵੀਂ]

ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ॥

ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਕਰਯੋ ਹੈ ਮਨਨ, ਤਿਨ ਕੋ ਮੋਖ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈ। ਕੌਨ ਸਿੱਖ? ਜੋ ਦੁਆਰ ਆਦਿ ਮੈਂ ਰਹਨਵਾਰੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਕਿਆ? ਚਾਰ ਮੁਕਤਿ ਜੋ ਸਾਮੀਪਾਦਿ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਸਾਮੀਪਾਦਿ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰ ਕੀ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਮਕੇ ਕੇ ਦਰ ਮੁਕਤ ਖਰੀ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਮੋਖ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਸੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ।

ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਆਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋ ਭੀ ਉਧਾਰਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਸਨਬੰਧੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਕਲਯਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਆਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋ ਹੀ ਉਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਔਰ ਕੋ ਭੀ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਆਪ ਤੋ ਤਰਤੇ ਹੈਂ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ, ਤਾਰਨ ਪਦ ਤੇ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ। 'ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ'= ਜੋ ਕੋਈ ਆਇ ਕਰਿ ਸਿਖ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਰ ਹੋਇ ਕਰਿ ਉਧਾਰਤੇ ਹੈਂ।

ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਭਿਖਯਾ ਕੇ ਲੇਨੇ ਕੋ ਅਰਥੀਏ[੧] ਹੋ ਕਰਿ ਭ੍ਰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਪਰਾਲਭਧ ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਕਰਿ ਬੈਠਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਦੇਵਤੇ ਸੂਰਜ ਚੰਦਾਦਿ ਪਾਸ ਵਰ ਕੀ ਭਿਖਯਾ ਕੇ ਲੈਣੇ ਹਿਤ ਮਨ ਕੋ ਨਹੀਂ

੧. ਲੋੜਵੰਦ, ਮੰਗਣਹਾਰ, ਜਾਚਕ।

ਭ੍ਰਮਾਵਤ ਹੈਂ, ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਰਾਖਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਭਿਖ ਨਾਮ ਭਵਿਖਤ ਕਾਲ ਕੋ, ਸੋ ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਭੀ ਭ੍ਰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਚਰਾਸੀ ਜੂਨ ਮੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਚਾਰਨਿ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉਭ੍ਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਮੰਨੈ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ। ਦੂਸਰੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਮਨਨ ਕਰਨੋ ਕਾਰਨ, ਤਿਸ ਤੇ ਫਲ ਹੋਨੋ ਸੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਤੇ ਹੇਤਾ ਹੋਤ ਹੈ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥੧੫॥

ਐਸਾ ਹੈ ਮਨਨ ਜੈਸਾ ਪੀਛੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਹੈ? ਨਾਮੈ ਹੋਇ, ਬਿਹੀਨ ਅੰਜਨ ਹੋਇ। ਜਾਂ ਇਕੋ ਬਿਖੇ ਮਨਨ ਕਰੇ ਤਬ ਮਨ ਮੈਂ ਜਾਣੈ ਕੋਈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਮੰਨਿ ਮਨਿ' ਮੈਂ ਯਮਕ। 'ਕੋ ਕੋਇ' ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ]

ਮਨਨ ਈਹਾਂ ਪੂਰੇ ਭਯੋ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਜੇ ਬੂਝੈ ਸੰਦੇਹ ਕਰਿ ਸੋਧਨ ਪਿੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਸ਼ੁਧ ਕੋ, ਤਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈ :

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ॥ ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ॥
ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ॥ ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ॥

ਇਸ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਨੇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੁਧਿਵਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਅਰ ਪੂਰਬ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ ਈਹਾਂ ਅਬ ਨਿਦਧ੍ਯਾਸਨ ਕੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਰਥ ਇਸ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਹਮ ਭੀ ਜੇਤੀਕ ਬੁਧਿ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਤ ਹੈਂ। 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ' = 'ਪੰਚ' ਕੋ ਅਰਥ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਤੀ ਸੋ ਪੰਚः। ਪੰਚ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਅਣੂ ਹੈ। ਵਕਾਰ ਕੋ ਮਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਪਰਮ ਅਣੂ' ਹੋਤ ਹੈ। ਅਣੂ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕੋ ਬਿਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਐਸਾ ਜੋ ਅਣੂ ਹੈ ਤਿਸਤੇ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਅਰਥ ਏਹ ਜੋ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸੂਖਮ ਹੈ। 'ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ' = ਸੋਈ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਕਿਆ? ਬਿਭੂ ਬਡੇ ਸੇ ਬਡਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਮ ਮੁੱਖਜ ਕੋ ਭੀ ਹੈ। ਤਨ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਰਬ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਮੁਖਜ ਹੈ। 'ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ॥' = 'ਪੰਚ' ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ 'ਦਰ' ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੇ ਹੋ ਕਰਿ ਗੇਯ ਕੋ ਗ੍ਯਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈ। 'ਗਹਿ' ਕੋ ਅਰਥ ਗੇਜ, 'ਮਾਨੁ' ਕੋ ਅਰਥ ਗਿਆਨ। ਜਬ ਨੇਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਚੇਤਨ ਕੇ ਅਨਸੂਤ ਹੋ ਕਰਿ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਵਹਿਰ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਅਗਾਰੀ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਗੇਯ ਤਿਸਕੇ ਤਦਾਕਾਰ ਹੋਇਕੈ ਗ੍ਯਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਤਿ ਅਵਛਿੰਨ ਚਿਤ, ਘਟ ਅਵਛਿੰਨ ਚਿਤ, ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਅਵਰਨ ਸੰਘਾਰ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਗ੍ਯਾਤਾ ਗ੍ਯਾਨ ਗ੍ਯੇਯ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਮਿਲ੍ਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤः – ਜੈਸੇ ਤਲਾਵ ਕੋ ਪਾਣੀ ਕੁਲ ਦੁਆਰਾ ਹੋ ਕਰਿ ਕਿਆਰੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਕਾਸ਼ ਤੀਨੋਂ ਮੈਂ ਏਕ ਰਸ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। 'ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ॥' = 'ਪੰਚ' ਹੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, 'ਦਰਿ' ਕਹੀਏ, ਬੀਚ, 'ਰਾਜਾਨੁ' ਰਾਜਾ ਬਨ੍ਯੋ ਸੋਹਤ ਹੈ। ਵਾ ਦਰਿ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੇ ਜੋ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਰਾਜਾ ਬਨ੍ਯੋ

ਸੋਹਤ ਹੈ। ਸਭਨ ਕੋ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦੇ ਰਹਯੋ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਸੈਨਾ ਕੋ ਦੇ ਕਰਿ ਪੋਖਤ ਹੈ। 'ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕ ਧਿਆਨੁ' = 'ਪੰਚ' ਜੋ ਪ੍ਰਾਨ, ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ 'ਗੁਰੁ' ਨਾਮ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇਨਵਾਰੇ ਕੋ; ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਰਹਯੋ ਹੈ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ, ਹੇ ਸਿਖ! ਤਿਸ ਕੋ ਧਯਾਨ ਕਰਿ। ਏਕ ਅਰਥ ਤੋ ਐਸੇ ਭਯੋ, ਯਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਬਨਯੋ, ਜੋ ਸਰਬ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੀ ਨਿਰਨੇ ਕਰਯੋ।

ਦੁਤਿਯਰਥ : ਪੰਚ ਨਾਮ ਸਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਖੋਂ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਜਗਤ ਮੈਂ ਰੂਢ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਕੌਨ? 'ਸੰਤ' ਅਰਥ ਤੇ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈਂ; ਕਿਆ? ਮਾਨਨੀਯ ਹੈਂ। ਸੋਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੁੱਖ ਹੈਂ, ਰਿਖੋਂ ਮੁਨੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਪੰਚ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਮਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈਂ, ਆਦਰ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਰਾਜਾਨੁ' ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਦਰ ਪਰ ਸੋ ਸੰਤ ਹੀ ਸੋਹਤੇ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਸੰਤਹੁੰ ਕਾ ਗੁਰ ਏਕ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਧਿਆਨ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ: ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੈ ਵੱਸ ਕੀਏ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਸੰਤ ਹੈਂ; ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕਰੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ। ਯਾ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕਰਨ ਵਾਰਯੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ : ਜੈਸੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਕਰਨਵਾਰਯੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ।

ਤ੍ਰਿਤੀਅਰਥ : 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ' ਪੰਚ ਜੋ ਤਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਰਿ ਇਹ ਤਨੁ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਪੰਚ ਤਤ ਹੀ ਪੰਚੀਕਰਣ ਹੋਇ ਜਗਤ ਕੋ ਸਿਰਜਤੇ ਭਏ। ਔਰ ਗ੍ਰਿੰਥਨ ਮੇਂ ਪੰਚੀਕਰਣ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਦੇਖ ਲੈਨੋ। ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ=ਗਯਾਨ ਇੰਦ੍ਰੈ ਪੰਚ ਸੋ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਪਰਧਾਨ ਕਹੀਏ ਮੁੱਖਯ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕਰਿ ਸਰਬ ਬਿਵਹਾਰ ਸਿਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। 'ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ' = ਪੰਚ ਜੋ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਗੁਣ ਹੈਂ, ਸੋ ਦਰਗਾਹ ਮੇਂ ਮਾਨ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਅਰਥ ਇਹ: ਜੋ ਇਨੋ ਕਰਿ ਹੀ ਸੰਤ ਬਨਤ ਹੈਂ। 'ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ' = ਰਾਜਾਨੁ ਕਹੀਏ ਸਰਬ ਕੋ ਰਾਜਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਦੁਆਰ ਦਸਮ ਸਥਾਨ, ਤਹਾ ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ ਸੋਹਤ ਹੈਂ। ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੇ ਵਿਖੇ ਪੰਚ ਸਬਦ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਕਹੂੰ ਦਸ ਭੀ ਗਿਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਨਿਰੰਤਰ ਹੀ ਬਾਜਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕਹੋ ਸਭ ਕੋਈ ਕਯੋਂ ਨਹੀਂ ਸੁਨਤ ਹੈ, ਤੋ ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ॥' ਜਿਸ ਕਾ ਮਨ ਇਕਾਗਰੁ ਹੋਇ ਸੋ ਸੁਨਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਯਾਂਤੇ ਭਯੋ ਜੋ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਯਾਨ ਕਰੇ ਇਕਾਗਰੁ ਹੋਇਕੈ।

ਚਤੁਰਥਅਰਥ : 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ'=ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ਕੌਣ? ਸ਼ਬਦ, ਸਪਰਸ਼, ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ। ਇਹ ਪੰਚ ਪਰਮਅਣੁ ਕਹੀਏ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ-ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਭਈ। ਬਹੁਰ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ=ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤ, ਤਿਨ ਤੇ ਹੋਤ ਭਏ: ਏਕ 'ਅਕਾਸ਼', 'ਸ਼ਬਦ' ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਣ। ਦੂਸਰੋ 'ਬਾਯੂ', ਤਿਸ ਮੈਂ ਦ੍ਵੈਗੁਣ: ਏਕ ਅਕਾਸ਼ ਕੋ 'ਸ਼ਬਦ' ਆਪਨੋ 'ਸਪਰਸ਼'। ਤੀਸਰੋ ਤਤੁ 'ਅਗਨਿ', ਇਸ ਮੇਂ ਤੀਨ ਗੁਣ: ਦ੍ਵੈ ਪੂਰਬਲੇ, ਏਕ ਆਪਨੋ ਗੁਣ 'ਰੂਪ'। ਚੌਥੇ ਤਤੁ 'ਜਲ', ਚਾਰ ਇਸ ਮੈਂ ਗੁਣ: ਸ਼ਬਦ ਸਪਰਸ਼ ਰੂਪ ਪੂਰਬਲੇ, ਤੀਨ, ਆਪਨੋ ਗੁਣ 'ਰਸ'। ਪੰਚਮੋ ਤਤੁ 'ਪ੍ਰਿਥਵੀ', ਪੰਚ ਗੁਣ ਇਸ ਮੈਂ: ਚਾਰ ਪੂਰਬਲੇ, ਆਪਨੋ ਗੁਣ 'ਗੰਧ'। ਐਸੇ ਪੰਚ ਤਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੇ ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤ ਹੋਤ ਭਏ। 'ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ'=ਪੰਚ ਜੋ ਗਯਾਨ ਇੰਦ੍ਰੈ: ਸ਼੍ਰਵਣ, ਤੁਚਾ, ਚਖੁ, ਜਿਹਵਾ, ਘ੍ਰਾਣ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਦਰ ਵਿਖੇ 'ਗਹ' ਕੋ ਅਰਥ ਗੇਯ, ਮਾਨ ਨਾਮ ਗਯਾਨ ਕੋ, ਬਯਾਕਰਣ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਗੇਯ ਕੋ ਗਯਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਸ਼੍ਰਵਣ, ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਗੁਣ ਸ਼ਬਦ, ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਅਕਾਸ਼ ਕੇ ਗੁਣ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤ

ਹੈ। ਵਾਯੂ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤੁਚਾ, ਵਾਉ ਕੋ ਗੁਣ ਸਪਰਸ਼, ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਗਯਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਅਗਨਿ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਚਖੁ, ਅਗਨਿ ਕੋ ਗੁਣ ਰੂਪ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤ ਹੈ। ਜਲ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਜਿਹਵਾ, ਰਸ ਗੁਣ, ਸੋ ਤਿਸ ਗੇਯ ਕੋ ਗਯਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਘ੍ਰਾਣ, ਗੁਣ ਗੰਧ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈ। ਪੰਚ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰੇ 'ਦਰ' ਕਹਿਯੇ ਸਥਾਨ ਪੰਚ ਤਿਨ ਮੇਂ ਗੇਯ ਗਯਾਨ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। 'ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ'=ਪੰਚ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈਂ ਸੋ ਸੋਹਤ ਹੈਂ 'ਦਰਿ' ਕਹੀਏ ਬੀਚ ਸਥਾਨ ਕੇ। ਫੇਰ ਕੈਸੇ ਹੈਂ? ਰਾਜਾਨੁ ਹੈਂ। ਪੂਰਬਲੇ ਜੋ ਗਿਨੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਾਣੋ ਬਿਨਾਂ ਇਨੋਂ ਮੈਂ ਕੁਛ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਰਹਤ ਹੈਂ ਤੌ ਸਰਬ ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਕੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਰਾਜਾ ਹੈਂ; ਇਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੇਦ ਕੋ। ਬੇਦ ਮੇਂ ਕਥਾ ਹੈ : ਏਕ ਸਮੇਂ ਮੋ ਪ੍ਰਾਣ ਔ ਪੰਚ ਇੰਦ੍ਰੇ ਪਰਸਪਰ ਝਗਰ ਪਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਬਾਦ[1] ਆਪਸ ਮੋਂ ਤੋ ਨਿਬਰਯੋ ਨਹੀਂ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਝਗਰਤ ਪਹੁੰਚੇ। ਜਾਇਕੈ ਪੂਛਨ ਕੀਓ : ਹੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ! ਤੁਮ ਸਰਬ ਕੇ ਕਰਤਾ ਹੋ, ਹਮਾਰੇ ਬਿਖੇ ਬਾਦ ਹੋ ਰਹਯੋ ਹੈ, ਆਪ ਕੋ ਹਮ ਸਰਬ ਬਡੋ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਤੁਮ ਕਹੋ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਮੈਂ ਬਡੋ ਕੌਨ ਹੈ? ਐਸੇ ਸੁਣ ਕਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ : ਤੁਮਾਰੇ ਬਿਖੇ ਬਡੋ ਸੋ ਹੈ ਜੋ ਆਪਨੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕਰਿ ਸਰੀਰ ਕੋ ਥੰਭੇ, ਏਕ ਏਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਵਤੇ ਜਾਹੋ। ਐਸੇ ਸੁਨਿਕੈ ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਚਖੁ[2] ਗਏ, ਤੌ ਭੀ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਗਿਰਯੋ। ਬਹੁਰ ਸ਼੍ਰਵਣ[3] ਗਏ, ਤੌ ਭੀ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਗਿਰਯੋ। ਬਹੁਰ ਜਿਹਵਾ ਗਈ, ਤੌ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਰਯੋ। ਤੁਚਾ[4] ਕੇ ਜਾਨੇ ਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਰਯੋ। ਘ੍ਰਾਣ[5] ਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਰਯੋ। ਬਹੁਰੋ ਜਬ ਪ੍ਰਾਣ ਗਏ ਤਬ ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੇ ਗਿਰ ਪਰਯੋ। ਐਸੇ ਦੇਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ : ਤੁਮਾਰੇ ਸਭਨਿ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈਂ ਬਡੇ, ਜਿਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਤੁਮ ਸਰਬ ਹੀ ਅਸ਼ਕਤ ਹੋ ਗਏ ਹੋ। ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਕਹਨੇ ਸੇ ਭੀ ਅਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਭੀ ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸਭਨ ਕੇ ਰਾਜਾਨੁ ਹੈਂ। ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕ ਧਿਆਨੁ॥ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤੋ ਰਾਜਾਨ ਹੁਤੇ, ਤਿਨ ਪੰਚੋਂ ਪ੍ਰਾਣੋ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕ। ਗੁਰੁ ਕੋ ਅਰਥ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ ਏਕ 'ਬ੍ਰਹਮਾ' ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ: – ਜੋ ਸਰਬ ਕੋ ਸੱਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ ਬ੍ਰਹਮ ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕਰਿ ਹੇ ਸਿਖ! ਧਯਾਨ, ਅਭਯਾਸ, ਸਿਮਰਨ, ਨਿਧਯਾਸਨ ਏ ਚਾਰੋਂ ਨਾਮ ਏਕ ਹੀ ਕੇ ਹੈਂ ਸਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤਯ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੇ।

ਪੰਚਮਅਰਥ : ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ॥ ਪਰਮਾ ਗਯਾਨੰ ਕਰਣੰ ਪ੍ਰਮਾਣੰ। ਅਰਥ : ਪ੍ਰਮਾਣੰ ਕਹੀਏ ਜਥਾਰਥ ਗਯਾਨ, ਤਿਸਕਾ ਮੁਖਯ ਸਾਧਨ ਹੋਇ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ। ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਮੈਂ ਜਿਨਹੁੰ ਕਾ ਮਨ ਹੂਆ ਹੈ। ਪੰਚ ਜੋ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਦਯਾ, ਧਰਮ, ਸਚੁ ਹੈਂ, ਇਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਜਿਨ ਕਾ ਮਨ ਪ੍ਰਵਾਣ ਹੂਆ ਹੈ। ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ=ਤੇਈ ਪੰਚ ਕਹੀਏ ਸੰਤ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹੀਏ ਸਰੇਸ਼ਟ। ਅਰਥ ਇਹ: ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਏਕ ਦੋ ਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਭੀ ਸੰਤ ਕਹੀਤੇ ਹੈਂ, ਜੋ ਪੰਚੋਂ ਕਰਿ ਸੰਪਨੰ ਹੈਂ ਤੇ ਪਰਮ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈਂ। ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ॥ ਏਹੀ ਪੰਚ ਕਹੀਏ ਸੰਤ, ਸੋ ਦਰਗਹ=ਪ੍ਰਲੋਕ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਮਾਨ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ॥ ਰਾਜਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤਿਸ ਕੇ ਦਰ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਭੀ ਸੋਈ ਸੰਤ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਸੋ ਕੌਨ ਦਰ? ਸਤਿਸੰਗ। ਤਹਾਂ ਸ਼ੋਭਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਕਹੋ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਜੋ ਏ ਪੰਚ ਗੁਣ ਤਿਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਤੀ ਹੈ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈ : ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ॥ ਇਨ ਪੰਚੋਂ ਕਾ ਗੁਰੁ ਕਹੀਏ

---

੧. ਝਗੜਾ। ੨. ਅੱਖਾਂ। ੩. ਕੰਨ। ੪. ਚਮੜੀ। ੫. ਨੱਕ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਅਥਵਾ ਉਤਪਤਿ ਕਾਰਣ ਸੋ ਏਕ ਧਯਾਨ ਕਹੀਏ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੀ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ, ਅਥਵਾ ਏਕ ਕਹੀਏ ਅਦੁਤਿਯ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕਾ ਧਯਾਵਣਾ ਇਹੀ ਹੈ।

ਏਹ ਪੰਚ ਜੋ ਅਰਥ ਚਾਰ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਭਏ ਇਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਨਿਧਦਯਾਸਨ ਕੋ ਸਮਝਨੋ। ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਵਿਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤਯਯਾਨੰਤ ਸਜਾਤੀਯ ਪ੍ਰਤਯਯ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੂਪ ਬ੍ਰਿਤੀ। ਅਰਥ: ਜੋ ਦੇਹ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਤੀਤੋਂ ਕਰਿ ਖੰਡੀ ਨਾ ਜਾਇ, ਐਸੀ ਸਰੂਪ ਅਭਯਾਸਨੀ ਜੋ ਬ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਸੋ ਕਈਏ ਨਿਦਧਯਾਸਨ। ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਸਿਧ ਭਯਾ ਜੋ ਲੋਭ ਮੋਹਾਦਿਕ ਵਿਕਾਰੋਂ ਸੇ ਰਹਤ ਹੋ ਕਰਿ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖਾਦਿ ਸੰਯੁਕਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਕੇ ਅਭਯਾਸ ਮੈਂ ਜੋ ਬ੍ਰਿਤਿ ਲਗੀ, ਅਲਖ ਕੋ ਲਖਨੋ, ਲਖੇ ਕੋ ਤਜਨੋ, ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕਰਣੀ, ਜੈਸੇ ਜਲ ਤਰੰਗ; ਇਸ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਬ੍ਰਿਤਿ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਸੋ ਨਿਦਧਯਾਸਨ। ਵਾ ਤਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਆਦਿ ਜੀਵ ਕੋ ਵਾਚ ਤਯਾਗਿ ਕੈ ਏਕ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਜਾਨਣੋ, ਜਿਸ ਕੋ ਕਹਯੋ ਹੈ : ਧਯਾਨ ਕਰਿ, ਏਹ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਭਯੋ। ਜੇ ਕਰਿ ਕੋਈ ਕਹੈ ਈਹਾਂ ਪੰਚੀਕਰਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹੇ? ਤਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਹਿਤ ਏਕ ਲੋਕਨਿ ਕੇ ਕਲਯਾਨ ਕੋ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਤੋ ਸੁਗਮ ਅਰੁ ਥੋਰੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਰ ਅਰਥ ਅਗੰਮ ਔ ਬਹੁਤ ਸੇ ਬਹਤ ਨਿਕਸਤਿ ਹੈਂ, ਜਿਤਨੋ ਕੋਈ ਫੈਲਾਵਤ ਹੈ ਸੁਮਤਿਵਾਨ ਤਿਤਨੋ ਹੀ ਫੈਲਤ ਹੈ। ਇਨ ਚਾਰੋਂ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਪੰਚੀਕਰਣ ਭੀ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਔਰ ਗੰਥਨ ਮੇਂ ਪੰਚੀਕਰਣ ਬਹੁਤੇਰੋ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਸੋਂ ਸੁਨਾਇਓ। ਤਿਸੁ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ - ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਜੇ ਬਡੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਦ੍ਵੈ ਵਹੀ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਏਕ ਤੋ ਖਾਤਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਰੋਜਨਾਵਾਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਖਾਤਾ ਮੈਂ ਤੋ ਰਕਮ ਕਾ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਲਿਖਤ ਹੈਂ; ਸੋ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਬਡੇ ਅਪਨੇ ਗੋਚਰੀ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਰੋਜਨਾਵਾਂ ਗੁਮਾਸ਼ਤੇ ਕੋ ਸੌਂਪਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਰੁਪਯੇ ਪੈਸੇ ਕੌਡੀਨ ਕੋ ਲੇਖੋ ਸਰਬ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੋ ਪੁਰਖ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਰਕਮ ਕੇ ਨਾਮ ਕਹਨੇ ਕਰਿ ਸਮਝਯੋ ਚਾਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਸਮਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਪੁਰਖੁ ਮਹਾਨ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤੁ, ਲੇਖੇ ਕੀ ਚਤੁਰਾਈ ਮੇਂ ਬ੍ਰਿਤਿ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਮਾਸ਼ਤਯੋਂ ਕੇ ਅਧੀਨ ਜਾਇ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਝਾਵਤ ਹੈਂ। ਫੇਰ ਰਕਮ ਕੋ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਸਮਝਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਬੇਦ ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੁ ਹੈਂ, ਇਨ ਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤ, ਔਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਦ ਗ੍ਰਿੰਥ ਜੋ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਗੁਮਾਸ਼ਤੇ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝ ਕੈ ਬੇਦ ਔਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਕਰਤ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੰਖੇਪ ਹੀ ਸੋਂ ਕਹਯੋ ਹੈ। ਬੁਧਿਵਾਨ ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਸਮਝਤ ਹੈਂ। ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਈਹਾਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਨਾ ਬਣਾਵੇ, ਤਿਸੁ ਪਰ ਆਸ਼ੰਕਾ: ਜੋ ਗ੍ਰਿੰਥ ਕਾਰ ਹੈਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਚਾਰਹੂੰ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਈਹਾਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹਾਂ ਹੈ? ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ 'ਤੀਰਥੁ ਤਪੁ' ਕੀ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਕਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਏਸ ਕਥਨ ਮੇਂ ਏਕ ਦੋਸ਼ ਏਹ ਹੈ ਜੋ ਅਤਿ ਦੂਰ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਮ ਭੰਗ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਭੀ ਸਾਂਗੋ ਪਾਂਗ ਬਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਲਗਤ: ਤਾਂਤੇ ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕਹਨੋ ਜੋਗ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ।' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ, ਚਾਰ ਵੇਰ ਆਯੋ ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। 'ਪਰਵਾਣ ਪਰਧਾਨ'-ਇਨ ਮੈਂ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। ਲੱਛਣ - 'ਜਹਾਂ ਪਦ ਔਰ ਬੀਚ ਪਰ ਕੇ ਬਰਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਹੋਇ ਸੋ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ॥ ਯਾਂ ਮੈਂ ਪੰਚ ਪਦ ਬੀਚ ਹੈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੈਂ ਯਾਂਤੇ

ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। ਜਹਾਂ ਪਦ ਬੀਚ ਨਹੀਂ ਪਰੇ, ਬਰਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਆਵੇ, ਤਹਾਂ ਬਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਨੋ ਭੇਦ ਹੈ ਇਨ ਦੋਊਨ ਕੈ। ਪੰਚ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨੇ ਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਭੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ ਪ੍ਵਾਨ ਪ੍ਧਾਨ ਮੇਂ। ਅਗਲੀ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ 'ਪੰਚ' ਪਦ ਤੇ। ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਵਹੀ। ਔਰ ਪੰਚ ਜੋ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭਯੋ ਹੈ ਯਾਂ ਮੈਂ ਜਾਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸੂਖਮ ਸਥੂਲ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬਰਨਨ ਮੈਂ। ਔਰ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੂਪ ਬਰਨਨ ਮੇਂ ਤੀਸਰੋ ਬਿਸ਼ੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਏਕ ਵਸਤੁ ਬਰਨੇ ਬਹੁ ਥਾਇ।
ਤਾਕੋ ਸੁਕਵਿ 'ਬਿਸ਼ੇਖ' ਬਤਾਇ।

ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਬਰਨਯੋ ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ। ਔਰ 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ' ਇਨ ਕੋ ਅਰਥ ਤਨਮਾਤ੍ਰਾ ਔ ਤਤਨ ਕੋ ਭਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ ਲੱਛਣਾ ਲਗੀ ਹੈ। 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ' ਇਹ ਤੌ ਰੋਪਯਮਾਨ ਰੋਪਯ ਬਿਖੈ ਊਪਰ ਸੌਂ ਆਯੋ। ਤਨਮਾਤ੍ਰਾ : ਸ਼ਬਦ ਸਪਰਸ਼ਾਦਿਕ, ਇਸੀ ਰੀਤਿ 'ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ' ਮੇਂ ਅਪ ਤੇਜ ਆਦਿ। ਅਗਾਰੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਣ ਕੋ ਅਰਥ ਤੈਸੇ ਹੀ, ਇਹਾਂ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਨਿਧਯਾਸਨ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਜੇ ਵਾਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰੈ ਜੋ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੋ ਰੂਪ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ ਵਾ ਔਰ ਭੀ ਹੈ? ਅਰ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਕੇਤਕ ਹੈ? ਵਾ ਔਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਸ਼ੰਕਾ ਕਰੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਕਰਤਬ ਪੰਚ ਤਤਨ ਤੇ ਜਾਨੀਏ ਜੋ ਏਤੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰ ਭੀ ਹੈ? ਔਰ ਤ੍ਰਾਨ ਔ ਸੁੰਦਰਤਾ ਔ ਦਾਤਿ ਤਿਸਕੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਕਰਿਕੈ ਸੁਨਾਈਏ ਸੋ ਏਤਨੀ ਕ ਹੈ ਵਾ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਬਤਾਈਏ? ਇਸ ਆਸ਼ੰਕਾ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕਹਿਤ ਭਏ :

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਿਕੈ ਬਹੁਰੋ ਬੀਚਾਰ ਕਹੀਏ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਕੋ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਤੌ ਤਿਸ ਕੋ ਜਤਨ ਬਿਅਰਥ ਹੈ; ਕਾਹ ਤੇ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ॥

ਕਰਤਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਕਾ ਕੁਛ ਅੰਤ ਨਾਹੀਂ। ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਸ਼ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਔਰ ਸਰਬ ਕਰਤਬ ਕੋ ਤੋ 'ਸੁਮਾਰੁ' ਕਹੀਏ 'ਅੰਤ' ਕਹਾਂ ਪਾਵਨੋ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਸ਼ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਤਿਸੁ ਕਰਣਹਾਰੇ ਕੋ ਅੰਤ ਕੌਨ ਜਾਨ ਸਕੈ? ਅਨੇਕ ਹੀ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੈਂ। ਅਨੇਕ ਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੇ, ਔਰ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੋ ਭੇਦੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈਂ; ਅਨੰਤ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਜਿਸ ਕੇ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤਿ ਮੈਂ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਏਕ ਬਲ 'ਸ਼ਕਤਿ' ਧਰਤੀ ਧਾਰਣ-ਹਾਰਿਓ ਕੇ ਮਿਸ[1] ਕਰ ਬਰਨਤ ਹੈਂ। ਸ਼ੇਖ, ਕੂਰਮ, ਬਰਾਹ, ਧਵਲ[2] ਇਤਯਾਦਿਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਅਧਾਰ ਕਹਤੇ

੧. ਬਹਾਨੇ। ੨. ਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਗ, ਯਾਂ ਕੱਛੂ, ਯਾ ਸਰ, ਯਾ ਬਲਦ।

ਹੈਂ। ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਸੰਤ ਸਰਬ ਕੋ ਆਸ਼ਰੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਹੀ ਲਖਤ ਹੈਂ, ਇਸੀ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ ॥

ਸੰਤ ਜੋ ਹੈਂ ਧੌਲ ਕੋ ਬੈਲ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ, ਧੌਲ ਧਰਮੁ ਹੈ ਅਰੁ ਦਯਾ ਕਰਿ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਦਯਾ ਅਰੁ ਧਰਮ ਸਰਬ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਕੇ ਆਸ਼ਰੇ ਹੈਂ। ਇਸ ਕੌ ਔਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ ॥

ਏਕ ਧੌਲ ਧਰਮ ਕੀ ਤੌ ਕਿਆ ਬਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਕ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਕਰਿ 'ਸੂਤ' ਕਹੀਏ ਮਿਰਜਾਦਾ ਸੋਂ ਇਸਥਿਤ ਸਰਬ ਕਰ ਰਾਖੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੌਨ ਮਿਰਜਾਦਾ? ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਜਲ ਨਹੀਂ ਗਾਲ ਸਕਤੋ, ਜਲ ਕੋ ਅਗਨਿ ਸੁਕਾਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤੀ, ਅਗਨਿ ਕੋ ਪਵਨ ਨਹੀਂ ਉਡਾਇ ਸਕਤੀ, ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਪਤ ਆਵਰਣ ਜਿਸ ਕੀ ਸੱਤਾ ਕਰਿ ਪਰਸਪਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈਂ; ਅਰਥ ਇਹ : ਜੋ ਮਹਾਂ ਬਿਰੋਧੀ ਹੁਤੇ ਸੋ ਅਵਿਰੁਧ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕਰਿ ਬਾਦੀ[1] ਕਹੇ; ਹਮ ਸਥੂਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਆਧਾਰੁ ਸੂਖਮ ਭੂਤ ਸੰਤੋਖ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ, ਅਧਭੂਤਕ ਰੂਪ ਧਵਲਾਦਿਕ ਕੋ ਹੀ ਮਾਨੈਂਗੇ; ਤਿਨ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈ :

ਜੇ ਕੋ ਬੁਝੈ ਹੋਵੈ ਸਚਿਆਰੁ ॥

ਭ੍ਰਾਂਤ ਮਤੀ ਜੋ ਹੈਂ ਬੈਲਾਦਿਕ ਕੋ ਆਸ਼ਰੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਮਾਨ ਕਰਿ ਆਪਨੇ ਪੱਖ ਕੋ ਸਾਚਾ ਕੀਆ ਚਾਹੈਂ ਤੌ ਤਿਨ ਸੋਂ ਹਮ ਪੂਛਤੇ ਹੈਂ :

ਧਵਲੈ ਉਪਰਿ ਕੇਤਾ ਭਾਰੁ ॥

ਏਕ ਬੈਲ ਕੇ ਊਪਰ ਕੇਤਾਕੁ ਭਾਰ ਪਰੈਗੋ। ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ : ਗਿਰ ਪੁਰਿ[2] ਬਨ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਕੈਸੇ ਉਠਾਇ ਸਕੈਗੋ? ਜੇ ਕਹੇ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਬਡਾ ਬਿਸਥਾਰ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਹਮ ਬੈਲ ਕੋ ਭੀ ਬਡਾ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ॥

ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਤੇ ਸਪਤ ਦੀਪਨ ਕੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਔਰ ਔਰ ਹੈ। ਜੇ ਸਪਤ ਦੀਪ ਕੀ ਏਕ ਹੀ ਹੈ ਤੌ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਤੇ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕੌਨ ਉਚਾਇ[3] ਰਹਯੋ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਕਹੈਂ ਜੇਤੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਹੈਂ ਤੇਤੇ ਹੀ ਬੈਲ ਹੈਂ, ਤੌ ਇਹ ਬਾਤ ਹਮ ਮਾਨ ਲੇਤੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਐਸੇ ਕਰਨਵਾਰੇ ਪਰ ਹਮਾਰੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ :

ਤਿਸ ਤੇ ਭਾਰੁ ਤਲੈ ਕਵਣੁ ਜੋਰੁ ॥

ਧਰਨੀ ਕੋ ਭਾਰ ਉਚਾਵਨਵਾਰੋ ਤੌ ਬੈਲ ਭਯੋ, ਤਿਸ ਬੈਲ ਕੇ 'ਤਲੈ' ਕਹੀਏ ਨੀਚੇ ਜੋਰ ਦੇਨਹਾਰੋ

---

੧. ਸੰਸਾ ਯਾ ਝਗੜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ੨. ਪਹਾੜ ਤੇ ਨੱਗਰ। ੩. ਉਠਾਇ।

ਸੋ ਕੌਨ ਹੈ? ਸੋ ਬੈਲ ਤੌ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਕਿਸੀ ਆਸਰੇ ਕੇ ਊਪਰ ਹੀ ਹੋਇਗੋ? ਜੇ ਕਹੋ ਤਿਸ ਕੇ ਤਲੇ ਔਰ ਧਰਤੀ ਹੈ ਸੋ, ਤਿਸ ਧਰਤੀ ਕੇ ਨੀਚੇ ਕੌਨ? ਜੋ ਕਹੋ ਔਰ ਬੈਲ, ਤੌ ਪੁਨਹਿ ਤਿਸ ਕੇ ਤਲੇ ਕੌਨ? ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਨਵਸਥਾ ਦੋਸ਼ ਆਵਤ ਹੈ। ਖਟ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੋਂ ਮੈਂ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕੇ ਦੋਸ਼ ਲਿਖੇ ਹੈਂ। ਤੀਨ ਪਰ ਚਕ੍ਰ ਕਾ ਦੋਸ਼ ਤੀਨ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਚੌਥੇ ਪਰ ਅਨਵਸਥਾ ਦੋਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰੁ ਦੋਇ ਪਰ ਅੰਨਜੋਅੰਨਜ ਆਸ਼ਰੈ ਦੋਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੋ ਐਸੇ ਦੋਸ਼ਨ ਤੇ ਡਰੁ ਕਰਿ ਕਹੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਸਰਾ ਹੈ ਬੈਲ ਕੋ ਤੌ ਹਮਾਰੋ ਹੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਸਿਧ ਭਯੋ। ਪ੍ਰਤੂੰ ਬੈਲ ਕੋ ਧਰਤੀ ਕਾ ਆਸ਼ਰਾ ਮਾਨਾ, ਤਿਸ ਬੈਲ ਕੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆਸ਼ਰਤ ਮਾਨਜੋ, ਐਸੇ ਕਹਿਨ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆਧਾਰ ਕਿਉਂ ਨ ਮਾਨੈ? ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਬਲ ਸ਼ਕਤਿ ਕਹੀ, ਜੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਜਮਾਨ ਜੋ ਕਿਛੁ ਸਰਬ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

'ਜੇਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ॥ ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ॥' ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦੂਸਰੋ ਉਤਰਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਸ਼ੁਮਾਰ ਕਿਉਂਹੂੰ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ? ਪੂਛੇ ਤੇ ਉੱਤਰ ਦੀਓ ਕਰਣੇ ਦਾ ਸੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੀਸਰੋ ਕਾਵਜ ਲਿੰਗ; ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਸੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ। 'ਧੌਲੁ ਧਰਮ ਦਇਆ ਦਾ ਪੂਤੁ॥ ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ॥' ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੁਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਜਹਾਂ ਅਖਰ ਹੋਇਂ ਤਹਾਂ ਸ਼੍ਰੁਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਵਰਗ ਕੇ ਬਰਨ ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਹੈਂ। ਪਹਿਲੇ ਧਕਾਰ, ਦਕਾਰ, ਤਕਾਰ, ਥਕਾਰ, ਨਕਾਰ, ਪੰਚ ਹੀ ਬਰਨ ਹੈਂ। ਔਰ ਦੋਨੋਂ ਇਹ ਤੁਕ, ਚਾਰ ਅਗਲੀ, ਇਨ ਖਟ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉੱਤਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ; ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਊਪਰ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ, ਉੱਤਰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਹੈ। ਔਰ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਬਲ ਬਰਨਨ ਕਰਨੋ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਏਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀ ਜੁਗਤਿ ਲੇ ਕਰਿ ਬਰਨਨ ਕਰਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਇਨ ਅਲੰਕਾਰਨ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਲੰਕਾਰ ਨਿਕਸਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਹ ਅਧੇਯ ਤੇ ਅਧਿਕ ਅਧਾਰ।
ਕਿਧੋਂ ਅਧਾਰ ਸੁ 'ਅਧਿਕ' ਬਿਚਾਰ।

ਰਹਿਨਵਾਰੋ ਅਧੇਯ ਜਾ ਮੈਂ ਰਹੈ। ਸੋ ਈਹਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਧੇਯ ਤੌ ਭੀ ਆਧਾਰ, ਬਡੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਧਿਕਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਇਨ ਅਰਥਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਧਰਨੀ ਕੀ ਸਥਿਰਤਾ ਔਰਨ ਤੇ ਬਰਜ ਕਰਿ ਏਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਮੈਂ ਰਾਖੀ; ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾ।

ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਬਲ ਸ਼ਕਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਕਹੀ ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਕ੍ਰਿਆ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਕਰੀਤਾ ਹੈ।

ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ॥

ਅਨੇਕ ਜਾਤਨ ਕੇ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ, 'ਰੰਗਾ ਕੇ' ਕਹੀਏ ਅਨੇਕ ਰੰਗਨ ਕੇ, ਵਾ, ਕਹਿਬੇ ਮੋਂ ਲੋਕਨ ਕੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਹੈ, ਸਭ ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ : ਹਰਿ ਰੰਗਾ ਵਾ ਹਰ ਕੋਈ, ਚਉਰਾਸੀ ਲਖ ਜੋ ਜੂਨ ਹੈ, ਵਾ ਅਨੇਕੋਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੂਨ ਕੇ ਧਾਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ ਸੋ ਤਿਨੋਂ ਕੀ ਗਣਨਾ ਕਿਸੀ

ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਏਤੇ ਕੁ ਜੀਵਨ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈਂ, ਏਤੇਕ ਜਾਤਿ ਹੈਂ, ਏਤੇਕ ਜੀਵ ਹੈਂ।

ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ॥

ਤਿਨ ਅਨੇਕੋਂ ਜੀਵੋਂ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਗਨੋਂ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਤਿਨਹੀ ਕਰਮੋਂ ਮੂਜਬ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੇ ਕਰਮ ਸੋਂ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਸੰਚਿਤ, ਪ੍ਰਾਰਬਧ, ਇਸ ਕਰਮ ਸੋਂ ਸਭਨੋ ਕੇ ਮਸਤ ਬਿਖੇ ਲਿਖਿਓ ਹੈ; 'ਵੁੜੀ' ਕਹੀਏ ਵਗੀ ਹੈ ਕਲਮ। ਏਕ ਜੀਵ ਕੇ ਕਰਮ ਗਿਨਨ ਮੈਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋਟਾਨਿ ਕੋਟ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਕਰਮ ਫਲ ਕੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਏਕ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸੰਗ ਅਭਿੰਨ[1] ਨਹੀਂ ਹੋਨੇ ਦੇਤ ਹੈ; ਐਸੋ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਸਰਬ ਜੀਵ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਧੀਨ ਕਰਿ ਛੋਰੇ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਗਨੇਸ਼ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਲਿਖਾਰੀ ਹੈਂ ਬਡੇ ਜਗਤ ਮੈਂ; ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ॥

ਇਸ ਲੇਖੇ ਬਿਖੇ ਲਿਖਬੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਔਰ ਕਿਸੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਐਸੇ ਲੇਖੇ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕੈਗੋ।

ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ॥

ਲਿਖਨੋ ਤੌ ਲੇਖੇ ਕੋ ਕਿਤੇ ਰਹਜੋ, ਤਿਸ ਲੇਖੇ ਕੋ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਭੀ ਕਰਨਵਾਰੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਇਤਨੋ ਲੇਖੋ ਸਾਰੋ ਹੋਇਗੋ। ਐਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤਰਨ ਕੋ ਕੋਈ ਪੁਰਖ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੈ ਪ੍ਰਮਾਨ[2] ਤੋ ਜਾਨਤ ਹੈ ਜੋ ਲਾਖ ਜੋਜਨ[3] ਕੋ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਚਾਰਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਆ ਸ਼ਕਤਿ ਅਨੰਤ ਕਹਿਨੀ ਹੁਤੀ ਸੋ ਏਕ ਰੀਤਿ ਲਾਲਤਯ ਸੋਂ ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰਿ ਕਹੀ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਪੂਰਬ ਕੀ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਬਿਸੇਖਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਲਮ ਏਕ ਸਭਨੋਂ ਪਰ ਵੁੜੀ, ਏਕ ਕਲਮ ਵੁੜੀ ਹੋਈ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਦੇਖੀਤੀ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ, ਲੇਖਾ ਪਦ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਆਯੋ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ; ਲੇਖਾ ਲਿਖਜਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਕੋਈ, ਲੇਖੇ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤੇ, ਯਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ, ਧਰਤੀ ਆਦਿਕ ਕੇ ਧਾਰਨ ਮੈਂ ਤਾਨ ਕਹਜੋ ਹੁਤੋ, ਕਲਮ ਸੋ ਲਿਖਨ ਮੈਂ ਦਾਤ ਔ ਕ੍ਰਿਯਾ ਸ਼ਕਤਿ ਕਹੀ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਮੁੱਚੇ ਗਿਨਤ ਹੈਂ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੋ ਸੰਗ ਲੇ ਕਰਿ ਵਜੰਗ ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਕੋ ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਬਿਅੰਤ ਕਹਨ ਪਰ। ਧੁਨ ਨਿਦਧਜਾਸਨ ਕੀ ਜੋ ਐਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਸਜਾਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮੈਂ ਲਗਜੋ ਰਹੈ।

ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ॥

ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਬਿਖੈ ਕਿਤਨੋਕੁ ਬਲ ਹੈ ਜੋ ਐਸੇ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਧਾਰ ਰਾਖੇ

੧. ਰਲਣ। ੨. ਅੰਦਾਜ਼ਾ। ੩. ਅੱਠ ਕੋਹ ਦਾ ਜੋਜਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੈਂ। ਔਰ ਕੇਤੇਕ ਰੂਪ ਕਾ ਸੁਆਲਿਹੁ ਕਹੀਏ ਸੌਂਦਰਜ[1] ਹੈ।

ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੌਣੁ ਕੂਤੁ॥

ਔਰ ਕੇਤੀਕ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਤ ਕਹੀਏ ਦਾਨ ਦੇਤ ਹੈਂ; ਤਾਣ ਕੋ ਅਰੁ ਸੌਂਦਰਜ ਕੋ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕੋ ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈਂ ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਕੌਣ ਅੰਦਾਜਾ ਕਰਿ ਸਕੈ ਜੋ ਏਤਨੇਕੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਬਿਖੇ ਹੈਂ। ਕੂਤੁ[2] ਕੋ ਅਰਥ 'ਕੁੱਬਤਿ', ਬਲ ਕੋ ਨਾਮ, ਸੋ ਐਸੋ ਬਲ ਬੁਧਿ ਕੋ, ਵਾ ਸਰੀਰ ਕੋ ਕਿਸ ਬਿਖੇ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰਿ ਸਕੇ। ਵਾ 'ਕੂਤ' ਨਾਮ ਅਰਬੀ ਮੈਂ ਅਹਾਰ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕੇ ਅਹਾਰ ਕੋ ਕੌਣ ਜਾਣੇ। ਵਾ 'ਕੂਤ' ਨਾਮੁ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਮੋਂ ਕਾਛੂ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਅਟਕਰ ਸੋਂ ਅਨਾਜ ਆਦਿਕੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਤਾਣ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਅਰੁ ਸੌਂਦਰਜ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਅਰੁ ਦਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੋ ਐਸੋ ਕਾਛੂ ਕੌਨ ਹੈ ਸੋ ਮਤਿਵਾਰੋ ਜੋ ਕਰ ਸਕੈ? ਅਰਥ ਇਹ : ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਬਿਭੂਤਿ ਕੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਜਾਣੈ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੋ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸਮੁਚਯ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਮੂਲ ਅਰਥ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੈ ਏਕ।
ਪੁਨ ਪਦ ਪਾਵਹਿ ਔਰ ਅਨੇਕ।

ਈਹਾਂ ਬਿਅੰਤ ਕਹਿਨੋ ਮੂਲ ਅਰਥ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਲ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਕਹੀ ਹੁਤੀ ਸੋਈ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਸੌਂਦਰਜ ਅਰ ਦਾਤਿ ਦੋ ਔਰ ਕਹੇ, ਯਾਂਤੇ ਸਮੁਚਯ। ਸਮੁਚੇ ਅਲੰਕਾਰ ਕੇ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹੈਂ, ਤਿਨੋਂ ਮੈਂ ਏਕ ਰੀਤਿ ਕੋ ਸਮੁਚਯ ਇਹ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ।

ਅਬ ਤਿਸ ਕੀ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਕੋ ਮੈਮੁਕਤਿਕ ਨ੍ਯਾਇ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ॥

'ਪਸਾਉ' ਕਹੀਏ ਦੇਖਨੋ, 'ਕਵਾਉ' ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ। ਤਿਸ ਮਾਯਾ ਪਰ ਜਬ ਏਕ ਬੇਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰੀ, ਅਰਥ ਇਹ: ਤਿਸ ਕੋ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਜਬ ਦਈ, ਵਾ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਮੋਂ ਕਹਾ ਹੈ :

ਇਕ ਕਵਾਉ ਪਸਾਉ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਪਸਾਰਾ। *[ਵਾਰ ੬-੪]*

'ਕਵਾਉ' ਨਾਮੁ ਦੇਸ਼ ਭਾਖਾ ਮੈਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਰੁ 'ਪਸਾਉ' ਨਾਮ 'ਪਸਾਰੇ' ਕੋ ਹੈ। ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਕਹੀਏ ਓਅੰਕਾਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰਿਕੈ ਪਸਾਰਾ ਕੀਆ ਹੈ। ਵਾ ਕੋਸ਼ ਮੈਂ 'ਕੋ' ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਕੋ ਹੈ, ਸੋ ਆਤਮਾ ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ ਸਬਲ, ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੋ, 'ਵਾਉ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਣ, ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ, ਵਾ ਪ੍ਰਾਣ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਏਹ ਜੋ ਸ਼੍ਰੁਤ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ : 'ਏਕੋਹੰ ਬਹੁ ਸ਼੍ਯਾਮਾ।'

ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥

ਏਕ ਬਾਰ ਕੇ ਦੇਖਨੇ ਤੇ, ਵਾ ਏਕ ਬਾਰ ਕੇ ਬੋਲਨੇ ਤੇ, ਵਾ ਏਕ ਇੱਛਾ ਤੇ ਲਾਖੋਂ ਹੀ 'ਦਰੀਆਉ'

---

੧. ਸੁੰਦਰਤਾ। ੨. [ਅ:, ਕੂਤ] ਕੁਵਤ, ਤਾਕਤ, (ੳ) ਖੁਰਾਕ, ਖਾਣਾ। (ੲ) ਕੂਤੀਆ - ਕਾਛੂ, ਪਟਵਾਰੀ।

ਕਹੀਏ ਜਗਤ, ਸਾਧਜਵਸਾਨਾ ਲੱਛਨਾ ਸੋ ਅਰਥ। ਜਗਤ ਰੋਪਜ ਬਿਖੇ ਦਰੀਆਉ ਰੋਪਜਮਾਨ ਨਿਤ ਨਵੋ ਹੀ ਹੋਨੋ, ਇਸੁ ਧਰਮ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਗਤ ਹੋਤੇ ਭਏ। ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਵ੍ਯੰਗ ਇਹ ਸਿਧ ਭਯੋ : ਜਿਸ ਕੇ ਏਕ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਵਾ ਏਕ ਇਛਾ ਤੇ ਵਾ ਏਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਗਤ ਭਏ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਤੌਂ ਜਾਨ੍ਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਏਕ ਬੋਲ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨ੍ਯੋ, ਤਿਸ ਬੋਲਨਹਾਰੇ ਕੋ ਅੰਤੁ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਨ ਸਕੈਗੋ? ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਸਾਉ ਕਵਾਉ ਇਨ ਪਦਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਦਰੀਆਉ ਉਪਮਾਨ ਤੇ ਉਪਮੇਯ ਜਗਤ ਕੋ ਅਰਥ ਜਾਨ੍ਯੋ ਪਰ੍ਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਚੌਥੀ ਬਿਭਾਵਨਾ ਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਬੈ ਅਕਾਰਨ ਵਸਤੁ ਤੇ ਕਾਰਜ ਪਰਗਟ ਹੋਇ।
ਏਕ ਬੋਲ ਤੇ ਲਾਖੋਂ ਜਗਤ ਭਏ।

ਬੋਲਿਬੋ ਕਛੁ ਜਗਤ ਕੋ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ, ਜਗਤ ਤੇ ਜਗਤ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਬੋਲਿਬੋ ਅਕਾਰਨ ਹੁਤੋ ਤੌਂ ਭੀ ਕਾਰਜ ਜਗਤ ਭਯੋ। ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਐਸੇ ਬਯੰਤਤਾਈ ਕੋ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਿ ਕੇ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਅਬ ਬਯੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ :

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਜਿਸ ਕੀ ਕਿਸੀ ਏਕ ਅੰਸ਼ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ 'ਕੁਦਰਤਿ' ਕਹੀਏ 'ਸਮਸ਼ਟ ਮਾਯਾ' ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੈਸੇ ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕੈ। ਵਾ 'ਕਵਣ'=ਕੌਨ ਕੇ ਬਿਖੇ 'ਕੁਦਰਤਿ ਕਹੀਏ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ ਜੋ ਗਣਨਾ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਅੰਤ ਕੋ ਜਾਨ ਸਕੈ! ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ॥

ਵਾਰਿਆ ਨਾਮ ਬਰਨਨ ਕੋ ਬ੍ਯਾਕਰਨ ਰੀਤੀ ਸੋਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਕੀ ਭਾਖਾ ਹੈ; ਐਸੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਤਿਸਕੋ ਬਰਨਨ ਨਹੀਂ ਕਰ੍ਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। 'ਏਕ ਵਾਰ' ਏਕ ਰੋਮ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਰੋਮ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹੈਂ, ਏਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਰਚਨਾ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਕੈਸੇ ਕੋਈ ਜਾਨੇਗੋ। ਵਾ ਜਹਾਂ ਬੈਰਾਠ ਰੂਪ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਰੋਮ ਤਿਸ ਬੈਰਾਠ ਰੂਪ ਕੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈਂ, ਏਕ ਬ੍ਰਿਖ ਕੀ ਉਤਪਤਿ, ਜੋ ਬਟ ਕੋ ਬ੍ਰਿਛ ਮੂਲ ਟਾਸ ਫੂਲ ਫਲ ਦਲ ਇਤਨੋ ਅਕਾਰ ਏਕ ਤਨਕ ਸੇ ਬੀਜ ਮੈਂ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਧਰ ਰਾਖ੍ਯੋ ਹੈ ਅਰੁ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਉਪਜਤ ਹੈ? ਵਾ ਤਿਸ ਬਟ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਕੇ ਸੂਤ੍ਰ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਸੂਖਮਤਾਈ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕੌਨ ਬਰਨਨ ਕਰੈਗੋ? ਕਿਸੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁਇ ਸਕੈਗੋ। ਏਕ ਰੋਮ ਕੋ ਭੀ ਭੇਦ ਸਰਬ ਨਹੀਂ ਜਾਨ੍ਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਨੈਗੋ? ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਦ ਮੈਂ ਦੋ ਅਰਥ ਭਏ, ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਦੋ ਬੇਰ ਆਯੋ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਜੇ ਔਰ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਤੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ ਹੈ : 'ਹਟਾਯੋ ਮੈਂ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੋ ਕਿਸੀ ਤੇ'। ਸੋ ਬੀਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ: ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਬਿਅੰਤ ਕਹਨ ਮੈਂ ਬਰਜਨ ਕੌਨ ਲਗਯੋ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਮੈਂ ਹਟਾਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ, ਜੋ ਹਟਾਵਨਵਾਰੋ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੌ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਬਿਅਰਥ ਕਯੋਂ ਕਹਯੋ ਹੈ? ਐਸੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਤੇ ਅਨੰਦਘਨ ਕੋ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਕੇ ਅਰਥ ਸੁਨੇ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਆਵਤੇ ਲਗਾਵਤੋ ਗਯੋ ਹੈ। ਏਕ ਅਰਥ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਰਤ ਹੈਂ: ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ! ਤੇਰੇ ਊਪਰ ਕੋ ਮੈਂ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਵਾਰਿਓ ਨਹੀਂ ਜਾਤ, ਕਿਆ? ਬਲਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ। ਅਗਾਰੀ ਗ੍ਰਿੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮੈਂ ਸੌ ਸੌ ਵਾਰੀ ਬਲਿਹਾਰਨੇ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਏਕ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸੈਂਕਰੇ ਤੁਕਨ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ। ਏਕ ਔਰ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ: ਮੈਂ ਏਕ ਵਾਰ ਬਲਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ, ਸੈਂਕਰੇ ਵਾਰ ਬਲਿਹਾਰ ਹੋਤ ਹੌਂ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਊਪਰ ਤੇ ਅਰਥ ਲਗਾਏ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਵਾਸਤਵਅਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਹੇਤੁ ਤੇ ਏਹ ਤੀਨੋਂ ਅਰਥ ਔਰਨ ਕੇ ਜੋ ਕਰੇ ਹੋਏ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਬਨ ਪਰ ਏਕ ਬਡੋ *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* 'ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ' ਤੁਕ ਕੇ ਅੰਤ ਕੋ ਜੋ ਰਕਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਮੈਂ ਇਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਵਾਰੀ' ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਬਡੀ ਇਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਜੌ ਛੋਟੀ ਹੋਤੀ ਤੌ ਅਰਥ ਬਨਤੋ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਲਗਾਂ ਜੋ ਐਸੀਆਂ ਹੈਂ ਸੋ ਨਿਰਨੇ ਕਰਿ ਕਰਿ ਲਗਵਾਇ ਦਈ ਹੈਂ, ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਜੋ 'ਵਾਰੀ' ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਇਕਾਰ ਹੋਤੀ ਤੌ ਤੀਨੋਂ ਅਰਥ ਬਨਤੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੀਨੋਂ ਅਸਥਨ ਪਰ। ਔਰ ਹਮ ਨੇ ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ ਹੈ ਰੋਮ ਕੋ, ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ। ਬਜੰਤਤਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਇਯ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ ਇਸ ਅਰਥ ਕੀ ਸੰਗਤ ਬੈਠਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਜੰਤ ਕਹਿ ਕਰਿ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤਿ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰਿ ਅਰ ਸਰਬ ਬਿਵਹਾਰੁ ਤਿਸ ਮੈਂ ਕਲਪਤਿ ਲਖਨੋ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਿਦਧਯਾਸਨਵਾਨੋਂ ਕੋ ਕਹਯੋ ਹੈ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਭਗਤਿ ਅਰ ਗਯਾਨ ਦੋਨੋਂ ਪੱਖੋਂ ਕਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਸਵਾਮੀ ਅਰੁ ਦਾਸ ਜਬ ਲੌ ਬਨੇ ਰਹੈਂ ਤਬ ਲੌ ਐਸੇ ਲਖੈਂ :

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ॥

ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਨਵਧਾ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤਿ ਆਦਿਕ ਸਾਧਨ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਸਚਾ ਇਹ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਤੱਬਯ ਜਾਨਯੋ ਤੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕਰੇ ਕੋ ਆਛੋ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਕਰਤਬ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਤਰਕੁ ਤੌ ਤਿਸ ਪਰ ਹੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ਕੋ ਅਰ ਕਰਤਬ ਕੋ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ। ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ ਅਰੁ ਕਰਨਵਾਰੋ ਬਜੰਤ ਹੋਇ, ਤਾਂਤੇ ਐਸੋ ਨਿਸਚੋ ਰਾਖੈ ਜੋ ਕਰੈਗੋ ਸੋ ਆਛੀ ਹੀ ਹੋਇਗੀ, ਜੋ ਆਛੀ ਹੋਇਗੀ ਸੋਈ ਕਰੈਗੋ। ਇਹ ਰੀਤਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰਾਜਨ ਮੈਂ ਭੀ ਹੈ ਜੋ ਦਾਸ ਹੋਇ ਕੈ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੋ ਆਛੋ ਮਾਨੇ ਹੈ ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਪਰਮੇਸਰ ਤੌ ਰਾਜਨ ਕੋ ਰਾਜਾ ਮਹਾਂਰਾਜ ਹੈ, ਬਹੁਰੁ ਅਨਯਾਇ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਮੈ ਦਾਸ ਕੋ ਕੈਸੇ ਤਰਕ ਬਨਤ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਯਹੀ ਨਿਸਚੋ ਰਾਖੈ ਜੋ ਤੁਝ ਕੋ ਹੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ ਕਾਰ ਕਹੀਏ ਕਰਤਬ ਭਲੋ ਆਛੈ ਹੈ। ਜਬ ਲੌ ਸੁਆਮੀ ਦਾਸ ਭਾਵ ਹੋਇ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਸਚੋ ਇਹ ਕਹਯੋ ਅਰ ਜਿਨੋਂ

ਨੇ ਸਰਵਨ ਮਨਨਾਦਿ ਗਤਾਨ ਕੇ ਸਾਧਨ ਕਰੇ ਹੁਤੇ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਭਯਾ ਤੁਤੂੰਮਸਿ ਮਹਾਂ ਵਾਕਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਤਿਸ ਕਰਿ ਪਰਮਾਨੰਦ ਮਯ ਹੂਏ ਸੋ ਤਿਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਕੋ ਅਰਥ ਰੂਪ ਵਾਕਤ ਸਤਿਗੁਰ ਆਪਨੇ ਮੁਖ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ ੧੬ ॥

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਮਹਾਂ ਵਾਕਤ ਐਸੇ 'ਤੂ' ਪਦ ਸੇ 'ਤੂੰ' ਪਦ, 'ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ' ਪਦ ਸੇ 'ਤਤ' ਪਦ, 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਪਦ ਸੇ 'ਅਸਿ' ਪਦ, 'ਤਤ' ਪਦ ਕਾ ਅਰ 'ਤੂੰ' ਪਦ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹੈ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ: ਜੋ ਸਦਾ ਇਸਥਿਤੁ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਤੁਹੀ ਹੈਂ।

ਅਗਾਰੀ ਅਸੰਖ ਕੀ ਪਉੜੀ ਤਿੰਨ। ਤਿਨੋਂ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਕੀ ਸ਼ਾਂਤਕੀ ਤਾਮਸੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਬਰਨਨ, ਤਿਨ ਕੇ ਅੰਤ ਮੋਂ ਸਰਬ ਕੋ ਆਸ਼੍ਰਯ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਰੂਪ ਮਹਾਂ ਵਾਕਤ ਕਾ ਅਰਥ ਤੀਨੋਂ ਸਥਾਨੋਂ ਮੈਂ ਇਸੀ ਤੁਕ ਕੇ ਰੂਪ ਕਰ ਕਹੈਂਗੇ। ਇਨ ਤੇ ਸਿਧ ਭਯੋ ਜੋ ਚਾਰੋਂ ਪੌੜੀਨਿ ਕੇ ਅੰਤੁ ਮੈਂ ਚਾਰ ਜੋ ਮਹਾਂ ਵਾਕਤ ਬੇਦ ਮੈਂ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਾਯੋ। ਜੱਦਤਪ ਮਹਾਂ ਵਾਕਤ ਕੋ ਪਾਠ ਅੰਨਤ[1] ਹੈ ਤੱਦਤਪ ਅਰਥ ਚਾਰਨਿ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਸੋ ਚਾਰੋਂ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਕੋ ਭੀ ਲਿਖ ਦੇਤ ਹੈਂ : ਤਤੂੰਮਸੀ, ਪ੍ਰਗਯਾਨੰਦ, ਬ੍ਰਹਮ, ਅਯੰਆਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ, ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ। ਵਾ ਜੈਸੇ ਬੇਦ ਮੈਂ ਸ੍ਵੇਤ ਕੇਤੁ ਨੇ ਤਤੂੰਮਸੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੌ ਵਾਰੀ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਕੀਓ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸੀ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਚਾਰ ਵੇਰ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਇਤਯਰਥ:।

'ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਥਾ ਜੋਗ ਜਹਿੰ ਹੋਵਹਿ ਸੰਗ।
ਤਿਸ ਕੋ 'ਸਮ' ਕਹਿੰ ਸੁਮਤਿ ਉਤੰਗ।

ਜੈਸੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਕਰਨ ਵਾਰੋ ਕਰਤਬ ਤੈਸੋ ਭਯੋ ਦਾਸ, ਤਿਸ ਕੋ ਆਛੇ ਮਾਨਿਨ ਵਾਰੋ ਯਾਂਤੇ ਸਮ। ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ। 'ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ' ਪਦਨਿ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ 'ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ' ਪਦ ਸੋਂ। 'ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪ੍ਰਯਾਯ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਹ ਅਨੇਕ ਕੋ ਆਸ਼ੈ ਏਕ।
ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਯ ਕੋ ਕਰਮ ਬਿਬੇਕ।

ਈਸ਼ੁਰ ਜੀਵ ਕੋ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਆਸਰੋ ਯਾਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯਾਲੰਕਾਰ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਈਹਾਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਨੇਰੇ ਲੌ ਭਗਤਿ ਕੀ ਨਿਰੂਪਨ ਕੈਸੇ? ਜੋ ਕਰਤਬ ਕੋ ਆਛੈ ਮਾਨੈ ਸ੍ਵਾਮੀ ਅਰ ਦਾਸ ਬਨੇ ਹੋਇ ਰਹੈ। ਈਹਾਂ ਇਹ ਭਗਤਿ ਪੱਖ ਬਰਨਨ ਕੋ ਅਜੋਗ? *ਉੱਤਰ* : ਇਸ ਆਸ਼ੰਕਾ ਕੋ ਉਧਾਰ ਅਗਾਰੀ 'ਸਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ' ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਨਿਰਨੇ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਹੋਇਗੋ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝ ਲੈਨੋ। ਸ਼੍ਵਨ ਗਯਾਨ ਤੌ ਦਾਵਾ[2] ਕੀ ਅਗਨਿ ਹੈ ਸੋ ਮਾਯਾ ਰੂਪ ਜਲ ਤੇ ਬੁਝ ਭੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਮਨਨ ਗਯਾਨ ਬਿਜੁਰੀ ਕੀ

---

੧. ਹੋਰ ਹੋਰ, ਵਖਰਾ ਵਖਰਾ ਪਾਠ। ੨. ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ।

ਅਗਨਿ ਹੈ, ਕਦੇ ਹਟ ਜਾਤ ਹੈ ਕਦੇ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਪਰੰਤੂ ਵਾਸਤਵ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਬੜਵਾ[੧] ਅਗਨਿ ਹੈ ਸੋ ਏਹ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਪਚਾਇ ਦੇਤ[੨] ਹੈ।

[ਸਤ੍ਾਰਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਪ੍ਰਥਮੈ ਸਾਂਤਿਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ ॥

ਸੰਖਯਾ ਨਾਮੁ ਗਿਨਤੀ ਕੋ, ਗਿਨਤੀ ਮੈਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਗਿਨਯੋ ਜਾਇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਅਸੰਖ'। ਅਸੰਖ ਰੀਤਿ ਕੇ ਜਪੁ ਹੈਂ; ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਜਾਪਕ ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਕੋ ਜਪ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਭਾਉ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਭਾਉ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਕੋ ਭਾਉ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੈਂ।

ਅਸੰਖ ਪੂਜਾ ਅਸੰਖ ਤਪ ਤਾਉ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੂਜਾ ਹੈਂ। ਪੂਜਾ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਪੂਜਕ ਕੋ ਭੀ ਅਧਯਾਹਾਰ ਅਰ ਪੂਜਯ ਕੋ ਭੀ, ਜੌਨ ਪੂਜਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਰੀਤਿ ਕੀ ਪੂਜਾ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੂਜਯ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈਂ। ਪੂਜਾ ਤਬ ਹੀ ਹੋਇਗੀ ਜਬ ਪੂਰਯ ਔ ਪੂਜਕ ਹੋਇਗੋ; ਯਾਂਤੇ ਏਕ ਪੂਜਾ ਮੇਂ ਦੋਊ ਕਾ ਅਧਯਾਹਾਰ। ਵਾ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ- ਪੂਜਾ ਕੇ ਸੰਗ ਪੂਜਯ ਅਰ ਪੂਜਕ ਕੋ ਲੈ ਕੇ ਅਰਥ ਭਯੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਖਯਰ ਥੋਰੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਰਥ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਰਾਖਤ ਹੈਂ। ਇਹ ਉਤਮ ਕਾਬਯ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਤਪਨ ਕੇ ਤਾਉ ਹੈਂ; ਕਿਆ? ਸੰਕਟ ਹੈਂ। ਇਹਾਂ ਭੀ ਤੈਸੇ ਹੀ ਅਰਥਃ ਅਸੰਖ ਹੀ ਤਪ ਕੇ ਤਾਉ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਤਪ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਿਨ ਕੇ ਹੇਤ ਤਪ ਕਰੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਅਸੰਖ ਪਦ ਚਾਰ ਵੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤੁਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਗਰੰਥ ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਗ੍ਰਿੰਥ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਗ੍ਰਿੰਥਨ ਕੇ ਕਰਤਾ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਠਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ। ਕੈਸੇ ਹੈਂ ਗ੍ਰਿੰਥ? ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਮੁਖਯ ਵੇਦ ਕੋ ਪਾਠ ਧਰਯੋ ਹੈ, ਅਰਥ ਏਹ : ਜੋ ਵੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੁਤਿਨ ਕੇ ਊਪਰ ਗ੍ਰਿੰਥ ਬਨੇ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ। ਵਾ ਗ੍ਰਿੰਥ ਕੋ ਅਰਥ ਜੁਦੋ, ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਅਰਥ ਜੁਦੋ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਮੁਖਾਗਰ ਜਿਨ ਕੇ ਵੇਦ ਕੋ ਪਾਠ ਹੈ, ਕਿਆ? ਕੰਠ ਹੀ ਕਰ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸਮਰਥਨੀਯ ਤੌਂ 'ਗਰੰਥ' ਪਦ ਸਮਰਥਨ ਕਰਯੋ 'ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ' ਸੋਂ।

ਅਸੰਖ ਜੋਗ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਗੀ ਜੋਗ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਜੋਗੀ ਹੈਂ? ਜੋ ਸਦੀਵ ਹੀ ਮਨ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਜਗਤ ਤੇ

੧. ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਅੱਗ। ੨. ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਰਹਤ ਹੈ। ਜੋਗ ਪਦ ਤੇ ਜੋਗੀ ਕੋ ਅਰਥ ਜੁਦੋ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਗੀ ਹੈਂ, ਕ੍ਯਾ? ਧ੍ਯਾਨ ਮੈਂ ਜੁਟੇ ਰਹਤ ਹੈਂ ਸੋ ਜੋਗੀ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੁਰਖ ਹੈਂ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਜੋ ਬਿਸ਼੍ਯਨ ਤੇ ਉਦਾਸ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਜੋਗ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰ੍ਯੋ ਉਦਾਸ ਰਹਨ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋਂ। ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਅਰਥ ਭਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਭਗਤ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਭਗਤ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਹੈਂ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਨਹਾਰੇ। ਗਾਵਨ ਕੋ ਅਧ੍ਯਾਹਾਰ ਗੁਣ ਪਦ ਸੇ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਗ੍ਯਾਨੀ ਹੈਂ, ਗ੍ਯਾਨਵਾਰੇ, ਸਦਾ ਹੀ ਬਿਚਾਰਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ਸੱਤਿ ਅਸੱਤਿ ਵਸਤੁ ਕੋਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਸਤੀ ਅਸੰਖ ਦਾਤਾਰ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਸਤੀ ਹੈਂ, ਕੌਨ? ਸਤਿ ਬੋਲਨਵਾਰੇ, ਜੋ ਝੂਠ ਕੋ ਬੋਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਦਾਤਾਰੁ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ? ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ ਹੈਂ, ਸੀਸ ਆਦਿ ਕੇ ਦੇਨਵਾਰੇ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਸਤੀ ਦਾਤਾਰੁ' ਮੈਂ ਤਕਾਰ ਆਵਨ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ 'ਅਸੰਖ' ਪਦੁ ਬੀਚ ਆਵਨ ਤੇ।

ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਧਾ ਹੈਂ। ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈਂ? 'ਸਾਰ' ਨਾਮ ਸ਼ਸਤ੍ਰਨ ਕੋ। ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕੋ ਸਾਮੁਹੇ ਹੋ ਕਰਿ ਅਪਨੇ ਸਰੀਰ ਮੇਂ ਖਾਤ ਹੈਂ, ਪੀਠ ਨਹੀਂ ਫੇਰਤ; ਇਸ ਧਰਮ ਕੋ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਿ ਰਾਖਤ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਸੂਰ' ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰ੍ਯੋ 'ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ' ਸੋਂ।

ਅਸੰਖ ਮੋਨਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਮੋਨੀ ਹੈਂ, ਕਿਆ? ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਬੋਲਤ, ਤੂਸ਼ਨ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ, ਸੋ ਸਮਾਧੀ ਕਰਨਵਾਰੇ ਕੋ ਅਰਥ। ਕੈਸੀ ਸਮਾਧਿ ਕੇ ਬਿਖੇ ਲਿਵ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ? ਏਕ ਤਾਰ, ਕਬਹੁੰ ਉਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਵਹਿਰਮੁਖੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਮੋਨ ਧਾਰਿਕੈ ਸੋਈ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ; ਏਕ ਤਾਰ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਹੈ। 'ਮੋਨ' ਪਦ ਕੋ 'ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ' ਸੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰ੍ਯੋ। ਔਰ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਉਭ੍ਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਪਦ ਸਰਬ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ। ਔਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲ੍ਯ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮਹਿ ਗੁਣ ਕ੍ਰਿਆ ਕਿ ਰੂਪ।
ਕਿਧੌਂ ਧਰਮ ਇਕ ਕਹਿ ਕਵਿ ਭੂਪ।

'ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਲਜ ਯੋਗਤਾ' ਸੋਈ।
ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਇਹ ਬਿਧਿ ਹੋਈ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸਤਿ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਬਰਨਨ। ਅਸੰਖਤਾ ਧਰਮ ਜੇਤੇ ਗਿਨੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸਭਨਿ ਕੋ ਏਕ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਕਹੀਏ ਸਮਸ਼ਟ ਮਾਯਾ, ਐਸੇ ਕੌਨ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿ ਸਕੈ। 'ਵੀਚਾਰੁ' ਕਹੀਏ ਗਨਣਾ ਕਰਿ ਸਕੈ। ਵਾ 'ਕੁਦਰਤਿ' ਕਹੀਏ ਕਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਗਨਣਾ ਕਹਿ ਸਕੈ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥

'ਵਾਰਿਆ' ਕਹੀਏ ਬਰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ, ਕਿਆ? ਏਕ ਰੋਮ ਭੀ। ਸਰਬ ਸ਼ਕਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਬਿਅੰਤ ਹੈ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥

ਯਾਂਤੇ ਭਗਤ ਜਨ ਕੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਐਸੇ ਹੈ: ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਜੋ ਤੁਝ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ਹੈ। ਕਿਆ? ਸੋਈ ਕਰਤਬ ਆਛੋ ਹੈ। ਬਜੰਤਤਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਭਗਤਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੌਂ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਮਾਨਣੋ ਹੈ ਬਨਤ ਹੈ। ਗਜਾਨਵਾਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਤਤ੍ਵੰਮਸੀ ਕੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੋ ਐਸੋ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਮੈਂ ਏਕ ਜਾਨਿਕੈ ਦ੍ਵੈਤ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੈ। ਦ੍ਵੈਤ ਮੇਂ ਖੋਜਨ ਤੇ ਅੰਤ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ ੧੭ ॥

ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਪਦ ਮੈਂ ਤੇ ਤਤ ਕੋ ਅੰਨ੍ਵੈ ਹੋਨ ਤੇ : ਤਤ ਤੂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮੁ। ਤਤੁ ਈਸ਼ਰ ਤ੍ਵੰ ਬ੍ਰਹਮੁ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਅਲੰਕਾਰ ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ।

[ਅਠਾਰਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਸੰਖ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਮੂਰਖ ਹੈਂ, ਮਤਿ ਕੇ ਅੰਧੇ, ਘੋਰ ਭਯਾਨਕ। ਵਾ ਮੂਰਖ ਅਸੰਖ ਹੈਂ। ਕੈਸੇ ਹੈਂ? ਜੈਸੇ ਅੰਧ ਕੋ ਅਰਥ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ, ਘੋਰ ਕਹੀਏ ਸਘਨ, ਭਯਾਨਕ। ਜੈਸੇ ਅੰਧੇਰੇ ਸਘਨ ਮੇਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਲਖੀਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਤਿਨ ਮੂਰਖੋਂ ਕੋ ਭਲੋ ਬੁਰੋ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਲਖਤ ਹੈ। ਜੋ ਬੁਰੋ ਕਰਮ ਹੋਤ ਹੈ ਸੁ ਸਭੁ ਮੂਰਖਤਾਈ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਤਾਮਸੀ ਜੀਵਨ ਮੇਂ ਮੁੱਖਯ ਪਹਿਲੇ ਮੂਰਖਤਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਹੀ। ਇਤਯਰਥ।

ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਮੂਰਖ ਪਦੁ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਯੋ ਅੰਧ ਘੋਰ ਸੋਂ। ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਰੂਪਕ ਹੈ। ਮੂਰਖ ਉਪਮੇਯ, ਉਪਮਾਨ ਅੰਧੇਰਾ ਘੋਰ।

ਅਸੰਖ ਚੋਰ ਹਰਾਮਖੋਰ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਚੋਰੁ ਹੈਂ, ਅਰ ਹਰਾਮਖੋਰ ਕੋ ਅਰਥ ਚੋਰ ਪਰ ਲਗਾਈਏ ਤੌ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। ਚੋਰ ਕਹਨ ਤੇ ਹੀ ਹਰਾਮਖੋਰ ਜਾਨਜੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਧਿਕ ਪਦ ਦੂਖਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕਹੈਂ: ਸੰਖ ਸੁਪੇਦ ਲੈ ਆਵੋ। ਸੰਖ ਤੋ ਸੁਪੇਦ ਹੈ ਹੀ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਚੋਰ ਜੋ ਹੋਇਗੋ ਸੋ ਹਰਾਮਖੋਰੁ ਹੀ ਹੋਇਗੋ। ਬਹੁਰ ਹਰਾਮਖੋਰ ਕਹਿਨੋ ਅਧਿਕ ਪਦ, ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਔਰ ਹੋਇਗੋ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਹਰਾਮਖੋਰ ਨਾਮ ਬਾਟਪਾਰ ਕੋ ਧਰਜੋ ਹੈ। ਜੋ ਬਾਟਪਾਰ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

'ਚੋਰ ਹਰਾਮਖੋਰ' ਰਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ਼ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਅਮਰ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਜੋਰ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ 'ਅਮਰ' ਕਹੀਏ 'ਹੁਕਮ' ਕੋ ਕਰਿਕੈ ਜੋਰ ਕੈ ਸੰਗ ਜੁਲਮ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੈਂ। ਜੁਲਮ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਜੋਰ ਪਦ ਤੇ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ। ਅਮਰ ਕਰਨੋ ਅਰਥ 'ਜੋਰ' ਪਦ ਸੌਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ।

ਅਸੰਖ ਗਲ ਵਢ ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੀਵਨ ਕੇ ਗਰੇ ਕਾਟ ਕਰਿ ਹਤਯਾ ਕੋ ਸੰਚਤ ਹੈਂ। ਗਰੇ ਕਾਟਨੇ ਤੌ ਜੁੱਧ ਮੈਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ' ਇਨ ਪਦਨ ਤੇ ਜੋ ਬਿਸ੍ਵਾਸਘਾਤੀ ਆਦਿ ਲੋਭ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਆਇ ਮਾਰੈ ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ ਹੈ। ਅਮਰ ਤੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਭੀ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋਰ ਪਦ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਕਰਨਵਾਰੇ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਗਲ ਵਢ' ਪਦ ਕੇ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ 'ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ' ਇਸ ਪਦ ਸੌਂ।

ਅਸੰਖ ਪਾਪੀ ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪੀ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਿ ਕਰਿ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ; ਕਿਆ? ਮਰਤੇ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਬਿਧਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਸਿਧ ਅਰਥ ਕੌ ਸਾਧੈ ਫੇਰਿ।
ਭੂਖਨ 'ਬਿਧਿ' ਤਾਕੌ ਹਿਯ ਹੇਰਿ।

ਇਹਾਂ ਅਰਥ 'ਪਾਪੀ' ਨਾਮ ਸਿਧ ਹੁਯੋ ਹੁਤੋ, 'ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ' ਪੁਨਹ ਸਿਧ ਕਰਜੋ; ਜੋ ਪਾਪ ਕਰਿ ਮਰ ਕਰਿ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਇਸ ਅਲੰਕਾਰ ਕੌ ਨਹੀਂ ਮਾਨੈਂ ਤੌ ਵਹੀ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਪਾਪੀ' ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ, 'ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ' ਇਸ ਪਦ ਸੌਂ।

ਅਸੰਖ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਫਿਰਾਹਿ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਨਰ ਕੂੜ ਝੂਠ ਕੋ, 'ਆਰ' ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਾਪਤਿ' ਕੋ, ਝੂਠੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਏ ਝੂਠੇ ਫਿਰਤ ਹੈਂ।

ਇਤਯਰਥ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਬਿਧਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕੂੜੇ ਪਦ ਸਿਧ ਭੀ ਹੁਤੋ ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਯੋ ਕੂੜ ਕੇ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਏ। ਵਾ ਕਹੀ ਕਾਵਯਲਿੰਗ, ਕੂੜਿਆਰ ਪਦ ਮੇ ਸਮਰਥਨ ਕਰਯੋ ਕੂੜੇ ਪਦ ਤੇ।

ਅਸੰਖ ਮਲੇਛ ਮਲੁ ਭਖਿ ਖਾਹਿ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਮਲੇਛ ਹੈਂ, ਜਨਮ ਮਲੇਛ ਕੋ ਹੈ, ਅਰਥ: ਮਲੁ ਕੀ ਇਛਾ ਜਿਨ ਕੋ ਹੋਇ ਸੋ ਮਲੇਛ; ਸੋ ਕੈਸੇ ਮਲੇਛ ਹੈਂ? ਸਦੀਵ ਹੀ ਮਲ ਕੋ ਹੀ ਭਖਤ ਹੈਂ। ਮਲ ਕੋ ਅਰਥ ਸਰਬ ਕੋ ਮਲ ਮਾਸ ਸੋ ਖਾਤੇ ਹੈਂ, ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਛਾਡਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਬਿਧਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਮਲੇਛ ਪਦ ਕੋ ਫੇਰ ਸਾਧਯੋ, ਮਲੁ ਸਦਾ ਖਾਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਇਨ ਪਦਨ ਸੋਂ। ਇਸ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ। ਮਲੇਛ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਯੋ 'ਮਲੁ ਖਾਹਿ' ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ।

ਅਸੰਖ ਨਿੰਦਕ ਸਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਨਿੰਦਕ ਹੈਂ, ਜੋ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਅਪਨੇ ਸਿਰ ਪਰ ਪਰਾਏ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਭਾਰ ਧਰਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਪ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨਵਾਰੇ ਕੋ ਲਾਗਤ ਹੈਂ। ਸਰਬ ਤੇ ਪਾਪ ਇਹ ਭੀ ਅਧਿਕ ਹੈ, ਔਰ ਜੇ ਪਾਪ ਹੈਂ, ਕਿਸੀ ਲਾਲਚੁ ਪੀਛੇ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਨਿੰਦਾ ਕਰਬੇ ਮੇਂ ਹਾਥ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਬਯਰਥ ਹੀ ਪਾਪ ਹੋਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ। ਨਿੰਦਾ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ 'ਸਿਰ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ' ਇਨ ਪਦਨ ਸੋਂ। ਔਰ ਅਸੰਖ ਪਦ ਬਹੁਤੇ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ ਯਾਂਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤੁ ਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰੁ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਲਯ ਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਲੱਛਣ ਪੀਛੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਆਤਮਾ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਤਾਮਸੀ ਬਰਨਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸਤੁਤ। ਅਸੰਖਤਾ ਧਰਮ ਜੇਤੇ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਸਭਨੋ ਮੇਂ ਆਯੋ ਹੈ ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਤੁਲਯਯੋਗਤਾ ਹੋਤ ਹੈ।

ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਇਸ ਤੇ ਅਦਿ ਨੀਚੁ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕਾ ਬਿਚਾਰਨਾ ਅੰਸਖ ਹੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਗਨਨਿ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। 'ਨੀਚੁ ਵੀਚਾਰੁ' ਚਕਾਰ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ॥

ਵਾਰਿਆ ਕਹੀਏ ਬਰਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ਏਕ ਵਾਰ=ਏਕ ਰੋਮ ਭੀ। ਬਯਸ਼ਟ ਜੋ ਬੁਧਿ ਹੈ ਸੋ ਸਮਸ਼ਟ ਬੁਧਿ ਕੇ ਅੰਤਰਭੂਤ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਸਮਸ਼ਟ ਤੇ ਵਹਿਰ ਨਿਕਸੇ ਤੌ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਜਾਇ। ਜੈਸੇ ਪੰਚ ਤੱਤ ਹੈਂ ਇਨ ਮੈਂ ਹੀ ਜੁਕਤਿ ਉਕਤਿ ਸਭਨਿ ਕੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਪੰਚ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਤ

ਹੈ, ਜੋ ਅਮਕੋ ਤਤ ਛਠਵੋਂ ਇਸੁ ਗੀਤਿ ਕੋ ਔਰ ਚਾਹੀਤੋ ਹੁਤੋ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ॥

ਤਾਂਤੇ ਭਗਤ ਜਨ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ : ਜਿਸ ਈਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਅੰਸ਼ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤੌਂ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੈਗੋ, ਅਰ ਜੋ ਕਿਛੁ ਤਿਸ ਕੋ ਭਾਵੈਗੋ ਸੋਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ਹੈ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ॥੧੮॥

ਸਦਾ ਸਲਾਮਤੁ ਤਤੁ ਅਰ ਤੂੰ ਦੋਊਨ ਕੀ ਏਕਤਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮੁ ਮੇਂ।

ਅੰਲਕਾਰ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਕੇ।

[ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਅਰ ਤਾਮਸੀ ਦੋਊਨ ਕੋ ਕੁਛਕ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਅਸੰਖ ਨਾਵ ਅਸੰਖ ਥਾਵ॥

ਅਸੰਖ ਕਹੀਏ ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈਂ। ਇਹ ਅਰਥ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਅਰੁ ਤਾਮਸੀ ਦੋਊਨ ਮੈਂ। ਨੀਚਨ ਕੇ ਭੀ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਗਨਿਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ; ਔਰ ਊਚਨ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਗਨਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ। ਦੋ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਦੋਊਨ ਕੋ ਜਤਾਇ ਦਇਓ ਹੈ ਕੁਛ, ਸਰਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਦੀਏ ਹੈਂ। ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ ਪੋਖਿਬੇ ਹਿਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਊਚਨ ਕੇ ਅਰੁ ਨੀਚਨ ਕੇ ਨਾਮੁ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ, ਕੁਛ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ। ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਥਾਂਵ, ਕਯਾ? ਸਥਾਨ ਹੈਂ ਰਹਿਨ ਕੇ, ਊਚਨ ਕੇ ਅਰੁ ਨੀਚਨ ਕੇ। ਕਿੰਵਾ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਤੇ ਆਦਿ ਜਹਾਂ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਿਕੇ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ। ਅਰੁ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰਿ ਜਹਾਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਰੌਰਵ[1] ਨਰਕ ਤੇ ਆਦੀ। ਸੋ ਦੋਊਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਰੁ ਥਾਂਵ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ, ਗਨਨ ਮੇਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਨਾਵ ਥਾਵ' ਬਰਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਹੈ ਬੀਚ ਪਦ 'ਅਸੰਖ' ਪਰਿਕੈ; ਯਾਂਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਅਸੰਖ ਲੋਅ॥

ਅਗਮ ਤੇ ਭੀ ਅਗਮ, ਕਯਾ? ਕਠਨ ਤੇ ਭੀ ਕਠਨ, ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਲੋਕ ਹੈਂ। ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ ਦੋਉ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਤਾਮਸੀ ਜੀਵਨ ਪਰ। ਆਛੇ ਸੁਖਦਾਇਕ ਲੋਕ ਮੇਂ ਭੀ ਪਹੁੰਚਨੋ ਕਠਨ ਹੈ, ਐਸੇ ਹੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਪਹੁੰਚਨੋ ਕਠਨ ਹੈ। ਜੋ ਪੰਚਾਸ ਕ੍ਰੋੜ ਧਰਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਮੇਂ ਏਕ ਕ੍ਰੋੜ ਤਾਂਮੇ ਕੀ ਹੈ। ਜੋ ਮਹਾਂ ਪਾਪੀ ਹੈਂ, ਨਾਮ ਤੇ ਬੇਮੁਖ, ਸੋ ਸਰਪ ਕੀ ਦੇਹ ਧਾਰ ਤਹਾਂ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਊਪਰ ਸੇ ਸੂਰਜ ਤਪਤਾ ਹੈ, ਨੀਚੇ ਸੇ ਧਰਤੀ ਤਪੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਪਰੇ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਇਸ ਬਾਤ ਮੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ :

---

੧. ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਰਕ।

ਤੇ ਤਸਕਰ ਜੋ ਲਾਮੁ ਨ ਲੇਵਹਿ ਵਾਸਿਹ ਕੋਟ ਪੰਚਾਸਾ॥

[ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧-੩]

ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਅਗੰਮ ਤੇ ਅਗੰਮ ਲੋਕ, ਕੁਛ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਕਰਜੋ ਚਾਹੈ ਤੌ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ ਅਲੰਕਾਰ, ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ। ਅਰੁ ਅਕਾਰ ਸਰਬ ਪਦ ਮੈਂ ਆਯੋ ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ॥

ਇਹਾਂ ਨਿੰਦਾ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਔਰ ਅਰਥ? ਅਸੰਖ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਐਸੇ ਹੈਂ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਮੇਂ ਤਰਕ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਬਹੁਤ ਔਗੁਨ ਕੋ ਭਾਰੁ; ਕਿੰਵਾ ਪਾਪਨ ਕੋ ਭਾਰ ਅਪਨੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹਾਤੇ ਹੈਂ। ਜੇ ਕਰਿ ਸਾਂਤਕੀ ਤਾਮਸੀ ਦੋਊਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਨੋ ਹੋਇ ਤੌ ਐਸੇ ਕਰੀਏ: - ਕਹਹਿ ਕੋ ਅਰਥ ਸੁਖ ਕੋ, ਸੁਖ ਤੇ ਸੁਖੀ ਲੋਕ ਲੈਨੇ, ਅਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾਂ ਸੋਂ। ਅਸੰਖ ਸੁਖੀ ਹੈਂ, ਅਸੰਖਨ ਕੇ ਸਿਰ ਭਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ਪਾਪਨ ਕੋ; ਯਾਂਤੇ ਦੁਖੀ ਕੋ ਅਰਥ। ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਸੁਖੀ ਅਰੁ ਦੁਖੀ ਜੀਵ ਹੈਂ। ਐਸੋ ਕੌਨ ਹੈ ਜੋ ਗਨਨ ਕਰਿ ਸਕੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਹੈ। 'ਕਹਹਿ' ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਯੋ 'ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ' ਇਨਿ ਪਦਨ ਸੋਂ। ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਭੀ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ਅਸੰਖ ਪਦ ਆਵਨ ਤੇ।

ਐਸੇ ਅਸੰਖ ਕੇ ਕਹਿਨ ਤੇ ਜੋ ਕੋਊ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਜੋ ਅਖਯਰ ਬਨਾਏ ਹੈਂ, ਇਨ ਕੇ ਬਨਾਵਨ ਕੋ ਕਾਰਨ ਕੌਨ? ਇਨ ਕੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਤੋ ਯਹੀ ਹੁਤੋ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਕੁਦਰਤਿ ਅਰੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਕੋ ਜਾਨਣੋ। ਔਰ ਕਾਰਜ ਜੇ ਅਖਯਰੋਂ ਮੇਂ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ ਗੌਨ ਹੈਂ। ਤਾਂਤੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਤੌ ਤਿਨ ਤੇ ਭਇਓ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਨਿਸਫਲ ਭਏ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਅਸੰਖ ਹੀ ਰਹੇ, ਬੀਚਾਰਨੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਏ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਲਾਹ॥

ਅਖਯਰ ਤੌ ਸਫਲ ਹੀ ਬਨੇ ਹੈਂ; ਜਿਨ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਨਾਮ ਚਿਤ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਬਿਧਨ ਸੋ ਅਖਯਰਨ ਕੋ ਸੰਗ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕੋ ਉਪਦੇਸਤ ਹੈਂ। ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਸਾਲਾਹ ਕਹੀਏ ਉਸਤੁਤਿ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਅਖਯਰਨਿ ਮੇਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਪਠਤ ਹੈਂ।

ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਤ ਗੁਣ ਗਾਹ॥

ਅਖਰੋਂ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਬਿਧਿਨ ਸੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਅਖਰੋਂ ਮੇਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ਤ ਹੈਂ, ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਪਠਿ ਪਠਿ ਲਖਤ ਹੈਂ। ਅਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕੋ ਗੁਣ ਬਿਸਨਪਦੇ ਬਨਾਇ ਬਨਾਇ ਰਾਗ ਮੇਂ ਗਾਵਤ ਹੈਂ। ਅਖਰੋਂ ਮੇਂ ਲਿਖਿ ਬੀਚਾਰਤੁ ਹੈਂ। ਗਾਹ ਨਾਮ ਬੀਚਾਰਨ ਕੋ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਗਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਬਾਣਿ॥

ਅਖਰੋਂ ਕੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਬਾਣੀ ਜੋ ਬੇਦ ਕੀ ਹੈ ਸੋ ਬੋਲਨੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਜੋ ਅਖਜਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਤੌ ਕੌਨ ਲਿਖਤੋ, ਪਠਤੋ। ਮਹਾਂ ਅੰਧ ਧੁੰਦ ਜਗਤ ਮੈਂ ਹੋ ਜਾਤੋ। ਕਿੰਵਾ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਨਿ ਤੇ ਬੋਲਨਿ ਕਹੀਏ ਪਠਨ ਮੈਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਖਜਰ ਬਿਨਾ ਤੋ ਜਗਤ ਹੀ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਤੋ। ਸਰਬ ਬਾਤ ਕੀ ਮਿਰਜਾਦ ਅਖਜਰੋਂ ਤੇ ਹੀ ਬਨੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਰ ਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੇ ਕਰਤਾ! ਇਸ ਤੇ ਤੂੰ ਬਿਚਾਰਿਕੈ ਦੇਖ, ਅਖਜਰ ਸਫਲ ਲੋਕਨ ਕੇ ਕਲਿਆਨ ਕਰਨ ਮੇਂ ਹੈਂ, ਕਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਮੇਂ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਕੀਟੀ ਕੋ ਮਿਸਰੀ ਕੇ ਪਰਬਤ ਕੇ ਨਿਕਟ ਪਹੁੰਚਬੋ ਆਪਨੋ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਨੋ ਸਫਲ ਹੈ ਕਿ ਪਰਬਤ ਕੇ ਉਚਾਵਨ ਮੇਂ ਸਫਲ ਹੈ। ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੇ ਕਲਜਾਨ ਹੇਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਰਚੇ ਹੈਂ। ਅਖਜਰ ਦੂਰਾ ਹੀ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟਿ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਉਧਾਰ ਹੋਯੇ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਕਾਰ ਪਦਾਂਤ ਕੇ ਆਵਨ ਮੇਂ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਅਗਾਰੀ ਅਖਰਨ ਕੋ ਕਾਰਨ ਔਰ ਕਹਤ ਹੈ। :

ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਖਾਣਿ॥

ਅਖਰੁ ਜੋ ਹੈ ਸਿਰ ਕਹੀਏ ਮਸਤਕਿ ਬਿਖੇ ਲਿਖੇ ਹੈਂ, ਤਿਲ ਅਖਜਰਨ ਕੇ ਮੂਜਬ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸਭ ਕਾਹੇ ਕੋ ਸੰਜੋਗ ਵਿਜੋਗ ਸਨਬੰਧਨਿ ਕੋ ਅਰ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ ਹਤ ਹੈ। 'ਵਖਾਣਿ' ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸਰਬ ਹੀ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਖਯਰ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ। ਦੂਸਰੋ ਪ੍ਰਯਾਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਹੁਇ ਅਨੇਕ ਕੋ ਆਸ਼ਰੈ ਏਕ।
ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਯ ਕੋ ਕਰਤ ਬਿਬੇਕ।

ਇਹਾਂ ਏਕ ਅਖਜਰਨ ਮੇਂ ਨਾਮ ਔ ਸਲਾਹ, ਗਜਾਨ ਅਰੁ ਗੁਣ ਅਰ ਲਿਖਨੋਂ ਬੋਲਣੋਂ ਸਭਨ ਕੋ ਆਸਰੋ ਅਖਜਰ ਭਏ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਅਲੰਕਾਰ।

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਏਹੁ ਅਖਰ ਲਿਖਿ ਕੈ ਬਨਾਏ ਹੈਂ, ਵਾ ਜੋ ਸਰਬ ਕੇ ਸਿਰ ਊਪਰ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਅਖਜਰੋਂ ਕੀ ਲਿਖਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਊਪਰ ਔਰ ਕੋਈ ਕਰਤਾ ਹੋਇ ਤੌ ਲਿਖਤੋ। ਸਰਬ ਤੇ ਊਪਰ ਤੋ ਸੋਈ ਹੈ।

ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ॥

ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੋਆ ਹੈ ਨੇਤਿ ਮੈਂ ਸੋ ਤਿਸ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਕੇ ਮਸਤਕ ਬਿਖੈ ਪਰਤਿ ਜਾਤ ਹੈ; ਸੁਕਰਮਨ ਤੇ ਸੁਖ, ਕੁਕਰਮਨ ਤੇ ਦੁਖ ਲਿਖਯੋ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਇਹ ਰੀਤਿ ਬਿਪਰਜੈ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

'ਤਿਵ ਤਿਵ' ਪਦ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਫੁਰਮਾਨ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਸਿਰ ਪਰ ਲਿਖਨੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਲਿਖਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ 'ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਦੋਇ ਤੁਕ ਔਰ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ॥

ਏਹ ਜਿਤਨੀ ਅਸੰਖ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਤਾਮਸੀ ਜੋ ਬਰਨਨ ਕਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਗਯੋ, ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਏਕ ਨਾਉ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੋ ਕੌਨ ਨਾਮ? ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ। ਸੋ ਏਕ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਏਕ ਨਾਮ ਕੇ ਬੋਲਨ ਤੇ ਏਤਨੀ ਅਸੰਖਤਾ ਭਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਔਰ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਨੇਗੋ? ਤਿਸ ਨਾਉ ਕੀ ਬਾਤ ਫੇਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ ॥

ਬਿਨਾ ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਕਹੂੰ ਔਰ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਵਹਿਰ ਕੋ ਬਨਾਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ। ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਉਤਪਤਿ ਭਈ ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ: ਤੀਨ ਗੁਣ, ਤੀਨ ਦੇਵਤਾ, ਤੀਨ ਕਾਲ, ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ, ਪੰਚ ਤਤ, ਪਚੀਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰੁ ਜੋ ਕੁਛ ਇਨ ਤੇ ਉਤਪਤੀ ਹੈ ਯਹੀ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੀਸਤ ਹੈ। ਇਸ ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਔਰ ਰੀਤਿ ਕਹੂੰ ਸਥਾਨ ਦੇਖਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਜੋ ਕਛੁ ਬਨਯੋ ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਏਕ ਨਾਮ ਤੇ ਬਨਯੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਬਨਾਉ ਮੈਂ ਕੋਟਾਨਕੋਟ ਰੀਤਿ ਬਨੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ, ਸੁਭਾਉ ਜਾਤਿ ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਅਸੰਖ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

'ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਤਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਨਾਉ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਭਾਉ ਭਿੰਨ ਹੈਂ। ਤੇਤਾ ਨਾਉ ਬਿਨਾ ਨਾਵ ਤੇ ਥਾਨ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਔਰ ਪ੍ਰਯਾਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਲਛਨ ਪੂਰਬ ਕਹਯੋਈ ਹੈ। ਏਕ ਨਾਉ ਆਸਰੇ ਸਰਬ ਜੋ ਬਨਾਉ ਹੈ ਤਿਸਕੋ। ਔਰ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ। 'ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰ, ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਅਲੰਕਾਰ ਮਿਲਨੇ ਤੇ ਸੰਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਲੰਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ।

ਏਕ ਹੀ ਵਾਕਯ ਮੇਂ ਇਤਨੀ ਅਸਖਤਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਬਯੰਤਤਾਈ ਲਖਾਈ। ਤਿਸ ਬਯੰਤਤਾ ਕੋ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਕਹਤੇ ਹੈਂ :

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

'ਕੁਦਰਤਿ' ਤੇਰੀ 'ਸਮਸ਼ਟ ਮਾਯਾ' ਕੋ ਐਸੇ ਕੌਨ ਹੈ, 'ਬੀਚਾਰ' ਕਹੀਏ ਗਨਨਾ ਕਰਿ ਸਕੈ। ਵਾ ਕੌਨ ਕੀ 'ਕੁਦਰਤਿ' ਕਹੀਏ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ ਜੋ ਤੇਰੀ ਗਨਣਾ ਕਰਿ ਸਕੈ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ॥

ਬਰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਤੋ ਤੇਰਾ ਇਕ ਰੋਮ ਭੀ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ॥

ਜਾਂਤੇ ਤੂੰ ਬਅੰਤ ਹੈ ਤਾਂਤੇ ਤੁਝ ਕੋ ਜੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ਹੈ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ॥੧੯॥

ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਤਤੁ ਅਰ ਤੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈਂ। ਇਹ ਜੋ ਤਤੂੰਮਸੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਮਹਾਂਵਾਕਯ ਹੈ ਯਾਂਕੋ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਹੈ। ਜੇ ਸਰਬ ਕਰੀਏ ਤੌਂ ਗ੍ਰਿੰਥ ਵਧਤ ਹੈ। ਤਥਾਪਿ ਸੰਖੇਪ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਯਾਂਕੇ ਤੀਨ ਪਦ ਹੈਂ 'ਤਤ' ਈਸ਼੍ਵਰ: 'ਤੂੰ' ਜੀਵ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮੁ। ਇਸ ਵਾਕਯ ਕੋ ਅਰਥ ਜਾਨਣੇ ਕਰਿ ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਭਾਸਤੀ ਹੈ; ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਜੀਵ ਈਸ਼ਰ ਪਰਸਪਰ ਬਿਰੋਧੀ ਹੈਂ, ਵਾਚਯ ਕਰ ਜੀਵ ਅਲਪੱਗ ਹੈ, ਖਟ ਉਰਮੀ ਕੇ ਸੰਜੁਗਤਿ ਹੈ, ਦੋ ਉਰਮੀ ਦੇਹ ਕੀ: ਜਨਮ ਔ ਮ੍ਰਿਤੁ, ਦੋ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕੀ: ਛੁਧਾ ਔ ਤ੍ਰਿਖਾ, ਦੋ ਮਨ ਕੀ: ਹਰਖ ਔ ਸ਼ੋਕ। ਅਰ ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬੱਗਯ ਹੈ, ਖਟ ਗੁਣ ਕਰਿ ਸੰਪੰਨ ਹੈ; ਗਯਾਨ, ਵੈਰਾਗ, ਉਦਾਰ, ਐਸ਼੍ਵਰਜ, ਬਲ, ਲੱਛਮੀ; ਖਟ ਹੀ ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈਂ। ਹੋਰ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਬਿਖੇ ਇਨ ਖਟਨ ਕੋ ਅੰਸ਼ ਮਾਤ੍ਰ ਕਹੂੰ ਕਹੂੰ ਹੈ। ਅਰ ਈਸ਼ੁਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਇਨ ਕੀ ਸਮਸ਼ਟਤਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੋ ਈਸ਼ੁਰ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਉਪਜਾਵਨ, ਪਾਲਨ, ਸੰਘਾਰਨ, ਇਸਤੇ ਆਦ ਸ਼ਕਤਿ ਸੰਪੰਨ ਹੈ, ਜੀਵ ਪਰਤੰਤ੍ਰ, ਔ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਇਨ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ਹੈ? ਤਾਂਤੇ ਇਨ ਕੀ ਵਾਚਯ ਕਰਿ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ, ਲੱਖਣਾ ਕਰਿ ਲਖਯ ਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਲੱਖਣਾ ਤੀਨ ਹੈਂ: ਏਕ ਤੌਂ ਜਹਤਿ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ, ਕਾਹੇ ਤੇ? ਜੋ ਆਤਮਾ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਸਰਬਥਾ ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤਯਾਗ ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਹੋਵੈ। ਜੈਸੇ ਕਹੀਏ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ, ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਤੌਂ ਗ੍ਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ। ਜੈਸੇ ਏਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਕੇ ਤਯਾਗ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਵਾਹ[੧] ਕੋ ਛੋਰ ਕਰਿ ਤੀਰ[੨] ਬਿਖੇ ਲੱਖਨਾ ਕਰਿ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰ ਅਜਹਿਤੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਕਹੀਏ: ਮੰਚਾਯਾਂ ਕ੍ਰੋਸਤੀ; ਸੋ ਮੰਚ ਤੌਂ ਕਬਹੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਤ, ਮੰਚ ਕੇ ਊਪਰ ਬੈਠਨਵਾਰੋ ਬੋਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਂ ਸਰਬ ਕਾ ਗ੍ਰਹਨ ਹੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਈਸੁਰ ਕੇ ਸਰਬ ਕੁਛ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰੀਏ ਤੋ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਹੈ; ਤਾਂਤੇ ਭਾਗ ਤਯਾਗ, ਜੋ ਜਹਿਤਾਜਹਿਤੀ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਤਿਸ ਲੱਖਣਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾਚਯ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਅਰ ਜੀਵ ਕੀ ਤਯਾਗ ਕਰੀਏ, ਕਿਆ? ਸਰਬੱਗਤਾ, ਖਟ ਗੁਣ, ਸਮਸ਼ਟਤਾ, ਸੁਖੀ ਇਹ ਤੋ ਵਾਚਯ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਤਯਾਗੇ; ਖਟੁ ਉਰਮੀ ਅਲਪੱਗਯਤਾ, ਦੁਖੀ, ਇਹ ਵਾਚਯ ਜੀਵ ਕੀ ਤਯਾਗੇ, ਇਸ ਮੇਂ ਤੌਂ ਜਹਤੀ ਕੋ ਅੰਸ਼, ਲਖਯ ਦੋਊਨ ਕੀ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰੇ। ਸਤਿਚਿਦਾਨੰਦ ਸੋਈ ਜੀਵ ਮੇਂ ਹੈ ਸੋਈ ਈਸ਼ਰੁ ਮੇਂ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਅਜਹਿਤੀ ਕੋ ਅੰਸ਼। ਜੈਸੇ ਏਕ ਅਗਨ ਮੇਂ ਤੀਨ ਗੁਣ ਹੈਂ: ਦਾਹਕ, ਉਸ਼ਨ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਤਿਸ ਅਗਨਿ ਕੇ ਤੀਨ ਰੂਪ: ਏਕ ਬਨ ਕੋ ਦੌਂ, ਦੂਜੇ ਮਸਾਲ, ਤੀਸਰੋ ਦੀਵਾ; ਸੋ ਤੀਨੋਂ ਸਰੂਪ ਮੇਂ ਤੀਨੋਂ ਹੀ ਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਅਕਾਸ਼ ਏਕ, ਘਟ ਮਟ ਮਹਾਂਕਾਸ਼ ਉਪਾਧਿ ਤੇ ਛੋਟੋ ਬਡੋ

੧. ਵੇਗ, ਵਹਾਉ। ੨. ਕਿਨਾਰਾ।

ਹੈ, ਉਪਾਧਿ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਤੇ ਏਕ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਨ ਦੋਊਨ ਕੀ ਏਕਤਾ ਐਸੇ ਹੋਤ ਹੈ; ਸੰਖੇਪ ਸੋਂ ਕਹੀ ਹੈ। ਔਰ ਸਰਬ ਗ੍ਰਿੰਥ ਜੋ ਹੈਂ ਬੇਦਾਂਤਿ ਕੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਜਾਨ ਲੈਨੋ, ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ।

[**ਵੀਹਵੀ ਪਉੜੀ**]

ਇਹਾਂ ਅਬ ਏਕਤਾ ਕਰ ਦਿਖਾਈ, ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਜੋ ਗ੍ਯਾਨ, ਸੋ ਬਰਨਨੁ ਕਰ ਦੀਓ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੁਨਿ ਕਰ ਬਹੁਰ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੇ ਜੋਗ ਬਨਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਬੂਝੇ ਕਿ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਵਾ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਮੁਖ੍ਯ ਹੈਂ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਨਾਮ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੂਰਬਕ ਕਹਿਕੈ ਬਹੁਰ ਬਜੰਤਤਾ ਲਖਾਇ ਕਰਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਸਮੇਤ ਜਗ੍ਯਾਸੀ ਕੋ ਅਨੁਭਵ ਕਹੈਂਗੇ:

ਭਰੀਐ ਹਥੁ ਪੈਰੁ ਤਨੁ ਦੇਹ॥

ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਆਦਿ ਔਰ ਮਲਿਨਤਾ ਸੋਂ ਹਾਥ ਔ ਪੈਰ, 'ਤਨ' ਨਾਮ 'ਸਾਥ' ਕੋ, ਸਾਥਿ ਦੇਹ ਕੇ ਲਗੈ। ਵਾ ਤਨ ਨਾਮ 'ਵਿਸਤਾਰ' ਕੋ ਤਿਸਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇਹ ਕੋ ਅਰਥ, ਸਰਬ ਦੇਹ ਕੋ ਜੋ ਕਿਛੁ ਲਗ ਜਾਇ। ਵਾ ਤਨ ਨਾਮ 'ਤਨਕ' ਕੋ, ਤਨਕ[1] ਭਰ ਦੇਹ ਕੇ ਸੰਗ ਲਗ ਜਾਇ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

'ਤਨੁ ਦੇਹ' ਪਦ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪੁਨਿਰੁਕਤ ਕੋ ਅਭਾਸ ਅਰਥ ਕਰੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ।

ਪਾਣੀ ਧੋਤੈ ਉਤਰਸੁ ਖੇਹ॥

ਸੋ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਆਦਿ ਜੋ ਕਿਛੁ ਲਗ੍ਯੋ ਹੋਇ ਜਲ ਕੇ ਸੰਗ ਧੋਵਨ ਤੇ ਉਤਰ ਜਾਤ ਹੈ, ਨਿਰਮਲ ਬਨਤ ਹੈ। ਏਕ ਤੌ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹ੍ਯੋ, ਦੂਸਰੋ ਔਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ॥

ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਕੇ ਲਗਨ ਤੇ ਬਸਤ੍ਰ ਮਹਾਂ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ; ਊਪਰ ਲੈਬੇ ਕੇ ਕਾਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ।

ਦੇ ਸਾਬੂਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ॥

ਜੋ ਉਸ ਬਸਤ੍ਰ ਕੋ ਸਵਾਰਨੋ ਹੋਇ ਤੌ ਸਾਬੂਣ ਕੇ ਸੰਗਿ ਮਲਨੇ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉੱਜਲਤਾ ਕੋ ਧਾਰਤ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਤੌ ਕਹ੍ਯੋ ਅਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ॥

ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਮਤਿ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਅੰਤਹਕਰਣ ਮਲੀਨ ਜੋ ਭਯੋ ਹੈ ਪੁੰਜ ਪਾਪਨ ਸੋਂ, ਜਿਸ ਤੇ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਲਖੁ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਜੌ ਮੈਂ ਕੌਨ ਹੋਂ।

---

੧. ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ।

ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ॥

ਸੋਈ ਜੋ ਮਤਿ ਮਲੀਨ ਉੱਜਲ ਕਰਨੀ ਹੋਇ ਤੌ ਨਾਮ ਕੋ ਰੰਗ ਕਹੀਏ ਸਤਿਨਾਮ ਮੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਣੇ ਕਰਿ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਕੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਪਾਪ ਸੋਂ ਤੋ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਸੋਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਅਗਾਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਭਾਣੋ ਆਛੋ ਲਾਗਯੋ, ਹਉਮੈਂ ਨਿਵਰਤ ਭਈ, ਫੇਰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਤੌ, ਮਨ ਸਥਿਰਤਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੌ, ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੋਂ। ਐਸੇ ਮਤਿ ਤੇ ਆਦਿ ਅੰਤਹਕਰਨ ਕੋ ਧਾਵਨ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਸਰੂਪ ਕੋ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਲਖਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - **ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਵਾਕਯ ਦੁਹ ਮਾਂਹੀ।**
ਉਪਮੇਓ ਉਪਮਾ ਦ੍ਵੈ ਜਾਂਹੀ।
ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਦੋਊਨ ਕੋ ਆਹੀ।
ਲਖਹੁ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ' ਨਾਮ ਹਹਿ ਤਾਂਹੀਂ।

ਵਾਕਯ ਉਪਮਾਨ ਅਰ ਵਾਕਯ ਉਪਮੇਯ ਜਹਾਂ ਦੋਊਨ ਕੋ ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਜੁਦੋ ਹੋਇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕਰ ਭਾਵ ਦਿਖਾਯੋ ਹੋਇ, ਏਕ ਬਾਤ ਕੀ ਛਾਯਾ ਦੂਸਰੀ ਬਾਤ ਮੇਂ ਪਰੇ ਸੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ। ਈਹਾਂ ਹਾਥ ਪੈਰ ਦੇਹ ਅਰ ਬਸਤਰ ਪਾਨੀ ਅਰ ਸਾਬੂਨ ਕੇ ਸੰਗ ਉੱਜਲ ਹੋਨੋ, ਯਹ ਧਰਮ ਜੁਦੋ; ਮਤਿ ਨਾਮ ਕੇ ਸੰਗ ਉੱਜਲ ਯਹ ਧਰਮ ਜੁਦੋ, ਪੈ ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਭਾਵ ਮਿਲਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਗਯਾਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੀ ਬਾਤ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ॥

ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਮਤ ਮੇਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਮੁਖਯ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤੋ ਬੰਧਨ ਹੈ। ਬੰਧਨ ਤੇ ਛੁਟਣੋਂ ਇਹ ਮਤਿ ਹਮਾਰੋ। ਪੁੰਨ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕਾਨ ਅਨੇਕ ਇਸ ਲੋਕ ਕੇ ਸੁਖ, ਵਾ ਸੁਰਗ ਲੋਕ ਕੇ ਸੁਖ ਭੋਗਤਾ ਹੈ; ਅਪਨੋ ਪੁੰਨ ਭੰਗ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਚੌਰਾਸੀ ਮੇਂ ਪਰੋ ਭਰਮਤ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਕੋ ਬੰਧਨ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਨਿ ਅਨੇਕ ਪਾਪਨ ਕੋ ਕਰਿਕੇ ਨਰਕ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਫੇਰੁ ਚੌਰਾਸੀ ਮੇਂ ਜਨਮਤ ਮਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਕੋ ਬੰਧਨ। ਇਨ ਕੋ 'ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ' ਕਿਆ? 'ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਹੈ'। ਜੋ ਸੰਤਨ ਕੋ ਮਤ ਹੈ ਸੋ ਪੀਛੇ ਕਹਯੋ ਹੈ: ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ। ਅਬ ਜੋ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਆਪੁਨੇ ਕਰਤਬ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਸੁਖ ਦੁਖ ਲਿਖਾਇ ਕਰਿ ਲੈ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - **ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਜਹਾਂ।**
'ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ' ਕਹਿ ਤਹਾਂ।

ਈਹਾਂ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਸਹਿਤ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਕਰਿ

ਕਰਿ ਪਦ ਮੇਂ ਵੀਪਸਾ ਔਰ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਰਨੇ ਕਾਰਨ, ਲਿਖਿ ਲੈਜਾਨੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਹੈ।

ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ॥

ਆਪਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪੁੰਨ ਅਰ ਪਾਪ ਅਹੰਤਾ ਕੇ ਸਮੇਤ ਕਰਨੋ ਇਸ ਬੀਜ ਕੋ ਬੀਜਤੇ ਹੈਂ। ਬਹੁਰ ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਸੁਖ ਅਰ ਦੁਖ ਭੋਗਤ ਹੈਂ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ॥੨੦॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਹੁਕਮ ਕੇ ਬਾਧੇ ਹੂਏ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ਅਰ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਸਦੀਵ ਜੈਸੇ ਹਰਹਟ ਕੀ ਕੋਊ ਘਟੀ ਊਪਰ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ ਬਹੁਰ ਤਰੇ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਜਗਤ ਮੈਂ 'ਆਵਤੇ' ਕਿਆ? ਜਨਮਤ ਹੈਂ, ਅਰੁ 'ਜਾਹੁ' ਮ੍ਰਿਤ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਬਯੰਗ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਇਹ : ਕਰਮਕਾਂਡ ਕੇ ਕਰਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ ਤੇ ਕਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਛੂਟਤ ਹੈਂ। ਪਰੇ ਜਨਮਤੇ ਮਰਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਰਕਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਕ੍ਰਿਆ ਅਨੇਕ ਏਕ ਮਹਿ ਜਹਾਂ।
ਕ੍ਰਮ ਤੈ 'ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ' ਤਹਾਂ।

ਇਹਾਂ ਏਕ ਪ੍ਰਾਨੀ ਮੈਂ ਬੀਜਨੋ ਅਰ ਖਾਨੋ, ਆਵਨੋ ਅਰੁ ਜਾਨੋ, ਕ੍ਰਮ ਤੈ ਕ੍ਰਿਆ ਉਪਜੀ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ। 'ਸਮੁਚਯ' ਮੇਂ ਕ੍ਰਿਆ ਏਕਠੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਇਤਨੋ ਭੇਦ ਹੈ।

[**ਇਕੀਹਵੀਂ ਪਉੜੀ**]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੈ : ਜੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕੁਕਰਮਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਕਹਯੋ ਹੈ ਇਹ ਬਾਤ ਕੈਸੇ ਬਨੈ? ਵਾ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਤੌ ਮਹਾਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਤੁਮ ਤਿਸ ਕੋ ਆਖਣੁ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ? ਜੇ ਐਸੇ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰੇ ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈ :

ਤੀਰਥੁ ਤਪੁ ਦਇਆ ਦਤੁ ਦਾਨੁ॥

ਤੀਰਥਨਿ ਮੇਂ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨੋ, ਜੇਸ਼ਠ ਮੇਂ ਅਗਨਿ ਤਹਪਨੋ, ਸੀਤ ਕਾਲ ਜਾਲੁ ਮੇਂ ਬੈਠਨੋ, ਊਰਧ ਬਾਹੂ ਖਰੋ ਰਹਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਤਪ ਹੈਂ, ਔਰ ਦਇਆ ਕਰਨੀ। 'ਦਤੁ ਦਾਨੁ' ਦੇਨੋ ਦਾਨ ਕੋ, ਵਾ ਦਇਆ ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਦੇਨੋ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਹੈਂ ਕਾਮਨਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ, ਤਿਨ ਤੇ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਤਿਲੁ ਭਰਿ ਮਾਨ, ਕਹੀਏ ਲੱਛਨਾ ਸੋ ਥੋਰੋ ਸਨਮਾਨ, 'ਕਾ' ਕੋ ਅਰਥ ਕਿਆ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈ? ਕਾਕੋਕਤਿ ਸੋਂ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਜੇਤੋ ਕਰਜੋ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਧਾਰਿ ਕਰਿ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲੁ ਭੋਗੁ ਕਰਿ ਫੇਰ ਚੌਰਾਸੀ ਮੇਂ ਪਰਜੋ, ਜਿਸੁ ਕਰਨੇ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਛੁਟੇ। ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਤਿਲ ਭਰੁ ਮਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫੇਰ ਦੁਖ ਮੇਂ ਪਰਤ ਹੈ। ਸੋ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਤ ਮੇਂ ਆਛੋ ਨਹੀਂ

ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਤਿਲ ਭਰੁ ਥੋਰੋ ਸਨਮਾਨ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਜਿਸ ਮੇਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ ਥੋਰੋ ਈ ਹੈ। ਕੋਟਿ ਬਰਖ ਸੁਰਗ ਮੇਂ ਰਹਜੋ ਸੋ ਕਿਸੇ ਹੀ ਬਿਸ਼ੇ ਸੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੋ ਦੁਖ ਜਬ ਆਨ ਪਰਜੇ ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਬਿਸਰ ਜਾਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਤ ਹੈ: ਜੋ ਸਦੀਵ ਕੋ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹੋਂ, ਤਿਸ ਸੁਖ ਨੇ ਕੁਛ ਭੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀ। ਬਹੁਰ ਦੁਖੀ ਕੇ ਦੁਖੀ, ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸ਼੍ਰੁਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਏਕ ਬਰਗ ਕੇ ਅਖ੍ਯਰ ਜਹਾਂ।
'ਸ਼੍ਰੁਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ' ਹੋਤ ਹੈ ਤਹਾਂ।

ਇਹਾਂ ਤਵਰਗ ਹੈ, 'ਤ ਥ ਦ ਨ' ਚਾਰ ਅਖ੍ਯਰ ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਸ਼੍ਰੁਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਔਰ ਦੋਊ ਤੁਕ ਮੇਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰੁ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਕਾਰਨ, ਤਿਲ ਭਰ ਮਾਨ ਪਾਵਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕੁ ਸੰਗਿ ਮੈਂ ਬਰਨੇ ਯਾਂਤੇ 'ਹੇਤ'। ਐਸੇ ਕਰਮਨ ਕੋ ਫਲੁ ਅਨਿਤ ਬਤਾਇ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਜਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਚਿਤੁ ਥਿਰੁ ਭਯੋ ਅਬ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਕਰਤਬ ਕਰਨੋ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਫਲ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਬਤਾਇ ਕਰਿ :

ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ॥

ਸੋਈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮ ਸੋਂ ਕਰੀ ਹੈ ਮਤਿ ਉੱਜਲ, ਸ੍ਰੋਤਬਯ, ਆਤਮਾ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੇ ਬਹੁਰ ਮਨਤਬਯ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਮਨਨ ਕਰੇ। 'ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ' ਬਹੁਰਿ ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਸੋਂ ਨਿਦਧ੍ਯਾਸਨ ਕਰੇ।

ਅੰਤਰਿਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ॥

ਨਿਦਧ੍ਯਾਸਨ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸਾਖ੍ਯਾਤਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਅੰਤਰਿ ਗਤਿ' ਆਪਨੇ ਅੰਤਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਤੀਰਥ, ਕੌਨ? ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਦ੍ਵੈਤ ਰੂਪੀ ਮਲ ਕੋ ਨਿਵਰਤੁ ਕਰੇ। 'ਨਾਉ' ਅਰਥ ਤਿਸ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਮਿਲਾਇ ਦੇਇ। ਵਾ 'ਅੰਤਰਿ' ਨਾਮ ਫਰਕ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਭੇਦ ਕੋ, ਜੋ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਹੁਤੋ ਫਰਕ, ਸੋ ਭਯੋ ਗਤਿ, ਕਯਾ? ਨਾਸ਼। ਔਰੁ ਅਰਥ ਵੈਸੇ ਹੀ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਕਾਰਨਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਾਰਨ ਮਨਨ ਕੋ, ਮਨਨ ਕਾਰਨ ਨਿਦਧ੍ਯਾਸਨ ਕੋ, ਨਿਦਧ੍ਯਾਸਨ ਸਾਖ੍ਯਾਤਕਾਰ ਕੋ। ਇਨ ਕੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕਹਨ ਤੇ ਕਾਰਨਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਬ ਸਾਖ੍ਯਾਤਕਾਰ ਭਯਾ ਤਬ ਜੋ ਸਮਝਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਿਯਤੁ ਹੈ।

ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਗੁਨ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਮੇਂ, ਕਹੀਏ, ਹੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ! ਤੇਰੇ ਬਿਖੇ ਪਾਏ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਿਕੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਜੋ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣ ਕਲਪਤ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਰੱਸੀ ਮੇਂ ਸਰਪ ਅਰੁ ਫੂਲਮਾਲ ਅਰ ਭੂਮ ਦਰਾਰ ਕਲਪਤ ਹੈਂ, ਇਨ ਸਬਨ ਕੋ ਆਸਰੋ ਏਕ ਰੱਸੀ ਹੈ, ਜੋ ਨੀਕੀ ਭਾਂਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਖਿਯੇ ਤੋ ਰੱਸੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ, 'ਨਾਹੀ ਕੋਇ' ਵਾਸਤਵ ਤੇ ਬੀਚਾਰੀਏ ਤੌਂ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝੇ

ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਤੋ ਗੁਨ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਲਪਤੇ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ॥

ਕਲਪਨੇ ਕੋ ਕਾਰਨ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਬਿਨਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਗੁਨ ਆਰੋਪੇ ਭਗਤਿ ਸੇਵਕ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਗੁਨਵਾਨ ਈਸ਼ੁਰ ਬਨੇ, ਤਿਸ ਪਰ ਚਿਤ ਕੋ ਠਹਿਰਾਇ ਕਰਿ ਭਗਤਿ ਨੌਧਾ ਤੇ ਆਦਿ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈ ਭਗਤ। ਬਿਨਾ ਗੁਨਵਾਨ ਈਸ਼ੁਰ ਕੇ ਬਨੇ ਤੇ ਭਗਤ ਚਿਤ ਕੋ ਕਹਾਂ ਠਹਿਰਾਵੈ? ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚਾਰ ਮੈਂ ਤੌ ਠਹਿਰਨੋ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਮੂਰਤਿ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਪਰ ਮਨ ਕੋ ਠਹਿਰਾਇ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ਪਰਿ ਸੁਖਾਰੋ ਲਗ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ, ਗੁਣ ਪਦ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਇਓ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ, ਗੁਨ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਕਲਪਤਿ ਹੈਂ, ਬਿਨਾ ਗੁਣ ਕਲਪੇ ਭਗਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ। ਯਹ ਸਿਧ ਅਵਸਥਾ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ, ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਜਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਔਰ ਲੋਕ ਐਸੇ ਕਰਤ ਹੈਂ : ਸਭੁ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈਂ, 'ਮੈਂ' ਮੇਰੇ ਬਿਖੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਕਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਭਗਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੇਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹਿਕੈ ਫੇਰ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਗੁਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਭਗਤਿ ਕਰੋਂ; ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਬਿਰੁੱਧ ਬਾਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਹਮਾਰੋ ਕੀਓ ਅਰਥ ਆਛੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਭੀ ਯਹੀ ਹੈ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਅਧਯਾਰੋਪ ਕਰਿਕੈ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਮੇਂ ਭੀ ਬਜੰਤਤਾ ਲਖਾਵਤ ਹੈਂ।

ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ॥

ਸੋ ਜੋ ਅਖਯਰ ਹੈਂ ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਲਖਾਵਤ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਮੈਂ ਗੁਣ ਕਲਪਤਿ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਸੋਈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ 'ਅਸਤਿ' ਸਚੁ ਜੋ 'ਹੈ' ਅਰ 'ਆਥਿ'=ਮਾਯਾ ਦੋਊਨ ਕੇ ਮਿਲਨਿ ਤੇ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ। 'ਬਾਣੀ' ਸ਼ਬਦ, ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਮ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ, ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰੁ ਸ਼ਬਦ ਕਹਤ ਭਯੋ। ਵਾ 'ਬਰ' ਨਾਮ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕੋ, ਵਾ ਬਲ ਕੋ। ਸਰਸ਼ਟ ਬਾਣੀ ਕੋ ਉਚਾਰ ਕਿਯੋ; ਵਾ ਜੋਰ ਮੇਂ ਜੋ ਪੂਰਬ ਬਾਣੀ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀ, ਕੈਸੀ ਹੈ ਬਾਣੀ? ਮਾਉ=ਇਸ ਮੈਂ ਤੀਨ ਅਖਯਰ: ਮਕਾਰ, ਕੰਨੇ ਕੋ ਅਕਾਰ, ਅਰ ਉਕਾਰ, ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੋ ਅੰਨ੍ਹੈ ਹੋਨ ਤੇ ਇਨ ਤੀਨ ਅਖਯਰ ਕੋ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਤੀਨ ਹੀ ਗੁਨ, ਤੀਨ ਹੀ ਦੇਵਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਭਏ। ਅਗਾਰੀ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਅਰਥ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈ, ਸੋ ਤਿਸ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤਿ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਤ ਭਈ। ਇਸੀ ਅਧਯਾਰੋਪ ਮੇਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਤੀਨ ਅੰਸ਼ ਕਲਪਤਿ ਹੈਂ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ॥

ਮੁਮੋਖੀ ਕੇ ਦ੍ਵੈਤ ਮਿਟਾਵਨ ਕੇ ਹੇਤ ਹੀ ਤੀਨ ਅੰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਨਾਵਨਿ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। 'ਸਤਿ' ਕਿਆ? ਅਸਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਦ੍ਵੈਤ ਕੇ ਝੂਠ ਲਖਾਵਨ ਕੇ ਹੇਤ ਜਗਤ ਝੂਠੋ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਸਤਿ ਹੈ, 'ਸੁਹਾਣੁ' ਕਿਆ? ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ; ਚੇਤਨ ਹੈ। ਜਗਤ ਜੜ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਚੇਤਨ ਹੈ। 'ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ',

ਸਦਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੁ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਗਤ ਦੁਖ ਰੂਪ ਹੈ। ਮੁਮੋਖੀ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੇਤ ਤੀਨ ਅੰਸ਼ ਬਨਾਵਤ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ; ਵਾਸਤਵ ਏਕ ਬੀ ਕਹਨੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਉਤਪਤੀ ਕਹੀ, ਇਸ ਮੇਂ ਫੇਰ ਕਿਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੀ ਬਰਨਨ ਕੀਯੋ? *ਉੱਤਰ :* ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਭੀ ਬਜੰਤ ਕਹਨੇ ਕੋ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਭੀ ਹੈ, ਔਰ ਉਤਪਤੀ ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਭੀ। ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਅਰਥ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਬਨਤ ਹੈ ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਜੋ ਜਗਤਿ ਉਤਪਤਿ ਭਯੋ ਸੋ ਸਭ ਹੀ ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਭਿੰਨ ਔਰ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਅਸਤਿ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ; 'ਹੋਤ ਹੈ'। ਸੋ ਜੋ ਕੁਛ ਬਨਾਉ ਬਨਿਓ ਹੈ, ਸੋ ਸਰਬ ਮੈਂ 'ਹੈ' ਪਦ ਹੈ। ਯਹ ਤੋ 'ਅਸਤਿ' ਸਰਬ ਮੇਂ ਭਯੋ। ਕਾਰੋ ਪੀਰੋ ਰੰਗ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਮੇਂ ਸੋ; ਯੇਹ 'ਭਾਂਤਿ'। ਅਰੁ ਜੋ ਕਿਛੁ ਦੇਖਿਕੈ ਚਿਤੁ ਅਨੰਦੁ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਯਹ 'ਪ੍ਰਿਯ' ਹੈ। ਯਹ ਤੀਨ ਵਸਤੂ ਸਰਬ ਮੇਂ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਸਰਬ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਮੇਂ ਹੀ ਜਗਤ ਆਰੋਪਤ ਹੈ। ਨਾਮ ਰੂਪ ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਪੰਚ ਵਸਤੂ ਹੈਂ; ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਨਾਮ ਰੂਪ। ਪੂਰਬ ਕੇ ਤੀਨ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈਂ। ਅਗਲੇ ਦੋ 'ਨਾਮ' 'ਰੂਪ' ਸੋ ਝੂਠੇ ਹੈਂ। ਸੋ ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਲਪਤਿ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਨਾਸ਼ਵਿੰਤ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੇਤਾਅਲੰਕਾਰ।

ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋਨੋ ਕਾਰਨ, ਓਅੰ ਤੇ ਜਗਤ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਤੇ ਹੇਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਸਤਿ' 'ਸੁਹਾਣੁ' 'ਸਦਾ' ਸਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਵਾ ਬ੍ਰਹਮੁ ਕੋ ਸਤਿਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਕਥਨ ਤੇ ਜਾਤਿ ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾ ਸਰਬ ਮੈਂ ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਹੀ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਏਕ ਬਸਤੂ ਕੋਂ ਅਨੇਕ ਠੌਰ ਬਰਨੇ, ਇਹ ਲਛਨ ਹੈ। ਸਰਬ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਓ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਔਰ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਓਅੰ ਤੇ ਜਗਤਿ ਉਤਪਤਿ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਹੈ ਸੋ ਆਪ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਲਖਾਯੋ ਹੈ। ਅਰ ਜੀਵ ਸਮਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਨਿਰੂਪਨ ਮੇਂ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਜੇਤੋ ਕੁਛ ਬੇਦੁ ਮਹਾਂਵਾਕ ਮੇਂ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਪ੍ਰਾਨੀ ਆਦਿ ਤੇ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਨਹੀਂ ਤੋ ਸਮੇਂ ਤਿਥਿ ਵਾਰ ਰੁਤਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਲੋਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ ॥

ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਜਨਾਵਤ ਹੈਂ; ਮਾਯਾ ਸੋ ਮਿਲਿ ਜਗਤਿ ਕੀ ਉਤਪਤੀ। ਔ, 'ਸਤਿ ਸੁਹਾਣਿ ਚਾਉ' ਜਿਸ ਕੋ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਬੂਝਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਕੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ ਸੋ ਬਤਾਵੋ? ਕਵਣੁ ਵੇਲਾ ਹੁਤੋ ਤਬ: ਪ੍ਰਭਾਤ, ਦੁਪਹਿਰੀ, ਪਿਛਲੋ ਪਹਿਰ। ਇਹ ਤੋ ਹਿੰਦੂਅਨ ਪ੍ਰਤਿ ਪੂਛਨ। ਆਗੇ ਤੁਰਕਨ ਸੋਂ ਬੂਝਤ ਹੈਂ: ਤੁਮ ਕਹੋ ਕੌਨ ਵਖਤ ਹੁਤੋ? ਸੰਧਯਾ ਰਾਤਿ, ਅਰਧਰਾਤਿ, ਕਿਧੋਂ ਰਾਤਿ ਕੋ ਪਿਛਲੋ ਪਹਿਰ? ਕੌਨ ਤਿਥ: ਏਕਮ, ਦੂਜ ਤੇ ਆਦਿ? ਇਹਾਂ ਤੁਰਕਨਿ ਕੋ ਤਰੀਕ ਬੂਝਨੇ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ। ਅਰੁ ਵਾਰ ਕੌਨ ਹੁਤੋ ਸੋ ਬਤਾਵੋ। ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਦੋਊ ਪਖਯਨ ਕੇ ਨਾਮ ਸੋਂ ਬੂਝਤ ਭਏ। ਅਗਲੀ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਸੋਈ ਰੀਤਿ ਕਹਿਨੀ ਹੈ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕੀ। ਇਤਯਰਥ।

ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਮੈਂ ਅਰਥਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਦੋਇ ਪਦ ਏਕ ਅਰਥ ਕੋ ਕਹੈਂ।
'ਅਰਥਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕੁ' ਸੋ ਅਹੈ।

ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਇਕ ਸਮੇਂ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਰਥਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਪਦ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ, ਪਦ ਭੀ ਵਹੀ।

ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ॥

ਬਸੰਤੁ, ਗ੍ਰੀਖਮ, ਪਾਵਸ, ਸ਼ਰਦ, ਹਿਮ, ਸ਼ਿਸ਼ਰ ਇਨ ਖਟ ਰੁਤਿਨ ਮੇਂ ਰੁਤਿ ਕਉਣੁ ਹੁਤੀ? ਅਰੁ ਮਾਹੁ ਮਹੀਨੇ ਦੁਆਦਸ਼ ਮੇਂ ਮਹੀਨਾ ਕੌਨ ਹੁਤੋ? ਜਿਸ ਮੈਂ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋਕਰਿ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਭਯੋ ਤਬ ਕਯਾ ਹੁਤੋ? ਵਾ ਜਗਤ ਕੋ ਆਕਾਰ ਜਬ ਬਨਯੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੀ ਤੇ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸਲਕਾਰ ਹੈ। ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਪਦੁ ਦੋ ਬਾਰੀ ਆਵਨ ਤੇ ਵਾ ਸਮੁੱਚੈ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ਦੋਉ ਤੁਕਨਿ ਮੇਂ।

ਲੱਛਣ - ਮੂਲ ਅਰਥ ਜਹਿ ਇਕ ਪਦ ਕਰਿਹੀ।
ਪੇਖਕ ਬਹੁਰ ਔਰ ਮਹਿਂ ਧਰਿਹੀ।
ਪ੍ਰਥਮ 'ਸਮੁੱਚੈ' ਭੇਦ ਪਛਾਨ।
ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਹਯੋ ਪ੍ਰਮਾਨ।

ਈਹਾਂ ਏਕ ਵੇਲਾ ਬੁਝਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਅਕਾਰ ਕਿਸ ਵੇਲਾ ਭਯੋ? ਸੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣੇ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਤਿਸ ਕੋ ਪੋਖਿਬੇ ਹਿਤ ਤਿਥਿ ਵਾਰੁ ਰੁਤਿ ਮਾਂਹ ਬੂਝੇ; ਯਾਂਤੇ ਸਮੁੱਚੈ ਹੋਤ ਹੈ।

ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ॥

ਅਕਾਰ ਬਨਿਨਿ ਕੋ 'ਵੇਲਾ' ਜੋ 'ਸਮੋ' ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪੰਡਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਕੈਸੇ ਪੰਡਤ ਹੈਂ? ਜੋ ਲਿਖਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ, ਬਯਾਸ ਤੇ ਆਦਿ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਬਯਾਸ ਜੀ ਕੋ ਨਾਮ ਜਾਨਣੋਂ।

ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ॥

ਸਾਕਾਰ ਹੋਨੇ ਕੋ ਵਖਤੁ ਕਾਜ਼ੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ ਕੇ ਕਹਨ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕੋ ਅਰਥ। 'ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ' ਜੋ ਲਿਖਤ ਹੈਂ ਲੇਖ ਕਹੀਏ ਕਲਮ ਸੋਂ ਕੁਰਾਨ ਕੋ। ਕੁਰਾਨ ਕੇ ਲਿਖਨੇ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਕੋ ਅਰਥ। ਇਨ ਮੈਂ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਵਖਤੁ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸ ਵਖਤ ਸਾਕਾਰ ਭਯੋ ਹੈ। ਇਤਯ਼ਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਨੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਕਾਰਨ ਤੇ ਜਹਿਂ ਕਾਜ ਨ ਹੋਇ।
ਕਹੈਂ 'ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਬੁਧਿ ਸੋਇ।

ਇਹਾਂ ਪੁਰਾਣੁ ਕੁਰਾਣੁ ਲਿਖਣੇਂ ਕਾਰਣ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਜਾਨਣੇ ਕੋ, ਸੋ ਤਿਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਬੂਝਣ ਕੋ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਅਰ ਯਹ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਕਾਹੇ ਤੇ? ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਗਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਨੁਕਤਿ ਨਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।

ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ॥

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕਨ ਸੋਂ ਕਹਿ ਕਰਿ ਜੋਗੀ, ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਜੋਗ ਕਰਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਭੂਤ ਭਵਿਖ੍ਯ ਕੀ ਬਾਤ ਜਾਨ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸਾਕਾਰ ਹੋਨੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਤਿਸ ਤਿਥਿ ਵਾਰ ਮਾਹੁ ਇਨ ਕੋ ਜੋਗੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਕਿਸ ਵਖਤ ਭਯੋ ਹੈ। 'ਨ ਕੋਈ' ਪਦ ਤੇ ਔਰੁ ਸਰਬ ਬੁਧਿਵਾਰੇ ਤੇ ਬਿਦ੍ਯਾਵਾਰੇ ਆਦਿ ਜੋ ਕੋਈ ਹੈ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ। ਇਤਨੇ ਕਹਨ ਸੋਂ ਸਿਧ ਕ੍ਯਾ ਭਇਓ? ਜੋ ਜਿਤਨੋਂ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਇਨ ਪ੍ਰਾਨੀਅਨ ਕੋ ਲਖਾਯੋ ਹੈ ਤਿਤਨੋਂ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਬਿਨਾ ਲਖਾਵਨੇ ਤੇ ਇਤਨੀ ਬਾਤ: ਰੁਤਿ ਮਾਂਹ ਆਦਿ ਹੈਂ, ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸਮੁੱਚੈ ਹੈ। ਤਿਥਿ ਵਾਰ ਰੁਤਿ ਮਾਂਹ ਏ ਬਹੁਤ ਬੂਝੈ ਇਨ ਮੈਂ ਤੇ ਏਕ ਬੂਝ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣੋ ਸੋ ਭੀ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਸਮੁਚੈ ਅਲੰਕਾਰ।

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ॥

ਜਬ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋਂ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਵੇਲਾ, ਰੁਤਿ, ਤਿਥਿ, ਮਾਹੁ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਜਾਨਤ ਹੈ; ਔਰੁ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ ਸੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਆਪਿ ਹੀ ਵੇਲਾ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰੁ ਲਖਾਵਤੋ ਤੌ ਲਖਤੋ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖ੍ਯ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਹੈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਤਪਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਕੁਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰ ਸਰਬ ਤੇ ਜਾਨਣੇਂ ਹਟਾਇ ਕਰ ਏਕ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮੈਂ ਰਾਖ੍ਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖ੍ਯਾਲੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ।

ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਾਲਾਹੀ ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ॥

ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਨਹੀਂ ਜਾਨ੍ਯੋ ਜਾਇ, ਔਰ ਸਮੇਂ ਰੁਤਿ ਥਿਤ ਵਾਰ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਜਾਨੇ ਜਾਇਂ, ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਜਾਨੀ ਜਾਇ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸ ਰੀਤ 'ਆਖਾ' ਕਹੀਏ ਕਥਨ ਕਰੀਏ; ਜੋ ਐਸੋ ਰੰਗ ਰੂਪ ਹੈ। ਅਰ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸਾਲਾਹੀਏ, ਉਸਤਤਿ ਕਰੀਏ, ਜੋ ਇਸੁ ਜੈਸਾ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੇ ਸਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਔਰ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰੀਏ ਜੋ ਏਤਾਕੁ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ, ਇਤਨੀ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ, ਕੁਛ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਰੁ ਜਾਣੀਏ ਕਿਸੁ ਰੀਤਿ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੋ, ਵਾ ਸਰੂਪ ਕੋ, ਵਾ ਬਲ ਕੋ, ਕੁਛ ਭੀ ਲਖਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੁ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੇਦੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨ੍ਯੋ

ਜਾਇ, ਤੌ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਆਵਤ ਹੈ। ਮਨ ਬਾਣੀ ਤੇ ਪਰੇ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਬੇਦੁ ਅਰ ਬਹੁਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰੇ ਹੈਂ ਰਿਖ਼ੋਂ ਮੁਨੋਂ ਨੇ, ਤਿਸ ਮੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਤਬ, ਸਰੂਪ, ਸ਼ਕਤਿ, ਸਰਬ ਬਰਨਨ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤੁਮ ਕੈਸੇ ਕਹਤ ਹੋ ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕੀਤਾ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਨਾਨਕ ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ ਇਕਦੂ ਇਕੁ ਸਿਆਣਾ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ' ਜੋ ਕੁਛ ਬੇਦ ਮੇਂ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕਹੇ ਹੂਏ ਹੀ ਕੋ ਅਗਾਰੀ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਥਮ ਦ੍ਵਾਦਸ਼ ਮਹਾਂ ਵਾਕ੍ਯ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ਨ ਕਰੇ, ਤਿਸ ਤੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਚਾਰ ਬੇਦ ਬਿਸਤਾਰੇ। ਬਹੁਰ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਬੇਦੋਂ ਕੋ ਦੇਖ ਦੇਖ ਰਿਖੋਂ ਮੁਨੋਂ ਨੇ ਸਿਮਰਤੈਂ ਬਨਾਈ। ਬਹੁਰੋ ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਰ ਪੁਰਾਣ ਔਰ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨੇ। ਆਸ਼ੈ ਸਬ ਹੀ ਪਹਿਲੋ ਦੇਖਿ ਬਨਾਵਤੇ ਗਏ ਹੈਂ। ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਹ : ਜੋ ਪ੍ਰਥਮ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਜੇਤੋ ਕੁਛੁ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਅਗਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥਨ ਮੈਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜੌ ਪੂਰਬ ਹਮ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਗੁਨ ਕਲਪਤੁ ਹੈਂ: ਅਸਤਿ ਆਥਿ ਮਿਲ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਅਰੁ ਜੇਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਬੁਝਾਈ ਹੋਈ ਬੂਝੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤੋ ਤਿਥ ਵਾਰ ਰੁਤਿ ਮਾਂਹੁ ਨਾਹੀ ਕਹੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਤਾਵੈ ਜੋ ਇਸ ਮੇਂ ਆਕਾਰ ਬਨ੍ਯੋ। ਸੋ ਕਿਸੀ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਤਾਏ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਆਖੇ ਹੂਏ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਆਪਨੀ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬ ਆਖਤੇ ਹੈਂ, 'ਇਕਦੂ ਇਕੁ ਸਿਆਣਾ' ਏਕ ਸਿਆਣੇ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰਿ ਜੋ ਅਗਲੇ ਅਨਜਾਨ ਹੈਂ ਸੋ ਸਿਆਣੇ ਬਨਤੇ ਆਵਤੇ ਹੈਂ, ਆਪ ਤੇ ਕਿਸੀ ਮੈਂ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੇ ਸਿਆਨੋ ਹੋਇ ਬੈਠੇ, ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਪਰੰਪਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਖਣੋ ਔਰ ਗ੍ਯਾਨਵਾਨ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰਿ ਗ੍ਯਾਨਵਾਨ ਹੋਨੋ ਚਲ੍ਯੋ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤਬਕ ਮੈਂ 'ਕਿਵ ਕਿਵ' ਪਦ ਤੇ ਉਭ੍ਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਆਖੇ ਹੂਏ ਕੋ ਸਭੁ ਆਖਤ ਹੈਂ। ਇਸ ਮੇਂ ਐਤਿਹ੍ਯ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਪਰੰਪਰਾ ਕਹਿਨਾਵਤ ਜੋਈ।
ਤਿਹ 'ਐਤਿਹ੍ਯ' ਕਹਤ ਸਭ ਕੋਈ।

ਇਹਾਂ ਆਖੇ ਹੂਏ ਕੋ ਸਭ ਆਖਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਥਮ ਬਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾਈਅਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਐਤਿਹ੍ਯ। ਵਾ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ੍। 'ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਾਲਾਹੀ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੋ ਅਰਥ ਤੌ ਸਮਰਥਨੀਯ। 'ਨਾਨਕ ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੁਗਤਿ ਸੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰ੍ਯੋ; ਜੋ ਆਏ ਹੂਏ ਕੋ ਆਖਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਨਵੀਂ ਬਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਨੈ ਤੌ ਆਖੈ, ਔਰੁ ਸਲਾਹੈ, ਔਰ ਬਰਨਨ ਕਰੈ, ਅਰੁ ਜਾਣੈ। ਐਸੇ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਹੋਤ ਹੈ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਕਾ ਹੋਵੈ॥

ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਹੈ ਔਰ ਤਿਸ ਤੇ ਸਰਬ ਲਘੁ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਕੋ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਤਬ ਕਛੁ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਨ੍ਯੋ ਜਾਤਿ ਹੈ, ਬੁਧਿ ਸੋਂ, ਨ ਬਲ ਸੋਂ। 'ਵਡੀ ਨਾਈ' ਵਡ੍ਯੋਂ ਨਾਮੋਂ ਕਰਿ ਭੀ ਵਡਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਿਰੰਕਾਰ

ਸਤਿਚਿਦਾਨੰਦ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਵਡਾ ਹੈ। ਵਾ ਤਿਸੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਨਾਮੁ ਇਸੁ ਕਰਕੇ ਬਡਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤਜ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸਤਿ ਪਦ ਕੋ ਪਹੁੰਚਾਇ ਦੇਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਅਪਨੇ ਨਾਮੋਂ ਕਰਿ ਬਡਾ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਕੈਸਾ ਹੈ? 'ਕੀਤਾ ਜਾਕਾ ਹੋਵੈ' ਜੜ ਜੰਗਮ ਕੀਟੀ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਜੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਬਿਨਾ ਪਤ੍ਰ ਭੀ ਚੰਚਲੁ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਔਰੁ ਕਰਨੋ ਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੋ ਤਿਸ ਕੀ ਤੋ ਕਯਾ ਬਾਤ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਬਿਨਾ ਹੋਇ ਸਕੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ' ਤੌਂ ਹੁਤੋ ਤਿਸ ਕੋ ਬਹੁਰ ਸਿਧ ਕਰਜੋ 'ਵਡੀ ਨਾਈ' ਪਦ ਸੋਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਧ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਲੱਛਨ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਵਾ 'ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ' ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ 'ਕੀਤਾ ਜਾਕਾ ਹੋਵੈ' ਇਸ ਵਾਕ ਸੋਂ; ਯਾਂਤੇ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਜੇਕੋ ਆਪੌ ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ॥੨੧॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਜੋ ਅਮੁਕੋ ਕਾਰਜ ਮੈਨੇ ਕਰਜੋ ਹੈਂ: ਕਿਸੇ ਕੋ ਬਖਸ਼ਜੋ, ਮਾਰਿਓ; ਵਾ ਪਦਾਰਥ ਮੈਨੇ ਬੁਧਿ ਸੋਂ; ਵਾ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋ ਰਾਜ ਮੈਂ ਲੀਓ ਇਤਯਾਦਿ ਔਰ ਸਰਬ ਕਾਰਜ ਹਾਨ ਲਾਭ ਕੇ ਜੋ ਹੈਂ ਆਪਦਾ ਕੇ ਵਾ ਸੰਪਦਾ ਕੇ। ਜੋ ਮਾਨੁਖ ਜੇ 'ਆਪੌ ਜਾਣੈ' ਕਿ ਆਪਨੇ ਆਪ ਤੇ ਜਾਨੈ ਜੋ ਕਰਨਿਵਾਰੋ ਮੈਂ ਹੌਂ, ਇਹ ਸਰਬ ਕਾਰਜ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈਂ 'ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ'=ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਸੋ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈਂ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ* : ਇਹਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਕਰੇ ਹੂਏ ਕੋ ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ ਕਿਉਂ ਕਹਜੋ? ਤਿਨ ਕੋ ਨਰਕ ਜਾਨੋ ਕਿਉਂ ਨ ਲਿਖਜੋ? *ਉੱਤਰ* : ਈਹਾਂ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਿਹਾਰੇ ਔ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨਿਹਾਰੇ ਸਰਬ ਪਰ ਕਹਿਨ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਨਰਕ ਤੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਜੋ ਜੋ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਸੰਤ, ਸੋ ਸਮੇਤ ਸ਼ੋਭਾ ਕੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਜੇ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸ਼ੋਭਾ ਤਿਨ ਕੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿਤਨੇ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਰਾਦਰੁ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੂ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਜਗਾਤ ਲਾਗਤਿ ਹੈ ਤਹਾਂ ਅਟਕੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਜਗਾਤੀਓਂ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋਕਰਿ ਛੁਟਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੁ ਹੈਂ। ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਜੋ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਸੰਤ, ਸੋ ਐਸੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ਜੈਸੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੋ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਜਾਤਿ ਹੈਂ। ਤਿਸ ਕੋ ਜਗਾਤੀਏ ਭੀ ਭੇਟ ਦੇ ਮਿਲਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸ਼ੋਭਾ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤਿ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ। ਜੋ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮੀਂ ਹੈ ਆਪਨੇ ਕਰਮ ਕੋ ਸੁਖ ਭੋਗ ਬਹੁਰ ਆਵਾਗੌਨ ਮੈਂ ਪਰਤ ਹੈਂ ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬਿਕਸ੍ਵਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਹਿ ਬਿਸ਼ੇਖ ਪਦ ਪਰ ਸਾਮਾਨਯ।
ਬਹੁਰ ਬਿਸ਼ੇਖ ਸੁ ਪਦ ਕੋ ਆਨਯ।
ਇਸ ਬਿਧਿ ਤੀਨ ਸੁਪਦ ਜਹਿਂ ਆਵਹਿ।
'ਬਿਕਸ੍ਵਰ' ਸੋ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਗਾਵਹਿ।

'ਵਡਾ ਸਾਹਿਬ ਵਡੀ ਨਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਕਾ ਹੋਵੈ' ਯਹ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ ਪਦ। ਜੋ ਲੋਕ ਬਾਤ ਥੋਰੀ ਜਾਨਤ ਹੋਇ ਸੋ ਵਿਸ਼ੇਖ਼ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਲੇਨ ਦੇਨ, ਮਾਰਨ ਜੀਵਾਵਨਹਾਰ ਹੈ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਸੰਤ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ ਔਰ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ਼। 'ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ ਆਪੌ ਜਾਣੈ, ਯਹ ਵਾਕਯ ਸਾਮਾਨਯ। ਜੋ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਹੀ ਸਰਬ ਜਾਨਤ ਹੈ: ਮੈਂ ਅਮੁਕੋ ਆਛੋ ਕਰਮ ਕਰਯੋ, ਅਮੁਕੋ ਮੈਂ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਯੋ, ਅਮਕੋ ਮੈਨੇ ਮਾਰਯੋ, ਯਹ ਸਭ ਕਹਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਮਾਨਯ। 'ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ', ਯਹ ਵਾਕ ਬਹੁਰੋ ਬਿਸ਼ੇਖ਼। ਜੋ ਹਮ ਆਪਨੇ ਆਪਕੋ ਦੇਨਹਾਰੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ ਹਮ ਸ਼ੋਭਾ ਸਹਤ ਹੋਹਿੰਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ਹੋਹਿੰਗੇ, ਯਹ ਕੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ਼। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੌਂ ਬਿਕਸੂਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

[ਬਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੋ ਕਥਤ ਹੈਂ ਹਿੰਦੂ ਔ ਤੁਰਕ: ਸਪਤ ਅਕਾਸ਼ ਹੈਂ, ਸਪਤ ਪਤਾਲ ਹੈਂ, ਇਤਨੋ ਹੀ ਕਰਤਬ ਮੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅੰਤ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਪ੍ਰਤਿ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਭੀ ਬਅੰਤ ਹੈ। ਪਾਤਾਲੋਂ ਕੇ ਪਰੇ ਪਾਤਾਲ ਭੀ ਲਾਖੋਂ ਹੈਂ, ਆਕਾਸ਼ੋਂ ਕੇ ਊਪਰ ਆਕਾਸ਼ ਭੀ ਲਾਖੋਂ ਹੈਂ। ਲਾਖ ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਸੋ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ ਹੈ, ਦੋਊ ਤਰਫ ਲਗਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਾਤਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਦੋ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਲਾਖ ਹੀ ਹੈ ਤੌ ਭੀ ਅੰਤ ਆਯੋ! ਤਿਹ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ॥

ਲਾਖ ਤੇ ਭੀ ਪਰੇ ਜੋ ਓੜਕਿ 'ਅੰਤ' ਦੇਖਯੋ ਚਾਹੈ ਤੌ ਭੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਭਾਲਿ' ਕਹੀਏ ਖੋਜਿ ਖੋਜਿ ਕੈ ਥਕਿ ਪਰੇ ਹੈਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਸ਼ਕਤਿ ਵਾਰੇ, ਪਰੇ ਤੇ ਪਰੇ ਬਅੰਤ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਕਯ ਕੇਵਲ ਕਹਿਨ ਪਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਗਦਾਦ ਕੇ ਪੀਰ ਕੋ ਦਿਖਾਏ ਭੀ ਹੈਂ। ਹਮਾਰੋ ਕੀਓ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰਿੰਥ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਰਬ ਕਥਾ ਹੈ ਬਿਸਥਾਰ ਸੋਂ, ਈਹਾਂ ਸੰਖੇਪ ਸੇ ਕਹਤ ਹੈ;- ਏਕ ਸਮੇਂ ਬਗਦਾਦਿ ਗਏ, ਤਹਾਂ ਇਹ ਤੁਕ ਪਢੀ, ਸੋ ਸੁਨਿਕੈ ਦਸਤਗੀਰ ਨੇ ਸੰਗਸਾਰ ਕਰਬੇ ਕੋ ਹੁਕਮ, ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਂ ਜਿਤਨੇ ਤੁਰਕ ਥੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਦੀਓ। ਜਬ ਸਰਬ ਤੁਰਕ ਆਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਚਾਰੋਂ ਓਰ, ਏਕ ਏਕ ਪਾਹਨ ਹਾਥ ਮੇਂ ਲੀਓ, ਜਬ ਮਾਰਬੇ ਕੋ ਲਗੇ ਤਬ ਹੁੰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਸਭੁ ਕੀ ਬਾਂਹੈ ਊਪਰ ਕੋ ਕਾਸ਼ਟ ਕੇ ਸਮ ਕਰ ਦਈ ਹੈਂ। ਤਰੇ ਕੋ ਉਤਰੈਂ ਨਹੀਂ। ਐਸੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇਖੀ ਪੀਰ ਨੇ ਆਨ ਬੂਝੇ: ਤੁਮ ਕੁਫਰ ਕਿਉਂ ਕਹਤ ਹੋ? ਚੌਦਾਂ ਲੋਕ ਸਰਬ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਚੌਦਾਂ ਹੀ ਤਬਕ ਕੁਰਾਨ ਮੇਂ ਲਿਖੇ ਹੈਂ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ: ਜੇਤੀ ਜਿਸ ਕੋ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਤੇਤੋ ਹੀ ਬਤਾਵਤ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਕੋ ਚੌਦਹਿ ਕੀ ਸੁਧਿ ਹੈ, ਹਮ ਕੋ ਲਾਖੋਂ ਕੀ ਹੈ, ਕੁਫਰ ਨਹੀਂ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ। ਸੁਨਿਕੇ ਤਿਸਨੇ ਮਾਨੇ ਨਹੀਂ। ਕਹਿਨ ਲਗਯੋ: ਜੋ ਤੁਮ ਕੋ ਸੁਧ ਹੈ ਤੌ ਹਮ ਕੋ ਦਿਖਾਇ ਦੇਹੁ! ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਬਾਂਹ ਪਕਰਿਕੈ ਕਹਯੋ: ਨੇਤ੍ਰ ਮੂੰਦ ਲੇਹੁ। ਤਿਸਿ ਛਿਨ ਮੈਂ ਲਾਖ ਹੀ ਪਾਤਾਲ ਅਰ ਲਾਖ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ ਤਿਸ ਕੋ ਦਿਖਾਏ ਹੈਂ। ਏਕ ਏਕ ਬਰਖ ਅਕਾਸ਼ ਮੇਂ ਅਰ ਪਾਤਾਲ ਮੈਂ ਬਿਤਾਯੋ, ਜਬ ਅਸੰਖ ਹੀ ਬਰਖ

ਬੀਤ ਗਏ ਤਬ ਥਕਿ ਪਰਜੋ, ਕਹਨੇ ਲਗਜੋ; ਮੁਝ ਕੋ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਈਏ, ਤਬ ਤਹਾਂ ਸੋ ਆਏ। ਅਪਨੇ ਪਿਤਾ ਕੋ ਕਹਿਨ ਲਾਗਜੋ: ਏਹ ਤੋ ਖ਼ੁਦਾਇ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਬਰਖ ਬੀਤ ਗਏ ਹੈਂ ਮੁਝ ਕੋ ਆਕਾਸ਼ ਪਤਾਲ ਦੇਖਤੇ, ਤੁਮ ਕਹਤ ਹੋ ਏਕ ਮਹੂਰਤ ਭਯੋ। ਇਨ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਇਨ ਸੋਂ ਬੰਦਗੀ[1] ਹੀ ਬਨਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਤਹਾਂ ਲਾਖ ਪਾਤਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਪੀਰ ਕੋ ਦਿਖਾਏ ਹੈਂ, ਤੌ ਭੀ ਓੜਕੁ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੋ। 'ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ' ਬੇਦ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਏਕ ਬਾਤ, ਏਕ ਵਾਕ- ਓਅੰਕਾਰ। ਏਕ ਵਾਕਜ 'ਓਅੰਕਾਰ ਓਅੰਕਾਰ' ਕਹਨ ਮੇਂ ਏਤੋ ਹੋਤ ਭਯੋ; ਸੋ ਏਕ ਵਾਕ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਵਾ 'ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ'=ਵਾਤ ਨਾਮ ਪੌਨ ਕੋ, ਏਤੋ ਜੋ ਬਿਸਥਾਰ ਹੈ ਸੋ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਪੌਨ ਏਕ ਹੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਹੈਂ: ਪਰਵਾ, ਪਛਵਾ, ਅੰਧੇਰੀ, ਬਘੂਰਾ[2] ਇਤਜਾਦੀ। ਸੋ ਏਕ ਪੌਨ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਮ ਲੋਕੋਂ ਨੇ ਭ੍ਰਮ ਕਰਿ ਕਲਪ ਲੀਏ ਹੈਂ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਪਾਤਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਕਲਪ ਰਾਖੇ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾ 'ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ' ਕਜਾ? ਬਿਅੰਤ ਹੈ, ਬਿਅੰਤ ਹੈ, ਇਹੀ ਏਕ ਬਾਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਵਾ 'ਵੇਦ' ਨਾਮ ਜਾਨਣੇ ਕੋ, ਜੋ 'ਓੜਕ' ਖੋਜਿ ਭਾਲਿ ਥਕੇ, ਬਹੁਰ ਜਾਨਿਕੈ ਬਿਅੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਇਤਜਰਥ।

ਓੜਕ ਓੜਕ ਪਦ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ, ਔਰ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅੰਤਿ ਖੋਜਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ, ਅੰਤਿ ਖੋਜਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ।

ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ॥

ਹਿੰਦੂਓਂ ਕੇ ਪੁਰਾਣੋਂ ਮੇਂ ਚੁਰਾਸੀ ਲਾਖ ਜੋਨਿ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਅਠਾਰਹ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਕਤੇਬਨ ਮੇਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ; ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਹਿਬੁ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਅਸੁਲੂ' ਕਾ ਅਸਲੂੰ ਪਾਠ ਹੈ: ਅਸੁਲੋ ਨਾਮ ਲੋਕੋਂ ਕੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਮੇਂ ਵਾਸਤਵ ਕੋ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਜੇ ਬਿਚਾਰੀਏ ਇਕ ਧਾਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਇਕ ਮਾਯਾ ਕੀ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ ਸਰਬ ਹੈ; ਇਕ ਮਾਯਾ ਹੀ ਸਰਬ ਰੂਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਾ 'ਇਕ ਧਾਤੁ', ਕੰਚਨ ਆਦਿ ਜੋ ਧਾਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਤੇ ਅਨੇਕ ਭੂਖਨ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਲਪਤਿ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਜੇ ਬੀਚਾਰੀਏ ਸੂਰਨ ਰੂਪ ਹੀ ਸਰਬ ਹੈ; ਔਰ ਜੋ ਕਲਪੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਮਿਥਜਾ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੂਨਿ ਕਲਪਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਜੇ ਬੀਚਾਰੀਏ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ, ਕਲਪਤਿ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਰਬ ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਏਕ ਰੱਸੀ ਮੇਂ ਭੁਜੰਗ, ਫੂਲ ਮਾਲ, ਭੂਮ ਦਰਾਰ ਆਦਿ ਕਲਪਤਿ ਮਿਥਜਾ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਕੋ ਏਕ ਰੱਸੀ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਰੱਸੀ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨੀ ਅਰ ਜੋ ਕਲਪੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਮੇਂ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਰੱਸੀ ਆਸਰੋ ਹੈ ਸਰਬ ਕੋ ਸੋਈ ਜਨਾਵਤ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਵਾਕਜ ਦੁਹ ਮਾਂਹੀ।
ਉਪਮੇਯੋ ਉਪਮਾ ਦ੍ਵੈ ਜਾਂਹੀ।
ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਦੋਊਨ ਕੋ ਆਹੀ।

੧. ਨਮਸਕਾਰ। ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ।

੨. ਪੂਰੇ ਦੀ ਹਵਾ, ਪੱਛਮ ਦੀ ਹਵਾ, ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਤੇ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ।

ਲਖਹੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨਾਮ ਹਹਿ ਤਾਹੀ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਠਾਰਹ ਹਜ਼ਾਰ ਜੂਨਿ ਜੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਸੋ ਵਾਸਤਵ ਕੇ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ; ਜੂਨਿ ਕੋ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਧਜਾਹਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਤੌਂ ਵਾਕ ਉਪਮੇਯ ਦ੍ਰਾਸ਼ਟਾਂਤ ਭਯੋ। 'ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ' ਜੈਸੇ ਭੂਖਨ ਸਰਬ, ਭੂਖਨ ਕੋ ਭੀ ਅਧਜਾਹਾਰ, ਵਾਸਤਵ ਸੋਂ ਸਰਬ ਕੰਚਨ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਵਾਕਜ ਉਪਮਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ। ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਜੁਦੋ ਹੈ ਧਾਤ ਕੋ ਔ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ, ਯਾਂਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੋ ਪੌਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਿਓ ਹੈ ਤਿਸ ਮੇਂ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਕੀ ਜੇ ਤੀਨ ਤੁਕ ਆਈ ਹੈਂ ਅਖਰਾਰਥ ਤੋ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿ ਦੀਓ ਹੈ ਅਰ ਸਰਬ ਕੋ ਬਿਅੰਗ ਇਹ: ਅਗਯਾਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰਿ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ ਕੋ ਅੰਤਿ ਲੀਓ ਚਾਹੈ ਤੌਂ ਕਯੋਹੂੰ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਜੋ ਗਯਾਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ ਦੇਖੀਏ ਤਬ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਨਾ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਾਸਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਬਯੰਗ ਤੇ ਧੁਨਿ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਯੰਗ ਮੇਂ ਚਮਤਕਾਰ ਨਿਕਸੇ, ਤਾਂ ਕੋ ਨਾਮ ਧੁਨਿ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਂ ਚਮਤਕਾਰ ਇਹੁ: ਜੋ ਮੁਮੇਖੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਕਸਤ ਹੈ। ਸਰਬ ਨਾਨੱਤ੍ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਤਿਆਗੇ, ਸਰਬ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਏਕ ਕਰਿ ਜਾਨੇ। ਇਸੀ ਮੇਂ ਆਵਾਗੌਨ ਤੇ ਬਚਤ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੋ ਬਹੁਰ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ॥

ਜੌ ਤਿਸ ਕੋ ਲੇਖਾ ਲਿਖਬੇ ਮੇਂ ਆਵੇ ਤੌਂ ਲਿਖੇਂ। ਸੋ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਂ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਤੁ ਕੋ, ਕਿੰਵਾ ਤਿਸ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ, ਕਿੰਵਾ ਤਿਸ ਕੇ ਬਲ ਕੋ, ਵਾ ਸੌਂਦਰਜ ਕੋ, ਵਾ ਤਿਸ ਕੀ ਦਾਤ ਕੋ; ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੀ ਕਿਛ ਵਸਤੂ ਹੈਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਚਰੀ ਸੋ ਕਯੋਹੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਤ ਆਵਤ ਹੈ। ਜੇ ਲੇਖਾ ਲਿਖਬੇ ਮੇਂ ਆਵੇ ਤੌਂ ਲਿਖੀਏ। ਸੋ ਤੌਂ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਪਰਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕੈਸੇ ਲਖਿਕੈ ਲਿਖਿ ਸਕੈ, ਜੋ ਲੇਖੇ ਮੈਂ ਆਵੈਗੋ ਸੋ ਤੋ ਅਨਿਤ ਹੋ ਜਾਇਗੋ; ਪਰਮੇਸੁਰ ਨਿਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, 'ਲੇਖਾ ਹੋਇ' ਪਦਨ ਕੇ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ, ਭਾਉ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਲੇਖਾ ਹੋਤਾ ਤੌਂ ਲਿਖਤੇ, ਜੇ ਲੇਖਾ ਹੋਤਾ ਤੌਂ ਅਨਿਤਯ ਹੋ ਜਾਤੋ। ਯੇ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਇਸ ਕਥਨ ਕੋ ਸਮਾਪਤ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਕਹਿਤ ਹੈਂ :

ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ ॥੨੨॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ : ਸੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਵਡਾ ਆਖੀਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਾਨਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਏਤੋ ਬਡੋ ਹੈ; ਕਹਿ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਡੋ ਹੈ। ਏਕ ਤੇ ਸੁਨਿਕੇ ਦੂਸਰੋ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ ਜੋ ਬਡੋ ਹੈ। ਔਰ ਅਸਥਾਨ ਮੇਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਸੋ ਕਹਿਓ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਸੁਣਿ ਵਡਾ ਆਖੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥ ਕੇਵਡੁ ਵਡਾ ਡੀਠਾ ਹੋਇ॥

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧]

ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਏਤੋ ਹੌਂ। ਇਸ ਕਹਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਡੋ ਲਖਨੋ ਕਰਤਤ ਆਦਿ ਜੋ ਪੂਰਬ ਗਿਨੇ ਹੈਂ, ਇਨ

ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਆਪ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਔਰ ਕਿਸੀ ਮੇਂ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲਖਨੇ ਕੀ। ਕਿੰਵਾ ਔਰ ਅਰਥ: ਵਡਾ ਸਰਬ ਮੈਂ ਸੋਈ ਕਹੀਅਤ ਹੈ, ਜੋ ਆਪ ਜਲ ਤਿਸ ਕੇ ਤਰੰਗ ਕੋ ਭੀ ਆਪ ਜਲ ਹੀ ਜਾਨੈ। ਸੋ ਵਡਾ ਕੌਨ? ਗਯਾਨੀ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ 'ਅਕਾਰ' ਅਨੇਕ ਵਾਰੀ ਆਵਨ ਤੇ। ਕਿੰਵਾ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਔਰਨ ਤੇ ਜਾਨਣੋ ਹਟਾਇ ਕਰਿ ਏਕ ਈਸ਼੍ਵਰ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ ਹੈ।

[ਤੇਈਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝਨ ਕਰੇ: ਇਸ ਜੀਵ ਕੀ ਕਲਿਆਨ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਅਰ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਤਿਸੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਕੋ ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ :

ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ॥

ਸਾਲਾਹੀ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਸਾਲਾਹ। ਜਿਨ ਸੋਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤੇ ਆਦਿ ਏਕਾਕੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸਾਲਾਹ, ਕਿਆ? ਮਸਲਤ ਕਰਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਲਾਹੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਕੇ ਸਾਲਾਹੀ ਕੌਨ? ਸੰਤ। ਜਿਨ ਸੋ ਹਰ ਵਖਤ ਹੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਮਿਲਯੋ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਕੀ ਸਾਲਾਹ, ਕਿਆ? ਉਸਤੁਤਿ ਸਦੀਵ ਹੀ ਕਰਤ ਰਹੁ। ਕਿੰਵਾ ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਕੀ ਸਾਲਾਹਿ, ਕਿਆ? ਤਿਨ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਿ। ਕਿੰਵਾ ਸਾਲਾਹੀ ਕਹੀਏ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਸਿਫਤੀ ਕੋ ਸੰਬੂਹ, ਤਿਸ ਕੀ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਕਰਤਿ ਰਹੁ, ਉਸਤੁਤਿ ਕੋ ਆਛੀ ਮਾਨਤ ਰਹੁ। ਕਿੰਵਾ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਨਾਮ ਲੇ ਕਰਿ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਹੀ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਰਹੁ; ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਤਿਸ ਕੋ ਤਿਆਗਨਾ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਸਿਖ ਬੂਝੈ: ਕਬ ਤੀਕ ਸਾਲਾਹੋ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆਂ'। ਇਕਾਰ ਕੋ ਯਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ 'ਨੈਨ' ਹੈਂ ਨਕਾਰ ਮੇਂ ਇਕਾਰ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੋ 'ਨਯਨ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ। ਇਕਾਰ ਜੋ ਨਕਾਰ ਕੇ ਊਪਰ ਕੀ ਸੋ ਯਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਤਿਸ ਯਕਾਰ ਕੋ ਜਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ 'ਯਗਯ' ਕੋ 'ਜਗਯ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ। 'ਜੋਧਾ' ਕੋ 'ਯੋਧਾ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ। ਯਕਾਰ ਜਕਾਰ ਸਵਰਣੀ ਹੈਂ। ਯਿਹ ਤੋ ਬਹੁਤ ਅਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਇਹਾਂ ਇਕਾਰ ਤੇ ਜਕਾਰ ਕੋ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ। ਤਬਲੌ ਸਾਲਾਹਿ 'ਜੇਤੀ' ਕਹੀਏ ਜਦ ਤੀਕ ਸੁਰਤ ਨ ਪਾਈਆ: ਜਬ ਲੌ 'ਸੁਰਤ' ਕਹੀਏ, ਹੇ ਸਿਖ! 'ਸੋਝੀ' ਤੇਰੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਨਾ ਹੋਇ, ਜਬ ਲੌ ਬ੍ਰਿਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਨਾ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੌ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਰਹੁ : ਸਥੂਲ ਲਿੰਗ ਕਾਰਨ ਤੀਨ ਤੇਹ ਕੀ ਹੰਗਤਾ ਜਬ ਲੌ ਨਹੀਂ ਮਿਟੇ, ਜਾਗ੍ਰਤ ਸੁਪਨ ਸੁਖੋਪਤ ਇਨ ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਛੋਰ ਕਰਿ ਜਬ ਲੌ ਤੁਰੀਆ ਕੌ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬ੍ਰਿਤਿ ਨ ਹੋਇ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ* : ਈਹਾਂ ਜਬ ਲੌ ਏਕ ਰੂਪ 'ਅਹੰ ਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ' ਕਹਿਨ ਉਚਿਤ ਨਾ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੌ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਸਿਮਰੇ; ਏਹੁ ਬਾਤ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈ? ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕੇ ਪੁੰਜ ਤੇ ਤੋ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਸ਼ੁਧ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਤੇ ਚਿਤ ਥਿਰਤਾ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਗਿਆਨ ਕਹਿਓ ਹੈ ਸਰਬ ਗ੍ਰੰਥਨ ਮੈਂ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ। ਤੁਮ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਲੌ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ?

ਇਤਯਾਸ਼ੰਕਾ। *ਉੱਤਰ :* ਜੌਨਸੇ ਗ੍ਰਿੰਥ ਮੇਂ ਪਖਯ ਕੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਕਲਯਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਰੀਤਿ ਐਸੇ ਹੀ ਹੈ ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਥਯੋ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਣ ਤੇ ਆਦਿ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੇ ਅੰਤ ਲੌ, ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਹੋਵਤ ਲੌ, ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤਯਾਗੇ। ਜਬ ਲੌ ਗਯਾਨ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਤਬ ਲੌ ਅਨੇਕ ਬਿਘਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਮਾਰਯੋ ਜਾਤ ਹੈ ਬਿਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ, ਯਾਂਤੇ ਸਤਿਨਾਮੁ ਸਹਾਇਕ ਹੈ, ਸਰਬ ਤੇ ਬਚਾਵਤ ਹੈ, ਬਿਘਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਤੋ। ਇਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ: ਜੈਸੇ ਏਕ ਜੋਧਾ ਰਥੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੋ ਏਕ ਸੰਗ ਏਕਲੋ ਜੁੱਧ ਕਰੈ ਸੋ ਰਥੀ। ਏਕ ਮਹਾਂ ਰਥੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਕੇ ਸੰਗ ਜੁੱਧ ਕਰੇ ਏਕਲੋ ਹੀ ਸੋ ਮਹਾਂ ਰਥੀ। ਤੀਸਰੋ ਅਤਿ ਰਥੀ, ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਿਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਧਯੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਜੁੱਧ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਰਥੀ ਕੇ ਸਥਾਨ ਸ਼੍ਰਵਨ ਗਯਾਨ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹਤ ਹੈ। ਅਗਯਾਨ ਕੀ ਅਨੇਕ ਜੋ ਸੈਨਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਏਕਲੋ ਨਹੀਂ ਜੀਤ ਸਕਤ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਮਨਨ ਔ ਨਿਦਧਯਾਸਨ, ਇਹ ਮਹਾਂ ਰਥੀ ਜੈਸੇ ਹੈਂ, ਇਹ ਭੀ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹਤ ਹੈਂ, ਬਿਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਕੇ ਅਗਯਾਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜੀਤ ਸਕਤ ਹੈਂ। ਅਰ ਜਬ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਅਭਯਾਸ ਗਯਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਭਯੋ ਤਬ ਤਿਸ ਅਤ ਰਥੀ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਕੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਤੀ। ਸੋਈ ਬਿਧਿ ਸਤਿਗੁਰ ਅਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਕਥਤ ਹੈਂ। ਇਸ ਮੇਂ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਭੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਤੁਕ ਕਹੀ ਹੈ : 'ਤਤ੍ਵੰਮਸੀ' ਉਪਦੇਸ਼ ਪਰਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਨਿਕਟ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਆਏ ਹੈਂ: 'ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ'। ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਪੂਰਬ ਐਸੇ ਜਾਣੀਏ, ਯਾਂਤੇ ਮੁਮੋਖੀ ਤਬ ਲੌ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੇ, ਜਬ ਲੌ ਸੁਰਤਿ, ਕਿਆ? ਬ੍ਰਿਤਿ ਬ੍ਰਹਮਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੈ। ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੈ। ਤਿਸ ਪਰ ਅਗਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ॥

ਜੈਸੇ ਨਦੀ 'ਅਤੈ' ਕਹੀਐ 'ਔਰ' ਵਾਹੇ ਪਰਿਕੈ ਸਮੁੰਦਰ ਮੈਂ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਐਸੇ ਜਬ ਲੌ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੌ ਸਾਲਾਹੇ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਇਹਾਂ ਨਦੀ ਔਰ ਵਾਹ ਦੋ ਕੈਸੇ ਕਹਨੈ ਬਨਤ ਹੈਂ? ਜੀਵ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਤੌਂ ਏਕ ਹੈ, ਅਗਾਰੀ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਸੋ ਏਕ ਹੈ, 'ਨਦੀ' ਕਹਿਤੇ ਤੌਂ ਭੀ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ, 'ਵਾਹ' ਕਹਿਤੇ ਤੌਂ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਇਹਾਂ ਨਦੀ ਅਰ ਵਾਹੇ ਦੋ ਕਹਿਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮੇਂ ਅਸਮੰਜਸ[1] ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਯਾਸ਼ੰਕਾ। *ਉੱਤਰ :* ਈਹਾਂ ਭੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਤੀਨ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਤਤ੍ਵੰਮਸੀ ਕੇ ਤੀਨ ਪਦ ਹੈਂ। ਨਦੀ ਬਡੀ ਹੋਤ ਹੈ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਆਦਿ, ਵਾਹੜੋ ਛੋਟੇ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਆ' ਜੋ ਨਦੀ ਪਦ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਅਰਥ 'ਆਇਕੈ ਪਵਹਿੰ' ਜੋ ਦੋਊ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਨਦੀ ਤੌਂ ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਯ ਸਮਸ਼ਟਤਾ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨੀ, ਜੋ ਵਾਹੜੋ ਲਘੁ ਹੈ ਜੀਵ ਅਲਪਗਯ ਬਯਸ਼ਟਤਾਕੋ ਅਭਿਮਾਨੀ, ਜਬ ਲੌ ਇਨ ਦੋਊਨ ਕੀ ਏਕਤਾ, ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ

੧. ਅਯੋਗ

ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੌ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰੇ। ਇਤਯਰਥ।

'ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ' ਮੇ ਯਮਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸਾਲਾਹੀ=ਸੰਤ, ਸਾਲਾਹਿ=ਉਸਤੁਤਿ, ਅਰਥ ਦੋ ਭਏ, ਪਦੁ ਏਕ ਹੀ ਰਹਯੋ। ਵਾ ਵੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ਦੋ ਬੇਰ ਮੈਂ। ਸਾਲਾਹੀ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਸੰਤ ਸਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਲੱਛਣ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਬੁਧਿ ਬਲ ਸੋ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸਮਝਨੋ। ਜੀਵ ਈਸ਼ਰ ਬ੍ਰਹਮ ਇਹ ਤੌ ਦ੍ਰਾਸ਼ਟਾਂਤ, ਨਦੀ ਵਾਹ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ।

ਆਗੇ ਜਬ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਭਯੋ ਬਹੁਰੋ ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੋ ਅਨੁਭਵ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ

ਜਬ ਬ੍ਰਹਮਾਕਾਰ ਬ੍ਰਿਤਿ ਭਈ, ਤਬ 'ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ' ਗਯਾਨਵਾਨ ਕਹੇ। ਜੈਸੇ ਨਦੀ ਔਰ ਵਾਹੇ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੋਇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਆਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਸਮੁੰਦਰ ਹੀ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਕੈਸੋ ਹੈ ਸਮੁੰਦਰ? ਸ਼ਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਹੈ। ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਲਘੁ ਨਦੀਓਂ ਕੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਬਡੇ ਨਦ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਬਨਿ ਜਾਤ ਹੈ, ਕੈਸੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਹੈ? ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਜਗਤੋ ਪਤਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨੁ ਸ਼ਿਵ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਸੱਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਹੀ ਹੈ, ਸਚਿਦਾਨੰਦ। ਇਤਯਰਥ।

'ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ' ਇਨ ਅਖਰਨਿ ਮੈਂ ਸਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਮੀਲਤ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਦੋਇ ਵਸਤੁ ਮਿਲਿ ਭੇਦ ਨੇ ਫੁਰੈ।
'ਮੀਲਤ' ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ ਉਚਰੈ।

ਈਹਾਂ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮੁ ਕੀ ਏਕਤਾ ਮੇਂ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਫੁਰੈ। ਨਦੀ ਵਾਹੜੇ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਮੈਂ ਭੇਦੁ ਨਹੀਂ ਫੁਰੇ; ਯਾਂਤੇ ਮੀਲਤ। 'ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ' ਇਤਨੇ ਅਖਯਰੋਂ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਉਪਮੇਯ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਊਪਰਿ ਤੇ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤਿ, ਉਪਮਾਨ 'ਸਮੁੰਦ' ਪਾਠ ਮੇਂ ਹੈ। ਜਬ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਪ੍ਰਪੱਕ ਭਯੋ ਤਿਸ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨੀ ਕੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ॥
ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ॥੨੩॥

ਜਿਸ ਕੋ ਭਯੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਬਹੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨੀ 'ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ'=ਘਰਿਨ ਕੇ ਸਮੇਤਿ ਭੀ ਹੈ। 'ਗਿਰਹਾ' ਪਦ ਤੇ ਬਹੁਤ ਘਰ: ਸਾਹੁਰੇ ਘਰ, ਭਾਈ ਬੰਧਪ ਔਰ ਸਰਬ ਸਨਬੰਧੀ ਕੇ ਘਰ, ਕਹੀਏ ਇਨ ਕੇ ਬਿਵਹਾਰ ਸਮੇਤ ਭੀ ਹੈ। ਵਾ 'ਗਿਰਹਾ' ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ: ਮਹਲਾ, ਹਰਮਾ, ਏਹ ਨਾਮ ਦੋਊ ਹੈਂ; ਤੈਸੇ ਗਿਰਹਾ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਅਰਥ ਮਹਲਾ ਹਰਮਾ 'ਗਿਰਹਾ' ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਔਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਮ ਕਯੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ? ਤਿਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਇਸ ਨਾਮ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹ ਕੋ

ਭੀ ਨਾਮ ਆਯੋ, ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਗਿਰਹਾ ਨਾਮ ਧਰਜੋ, ਦੋਊ ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਹ ਭੀ ਅਰੁ ਗਿਰਹਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ। ਏਕ ਐਸੇ ਭੀ ਹੈਂ ਅਗਸਤ ਆਦਿ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਨ ਮੈਂ ਹੀ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨ ਪਾਇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਘਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਭੀ ਹੈਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਸੰਗ ਹੈ, ਸੋਈ ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨੀ; ਵਹਿਰ ਕੇ ਬੇਸ ਮੈਂ ਵਾ ਬਿਵਹਾਰ ਮੈਂ ਬੈਰਾਗੀ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਭੀ ਬਨਜੋ। ਗ੍ਰਿਹ ਅਰੁ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ 'ਸੇਤੀ' ਕਹੀਏ ਸਮੇਤ ਭੀ ਹੈਂ। ਮਾਲ ਘੋਰਾ ਗਊ ਮਹਿਖੀ ਆਦਿ ਸੋ ਭੀ ਪਾਸ ਰਾਖਤ ਹੈਂ। ਧਨ ਦਰਬ ਭੀ ਲਾਖਨ ਤੇ ਆਦਿ ਪਾਸ ਹੈ, ਸਭ ਬਿਵਹਾਰ ਜੈਸੇ ਅਗਜਾਨੀ ਬਰਤਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨਵਾਰੋ ਭੀ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ' ਕੀੜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ ਸੋਂ 'ਥੋਰੋ', ਜੈਸੇ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ 'ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ' ਤਿਲ ਕਾ ਕਯਾ? ਤਿਲ ਕੋ ਮਾਨ ਥੋਰੋ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ ਸੋਂ 'ਥੋਰੇ' ਕੋ ਅਰਥ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਕੀਟੀ ਜੋ ਛੋਟੀ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਥੋਰੇ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਰੰਚ, ਤਿਲੁ, ਕੀਟੀ ਇਤਜਾਦੀ ਪਦ ਕੋ 'ਥੋਰੋ' ਕੋ ਅਰਥ। ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ ਕੋ

ਲੱਛਣ : ਤੁਕ ਕੇ ਬਿਖੇ ਜੋਇ ਪਦ ਹੋਇ।
ਅਰਥ ਕਰਤ ਸੋ ਦੀਜੈ ਖੋਇ।
ਔਰ ਅਰਥ ਜਹਿਂ ਮੁਖਤਾ ਪਾਵੈ।
'ਜਹਿਤੀ ਲਖਨਾ' ਸੋਇ ਕਹਾਵੈ।

ਇਸੀ ਤੇ ਕੀੜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਥੋਰੋ, ਬੰਧਨ ਕੋ ਅਧਜਾਹਾਰ, ਥੋਰੋ ਭੀ ਬੰਧਨ ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਕਰਮ ਕੋ, ਬਹੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ' ਜੋ ਨਿਦਧਜਾਸਨ ਅਭਜਾਸ ਦ੍ਵਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤੀ ਬ੍ਰਹਮਾਕਾਰ ਭਈ ਹੈ, ਸੋਈ ਰਹੇ। ਕਯਾ? ਤਿਸ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਿ ਗਿਰੈ ਨਹੀਂ, ਸਿਥਿਤ ਰਹੇ : ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ : ਅਗਜਾਨੀ ਕੇ ਤੁੱਲ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ ਗਜਾਨੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਦਾ ਬੰਧਨ ਕਜੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ? ਅਗਜਾਨੀ ਕੋ ਬੰਧਨ ਕੈਸੇ ਕਰਤ ਹੈ? ਇਸ ਉੱਤਰ ਕੋ ਭੀ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕਰਮ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ। ਏਕ ਸੰਚਿਤ, ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਾਰਬਧ, ਤੀਸਰੇ ਕ੍ਰਿਯਮਾਣ। ਏਹ ਤੀਨੋਂ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਜੋ ਬਾਣ ਹੈਂ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਰੂਪੀ ਜੋ ਤਰਕਸ਼ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਰਹਣਹਾਰੇ ਹੈਂ। ਸੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਭੀ ਕੈਸੋ ਹੈ? ਜੋ ਚੈਤੰਨ ਆਤਮਾ ਕੀ ਛਾਯਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕਰਿ ਯੁਕਤਿ ਹੈ, ਅਰੁ ਅਗਜਾਨ ਅੰਸ਼ ਕਰਿ ਯੁਕਤਿ ਹੈ। ਤਿਸ ਅੰਤਹਕਰਣ ਮੇਂ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਬੀਜ ਰਹਤ ਹੈ। ਆਪ ਤੌਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਜੜ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਚੇਤਨ ਕੀ ਸੱਤਾ ਕਰਮ ਧਾਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਜਬ ਚੇਤਨ ਕੀ ਛਾਯਾ ਕਰਿ ਯੁਕਤਿ ਹੋਇ ਹੈ ਤਬ ਕਰਮ ਬੀਜ ਧਾਰਨੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਅਰੁ ਮਨ ਜੋ ਹੈ ਅੰਤਹਕਰਣ ਜਬ ਅਗਜਾਨ ਕਰਿ ਜੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਕਰਮ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਜੇ ਅਗਜਾਨ ਜੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਵੈ, ਤਬ ਭੀ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤਾ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਅਰੁ ਆਤਮਾ, ਚੇਤਨ ਅਰੁ ਅਗਜਾਨ ਇਨ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੂਰਬਕ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਤੇ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹੋਇ ਸੁਨਨਿਵਾਰੋ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੌਂ ਏਕ ਸਤੋਗੁਣ ਰੂਪ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਕੋ ਪਿੰਡੁ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਅਕਾਸ਼ ਹੈ ਅਰੁ ਅਗਜਾਨ ਰੂਪ ਜਲ ਹੈ, ਜਬ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਪਿੰਡੁ ਜਲ ਕਰਿ ਘਟ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਅੰਤਰ ਲੀਏ ਹੂਏ, ਤਬ ਕਰਮ ਰੂਪ ਅਨਾਜ ਆਦਿ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੋਇ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਅਕਾਸ਼ ਪਦਾਰਥ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤੋ, ਅਰੁ ਕਵਲ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਪਿੰਡੁ ਭੀ

ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤੇ; ਜਬ ਤੀਨੋਂ ਕੋ ਸੰਜੋਗ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਪਦਾਰਥ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਆਤਮਾ ਭੀ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤੇ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਭੀ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਧਾਰਤੇ, ਅਰੁ ਕੇਵਲ ਅਗਯਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਧਾਰਤੇ; ਜਬ ਤੀਨੋਂ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤਬ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਇਹ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਬਾਣ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤਰਕਸ਼ ਬਿਖੇ ਸਥਿਤ ਹੈਂ, ਜੌਨਸੋ ਬਾਨ ਕਮਾਨ ਕੇ ਗੁਨ ਤੇ ਛੁਟਿ ਕਰਿ ਚਲਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਆਪਨੋ ਬੇਗ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗਿਰੇਗਾ; ਇਸ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ 'ਪ੍ਰਾਰਬਧ'। ਅਰੁ ਜੋ ਤਰਕਸ਼ ਮੇਂ ਹੈ ਬਾਣ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਸੰਚਿਤ' ਹੈ। ਅਰੁ ਜੋ ਬਾਣ ਚਿੱਲੇ ਕਮਾਨ ਕੇ ਸਾਥ ਜੋਰਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ' ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦੀਓ ਹੈ ਸੌ ਤੋ ਪ੍ਰਾਰਬਧ। ਜੋ ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਕੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਏ ਹੂਏ ਹੈਂ ਸੋ ਸੰਚਿਤ। ਜੇ ਬਰਤਮਾਨ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਅਭਿਮਾਨ ਪੂਰਬਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ। ਇਹ ਜੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਹੈ ਸੋਈ ਤੀਨ ਸੰਗਯਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਥਮ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਸੰਗਯਾ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੁਤਿਯ ਮੈਂ ਸੰਚਿਤ ਕਰਮ ਰੂਪ ਉਸ ਕੀ ਸੰਗਯਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਉਸ ਕੀ ਸੰਗਯਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਏਕ ਕਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਥਮ ਭਵਿਖਯਤ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਬਰਤਮਾਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਫਿਰ ਸੋਈ ਭੂਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਫਲ ਤੀਨ : ਜਾਤਿ, ਆਰਬਲ, ਭੋਗ। ਜਾਤਿ ਕਹੀਏ ਸੁਰ ਨਰ ਆਦਿ ਜੜ ਜੰਗਮ ਸਰੀਰ, ਸੋ ਸਭਨ ਮੈਂ ਉੱਤਮ ਮੱਧਮ ਅਧਮ ਹੈਂ। ਔਰੁ ਆਰਬਲ ਜੋ ਹੈ ਨਿਮੇਖ ਤੇ ਆਦਿ ਜੀਵਣ ਕੀ, ਔਰ ਭੋਗ ਜੋ ਹੈਂ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਰੂਪ। ਸੋ ਇਹ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਮੱਧ ਵਿਖੇ 'ਸੰਚਤ' ਅਰ 'ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ' ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਕਰਮ ਤੋ ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ; ਅਰੁ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਕਰਮ ਰਹਿਤਾ ਹੈ; ਜੈਸੇ ਤਰਕਸ਼ ਕੇ ਸਮੇਤ ਬਾਣ। ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਸੂਰਮਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਚਿੱਲੇ ਮੇਂ ਜੋਰਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਭੀ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਅਰੁ ਜੋ ਬਾਣ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਰੂਪ ਜੁਟਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਣ ਕੋ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ। ਉਹ ਜਬ ਆਪਣਾ ਬੇਗ ਕਰਿ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਾਂਤੇ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਕਰਮ ਗਿਆਨ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਯਾਂ ਭੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਭੀ ਅਰੁ ਅਗਯਾਨੀ ਕੋ ਭੀ ਏਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। 'ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ' ਜੈਸੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਸੋ ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਤੁੱਲ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਦੋ ਜੇ ਕਰਮ ਹੈਂ: ਸੰਚਿਤ ਕੋ ਤੌ ਗਯਾਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੋਂ ਨਾਸ਼ ਕਰਿ ਡਾਰਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸੰਚਿਤ ਅੰਨ ਕੇ ਮੰਦਰ ਕੋ ਅਗਨਿ ਕਰਿ ਜਲਾਇ ਡਾਰੇ ਹੈ ਕੋਊ ਪੁਰਖ ਸਮਰਥ; ਤਬ ਮੰਦਰ ਕੇ ਸੰਜੁਕਤਿ ਹੀ ਅਨ ਕੋ ਬੀਜ ਭੀ ਜਲ ਜਾਤ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਲੇ ਹੋਏ ਬੀਜ ਅੰਕੁਰ ਕੋ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਰੂਪ ਮੰਦਰ ਸੰਚਿਤ ਕਰਮੋਂ ਸੰਜੁਕਤਿ ਗਯਾਨ ਅਗਨਿ ਸੋਂ ਨਾਸ਼ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਕਰਮ ਜਨਮ ਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੇ। ਅਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕਾ ਨਾਮ 'ਚਿਤਸਤਿ' ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। 'ਚਿਤਸਤਿ' ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਅੰਤਹਕਰਣ ਕਾ ਰੂਪ ਇਹ ਜਿਸ ਕਰਿ ਅਸੰਮਕ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਵੈ, ਅਨਾਤਮ ਵਿਖੇ ਆਤਮ ਬੁਧਿ ਹੋਵੈ। ਜਿਸ ਕਰਿਕੇ ਰੂਪ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਸਤਿ ਬੁਧ ਹੋਵੈ ਅਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਅਸਤਿ ਬੁਧਿ ਹੋਵੈ, ਇਸ ਕਰਿਕੈ ਮਨ ਕਹੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਮਨ ਹੈ। ਜਬ ਗਯਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਇਹ ਭਾਵ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਕਾ ਤਿਉਂ ਪਦਾਰਥ ਭਾਸਤਾ ਹੈ, ਸੋ 'ਚਿਤੁਸਤਿ' ਕਹੀਤਾ ਹੈ, ਜਬ ਚਿਤ ਸਤ ਹੋਯਾ ਤਬ ਮਨ ਸੰਚਿਤ ਕਰਮੋਂ ਸੰਜੁਕਤਿ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਤਾ

ਹੈ। ਅਰੁ ਜੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਕਰਮ ਹੈਂ ਸੋ ਉਪਜਤੇ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕ੍ਰਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜੌ ਓਹੀ ਕ੍ਰਿਆ ਅਨਾਤਮ ਅਭਿਮਾਨ ਪੂਰਬਕ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਬ ਓਹੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕ੍ਰਿਯਮਾਣ ਕਰਮ ਹੋ ਕਰਿ ਪ੍ਰਣੰਮਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਜੇ ਅਭਿਮਾਨ ਪੂਰਬਕ ਕ੍ਰਿਯਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਤਬ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਉਪਜਤੇ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਤੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਭੀ ਉਪਜਤੇ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਭੋਜਨ ਰੂਪ ਜੋ ਕ੍ਰਿਯਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਰੂਪ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਭੋਜਨ ਤੇ ਜੋ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਉਪਜਤੀ ਹੈ ਸੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਰੂਪ ਹੈ। ਜੇ ਦੇਹ ਰੋਗ ਕਰਿ ਜੁਕਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਬ ਪੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ। ਅਰੁ ਜੇ ਰੋਗ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਬ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਬ ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਯੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਉਪਜਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਗਯਾਨਵਾਨ ਜੋ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰਿ ਤਿਸ ਕੇ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਉਪਜਤੇ। ਗਯਾਨੀ ਕੋ ਕਰਮ ਕੋ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਭੀ ਹੈ, ਅਗਯਾਨੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਬਿਵਹਾਰ ਕਰਤ ਭੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਲੇਪ ਰਹਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਕੇ ਸਿਧ ਕਰਬੇ ਹਿਤ ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਭੀ ਨਿਰਨੈ ਭਯੋ। 'ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਔਰ ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। ਕੋਈਕ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ : ਕੀਟੀ ਕੋ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਿਸਰੈ ਤੌ ਇੰਦ੍ਰ ਭੀ ਤਿਸ ਕੇ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਬੀਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ: ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੌਨ ਹੈ? ਈਹਾਂ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਪਾਸਨਾ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈ? ਬਹੁਰੋ ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਇਹ ਬਿਧਿ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਪਉੜੀ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚਲੇ ਤੌ ਭੀ ਸਹੀ। ਈਹਾਂ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿਕੈ ਬਹੁਰ ਦ੍ਵੈਤ ਕੈਸੇ? ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈਂ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੂਸ਼ਨ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਬਢਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੇ, ਬੁਧਿਵਾਨ ਆਪ ਹੀ ਬੀਚਾਰ ਲੇਂਹਿਗੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਯੋ ਹੋਯੋ ਅਰਥ ਕੌਨ ਸੋ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਕਾਰਨ ਹੈ ਜਹਿਂ ਕਾਰਜ ਨਾਂਹੀ।
ਕਹੈਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਬੁਧਿ ਤਾਂਹੀ।

ਗਯਾਨੀ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਬੰਧਨ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ। 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ' ਇਸ ਕਹਨ ਤੇ ਉਕਤਿ ਨਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਇਸ ਬਾਤ ਤੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਤਹਾਂ ਤੌ ਉਕਤਿ ਨਮਿਤਾ, ਜਹਾਂ ਨਾਮ ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ ਅਨੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾ। ਜਹਾਂ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਪਰੈ ਅਚਿੰਤਨਿਮਿਤਾ। ਇਹ ਤੀਨ ਭੇਦ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਕੇ ਹੈਂ। ਵਾ ਬਿਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਕੇ ਹੋਤ ਹੀ ਕਾਰਜ ਪੂਰਨ ਮਾਨ।
ਕਰਮ ਜੋ ਹੈਂ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਹੈਂ ਤੌ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਭਈ।

[ਪਉੜੀ ਚਉਵੀਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ 'ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਈਯਤ ਹੈ', ਯਾਂਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਜੋ 'ਸਿਫਤ', ਕਿਆ? ਉਸਤਤਿ। ਉਸਤਤਿ ਨਾਮੋਂ ਕੇ ਸੰਜੁਕਤਿ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜੋ ਏਤੀਕ ਹੈ। ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਤੇ ਆਦਿ ਕਹਿਤ ਕਹਿਤ ਹਾਰ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਈਯਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ : ਸਿਫਤ ਕੇ ਕਹਿਨਹਾਰੇ ਥੋਰੇ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਕਹਿਣ ਨ ਅੰਤੁ'। ਕਹਣ ਪਦ ਤੇ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ ਸੋਂ ਕਹਨਿ ਵਾਰੇ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕੇਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਕਹਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਥੋਰੇ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਭੀ ਬਜੰਤੁ ਹੀ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੋਕਤਿ। ਕਹਿਨਵਾਰੇ ਜੋ ਬਜੰਤ ਹੈਂ ਸੋ ਕਾਰਨ, ਸਿਫਤਿ ਕੋ ਅੰਤ ਲੈਬੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ।

ਅੰਤੁ ਨ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋ ਜੋ ਕਰਤਬ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਕੇਤੋ ਕੀਓ ਹੈ। ਸੋ ਜੇਤੋ ਕੁਛ ਸਕਾਰ ਕੀਓ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਲੈਨਵਾਰੋ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਚਾਹਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਚਾਹਤ ਹੈ ਅਪਨੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕੇ ਹੇਤ। ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹਰ ਤਰਹ ਦੇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਦੈਬੇ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਣਕਾਰ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ।

ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥

ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੀ ਜੋ ਚਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਦੇਖਿਬੇ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਏਤੀਕ ਚਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੈ, ਅਰੁ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਰਚਿਤ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਨ ਅਨੇਕ ਜੁਗਤਿ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅੰਤੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੁਨਿਤੇ ਸੁਨਿਤੇ ਅਨੇਕਾਂਨਿ ਅਨੇਕ ਸਮ੍ਰਤੀ ਚਲੇ ਗਏ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਗਯੋ। ਵਾ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਸਰੂਪ ਵਾ ਨਾਨੱਤ੍ਵ, ਵਾ ਸ਼ਕਤਿ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰੁ ਜੇਤੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਹੈਂ ਸੁਨਿਤੇ ਸਰਬ ਹੀ ਹਾਰਿ ਕਰਿ ਚਲੇ ਗਏ ਹੈਂ, ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਣਕਾਰ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੋਕਤਿ ਹੈ; ਕਾਰਜ ਵੇਖਣ ਅਰ ਸੁਨਨ ਸਰਬ ਸੋ ਨਹੀਂ ਭਏ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ ॥

ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਕਿਆ ਮੰਤ ਹੈ? ਜੈਸੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਆਦਿ ਸਲਾਹ ਮਿਲ ਕੈ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਮੰਤ੍ਰ' ਹੈ। ਮੰਤ੍ਰ ਬਤਾਵਨ ਤੇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਮੰਤ੍ਰੀ' ਹੋਤ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਜੋ ਅਗਾਰੀ ਕਰਤਬ ਕਰਨੋਂ ਹੈ, ਸੋਈ ਮੰਤ੍ਰ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਜੇ ਕਯਾ ਕਰੇਗੋ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਪੂਰਬ ਕਰਣੋ ਤੌ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਅਕਾਰਵਾਨ ਹੀ ਸਭ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਬਹੁਰ ਅਕਾਰ ਕਰਨੋਂ

ਕੈਸੇ ਕਹਜੋ ਹੈ? *ਉੱਤਰ* : ਪੂਰਬ ਜੋ ਕਣਨੋਂ ਕਹਜੋ ਸੋ ਜੜ ਜੰਗਮ ਜੀਵ ਕੋ ਬਰਨਜੋ, ਦੇਣ ਪਦ ਤੇ ਜਾਨਜੋ ਪਰੇ ਹੈ; ਈਹਾਂ ਅਪਨੋ ਜੋ ਅਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਕਰਜੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੋ ਜਾਤ ਹੈ ਜੋ ਕੈਸੇ ਕਰਜੋ ਹੈ ਰੂਪ ਰੰਗ ਸੇ ਬਿਹੀਨ, ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਤੇ ਅਗੋਚਰੁ, ਮਨ ਬਾਣੀ ਤੇ ਪਰੇ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥

ਆਪਨੋ ਜੋ ਸਰੂਪ ਕਰਜੋ ਤਿਸ ਕੋ 'ਪਾਰ' ਪਰਲੋ ਪਾਸੋ, ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਪਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਹਾਂ ਤਕ ਹੈ। 'ਵਾਰ' ਉਰਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੋ ਪਰਤ ਹੈ ਜੋ ਈਹਾਂ ਤੇ ਯਾਕੋਂ ਸਰੂਪ ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਚਲਜੋ ਹੈ। ਵਾ 'ਪਾਰਾਵਾਰ' ਨਾਮ ਸਮੁੰਦਰ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਬਿਅੰਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਜੋਕਤਿ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਅੰਤ ਤੌਂ ਆਇ ਜਾਤੋ ਕੋਈ ਲੈਬੇ ਕੋ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਅੰਤ ਕਾਰਣਿ ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ ॥

ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਹਿਤ ਅਨੇਕ ਹੀ ਤਰਲੇ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਜੋਗੀ ਜੋਗ ਕਰਿਕੈ, ਬਿਦਜਾਵਾਨ ਬਿਦਜਾ ਕਰਿਕੈ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰੁ ਸਰਬ ਹੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਤਾ ਕੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ ॥

ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਅੰਤੁ ਪਾਏ ਨਾਹੀ ਜਾਤਿ ਹੈਂ। 'ਤਾਕੇ' ਅਰੁ 'ਪਾਏ' ਦੋਊ ਜੋ ਪਦ ਹੈਂ ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈਂ, ਤਾਂਤੇ ਅੰਤ ਭੀ ਬਹੁਤ ਹੈਂ। ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਆਕਾਰ ਕੋ ਅੰਤੁ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਹਰ ਤਰਹ ਕੋ ਅੰਤਿ ਲੈਬੇ ਵਾਰੇ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਤੇ ਹਾਰ ਗਏ ਹੈਂ, ਸੋ ਕਿਉਹੂੰ ਕਿਸੀ ਵਸਤੁ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕੇ ਹੈਂ। ਇਤਜਰਥ।

ਇਸ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

'ਅੰਤ' ਪਦੁ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਪਦ ਭੀ ਵਹੀ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ। ਔਰ ਅਲੰਕਾਰ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੈ : ਅੰਤ ਲੈਨ ਵਾਰੋ ਸਰਬ ਸੋ ਕਾਰਨ, ਅੰਤ ਲੈਬੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ।

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥

'ਏਹੁ' ਕਹੀਏ 'ਇਸੁ' ਅੰਤੁ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ। 'ਜਾਤਿ' ਮੈਂ ਏਕ ਸ਼ਬਦੁ ਹੋ ਜਾਤੁ ਹੈ ਅੰਤ, ਜੋ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਕੋ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਜਾਤਿ ਮੈਂ ਏਕ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਤੌਂ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ ਆਵਤ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਬਹੁਤੇ ਅੰਤੁ ਕਹੇ ਹੈਂ ਬਹੁਰ ਕਹਜੋ 'ਏਹੁ ਅੰਤੁ',

ਏਕ ਅੰਤ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ॥

ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅੰਤੁ ਆਵਤ ਹੈ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਏ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਕਾਗਦੂ ਲਿਖ ਕਰਿ ਬਹੁਤਾ ਕਹਜੋ, ਤਿਸ ਥੀਂ ਫੇਰ ਜਿਸ ਕੋ ਗਿਨਜੇ ਸੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਸਰਸ[1] ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉਕਤਿਨਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਗਿਨਨ ਤੇ ਬਹੁਰ ਬਹੁਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੋਤ ਤੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਸੋ ਜਹਾਂ ਐਸੇ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਤਹਾਂ ਉਕਤਿ ਨਮਿਤਾ ਹੋਤ ਹੈ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਊਚਾ ਥਾਉ॥

ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਬਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਗਯੋ। ਊਚਾ ਸਰਬ ਤੇ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ, ਜੇ ਦੇਹ ਮੈਂ ਲਖੀਏ ਤੌਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਜਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਹਾਂ ਤੇ ਊਚੋ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਵਹਿਰ ਦੇਖੀਏ ਤੌਂ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਸੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਐਸੇ ਸਰਬ ਤਰਹ ਸੋਂ ਊਚੋ ਸਥਲ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ।

ਊਚੇ ਉਪਰਿ ਊਚਾ ਨਾਉ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਮੇਂ ਊਚੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਉਚਜੋਂ ਤੇ ਊਚਾ ਸਤਿਨਾਮ ਹੈ। ਕੈਸਾ ਸਤਿਨਾਮ ਹੈ? ਜੋ ਆਪਨੇ ਜਾਪਕ ਕੋ ਅਭੇਦ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਤੁ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਬਹੁਰ ਆਵਾਗੌਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਇਤਯਾਦੀ ਜੋ ਬਡਾਈ ਹੈ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਸਰਬ ਤੇ ਊਚਾ ਹੈ। ਵਾ ਔਰ ਅਰਥ ਭਗਤ ਪੱਖਯ ਮੈਂ: ਨਾਮੀ ਸੇ ਨਾਮ ਮੇਂ ਅਧਿਕਤਾ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਵਡਾ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਤੇ ਊਚੋ, ਸਤਿਨਾਮ ਤਿਸ ਊਚੇ ਨਾਮੀ ਤੇ ਭੀ ਊਚੋ ਹੈ। ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਊਚੋ ਹੈ? ਊਚੋ ਐਸੇ ਹੈ : ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਰਬ ਥਾਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਦੇਹਨ ਮੈਂ ਬਸਤ ਹੈ; ਜੀਵ ਤਿਸ ਕੋ ਲਖਿ ਲਹੀਂ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਜੋ ਅਤਿ ਸਮੀਪ ਤੇ ਅਤਿ ਸਮੀਪ ਭੀ ਹੈ ਤੌਂ ਭੀ ਸਰਬ ਦੁਖੀ ਹੈਂ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ। ਜੋ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ ਤਿਸ ਤੇ ਸਰੂਪ ਕੀ ਲੱਖਤਾ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ; ਇਤਯਾਦੀ ਰੀਤੀ ਤੇ ਨਿਰਗੁਨ ਸਰਗੁਣ ਦੋਉਨਿ ਤੇ ਨਾਮ ਕੋ ਊਚਾ ਨਾਮੀ ਸੇ ਕਹਤੇ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਵਡਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋ ਸਮਰਥਨੀਯ ਊਚੇ ਪਦ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ।

ਏਵਡੁ ਊਚਾ ਹੋਵੈ ਕੋਇ॥

ਜੈਸੇ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਊਚਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਹਜੋ ਤੈਸੋ ਊਚਾ ਔਰ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਇ ਸ਼ਕਤਿ ਮੈਂ, ਵਾ ਅਕਾਰ ਮੈਂ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਉਚਾਈ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੈਸੀ ਔਰ ਮੈਂ ਹੋਇ।

---

੧. ਬਹੁਤਾ। ਵੱਧ।

ਤਿਸੁ ਊਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ॥

ਤਬ ਕੋਈ ਤਿਸੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਜਾਣ ਸਕੈ ਆਛੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ। ਜੋ ਕੋਈ ਬਡੋ ਹੋਇ ਸੋ ਜਾਣੈ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਤੌ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੌ ਅੰਤ ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਣੈ? ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਊਚੋ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ : ਏਵਡ ਊਚੋ ਹੋਇ ਤੌ ਤਿਸ ਊਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ, ਯਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ।

ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ॥

ਜੇਤੋ ਬਡੋ ਆਪ ਹੈ ਤਿਸ ਆਪਣੇ ਵਡੱਤ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ; ਜੋ ਏਤੇਕੁ ਹੈ। ਔਰਨ ਤੇ ਬਡੋ ਸੁਨਿਕੈ ਆਪ ਭੀ ਲੋਕ ਬਡਾ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਾਨਤੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਏਤੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ॥੨੪॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਆਪਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ ਅਰ ਕਰਮਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਦਾਤਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਕੁਛ ਦੇਨੋ ਕਰਤ ਹੈ ਕਰਮ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਅਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ ਤਬ ਕਰਮਨ ਕੋ ਕਹਿਨ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੇ ਕਰਮਨ ਕੋ ਪਛਾਨ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ ਤੌ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਹਿਨ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਅਗਲੀ ਜੋ ਪਉੜੀ ਹੈ ਤਿਸ ਮੇਂ ਦੋਊ ਰੀਤਿ ਕੀ ਦਾਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਨਦਰਿ ਕਰਨਵਾਰੋ ਜੋ ਨਦਰੀ ਹੈ, 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਕੋ ਅਧਜਾਹਾਰ 'ਨਦਾਰ' ਪਦ ਸੇ, ਜਹਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੋ ਦੇਖਨੋ ਹੋਇਗੋ, ਤਹਾਂ ਨਦਰਿ ਪਦੁ ਬਨਤ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਆਪਨੇ ਸੇਵਕ ਕੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇਖ ਕਰਿ ਸਤਿ ਸੰਤੋਖੁ ਆਦਿ ਗੁਣ ਬਖ਼ਸ਼ਤੇ ਹੈਂ ਸਮੇਤ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ; ਸੇਵਕ, ਜੋ ਭਾਣੋ ਮਨਨਵਾਰੇ। ਅਰੁ ਕਰਮਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਨੇ ਦੋਊ ਪਦ ਧਰੇ ਹੈਂ : ਨਦਰੀ ਅਰ ਕਰਮੀ; ਐਸੇ ਜਾਨੀਐ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪਰਸੰਖਜਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਔਰਨ ਤੇ ਜਾਨਣੋ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਏਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਨਦਰੀ' 'ਕਰਮੀ' ਏ ਦੋਊ ਕਾਰਣ ਹੈਂ, ਦਾਤਿ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

[ਪਉੜੀ ਪੰਜ਼ੀਵੀਂ]

ਬਹੁਤਾ ਕਰਮੁ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਜਾਇ॥

ਕਰਮ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਦੇਖਨੋ, ਸੋ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਲਿਖਯੋ ਕਿਉਂਹੂ ਨਹੀਂ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹੀ ਲੈਨਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਰੀਤਿ ਕੀ ਦਾਤ ਦੇਤ ਹੈ।

ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ॥

ਸਭਨਿ ਸੇ ਬਡੋ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਜੈਸੋ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਤ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਕੈਸੋ ਹੈ? ਤਿਲ ਕੋ ਅਰਥ

ਜਹਿਤੀ ਲਛਣਾ ਸੋਂ ਥੋਰੀ, ਥੋਰੀ ਭੀ ਚਾਹਿ ਕਿਸੇ ਕੇ ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਇਨ ਕੋ ਸਭ ਕੁਛ ਦੇਤ ਹੋਂ ਇਹੁ ਮੇਰੇ ਕੁਛ ਕਾਜ ਸਵਾਰੈਗੋ; ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਚਾਹਿ ਹੈਂ, ਸੋ ਥੋਰੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ। ਕਰਮ ਬਹੁਤ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਹੈ ਲੇਖਕ ਤਿਨੋਂ ਤੇ ਲਿਖਨੇ ਕੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ। ਦੂਸਰੇ 'ਦਾਤਾ' ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ। ਜੇ ਦਾਤਾ ਨਾਮ ਬਿਸ਼ੇਖ੍ਯ ਹੋ ਤੌ ਪਰਕਰਾਂਕੁਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਔਰ ਤਿਲੁ ਭੀ ਤਮਾਇ ਨਹੀਂ, ਐਸੋ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬਿਨੋਕਤਿ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਲਛਣ - ਕਿਸੀ ਕੁ ਬਾਤ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਆਛੋ ਹੋਇ, ਤਹਾਂ ਦੂਸਰੀ ਬਿਨੋਕਤਿ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ।

ਆਨੰਦ ਘਨ ਨੇ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਮਨ ਕੇ ਊਪਰ ਲਗਾਯੋ ਹੈ। ਤਿਸੁ ਪਰ *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਮਨ ਕਾ ਅਰਥ ਰਾਖਤੇ ਤੌ ਐਸੇ ਲਿਖਤੇ : 'ਬਹੁਤੇ' ਕਰਮ ਲਿਖੇ ਨ ਜਾਇ। ਕਰਮ ਤੋ ਬਹੁਤ ਹੈਂ, ਤਿਨੋਂ ਪਰ ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਪਦ ਰਾਖਤੇ। ਕਰਮੁ ਪਾਰਸੀਂ ਪਦ 'ਕ੍ਰਿਪਾ', ਸੋ ਏਕ ਬਚਨ, ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਏਕ ਬਾਚੀ ਪਦ ਰਾਖ੍ਯੋ। ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਔ ਏਕ ਬਾਚੀ ਜੋ ਪਦ ਹੈਂ ਐਸੀ ਬਾਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬੁਧਿ ਮੈਂ ਆਈ ਆਨੰਦ ਘਨ ਕੇ; ਔਰ ਅਰਥ ਤੌ ਕਹਾਂ ਸਮਝਨੇ ਥੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਹਠ ਕਰੇ, ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਲਗਾਵੈ, ਤਿਸ ਅਰਥ ਪਰ ਗਤਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੋਖ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁਧਿ ਨਹਿ ਕਵਿਤਾ ਮਾਂਹੀ।
'ਗਤਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਕਹਤ ਹੈਂ ਤਾਂਹੀ।

ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਅਰਥ ਪਰ ਏਕ ਬਾਚੀ ਪਦ ਹੋਤ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਜੋਧ ਅਪਾਰ॥

ਅਬ ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਜੋ ਦੇਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਅਨੇਕਾਨਿ ਅਨੇਕ ਜੇ ਜੋਧਾ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋਇ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਕੇਤੇ ਔ ਅਪਾਰ ਪੁਨਰੁਕਤਿ? 'ਕੇਤੇ' ਕਹਨੋ ਤੌ 'ਅਪਾਰ' ਨਹੀਂ ਕਹਨੋ ਥੋ, 'ਅਪਾਰ' ਕਹਨ ਤੇ 'ਕੇਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਨੋ ਥੋ; ਏਕ ਪਦ ਮੋਂ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ, ਦੂਸਰੋ ਕੈਸੇ ਕਹ੍ਯੋ? *ਉੱਤਰ :* ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨੋ: ਪਦਾਰਥੁ ਅਪਾਰ ਹੀ ਕਹੀਏ ਅਸੰਖ ਹੀ, ਜੋਧਾ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕਰਿ ਕੇਤੇ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ। 'ਪਦਾਰਥ' ਕੋ ਅਧ੍ਯਾਹਾਰ 'ਮੰਗਹਿ' ਪਦ ਸੋਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਕੇਤੇ' ਔ 'ਅਪਾਰ' ਪਦਨਿ ਮੈਂ ਅਰਥਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਕੇਤੇ' ਔ 'ਅਪਾਰ' ਦੋਊ ਪਦ ਅਰਥ ਏਕ।

ਕੇਤਿਆ ਗਣਤ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਜੋਧਿਆਂ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੇ ਬਰਨ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸਦੀਵ ਮਾਂਗਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਜਾਚਤੁ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਜਾਚਤ ਹੈ। ਤਿਨੋਂ ਕੀ ਗਣਨਾ ਕੋ ਬੀਚਾਰ ਜੇ ਕਰੀਏ ਤੌ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਈਹਾਂ ਜੋਧਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਸਮੁੱਚੇ ਕਹਿ ਦੀਓ। ਔਰ ਸਰਬ ਧਰਮ ਵਾਰੇ ਭੀ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ; ਆਦਿ ਤੌ ਬ੍ਰਹਮਣ ਜਾਤਿ ਕਹੀ ਹੁਤੀ, ਜੋਧਯੋਂ ਤੇ ਆਦਿ ਕੈਸੋ ਕਹ੍ਯੋ? ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ

ਮੇਰ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਪਰਬਤ, ਇੰਦ੍ਰ ਆਦਿ ਔਰ ਦੇਵਤੇ, ਜੋ ਸਭ ਸੇ ਮੁੱਖ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਆਦਿ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਈਹਾਂ ਬਰਨੋਂ ਤੇ ਆਦਿ ਦਿਜ ਕਯੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ? *ਉੱਤਰ :* ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਜੋਧਿਓਂ ਤੇ ਆਦਿ ਕਹਨੇ ਕੋ ਐਸੇ: ਦਿਜ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਸਦੀਵ ਹੀ ਜਾਚਕ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਕਹਨ ਤੇ ਅਰਥ ਕੀ ਅਧਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਸਤ ਹੈ, ਛੱਤ੍ਰੀ ਕੋ ਧਰਮ ਜਾਚਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੈ ਕਰਿ ਕੈ ਪਦਾਰਥ ਭੋਗਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਚਤੇ ਹੈਂ, ਅਜਾਚ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਧਰਮ। ਐਸੇ ਐਸੇ ਜੋਧਾ ਜਿਸੁ ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਸਰਬ ਕਿਛੁ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ, ਔਰਨੋ ਨੇ ਤੋ ਮਾਂਗਨੋ ਹੀ ਹੁਤੋ; ਇਸ ਅਧਿਕਤਾ ਕੇ ਹੇਤ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਧਿਓਂ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕਹੇ।

ਕੇਤੇ ਖਪਿ ਤੁਟਹਿ ਵੇਕਾਰ॥

ਕੇਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦੀਏ ਹੂਏ ਬਿਸ਼ਯੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਖਪਿਕੈ ਟੂਟਿ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਬਿਕਾਰਨ ਪਰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਨੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਸਦੀਵ ਹੀ ਬਿਕਾਰਨ ਕੋ ਜਾਚਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ।

ਕੇਤੇ ਲੈ ਲੈ ਮੁਕਰੁ ਪਾਹਿ॥

ਔਰ ਕਿਤਨੇ ਐਸੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਭੀ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਕੁਛ ਤੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਤਿਨ ਕੋ ਦੀਓ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਹਮ ਕੋ ਕਿਆ ਦੀਓ ਹੈ, ਔਰ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਹਮ ਨੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕਰਿਕੈ ਲੀਓ ਹੈ; ਆਪਨੋ ਅਹੰਮਤ ਆਰੋਪਤੇ ਹੈਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਤਨ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕੁਛ ਦੀਓ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, 'ਲੈ' 'ਲੈ' ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਕਹਨ ਤੇ।

ਕੇਤੇ ਮੂਰਖ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ॥

'ਕੇਤੇ' ਕਹੀਏ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੋ ਮੂਰਖ ਹੈਂ ਸੋ ਖਾਤੇ ਹੀ ਖਾਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਈਹਾਂ ਮੂਰਖ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਯੋ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਪਰ ਤਰਕ ਕਰਤ ਹੈ: ਇਹ ਬਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਛੀ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮਤਿ ਮੇਂ ਜੋ ਭਾਣੇ ਕੋ ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਸੋ ਮਹਾਂ ਅਧਮ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੂਛੇ ਮੂਰਖ ਜੋ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਅਰ ਖਾਤੇ ਹੀ ਖਾਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਤੌਂ ਭਾਣਾ ਨਹੀਂ ਆਛੋ ਮਾਨਣੇ ਦਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਕਿਆ ਭਯੋ? ਤਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਕੇਤਿਆ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ॥

ਪ੍ਰਿਥਮ ਤੌਂ ਸੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਨਰਕ ਭੋਗਤ ਹੈਂ ਅਸੰਖ ਹੀ ਬਰਖ, ਬਹੁਰੋ ਜਨਮ ਐਸੇ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਹੋਤ ਹੈ ਜਹਾਂ ਸਦੀਵ ਹੀ ਦਰਦ੍ਰੀ ਰਹੈਂ। ਬਹੁਰ ਸਰੀਰ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਦੁਖ ਰੋਗ ਲਗਯੋ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਇਹਾਂ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਰਕ ਜਾਨੋ ਕੋ ਪਦ ਤੌਂ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ, ਅਰਥ ਨਰਕ ਪਰਨ ਕੋ ਕੈਸੇ ਕੀਯੋ? *ਉੱਤਰ :* ਇਹ ਰੀਤਿ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਅਪਨੀ ਨੇਤ ਮੈਂ ਆਦਿ ਤੇ ਰਚੀ ਹੈ: ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਰ ਸੁਖ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ ਸੁਰਗ ਆਦਿ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰ ਨਰਕ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ; ਤਹਾਂ ਦੋਊ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਅਪਨੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਭੋਗਤੇ ਹੈਂ, ਜਬ ਤਿਨ ਕਰਮਨਿ ਕਾ ਦਸਵਾਂ ਭਾਗ ਰਹਿ

ਜਾਤ ਹੈ ਤਬ ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਮੇਂ ਬਹੁਰ ਜਨਮ ਧਾਰਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਸਦਵਾਂ ਈਹਾਂ ਜਨਮ ਧਾਰਿਕੈ ਭੋਗਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਭਾਣੇ ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਨਰਕ ਭੋਗ ਕੇ ਬਹੁਰ ਦੂਖ ਭੂਖ ਮੇਂ ਬੈਸ ਬਿਤਾਵਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਕੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਖਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ। ਔਰ ਮੂਰਖ ਹੋਨੋ ਭਾਣੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨੇ ਤੇ, ਸੋ ਕਾਰਨ, ਦੂਖ ਭੂਖ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਿਨ ਕੋ, ਸੋ ਕਾਰਜ, ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਏਕ ਸੰਗ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ 'ਕੇਤੇ' ਪਦ ਸਰਬ ਮੇਂ ਆਵਨ ਤੇ ਉਪਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਯ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ਦਾਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗ ਲੈਬੇ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ ਸਬਨਿ ਮੇਂ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲਯਯੋਗਤਾ ਹੋਤ ਹੈ।

ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ॥

ਏਹਿ ਜੋ 'ਦਾਤਿ' ਕਹੀਏ ਦੈਨੋ, ਸੋ ਪੀ ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇਰੋ ਹੀ ਹੈ! ਜੋ ਪੀਛੇ ਦੂਖ ਭੂਖ ਔਰ ਸਰਬ ਕਹਯੋ ਹੈ ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਐਸੇ ਜਾਨਣੋ: ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਸੁਖ ਦੁਖ ਸਰਬ, ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਦੈਨਹਾਰੋ ਹੈ, ਸਭ ਕਾਹੇ ਕੋ ਦਾਤਾ ਸੋਈ ਹੈ, ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਅਗਯਾਨੀ ਜੋ ਨਰ, ਤਿਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ਨ ਕਹਯੋ, ਜੋ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਅਮਕੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹਮ ਕੋ ਸੁਖ ਦੇਤ ਹੈ, ਅਕਮੋ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਦੇਨਹਾਰੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਕੋ ਦੇਨਹਾਰੋ ਜਾਨ ਕਰਿ ਅਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਲਪ ਕਰਿ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਖ ਮੇਂ ਪਚਿਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਏਕ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਦਾਤਾ ਜਾਨੇ ਜੋ ਕਲਯਾਨ ਕੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ਇਤਯਰਥ।

ਦਾਤਾਰੁ ਪਦ ਸੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈ, ਦਾਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੇਂ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ। ਤਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਦਾਤਿ ਕਾਰਜ ਦਾਤਾ ਕਾਰਨ, ਇਕਤ੍ਰ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਪਿਛਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੋਂ ਦੇਨੋ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਥੋ, ਦੋ ਤੁਕ ਮੇਂ ਐਸੇ ਕਹਯੋ ਹੁਤੋ 'ਬਹੁਤਾ ਕਰਮੁ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਜਾਇ॥ ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ॥' ਕ੍ਰਿਪਾ: ਕਰਿਕੈ ਕਿਆ ਦੇਤ ਹੈ ਸੋ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਥੋ, ਬਹੁਰ ਕਰਮ ਜੈਸੇ ਕਰੇ ਹੈਂ ਤੈਸੀ ਦਾਤਿ ਦੇਤ ਹੈ ਯਹ ਬਰਨਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਭਯੋ, ਅਗਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸੋਂ ਜੋ ਦੇਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਅਤੁ ਹੈਂ। ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥਨਿ ਪਰ ਜੇ ਕੋਊ ਅਸ਼ੰਕਾ ਕਰੇ : ਜੋ ਸਰਬ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ ਤੌ ਦੇਤ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਕੈਸੇ ਜਾਨਿਯੈ? ਤਿਸ ਪਰ *ਉੱਤਰ :* ਜੇਸੇ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਤੈਸੋ ਹੀ ਫਲ ਦੇਨੋ ਹੈ। ਸੋਈ ਕਰਮ ਆਪਨੇ ਫਲ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰਾਵਤ ਹੈਂ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਤੇ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇ ਮੰਗਵਾਵਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਮੂਲ ਕਰਮ ਹੀ ਹੈਂ ਤਿਸ ਦਾਤ ਕੇ, ਅਬ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੀ ਦਾਤ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ॥

ਕਰਮ ਕੇ ਜੋ ਬੰਧਨ ਹੈਂ ਤਿਸ ਬੰਧ ਤੇ 'ਖਲਾਸੀ' ਕਹੀਏ 'ਛੂਟਨੋ' ਸੋ ਤੇਰੇ ਭਾਣੈ ਕਰਿਕੈ ਹੋਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਰ ਅਪਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਕੀ ਅਹੰਤਾ ਤੇ ਨਿਵਿਰਤ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ। ਜਬ

ਅਹੰਤਾ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਕੀ ਹਟੀ ਤਬ ਬੰਧਨ, ਜੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ, ਸੋ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਬੰਧਨ ਕੋ ਮੂਲ ਅਹੰਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਤ ਜਬ ਤੁਝ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ ਤਬ ਬੰਦ ਤੇ ਖਲਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ॥

ਜੇ ਤੁਝ ਕੋ ਬੰਦ ਤੇ ਖਲਾਸ ਕਰਨ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਭਾਵੈ ਤੌ ਦੂਸਰੋ ਐਸੋ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਹੈ: ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਇਸ ਕੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕਰ ਦੇ। ਐਸੇ ਤੌ ਸੋਈ ਕਹੈਗੋ ਜੇ ਸਮਾਨ ਹੋਇਗੋ; ਕੈ ਅਧਿਕ ਹੋਇਗੋ; ਸੋ ਅਧਿਕ ਅਰ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਵਾ ਔਰ ਅਰਥ ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ: 'ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ' ਬੰਧਨ ਕਿਸੇ ਕੋ ਕਰਨੋ, ਕਿਸੇ ਕੋ ਖਲਾਸ ਕਰਨੋ, ਸੋ ਆਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੋਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਵਤ ਹੈ। 'ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ' ਬੰਧਨ ਕਰਨ ਵਾ ਖਲਾਸ ਕਰਨ ਇਸ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਵਾ ਔਰ ਅਰਥ : ਬੰਦ ਤੇ ਖਲਾਸ ਤੇਰੇ ਭਾਣੈ ਆਛੋ ਮਾਨੇ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ' ਭਾਣੇ ਆਛੇ ਮਾਨਣੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਖਲਾਸ ਕਰਤ ਹੈ, ਔਰ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤ? ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ। ਬੰਦ ਔ ਖਲਾਸੀ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਮੇਂ ਹੈ, ਇਹ ਤੌ ਅਰਥ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਇਹ ਬਾਤ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਖਿ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ: ਜੋ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰੇ, ਪੂਰਬਲੇ ਭਾਣੇ ਕੋ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ। ਔਰ ਸਰਬ ਤੇ ਬਰਜ ਕਰਿ ਭਾਣੇ ਤੇ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਹੋਨ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖ੍ਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ॥

'ਖਾਇਕੁ' ਨਾਮ ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਪਰ ਤਰਕ ਕਰੇ ਹੈਂ। ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ ਯਹ ਨਾਮ ਏਕ ਸਥਾਨ ਔਰ ਭੀ ਹੈ :

'ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਖਾਇਕਾ।

[ਵਾਰ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧-੨]

ਤਹਾਂ ਭੀ ਯਹੀ ਅਰਥ। ਜੋ ਜੇ ਕਹਿਨ ਕੋ ਪਰੈ: ਕਿਆ? ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਯਹ ਬਾਤ ਆਛੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਆਪਨੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਵਾ ਪਰ ਕੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਵਾ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤਿ ਕਰਨ ਮੇਂ ਆਪਿ ਔ ਪਰ ਕੋ ਦੋਸ਼ ਅਰੋਪਤਿ ਹੈ ਈਸ਼ੁਰ ਮੇਂ; ਸੋ ਤਿਸ ਕੇ ਕਹੇ ਤੇ ਹੋਤਾ ਤੌ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਤਿਸ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ।

ਓਹੁ ਜਾਣੈ ਜੇਤੀਆ ਮੁਹਿ ਖਾਇ॥

ਜਿਤਨੀ ਸਜਾਇ ਤਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਮਿਲਤੀ ਹੈ ਤਿਸ ਸਜਾਇ ਕੋ ਸੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਕਛੁ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਜੋ ਏਤੀਕ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਅਤਿ ਅਧਿਕ ਦੁਖ ਵਾ ਅਤਿ ਅਧਿਕ ਸੁਖ, ਤਿਸ ਕੋ ਸੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਔਰ ਨਹੀਂ ਲਖ ਸਕਤਿ ਹੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਮੁਹ ਪਰ ਸਜਾਇ ਹੋਤ ਹੈ ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ? *ਉੱਤਰ :* ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਨਜਾਂਇ ਹੋਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਸੋਂ ਜੈਸੋ ਪਾਪ ਕਰਤ

ਹੈ ਤਿਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਵਾਰਾ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੋਈ ਦੁਖ ਭੋਗਾਈਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਅਸਮਰਥ ਹੈਂ ਸੋ ਪਰਮੇਸਰ ਸਮਰਥ ਕੋ ਕਾਰਜ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਰ ਸਕਤ ਹੈਂ, ਇਕ ਜ਼ੁਬਾਨ ਸੇ ਨਿੰਦਾ ਪਰੇ ਕਰੈਂ; ਸੋ ਮੁਖ ਕਰਿ ਕੈ ਨਿੰਦਾ ਕਰਹੀ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਮੁਖ ਪਰ ਹੀ ਸ਼ਜਾਇ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੀ ਮਿਲਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

'ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ॥ ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ॥' ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ 'ਆਖਿ ਨ' 'ਆਖਣਿ' ਪਦ ਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ: 'ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ' ਆਖਣਿ ਪਾਹਿ'। ਔਰ ਖਾਇਕੁ ਜੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਦੋਸ਼, ਸੋ ਤੋ ਕਾਰਨ, ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਜਾਇ ਤਿਨ ਕੋ, ਸੋ ਕਾਰਜ, ਦੋਊ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ॥

ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੇ ਕਰਮ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜਾਨਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਰਮਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰੁ ਸਰਬਗਯ ਈਸ਼ਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਕੋ ਜਾਨਿਕੈ ਪ੍ਰਾਨੀ ਸਦਾ ਹੀ ਆਛੋ ਮਾਨੇ, ਤਨਕ ਭੀ ਤਰਕ ਨਾ ਕਰੇ; ਐਸੇ ਬਿਚਾਰੇ: ਜੋ ਮੈਂ ਅਲਪਗ ਹੋਂ, ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਕੀ ਭੂਤ ਭਵਿਖਯ ਕੀ ਮੋ ਕੋ ਗਯਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਰਨਵਾਰੇ ਸਰਬ ਗਯਾਤਾਵਾਨ ਹੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਈਸ਼ੁਰ ਹੈ, ਫੇਰ ਸਰਬ ਕੋ ਸਾਮਾਨ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਅਨਯਾਇ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਭਲੀ ਹੀ ਕਰੈਗੋ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਕੈ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਰਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਕਬਹੀ ਦੁਖਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੂਛੇ: ਭਾਣੇ ਕੋ ਮਾਨਿਕੈ ਆਛੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈ ਕੋਈ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੋ 'ਆਖਹਿ ਸਿ' ਕਹੀਏ ਕਹਤ ਹੈਂ 'ਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ' ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਬਿਰਲੇ ਹੀ ਪੁਰਖ ਐਸੇ ਹੈਂ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਕੋ ਆਛੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਇਸ ਰੀਤਿ: ਸੋ ਤੌ ਬਹੁਤ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਸਰਬ ਕੋ, ਆਪ ਹੀ ਦੇਤਾ ਹੈ; ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ' ਤਿਨ ਕਹਿਨ ਵਾਰਯੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਭਾਣੇ ਕੋ ਆਛੋ ਮਾਨਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਕਹਿਨਵਾਰੇ ਤੌ ਅਨੇਕ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮੈਂ ਕਮਾਵਨ ਵਾਰੋ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੋਤ ਹੈ। ਏਕ ਤੌ ਕਹਨਿਵਾਰੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ ਕਮਾਵਨਹਾਰੇ। ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਬੀਚ ਭੀ ਔਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਜਿਸ ਨੋ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ॥

ਇਹ ਭਾਣਾ ਮਾਨਨਿਵਾਰਯੋਂ ਮੇਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਸਿਫਤਿ ਬਖਸ਼ਤ ਹੈ ਸੋ ਆਛੇ ਹੈਂ। ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਜੋ ਸਿਫਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਾਲਾਹਤ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਜੋ ਜਸ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਕੈਸੋ ਜਸੁ ਹੈ? ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਮੇਂ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਰਹਯੋ ਹੈ। ਜੀਵ ਜੋ ਨਿਰਗੁਨ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਕੁਛ ਦੇਤ ਹੈ, ਤਮਾਇ ਤੇ ਬਿਨਾ, ਐਸੋ ਜਾਨ ਕਰਿ ਗੁਨ ਬਰਨਨ ਸਦਾ ਕਰਤ ਹੈਂ; ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਸੋਂ ਲਗੇ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਸੁਨ ਕਰਿ ਜੇ ਸਿਖ ਬੂਝੈ: ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਤੁਮ

ਨੇ ਕਹਯੋ 'ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ' ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਕਹਯੋ: ਤਿਨ ਮੈਂ ਭਾਣਾ ਮਾਨ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਿਰਲੇ ਹੀ ਰਹਤੇ ਹੈਂ, ਪੁਨਾ ਕਹਯੋ: ਤਿਨ ਮੈਂ ਤੇ ਭੀ ਜਿਸ ਕੋ ਸਿਫਤਿ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕੀ ਬਖਸ਼ਤ ਹੈ, ਇਤਲੀ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਸਰਬ ਮੇਂ ਜਤਾਈ; ਪੁਨਾ: ਜਿਸ ਕੋ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਤਿਸ ਕੋ ਲਾਭ ਕੌਨ? ਸੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥ ੨੫ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤਿਸ ਕੋ ਸਰਬ ਕੁਛ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਐਸੀ ਵਸਤੂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤਿਸ ਕੋ ਅਲਭੁ ਹੋਇ, ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ, ਅਨੇਕ ਜੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜਗਤ ਕੇ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਕੇ ਜੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈਂ ਤਿਨ ਸਭ ਕੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਪਾਤਿਸਾਹੀ' ਪਦ ਮੇਂ ਜੋ 'ਹੀ' ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਦੀਰਘ ਇਕਾਰ ਮੇਂ ਬਹੁ ਸ਼ਬਦ ਹੋਤ ਹੈ, ਬਿੰਦੁ ਕੇ ਸਮੇਤ, ਸੋ ਬਿੰਦਾ ਔਰ ਅਧਿਕ ਊਪਰਲੀ, ਇਨ ਦੋਊ ਕੋ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ ਅਭਾਵ ਹੈ, ਪਠਨਿ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੇ ਨਾ ਪੜੇ ਤੌਂ ਅਰਥ ਤੇ ਅਨਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ : 'ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ॥'

ਇਸ ਮੇਂ 'ਨਾਂਈ' ਪਠਨ ਮੇਂ ਅਰਥ ਆਛੋ ਹੇਤ ਹੈ। ਤੇ 'ਨਾਈ' ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਯਹਿ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਬਚਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬੁ ਪੂਰੋ ਲਿਖਯੋ ਗਯੋ ਹੈ, ਤਬ ਕਿਸੀ ਸਿਖ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ: ਬਿੰਦਾ ਔਰ ਅਧਿਕ ਇਨ ਕੋ ਘਾਟੋ ਰਹਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ। ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ: ਅਬ ਨਹੀਂ ਲਗਤ ਹੈ, ਸਿਖਯ ਬੁਧਿਵਾਨ ਅਗਾਰੀ ਆਪ ਹੀ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਪਠਿ ਕਰਿ ਅਰਥ ਕੋ ਕਰੈਂਗੇ। ਯਾਂਤੇ ਈਹਾਂ 'ਪਾਤਿਸਾਹੀ' ਕੋ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਨਾਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿਤ ਕੋ; ਸਰਬ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿਤ ਕੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰਬ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨਾਇਕ ਹੈ, ਸੋ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੋ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਪੂਰਬ ਕਹੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਬਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੋ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਕਰਮਨ ਕੀ ਦਾਤਿ ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਕਰੇ ਹੈ ਤੈਸੀ ਬਨਤ ਹੈ ਤਹਾਂ, ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕਿਸੇ ਕੀ ਮਜ਼ੂਰੀ ਜੇਤੀ ਹੈ ਤੇਤੀ ਹੀ ਦੇ ਦਈ, ਦਾਤਿ ਤੌ ਸੋਂ ਭੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਨਹੀਂ। ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ: ਜੋ ਏਕ ਗੁਨ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਰਾਜਾ ਜੋ ਹੈ ਕੋਟਿ ਤੇ ਆਦਿ ਰਤਨ, ਧਨ, ਸਿਰੇਪਾਓ, ਬਖ਼ਸ਼ੇ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼। ਤੈਸੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਕਰਮਨਿ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ ਮਜ਼ੂਰ ਜੋ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕੀ ਜੇਤੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇਖਤ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸਰਬਗਯ, ਤੇਤੋ ਹੀ ਸੁਖ ਤੇ ਆਦਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਮਾਨਣ, ਇਹ ਗੁਣ ਜਿਸ ਮੇਂ ਦੇਖਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਤਿਨਾਮ, ਜੋ ਰਤਨ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਕੈਸਾ ਇਹ ਰਤਨ ਹੈ? ਜਿਸ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੋਤ ਹੈ; ਅਰਥ: ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਚਾਰੋਂ ਮੇਂ ਸਾਰਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਹ ਉਤਰੋਤਰ ਹੁਇ ਅਧਿਕਾਈ।
ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ 'ਸਾਰ' ਕਹਾਈ।

ਇਹਾਂ ਕਹਨ ਵਾਰਯੋਂ ਮੈਂ ਤੇ ਕਮਾਵਨਵਾਰੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼, ਭਾਣੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿਣੇ ਤਿਨ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੋ

ਸਿਫਤ ਕੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਹੋਇ ਸੋ ਬਿਸ਼ੇਸ਼, ਇਸ ਰੀਤਿ ਸਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ। ਔਰਨ ਤੇ 'ਜਾਨਣੋ' ਅਰ 'ਦੇਨ' ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਏਕ ਪਰਮੇਸੁਰ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ। 'ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ'। ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਕੇਈ ਕੇਇ' ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਸਿਫਤਿ' ਸਾਲਾਹ ਮੇਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿ-ਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ। ਔਰੁ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿਫਤ ਕੀ ਕਾਰਨ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿ ਬਨਨੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

[ਪਉੜੀ ਛੱਬੀਵੀਂ]

'ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥' 'ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ॥' 'ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ॥ ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ॥' 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ॥' ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਪਉੜੀਨ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹ੍ਯੋ ਹੈ। ਬਾਰਤਾ ਅਬ ਸਮਾਪਤਿ ਭਈ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ, ਕਿੰਵਾ ਸ਼੍ਵਨ, ਮਨਨ, ਨਿਦਧਯਾਸਨ, ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਸਰਬ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ :

ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰ॥

ਇਹਾਂ ਸ਼ਾਹੁ ਜੋ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਕੇ ਪਾਰਖੂ ਲੈਨ ਦੇਣ ਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਮਿਸ ਕਰਿ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਮੋਲ ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਨ ਅਰ ਕਰਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ, ਸੁ ਵਸਤੁ ਅਮੋਲਕ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਮੋਲ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਿਨਿ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਔਰ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ ਏਕ ਹੀ ਵਸਤੁ ਹੋਇ ਸੋ ਅਮੋਲ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸਾ ਜੋ ਕੋਈ ਜਵਾਹਰ, ਜਿਸ ਕੇ ਸਮਾਨ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਔਰ ਵਸਤੁ ਜੈਸੇ ਤਿਸ ਮੇਂ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਅਰੁ ਵਾਪਾਰੁ ਤਿਸੁ ਜਵਾਹਰੁ ਕੋ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ ਕਾਹੇ ਤੇ? ਦੇਨਵਾਰੇ ਕੋ ਤੌ ਅਨੰਦ ਮਹਾਂ ਹੋਤ ਹੈ ਬਹੁਤ ਦਰਬ ਲੈਕੇ। ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਗਾਹਕ ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਣ ਦੇਖਿਕੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ: ਐਸੋ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤੌ ਅਰਥ ਬਿਵਹਾਰਕ। ਦੂਸਰੋ ਅਰਥ ਪਰਮਾਰਥ ਪੱਖ: ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਜੋ ਗੁਣ, ਸੋ ਅਮੋਲ ਗੁਣ ਕੋ ਲੱਛਣ। ਦਰਬ ਤੇ ਨਯਾਰੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਗ੍ਰਾਹਯ ਸੋਇ, ਐਸੋ ਹੋਇ ਸੋ ਗੁਣ। ਸੋ ਗੁਣ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ: ਏਕ ਤੌ ਸਹਜ ਗੁਣ, ਦੂਸਰੇ ਅਹਾਰਜ ਗੁਣ, ਤੀਸਰੋ ਅਵਸਥਾ ਗੁਣ। ਸਹਜ ਗੁਣ ਕੋ ਰੂਪ ਏਹ: ਜੈਸੇ ਛੱਤ੍ਰੀ ਮੇਂ ਸੂਰਤਾ, ਹੰਸ ਮੇਂ ਉੱਜਲਤਾ। ਅਹਾਰਜ ਕੋ ਰੂਪ ਏਹ: ਅਭਯਾਸ ਤੇ ਜੋ ਹੋਇ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਔ ਬਿਦਯਾ ਪਠਨਿ। ਅਵਸਥਾ ਇਹ: ਜੋ ਅਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਹੋਇ, ਜਰਾ ਆਦਿ ਔ ਫਲ ਲਾਲ ਹੋਤ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਤੋ ਸਹਜ ਗੁਨ ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ। ਜਬ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਭਯੋ ਤਬ ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਖ ਤੋ ਤਜ ਕਰਿ ਮਨ ਜੋ ਭਯੋ ਸ਼ਾਤਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਜੋ ਭਯੋ ਅਨੰਦੁ, ਖੇਦ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਨੋ, ਸੋਈ ਭਏ ਗੁਨ, ਸੋ ਅਮੋਲ ਹੀ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਗੁਨੋਂ ਕੇ ਸਮ ਜਗਤ ਮੇਂ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ ਹੈਂ। 'ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰ', ਵਾਪਾਰ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਕੁਛ ਦੈਨੋ ਕੁਛ ਲੈਨੋ। ਈਹਾਂ ਮੁਮੋਖੀ ਅਹੰਤਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਆਦਿ ਕੀ, ਔ ਮਮਤਾ, ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੋ ਦੇ ਕਰਿ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਲੇਨੀ, ਐਸੋ ਜੋ ਵਾਪਾਰ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ। ਮੁਮੋਖੀ ਭੀ ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰ

ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਿਖ ਕੋ ਦੇਖ ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਇਸੁ ਵਾਪਾਰ ਕੇ ਸਮ ਜਗਤ ਮੈਂ ਔਰੁ ਵਾਪਾਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ।

ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ॥

ਜੋ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਖਰੀਦਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈਂ, ਕਾਹੇ ਤੇ? ਜੋ ਐਸੋ ਜਵਾਹਰੁ ਖਰੀਦੈਗੋ, ਜਿਸ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਔਰ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਖਰੀਦਨ ਵਾਰੋ ਭੀ ਧਨ ਦੇਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਏਕ ਹੀ ਹੋਇਗੋ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਏਤੋ ਧਨ ਬੀ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੁ ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੋਇਗੋ, ਜੇ ਔਰ ਪੈ ਏਤੋ ਧਨ ਹੋਇਗੋ ਸੋ ਖਰੀਦੁ ਨਹੀਂ ਸਕੈਗੋ, ਯਾਂਤੇ ਕੋਈ ਬਿਰਲੋ ਹੀ ਬਾਪਾਰੀ ਖਰੀਦਨਵਾਰੇ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਸੋ ਅਮੋਲ ਭਯੋ। 'ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ'= ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਮੇਂ ਜਵਾਹਰ ਧਰਯੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤਿ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਹਾਂ ਜੈਸੀ ਵਸਤੁ ਧਰੀਤੀ ਹੈ ਤੈਸੋ ਹੀ ਸਥਾਨ ਬਨਨ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਦੁਤੀ ਅਰਥ: 'ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ' ਕੌਨ? ਮੁਮੋਖੀ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈਂ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕ ਤੇ ਆਦਿ ਸੰਪੂਰਨ ਬਿਸ਼ੈ ਸੁਖ ਕਾਕ ਵਿਸ਼ਟਾ ਕੀ ਨਯਾਈ ਜਾਨਿਓ; ਐਸੋ ਹੋਨੋ ਭੀ ਦੁਰਲਭੁ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਤੋ ਜਗਤ ਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੇ ਸੁਖ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਹੀ ਮੇਂ ਫਸ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਬਚੇ ਪਰਮ ਸੁਖ ਸੁਰਗ ਕੇ, ਅਪੱਸਰਾਂ ਆਦਿ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਦੇਖਿਕੈ ਫਸ ਜਾਤ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਤੇ ਬਚੇ ਬ੍ਰਹਮੁਲੋਕ ਕੇ ਸੁਖ ਫਸਾਇਂ। ਜੋ ਇਨ ਸਰਬ ਸੁਖੋਂ ਕਾ ਪਰੀਤਯਾਗ ਕਰੇ ਸੋ 'ਵਪਾਰੀ' ਕਹੀਏ ਮੁਮੋਖੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਐਸੋ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ। 'ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ' ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕਾ ਜੋ ਰਿਦਾ ਹੈ, 'ਭੰਡਾਰ' ਕਹੀਏ ਖ਼ਜ਼ਾਨੋ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਸਮਤਾ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਗੁਣ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਜਵਾਹਰ ਰੂਪ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਮ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ।

ਅਮੁਲ ਆਵਹਿ ਅਮੁਲ ਲੈ ਜਾਹਿ॥

ਤਿਸ ਜਵਾਹਰੁ ਕੇ ਗਾਹਕ ਜੋ ਹੈਂ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੁ, ਤਿਨ ਕੋ ਆਵਨੋ ਭੀ ਸ਼ਾਹੁ ਕੇ ਪਾਸ ਔਰ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਲੈ ਜਾਨੋ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਜੋ ਅਦਭੁਤ ਵਸਤੁ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ ਤਹਾਂ ਕੋ ਜਾਨੋ ਆਵਨੋ ਮਹਾਂ ਸਫਲ ਗਿਨਤੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ। ਦੁਤੀ ਅਰਥ : ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰ ਕਰਿ ਮੁਮੋਖੀ ਜੋ ਗਯੋ ਹੈ ਬਹੁਰ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਿ ਆਯੋ ਹੈ, ਇਸ ਜੈਸੋ ਆਵਨੋ ਜਾਨੋ, ਔਰ ਵਸਤੁ ਕੇ ਹੇਤ ਕਰੇ ਤੌਂ ਇਸ ਕੇ ਸਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਜੋ ਜਨਮ, ਜਗਤ ਮੇਂ ਆਵਨੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਆਤਮ ਰੂਪ ਜਾਨਿਕੈ ਲੀਨ ਭਏ ਹੈਂ; ਸੋ ਤਿਨ ਕੋ ਜਨਮ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਨਮ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੇ ਧਾਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਤੇ ਆਵਾਗੌਨ ਨਹੀਂ ਮਿਟਯੋ; ਇਸ ਜਨਮ ਮੇਂ ਸਥਿਤ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਭਯੋ; ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ।

ਅਮੁਲ ਭਾਇ ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ॥

ਤਿਸ ਜਵਾਹਰੁ ਕੇ ਹੋਤ, ਜੋ ਪਹੁੰਚਕੈ ਮਿਲੇ ਹੈ, ਸੋ ਪਰਸਪਰ 'ਭਾਉ' ਜੋ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸਨਮਾਨ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ। ਔਰ ਜੋ ਦੋਊ ਦਿਸ਼ 'ਸਮਾਹਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਲਨੋ ਭਯੋ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤਿ ਹੈ। 'ਸਮਾਹਿ'

ਨਾਮ ਮਿਲਨ ਕੋ ਹੈ ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਜਲ ਮੈਂ ਜਲੁ ਸਮਾਇ ਗਯੋ ਹੈ। ਦੂਤੀ ਅਰਥ: ਜਬ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਭਯੋ, ਤਬ ਤਿਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਠਹਿਰਾਵਨੋ, ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਉਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਨੋ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮੁ 'ਭਾਇ'। ਸੋ ਨਿਦਧਜਾਸਨ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ। 'ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ' ਬ੍ਰਹਮਾਕਾਰ ਬ੍ਰਿਤਿ ਜੋ ਮਿਲਾਇ ਦਈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਜੋ ਅਗਾਰੀ ਅਨੇਕ ਬਿਵਹਾਰੋਂ ਮੇਂ ਬ੍ਰਿਤਿ ਮਿਲਤ ਹੁਤੀ, ਜਬ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਮਿਲੀ, ਇਸ ਕੇ ਸਮ ਔਰ ਕਹੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ।

ਅਮੁਲੁ ਧਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਦੀਬਾਣੁ ॥

ਸ਼ਾਹੁ ਜੌਹਰੀ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ। ਕਿਆ? ਸਾਚੁ ਬੋਲਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਜਿਸ ਜਿਸ ਬਿਵਹਾਰ ਮੇਂ ਜੋ ਕੋਈ ਹੈ ਸੋ ਬਿਵਹਾਰ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਛਤ੍ਰੀ ਕੋ ਧਰਮ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬਾਂਧਨ ਕੋ ਹੈ, ਵੈਸ਼ ਕੋ ਧਰਮ ਬਨਜ ਕਰਨ ਕੋ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਜਵਾਹਰ ਦੇਨੋ ਲੇਨੋ ਤਿਨ ਜੌਹਰੀਨ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਧਰਮ ਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ਹੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤਿਨ ਕੋ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੋ ਅਮੋਲ। ਅਮੁਲ ਤਿਨ ਕੋ ਦੀਵਾਨ ਹੈ, ਕਜਾ? ਸਭ ਲਗਾਇ ਕਰਿ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਜੋ ਪਰਖ ਕਰਤ ਹੈਂ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਕੀ, ਤਹਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਔਰ ਆਇ ਬੈਠੇ, ਸੋ ਭੀ ਪਰਖਣੋ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਦੀਬਾਣੁ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਅਮੋਲ 'ਦੀ' ਤਿਨ ਕੀ 'ਬਾਣ' ਹੈ, ਕਿਆ? ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਸੋ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ: ਮਧੁਰ ਬੋਲਬੇ ਤੇ, ਸਰਬ ਕੋ ਸਨਮਾਨ ਕਰਬੇ ਤੇ। ਦੂਤੀ ਅਰਥ:- ਸਤਿਗੁਰ ਜੋ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮ ਸਿਖਯ ਕੋ ਉਧਾਰ ਕਰਬੇ ਕੋ। ਕਿੰਵਾ ਸਤਿ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਬੋ, ਅਸਤਿ ਕੋ ਤਿਆਗਬੋ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਇਸ ਧਰਮ ਕੀ ਸਮਤਾ ਔਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਜਵਾਹਰ ਕੇ ਰਾਖਨਹਾਰੇ ਤਿਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ 'ਅਮੁਲ ਦੀਬਾਣੁ'-ਤਿਨ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਪਾਸ ਜੋ ਸੰਤਨ ਕੀ ਸਭਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਕੇਵਲ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੀ ਬੀਚਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਸੁਭਾਵ ਤਿਨ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕਾ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ।

ਅਮੁਲੁ ਤੁਲੁ ਅਮੁਲੁ ਪਰਵਾਣੁ ॥

'ਤੁਲੁ' ਨਾਮ ਕੰਡੇ ਕੋ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਧਰਿਕੈ ਤੋਲਬੋ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਜੋ ਮਾਨਿਕੁ ਤਿਨੂੰ ਕਰ ਜਰਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ। 'ਅਮੁਲੁ ਪਰਵਾਣੁ' - 'ਪਰਵਾਣੁ' ਨਾਮ ਬੱਟੇ ਕੋ ਹੈ; ਜਿਸ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਤੋਲਤ ਹੈਂ, ਘਾਟਾ ਬਾਧਾ ਜਾਨ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਅਨੇਕ ਉੱਤਮ ਰਤਨ ਮੇਂ ਜਟਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ ਬਡੇ ਜੋ ਧਨਾਢਿ ਲੋਕ ਹੈਂ ਸੋ ਆਪਨੇ ਨਜੀਕ ਵਸਤੁ ਸਭ ਹੀ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਸੁੰਦਰ ਕਰਿ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੇ ਪਾਸ ਐਸੀ ਹੋਵੈ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ ਹੈਂ। ਦੂਤੀ ਅਰਥ:- ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਕੰਡੋ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਰਿਦਾ ਸੋ ਬੱਟਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਜਬ ਮੁਮੋਖੀ ਅਪਨੇ ਮਨ ਕੋ ਤੋਲ ਕਰਿ ਪੂਰੋ ਉਤਾਰਤ ਹੈ, ਤਬ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ, ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਤੇ, ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤਿ ਭਯੋ ਹੈ; ਤਿਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਰ ਆਪਨੇ ਮਨ ਕੋ ਮੁਨਸਬ ਹੋਇ ਕਰਿ ਲਖਤ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਕੰਡੇ ਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਰਿਦੇ ਸਮ ਜਬ ਪੂਰੋ ਉਤਰਯੋ ਫੇਰ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪਦੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਤੁਲ ਔ ਪਰਵਾਣ ਦੋਊ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈਂ ਦੋਊ ਅਰਥਨ ਮੇਂ।

ਅਮੁਲੁ ਬਖਸੀਸ ਅਮੁਲੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥

ਤਿਸ ਜਵਾਹਰ ਕੇ ਖਰੀਦਨਿ ਪਰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਜੋ ਭਈ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕੀ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਜੋ ਐਸੋ ਜਵਾਹਰੁ ਖਰੀਦ ਕੈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਲਯਾਯੋ, ਜੈਸੇ ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਹੂੰ। ਇਸ ਹੇਤ ਤੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕਰਿ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਬਹੁਤੁ ਕਰੀ ਔਰ 'ਅਮੁਲੁ ਨੀਸਾਣੁ' ਅਮੁਲ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਤਿਸ ਜੌਹਰੀ ਪਰ ਪਾਈ, ਜੋ ਕਹੀਂ ਭੀ ਜਗਾਤ[1] ਹਿਤ ਜਗਾਤੀਏ[2] ਅਟਕਾਵੈਂ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਤਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੈਸੀ ਔਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ। ਦੂਤੀ ਅਰਥ:- ਜਬ ਮੁਮੋਖੀ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤਿ ਭਯੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇ ਕਰਿ, ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਯਾ? ਅਬਿਚਲ ਪਦ, ਤਿਸ ਪਦ ਕੇ ਸਮ ਔਰ ਪਦਵੀ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ। ਬਹੁਬ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਕਰਮਨ ਕੋ ਲੇਖਾ ਦੇਨੋ ਧਰਮਰਾਇ ਕੋ, ਤਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈ, ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੈਸੀ ਔਰ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ।

ਅਮੁਲੁ ਕਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥

ਤਿਸ ਜੌਹਰੀ ਪਰ 'ਕਰਮੁ' ਕਹੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੀ, ਬਿਕੀਮਤ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਜਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜੈਸੀ ਔਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਔਰੁ 'ਫੁਰਮਾਣੁ' ਕਹਿਨੋ ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ; ਜੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਹਤ ਹੈ। ਦੂਤੀ ਅਰਥ :- ਮੁਮੋਖੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ 'ਕਰਮੁ' ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਫੁਰਮਾਵਨੋ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ; ਜਿਸ ਤੇ ਐਸੋ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਆਠਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ। ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਆਦਿ ਉਪਮਾਨ ਹੈਂ, ਉਪਮੇਯ ਮੁਮੋਖੀ, ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰ ਊਪਰ ਸੇ ਜਾਨਯੋ ਪਰਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਸ਼ਲੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਇਕ ਪਦ ਕੇ ਦ੍ਵੈ ਅਰਥ ਲਖੀਜੈ।
ਸੋ 'ਸ਼ਲੇਖ' ਭੂਖਨ ਕਹਿ ਦੀਜੈ।

ਗੁਣ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਪਦ ਹੈਂ ਜੋ ਜਵਾਹਰੁ ਮੇਂ ਭੀ ਲਗਤ ਆਏ ਹੈਂ, ਅਰ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਪਖ ਮੇਂ ਭੀ ਲਗਤ ਆਏ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਸ਼ਲੇਖ। ਕਿੰਵਾ ਆਠਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ 'ਅਮੁਲ' ਪਦ ਖੋੜਸ ਬੇਰ ਆਯੋ ਹੈ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ, ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ ॥

ਤਿਨ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੋ ਅਰ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਜੋ ਸਰਬ ਹੀ ਬਿਵਹਾਰ ਹੈ ਸੋ ਅਮੋਲ ਹੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਕੁਛ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵੇ ਹੈ ਜੋ ਤਿਨ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਔਰ ਕਹਿ ਦੇਈਏ। ਕਿੰਵਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨੋ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋ ਅਮੋਲ ਹੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਕੁਛ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਜੋ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਉਂ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ? ਅਗਾਰੀ ਔਰ ਕਿਉਂ ਕਹੈਂ? ਸੰਪੂਰਨ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਤੌ ਆਵਤ ਨਹੀਂ?

---

੧. ਮਸੂਲ। ੨. ਮਸੂਲੀਏ, ਕਰ ਲੈਣਹਾਰ।

ਯਾਂਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਨਿਸ਼ਫਲ ਭਯੋ ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ॥

ਅਗਾਰੀ ਜੋ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕਹੈਂਗੇ ਸੋ ਕਹਿਤ ਕਹਿਤ ਤਿਸ ਸਰੂਪ ਮੇਂ 'ਲਿਵ' ਕਹੀਏ ਧਯਾਨ ਲਗਾਇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਸਫਲ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਅੰਤ ਤੋ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਵਾਗੌਨ ਤਿਨ ਕੋ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ। ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ 'ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ' ਔਰ 'ਆਖਿ ਆਖਿ' ਪਦ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ 'ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ' 'ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ' ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੇਂ 'ਆਖਿ' ਪਦ ਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਭਾਊ ਭਿੰਨ ਹੀ ਹੈ। ਔਰ ਆਖਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਤਿਨ ਤੇ ਆਖਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ੋਕਤ ਔਰ ਪ੍ਰਹਰਖਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - **ਜਹਿਂ ਇਛਾ ਤੇ ਫਲੁ ਅਧਿਕਾਈ**
ਕੋ ਪਾਵਹਿ 'ਪਰਹਰਖਨ' ਗਾਈ।

ਈਹਾਂ ਆਖਨ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੁਤੀ, ਲਿਵ ਲਗੀ, ਤਿਸ ਤੇ ਅਧਿਕ ਫਲ ਪਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਹਰਖਨ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝੈ: ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਕਹਿ ਲੇਤੋ ਜੇ ਕੋਈ ਕਹਿਨਵਾਰੋ ਹੁਤੋ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੋਈ ਕਹਿਬੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਲਾਗਯੋ ਹੋਇਗੋ? ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਆਖਹਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਪੂਰਬ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਅਬ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ ਭੀ ਕਹੈਂਗੇ, ਸੋ ਕੌਨ ਹੈਂ? ਤਿਨ ਕੋ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ, ਵੇਦ ਚਾਰੋਂ ਹੀ; ਅਠਾਰਹ ਪੁਰਾਣ, ਔਰ ਪਾਠ ਕਰਣਹਾਰ ਸਰਬ ਹੀ ਬਿਚਾਰਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਬਯੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਵੇਦ ਅਰੁ ਪੁਰਾਣੋ ਕੋ ਪਠਨਵਾਰੇ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈਂ, ਬਯੰਤ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਪੜੇ ਕਰਹਿ ਵਖਿਆਣ॥

ਤਿਨ੍ਹ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੋ ਪੜਿ ਕਰਿ ਅਗਾਰੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸਾਰੀਰਕ ਭਾਸ਼ ਤੇ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬਯੰਤ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ। 'ਵਖਿਆਣ' ਨਾਮ ਬਿਸਤਾਰ ਕਰਿ ਕੈ ਕਹਨ ਕੋ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਟੀਕਾ ਕਰਤ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਬਰਮੇ ਆਖਹਿ ਇੰਦ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਰਚਨਵਾਰੋ, ਔ ਇੰਦ ਜੋ ਹੈ ਇੰਦਰ, ਕਿੰਵਾ ਇੰਦ ਨਾਮ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਏ ਸਰਬ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ।

ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੈ ਗੋਵਿੰਦ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਗੋਪੀਆਂ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਕੋ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਹੈ; ਅਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਜੋ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਬਿਸ਼ਨੁ ਕੇ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਗੀਤਾ ਆਦਿਕ ਮੇਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਈਸਰ ਆਖਹਿ ਸਿਧ॥

'ਈਸਰ' ਜੋ ਹੈ ਸ਼ਿਵਜੀ, ਔਰ 'ਸਿਧ' ਜੋ ਹੈ ਗੋਰਖ ਤੇ ਆਦਿ, ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਕੇਤੇ ਕੀਤੇ ਬੁਧ॥

'ਬੁਧ' ਨਾਮ ਕਵੀਅਨ ਕੋ ਹੈ, ਸੋ ਜੇਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਕਵਿ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਹੈ।

ਆਖਹਿ ਦਾਨਵ ਆਖਹਿ ਦੇਵ॥

ਦਾਨਵ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਦੈਤਨ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ, ਸਰਬ ਕੋ, ਔ ਦੇਵ, ਉੱਤਮੁ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਸੂਰਜ ਆਦਿ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਦਾਨਵ, ਦੈਤ, ਰਾਖਸ, ਇਨ ਕੋ ਪਰਸਪਰ ਭੇਦ ਹੈ। ਕੱਸਯਪ ਰਿਖਿ ਤੇ ਦਨੁ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਜੋ ਭਏ ਸੋ ਦਾਨਵ। ਦਿਤੀ ਅਰ ਕੱਸਯਪ ਤੇ ਜੋ ਭਏ ਸੋ ਦੈਂਤ ਹਰਨਾਖ਼ਸ਼ ਆਦਿ। ਰਾਖਸ਼ ਰਾਵਨ ਆਦਿ ਕੀ ਸੰਗਯਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਵਤਯੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸੇਵ॥

'ਸੁਰ' ਜੇ ਦੇਵਤਾ ਸਰਬ, 'ਨਰ' ਮਾਨੁਖ ਸਰਬ, ਅਰ 'ਮੁਨਿ' ਸਰਬ ਜੇ ਤਪੀਸੁਰ, 'ਜਨ' ਜੇ ਭਗਤ, 'ਸੇਵ' ਕੋ ਅਰਥ ਸੇਵਾ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ, ਸੋ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਪਹਿਲੋਂ 'ਦੇਵ' ਫੇਰ 'ਸੁਰ' ਪੁਨਰੁਕਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਅਰਥ ਕੇ ਬਾਚਕ ਹੈਂ ਦੋਨੋਂ? *ਉੱਤਰ :* ਦੇਵ ਨਾਮ ਦੈਤਨ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਲੋਕੋਂ ਕੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਮੇਂ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਬਡੋ ਦੇਵ ਹੈ'! ਕਿੰਵਾ ਪੂਰਬ ਦੇਵ ਭੀ ਦੈਤਨ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਦੇਵ ਪਦ ਤੁਕ ਮੇਂ ਹੈ ਹੀ: ਯਾਂਤੇ ਪੂਰਬ ਦੇਵ ਕੋ ਅਰਥ ਦੈਤਨਿ ਕੋ। ਕਿੰਵਾ ਦੇਵ ਨਾਮ ਉੱਤਮ ਦੇਵਤਾ ਜੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈਂ, ਅਰੁ ਸੁਰ ਨਾਮ ਸਾਮਾਨਯ ਸਰਬ ਦੇਵਤਾਨ ਕੋ, ਐਸੇ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਆਠਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਆਖਹਿ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ। ਔਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਲਯ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਲਛਣ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਯੰਤ ਕਹਿਨ ਕੋ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਆਖਨੋ ਕ੍ਰਿਯਾ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਈਸ਼ੁਰ ਦੇਵ ਦੈਤ ਆਦਿ ਮੇਂ ਏਕ ਹੋਈ, ਯਾ ਮੈਂ ਤੁੱਲਯ ਯੋਗਤਾ।

ਕੇਤੇ ਆਖਹਿ ਆਖਣਿ ਪਾਹਿ॥

'ਕੇਤੇ ਆਖਹਿ' ਯਹਿ ਤੋ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕਹਯੋ, ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਅਬ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਅਰੁ 'ਆਖਣਿ

ਪਾਹਿ' ਇਹ ਭਵਿਖਤ ਕਹਯੋ: ਕੇਤੇ ਹੀ ਆਖਣਿ ਕੋ ਤਯਾਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਆਖਣਿ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ, ਬਿਦਯਾ ਔ ਬੁਧਿ ਕੇ ਬਲ ਕਰਿ।

ਕੇਤੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਠਿ ਉਠਿ ਜਾਹਿ॥

ਕੇਈਕ ਜੋ ਹੈਂ ਕਹਿ ਕਹਿ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਬਹੁਰ ਬਯੰਤ ਜਾਨਿਕੈ, ਜਗਤ ਤੇ ਉਠਿ ਉਠਿ ਗਏ ਹੈਂ। ਕਿਆ? ਬਹੁਰਿ ਜਗਤ ਮੈਂ ਜਨਮ ਤਿਨ ਕੋ ਨਹੀਂ, ਜਗਤ ਤੇ ਉਠਿ ਜਾਤੇ ਹੈਂ, ਅਵਿਚਲ ਪਦ ਮੈਂ ਜਾਇ ਬਸਤੇ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਮਰ ਗਏ ਹੈਂ, ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਕਹਯੋ ਗਯੋ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕਹਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਮੈਂ ਤੀਨ ਕਾਲ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ॥

ਜੇਤੇ ਪੂਰਬ ਗਿਨ ਆਏ ਹੈਂ: ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨੁ ਸ਼ਿਵ ਤੇ ਆਦਿ ਜੇ ਇਤਨੇ ਔਰ ਪਰਮੇਸਰ ਰਚੇ, ਬਡੇ ਸਮਰਥ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ।

ਤਾ ਆਖਿ ਨ ਸਕਹਿ ਕੇਈ ਕੇਇ॥

ਤੌ ਭੀ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ 'ਕੇਇ' ਕਿਸੀ ਰੀਤ ਸੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕੈਗੋ; ਸਰਬ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹਾਰ ਪਰੈਂਗੇ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਆਖਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹੈਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਿਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ।

ਜੇਵਡੁ ਭਾਵੈ ਤੇਵਡੁ ਹੋਇ॥

ਜੇਤੋਕ ਆ:ਪਣਾ ਆਪ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਭਾਵੈ ਤੇਤੋ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਬਧਣੇ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕਿਸੁ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਜਾਨੈਗੋ ਅਰੁ ਕਹੈਗੋ।

ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ ਸੋਇ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ, ਸਾਚਾ ਜੋ ਹੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ, ਸੋ ਜਾਨਤ ਹੈ: ਜੋ ਮੈਂ ਏਤਾਕੁ ਹੌਂ, ਔਰ ਕਿਸੀ ਮੇਂ ਜਾਨਣੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰਨ ਤੇ ਜਾਣਨੋ ਬਰਜ ਕਰਿ ਏਕ ਈਸ਼ੁਰ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ।

ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਕੋ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਭਯੋ:- ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬਰਨਨਿ ਕਰੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਕਲਯਾਣੁ ਹੇਤੁ, ਅੰਤੁ ਲੈਬੇ ਕੋ ਹਠ ਨਹੀਂ ਕਰੇ। ਜੇ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਕੋ ਹਠਿ ਕਰਿ ਕੈ ਕਹੇ: ਮੈਂ ਅੰਤਿ ਜਾਨ ਲੇਉਂਗੋ ਕਹਿਤੋ ਹੋਯੋ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਤ ਅਗਾਰੀ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਜੇ ਕੋ ਆਖਹਿ ਬੋਲੁ ਵਿਗਾੜੁ॥

ਜੇ ਕੋਈ 'ਬੋਲੁ' ਕਿਆ ਬਾਕ ਬਿਗਾੜਵਾਰੋ ਕਹੈ। ਜਿਸ ਕਹੇ ਤੇ ਕੁਛ ਬਿਗੜ ਜਾਇ ਸੋ ਬੋਲ ਬਿਗਾੜ ਕੇ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਹੈ ਮੈਂ ਲੈ ਲੇਊਂਗਾ, ਬਹੁਰ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੁ ਹੈ, ਇਸ ਬੋਲ ਤੇ ਝੂਠੋ ਭੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਪਤਿ ਭੀ ਥੋਰੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਬੋਲ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਸਾਚ ਕਹਨ ਆਦਿ ਬਿਗਾੜ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੋ ਬੋਲ ਬਿਗਾੜ ਕੋ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ।

ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ॥੨੬॥

ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਗਵਾਰਾ ਕੈ ਸਿਰ ਗਵਾਰ ਲਿਖਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਯਾ? ਗਵਾਰਨ ਮੈਂ ਬਡੋ ਗਵਾਰ ਕਹਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਕਿਆ? ਤਿਸ ਜੈਸੋ ਮੂਰਖੁ ਔਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬਿਨਾ ਬਿਚਾਰ ਤੇ ਐਸੇ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੇਂ: ਜੇ ਇਉਂ ਕਹੈ ਤੋ ਗਾਵਾਰ ਬਡੋ ਲਿਖੀਏ ਯਾਂਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਤ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਸਤਾਈਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਪਰਮੇਸੁਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਚੁ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਰਬ ਬਿਚਾਰਨ ਅਰਿ ਕਹਨਿ ਲਗੈਂ ਤੌ ਆਦਿ ਅੰਤ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ? ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਥੂਨੀਖਨਨਿ ਕੀ ਨਯਾਂਈ ਕਹਿਤ ਹੈਂ : ਜੇਤੇ ਗਾਵਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਬਹੁਰੋ ਗਿਨਤ ਹੈਂ :-

ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ॥

ਸੋ ਦਰੁ ਕੈਸਾ ਹੈ? ਸੋ ਘਰ ਕੈਸਾ ਹੈ? ਜਿਸ ਘਰ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਮੇਂ ਬੈਠ ਕਰਿ ਸਰਬ ਜੋ ਜੀਅ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੰਭਾਲਤ ਹੈ; ਕਯਾ? ਸਰਬ ਕੋ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇਤ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੋ ਕੌਨ ਘਰ ਹੈ? ਫੇਰ ਕੈਸੇ ਸ਼ਕਤਿ ਵਾਰੇ ਤੁਮ ਹੋ ਹੇ ਪਰਮੇਸੁਰ! ਜੋ ਜਹਾਂ ਜਿਸੁ ਰੀਤਿ ਕੋ ਅਹਾਰ ਖਾਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੋ ਹੀ ਤਹਾਂ ਪਹੁੰਚਾਵਤਿ ਹੈਂ? ਜਿਸ ਤੇਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਹੀ ਕੀ ਗਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਜੂਨਿ ਅਰ ਜੂਨਿ ਕੇ ਧਾਰਣਹਾਰੇ ਜੀਵ ਸੋ ਕੈਸੇ ਗਨਿਬੇ ਮੈਂ ਆਵਤ ਹੈਂ? ਸੋ ਤੁਮ ਕੈਸੇ ਸਮਰਥ ਹੋ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਸਰਬ ਕੋ ਸਮ੍ਹਾਲਤੇ ਹੋ? ਇਸ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਕੇ ਜਾਨਬੇ ਹੇਤ ਅਸੰਖ ਹੀ ਧਯਾਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ। ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਨਾਮ ਕਛੁਕ ਗਿਨੀਅਤੁ ਹੈਂ :-

ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖਾ ਕੇਤੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ॥

'ਵਾਜੇ' ਤੇ 'ਨਾਦ' ਕਹੀਏ ਸ਼ਬਦ ਅਨੇਕ ਹੀ, 'ਅਨੇਕ' ਕੋ ਅਰਥ ਦੋਇ, ਤੀਨ, ਚਾਰ, ਸੌ, ਦੋ ਸੌ, ਲਾਖ, ਆਦਿ ਕੋ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਹੀ, ਅਨਗਿਨਤ, ਜੋ ਗਨਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵੈਂ, ਤਿਨ ਸਬਦੋਂ ਕੇ ਬਜਾਵਨ ਹਾਰੇ ਸੋ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ॥

ਕੇਤੇ ਹੀ ਰਾਗ ਹੈਂ, 'ਪਰੀ' ਨਾਮ ਰਾਗਨੀ ਕੋ, ਰਾਗ ਜੋ ਹੈਂ ਰਾਗਨੀ ਕੇ ਸਮੇਤ ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ

ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਤਿਨ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਮੇਂ ਤੇਰੇ ਜਸ ਕੋ ਗਾਵਨਵਾਰੇ ਹੈਂ; ਤਿਨ ਕੀ ਭੀ ਕੁਛ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ।

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ॥

ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਤੁਧਨੋ ਹੇ ਪਰਮੇਸਰ! ਉਣੰਜਾ ਜੋ ਪਉਣ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਧਜਾਵਤ ਹੈਂ, ਪਾਣੀ ਜੋ ਬਰਣ ਤੇ ਆਦਿ, ਬੈਸੰਤਰੁ ਅਗਨੀ ਜੋ ਹੈ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ : ਬੜਵਾਗਨਿ; ਜਠਰਾਗਨਿ, ਤੀਸਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਜੋ ਹੈ ਦਾਵਾ; ਸੋ ਏਹ ਸਰਬ ਹੀ ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ। 'ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ' ਧਰਮਰਾਇ ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਹਿਸਾਬ ਲੇਨ ਵਾਰੋ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਧਜਾਵਤ ਹੈ, ਅਪਨੇ ਦੁਆਰੇ ਸਦਾ ਹੀ।

ਗਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ॥

ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈਂ? ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਿਨਸ ਕੇ ਜੀਵ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਕੈਸੀ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ? ਛਪ ਕੈ ਕਰੈਂ, ਕਿੰਵਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੈਂ ਸੋ ਸਭਿਨ ਕੇ ਲਿਖਤਿ ਜਾਤਿ ਹੈਂ। ਲਿਖਿ ਲਿਖ ਕਰਿ ਧਰਮ ਕੋ ਵੀਚਾਰਤੇ, ਕਤਾ? ਜੋ ਜਿਸ ਲਾਇਕ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਫਲ ਭੁਗਾਵਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਜਿਨ ਕੇ ਲਿਖੇ ਕੋ ਧਰਮ ਰਾਇ ਬੀਚਾਰਿਕੈ ਸਜ਼ਾਇ ਆਦਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਐਸੋ ਜੋ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤਿ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਗਾਵਤ ਹੈਂ।

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ॥

'ਈਸਰ' ਮਹਾਂਦੇਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ, 'ਦੇਵੀ' ਜੋਗ ਮਾਯਾ, ਸੋ ਏ ਬਡੀ ਸ਼ਕਤਿ ਵਾਰੇ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਏ ਹੂਏ 'ਸਦਾ' ਹੀ ਕਹੀਏ ਨਿਤ ਤੋ ਕੋ ਸਿਮਰਤ ਹੈਂ। 'ਸਵਾਰੇ'=ਤੇਰੇ ਬਨਾਏ ਹੂਏ।

ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇਦਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ॥

ਇੰਦ੍ਰ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਸੁਰਨ ਕੋ ਅਧਿਪਤਿ, ਸੋ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪਰ ਬੈਠਜੋ ਦੇਵਤਜੋਂ ਕੇ ਸਹਤ ਔਰ 'ਆਦਰਿ ਨਾਲੇ' ਆਦਰ ਸਹਤ, ਕਤਾ? ਬਡੇ ਭਾਉ ਕੇ ਸਹਿਤ, ਸੋ ਭੀ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਸਿਮਰਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਅਕਾਰ 'ਦੇਵਤਿਆਂ' ਪਦ ਸੋਂ ਰਹੇ। 'ਦਰ' ਨਾਮ ਡਰ ਕੋ, ਡਰ ਕਰਿ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕੇ ਸਮੇਤ ਅਰਾਧਤੇ ਹੈਂ।

ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ॥

ਸਿਧ ਜੋ ਹੈਂ ਗੁਰਮੁਖੁ ਤੇ ਆਦਿ, ਕਿੰਵਾ ਜਿਨ ਕੋ ਸਿਧਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਸਿਧ, ਸਤਿਜੁਗ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਸਿਧ ਭਏ ਸੋ ਸਮਾਧਿਨ ਕੋ ਲਗਾਏ ਕਰਿ ਤੁਝ ਕੋ ਅਰਾਧਤੇ ਹੈਂ। ਔਰ ਸਾਧ ਜੋ ਹੈਂ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਸਾਧਜੋ, ਸੋ ਸਾਧੁ। ਸੋ ਭੀ ਵੀਚਾਰ ਕੇ ਸਹਿਤ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਬਡਿਆਈ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ।

ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ॥

ਜਤੀ ਲਛਮਣੁ ਹਨੂਮਾਨ ਤੇ ਆਦਿ, 'ਜਤੀ' ਨਾਮ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, 'ਸਤੀ' ਜੋ ਸਤ ਕੇ

ਧਾਰਨਹਾਰੇ, ਸੰਤੋਖੁ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੋ ਹੋਇੰ, ਯਥਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਸੋ ਸੰਤੋਖੀ; ਏਹ ਸਰਬ ਹੀ ਸਿਮਰਤੇ ਹੈਂ। ਵੀਰ ਜੋਧੇ, ਕੈਸੇ ਜੋਧੇ? ਜੋ ਕਰਾਰੇ=ਬਡੇ ਹਠੀਲੇ, ਸੋ ਭੀ ਧਯਾਵਤੇ ਹੈਂ।

ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ॥

ਪੰਡਤ ਜੋ ਹੈਂ ਪੜਨਿਵਾਰੇ, ਰਿਖੀਸੁਰ ਰਿਖੋਂ ਬਿਖੇ ਜੋ ਉੱਤਮ ਹੈਂ 'ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ'= ਸਤਿਜੁਗੁ ਤ੍ਰੇਤਾ ਦ੍ਵਾਪਰ ਕਲਿਜੁਗ ਇਨ੍ਹੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕੇ ਜੋ ਚਾਰੋਂ ਬੇਦ ਹੈਂ: ਸਯਾਮ, ਰਿਗ, ਜੁਜਰ, ਅਥਰਬਣ, ਇਨ ਕੇ ਸਹਿਤ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਜੋ ਖਟੁ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਬਨਾਇ ਕਰਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ॥

ਮੋਹਨੀ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੀ ਹੈਂ? ਸਭਨਿ ਕੇ ਮਨ ਕੋ ਮੋਹਨ ਕਰਨਵਾਰੀ, ਸੋ ਭੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਸਿਮਰਤ ਹੈਂ। ਸੁਰਗ ਅਰੁ ਮਧ ਲੋਕ ਅਰ ਪਤਾਲ ਇਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਰਹਨਿ ਵਾਰੇ ਸਰਬ ਹੀ ਗਾਵਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਮੋਹਨੀ ਤੀਨ ਲੋਕ ਕੀ।

ਗਾਵਨਿ ਰਤਨ ਉਪਾਏ ਤੇਰੇ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ॥

ਰਤਨ ਜੋ ਚੌਦਾਂ ਹੈਂ : ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਧਨੰਤ੍ਰ, ਲੱਛਮੀ, ਕਾਮਧੇਨ, ਇਨਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ : ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਆਦਿ, 'ਨਾਲੇ' ਨਾਮ ਨਦੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਅਰਾਧਤ ਹੈਂ।

ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰਾ ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ॥

ਜੋਧੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੇ? ਮਹਾਂਬਲੀ, ਬਡੇ ਬਲਵਾਰੇ ਸੂਰਮੇਂ, ਸੋ ਗਾਵਤ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਜੋਧੇ ਤੋ ਅਗਾਰੀ ਭੀ ਗਿਨੇ, ਦੂਸਰੇ ਕਹਨ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਪਿਛਾਰੀ ਜੋਧਾ ਸਰਬ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਸਾਮਾਨ ਪਦ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਬਡੇ ਬਲੀ ਸੂਰਮੇ : ਰਾਵਣ, ਬਾਲੀ, ਭੀਮਸੈਨ, ਅਰਜਨ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਤੇ ਆਦਿ, ਇਨ ਕੋ ਅਰਥ। ਕਿੰਵਾ 'ਜੋਧ ਮਹਾਂਬਲ ਸੂਰਮੇ' ਸੰਤਨ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਮਨ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਜੋ ਬਿਕਾਰ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਜੀਤਨੋ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਸੰਤ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਖਾਣੀ ਜੋ ਚਾਰ ਹੈਂ : ਅੰਡਜ-ਸਰਪ ਅਰੁ ਪੰਛੀ ਤੇ ਆਦਿ, ਸ੍ਵੇਤਜ-ਜੂਕਾ ਆਦਿ, ਜੇਰਜ-ਮਨੁਖ ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਆਦਿ, ਉਤਭੁਜ-ਸਰਬ ਬਨਾਸਪਤੀ; ਚਾਰੋਂ ਖਾਣੀ ਇਕੀਸ ਇਕੀਸ ਲਾਖ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਚੌਰਾਸੀ ਲਖ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਤੁਝ ਕੋ ਅਰਾਧਤੇ ਹੈਂ।

ਗਾਵਹਿ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ॥

ਨੌ ਜੋ ਖੰਡੁ ਹੈਂ, 'ਮੰਡਲ' ਨਾਮ ਦੀਪਨ ਕੋ, ਕਾਹੇ ਤੇ? ਦੀਪ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਮੰਡਲਾਕਾਰ ਹੈਂ, ਮੰਡਲਾਕਾਰ ਹੋਨ ਤੇ 'ਮੰਡਲ' ਨਾਮ, ਤਿਨ ਖੰਡਨ ਮੇਂ ਦੀਪਨ ਮੇਂ ਜੋ ਬਸਨਹਾਰੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਗਾਵਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਖੰਡ ਦੀਪ ਜੇਤੇ ਹੈਂ ਇਨ ਕੇ ਅਹੰਤਾ ਕੇ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਦੇਵਤਾ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਗਾਵਤ ਹੈਂ। 'ਵਰਭੰਡ' ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਭ ਕੋਈ ਹੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਹੈਂ ਖੰਡ ਦੀਪ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ?

ਏ ਸਭ ਹੀ 'ਕਰਿ ਕਰਿ' ਕਹੀਏ ਰਚਿ ਰਚਿ ਕੇ ਧਾਰਿ ਰਾਖੇ ਹੈਂ; ਕਯਾ? ਟਿਕਾਇ ਰਾਖੇ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਕੇ ਸਹਿਤ ਐਸੇ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ ਅਨੇਕ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਹੀ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਲਯ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਨ ਕੋ ਤਿਨ ਮੇਂ ਗਾਵਨਿ ਕ੍ਰਿਆ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਮੈਂ ਕਹੀ, ਯਾਂਤੇ ਤੁੱਲ ਯੋਗਤਾ। ਗਾਵਹਿ ਪਦ ਬਹੁਤਿ ਬੇਰ ਆਵਨਿ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ-ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ।

ਸੇਈ ਤੁਧੁਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ॥

ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਮੈਂ ਤੁਝ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਭਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਕਯਾ? ਜਿਨ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ਜਗਤ ਤੇ ਉਧਾਰ ਕੀਆ ਤਿਨ ਕੋ ਅਪਨੀ ਸਿਫਤ ਕੋ ਗਾਵਨੋ ਬਖ਼ਸ਼ਤ ਹੈਂ। 'ਰਤੇ' ਕਹੀਏ ਰਚ ਗਏ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਜਸ ਮੈਂ ਸੋਈ ਭਗਤ ਹੈਂ, 'ਰਸਾਲੇ' ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਰਸੀਏ। ਰਸ ਕੇ ਘਰ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ। ਸੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਯਹ ਅਰਥ ਤੋ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਜੋ ਤੁਧ ਕੋ ਭਾਵਤੇ ਹੈਂ ਇਨ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ।

ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ॥

ਔਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਮੇਰੇ ਯਾਦ ਭੀ ਸਰਬ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਕਯਾ ਬੀਚਾਰ ਕਰੀਏ, ਕੋਈ ਅੰਤ ਤੌਂ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਆਵਤੋ ਨਹੀਂ; ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਤੇਰੇ ਗਾਵਨਵਾਰਯੋਂ ਕਾ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ। ਇਤਯਰਥ।

'ਗਾਵਨਿ ਭਾਵਨਿ' ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਰ ਇਸ ਮੈਂ ਗਾਵਨਿ ਆਵਨਿ ਇਨ ਪਦਨ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਜਗਯਾਸੀ ਬੂਝੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕੇ ਗਾਵਨਿਵਾਰਯੋਂ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਤੂਸ਼ਨਿ ਕੋ ਧਾਰ ਬੈਠੇ? ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :-

ਸੋਈ ਸੋਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ॥

'ਸੋਈ' ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕੋ ਜਨਾਵਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਥਾ ਸੋਈ ਅਬ ਹੈ। ਦੋ ਬੇਰ ਕਹਿਨੋ ਨਿਸਚੇ ਕਰਾਵਨ ਪਰ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ। 'ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ' ਸਦਾ ਸਚੁ ਹੈ, ਏਕ ਰਸ, ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੋ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੋ, ਐਸੋ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਔਰ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ ਸੇ ਝੂਠੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਚਾ ਹੈ; ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਨ ਤੇ ਨਾਮ ਭੀ ਸਚ ਹੀ ਹੈ, ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮੈਂ 'ਸਤਯ ਨਾਮ' ਕਹਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਕਾਰ ਸਰਬ ਥਾਨ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ॥

ਜੋ ਭੂਤ ਕਾਲ ਮੇਂ ਕਹਯੋ ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ ਮੇਂ ਭੀ ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਹੈ, 'ਹੋਸੀ' ਅਗਾਰੀ ਭਵਿਖਯਤ ਕਾਲ ਮੇਂ ਭੀ ਸੋਈ ਰਹੈਗੋ, 'ਜਾਇ ਨ' ਅਬ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੋ; ਕਯਾ? ਅਬਿਨਾਸੀ ਹੈ। 'ਨ ਜਾਸੀ' ਅਗਾਰੀ

ਸਦਾ ਹੀ ਰਹੈਗੋ। ਬਹੁਰੋ ਕੈਸਾ ਪੁਰਖ ਹੈ? 'ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ' ਇਹ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਿਸ ਨੇ ਰਚੀ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਭਾਵਤ ਅਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਣ - ਭੂਤ ਭਵਿਖ੍ਯਤ ਕੀ ਜੋ ਬਾਤ।
ਵਰਤਮਾਨ ਮੈਂ ਕਹਿਂ ਬਖ੍ਯਾਤ।
ਤਹਿਂ 'ਭਾਵਕ' ਭੂਖਨ ਹੁਇ ਜਾਇ।
ਐਸੇ ਕਹੈਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮੁਦਾਇ।

ਕਿੰਵਾ 'ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ' ਮੈਂ ਹਕਾਰ, 'ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ' ਮੇਂ ਜਕਾਰ, 'ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ' ਮੇਂ ਰਕਾਰ ਚਕਾਰ, ਅਨੇਕ ਅਖ੍ਯਰ ਕੀ ਅਨੇਕ ਬਾਰ ਸਮਤਾ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਜੇ ਕਹੈਂ : ਜਗਤ ਤੋ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੋ, ਏਕ ਪੁਰਖ ਤੇ ਕੈਸੇ ਭਯੋ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ :-

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ॥

'ਭਾਤੀ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ, ਔਰ ਔਰ ਰੰਗ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਿ ਕਰਿ, 'ਜਿਨਸਾਂ' ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੀ ਮਾਯਾ ਸੋਂ ਮਿਲਿਕੈ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਉਤਪਤ ਕਰੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਤੀਨ ਰੰਗ ਕੇ ਤਾਗੇ ਤੇ ਪਟ ਮੈਂ ਬਚਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋ ਆਵਤੁ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਕੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਮੂਰਤਾਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਤਰਹ ਕੀ ਰਚੀ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਕਾਰਨ ਈਸ਼ੁਰ, ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਰਜ ਜਗਤ ਕੇ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ' 'ਕਰਿ ਕਰਿ' ਇਨ ਮੇਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ' ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੀ ਜਿਨਸਾਂ, ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ 'ਮਾਇਆ' ਪਦ ਦੇ ਕਰਿ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰ੍ਯੋ; ਯਾਂਤੇ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ।

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ॥

ਜਗਤ ਕੋ ਰਚੇ ਹੈ, ਰਚਿ ਰਚਿ ਦੇਖਤ ਹੈ ਆਪ, ਪਰੰਤੂ ਕੈਸੇ ਰਚਿ ਰਚਿ ਦੇਖਤ ਹੈ? ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਤਿਸ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਇ। ਵਡਿਆਈ ਇਹ : ਜੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜਗਤੁ ਰਚ੍ਯੋ ਹੈ, ਅਰੁ ਕੈਸੇ ਰਚ੍ਯੋ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਜਗਤਿ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਖ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਣ - ਕ੍ਰਮ ਸੌਂ ਕਿਰਿਯਾ ਕਰੈ ਅਨੇਕ।
ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ ਨਾਮ ਬਿਬੇਕ।

ਇਹਾਂ ਕਰਣਾ ਅਰੁ ਕਰਿ ਕੈ ਦੇਖਣਾ ਇਹ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਕਰਸੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ॥

ਜੋ ਕਿਛੁ ਤਿਸ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਸੁਹਾਵਤ ਹੈ, ਕਿ ਯਹਿ ਆਛੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਸੁ ਕਰਤੇ

ਹੂਏ ਊਪਰਿ ਹੁਕਮ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਰਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਕਿ ਯਹ ਬਾਤ ਆਛੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕੋ ਹਟਾਇ ਔਰੁ ਕਰਹੁ, ਐਸੇ ਹੁਕਮ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਰਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ। ਜੇ ਤਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ ਕਰਤਾ ਹੈ ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ, ਜੋ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਪਰ ਔਰ ਕੋ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਚਲੈਗੋ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ।

ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਸਾਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿਬੁ ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ॥੨੭॥

ਔਰ ਕੋ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹ, 'ਸੋ' ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਬੋਧਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਪੂਰਬ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਆਏ ਹੈਂ, 'ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ' ਸਭਨਿ ਕੋ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਹੁਕਮ ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਚਲੈ, ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤੋ ਔਰ ਭੀ ਜਗਤ ਮੈਂ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਚਲਤੋ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈ : ਤਿਨ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋਂ ਕਾ ਭੀ ਸੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝੈ : ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ, ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਬੋ ਤੌ ਕਠਨ ਹੋਇਗੋ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ? ਤਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਤਿਸ ਕੀ ਰਜਾਇ ਪਰ ਰਾਜੀ ਰਹਿਨੋ ਯਹ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੋ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਮ ਸੁਖੈਨ ਤੇ ਸੁਖੈਨ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹੇ ਰਜ਼ਾਇ ਪਰ। 'ਰਹਣੁ' ਪਦ ਤੇ 'ਰਾਜ਼ੀ' ਕੋ ਅਧ੍ਯਾਹਾਰ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਰਾਜ਼ੀ ਪਦ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਰਜਾਇ ਮੈਂ ਰਹੇ ਤਿਸੁ ਪਰ *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਰਜਾਇ ਮੈਂ ਤੋ ਸਭ ਰਹਤ ਹੈ, ਐਸੋ ਕੌਨ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨਾ ਰਜਾਇ ਤੇ ਜੀਵ ਸਕੈ, ਕਿ ਮਰ ਸਕੈ, ਕਿ ਉਠਿ ਸਕੈ, ਕਿ ਚਲਿ ਸਕੈ, ਕਿ ਬੋਲਿ ਸਕੈ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਸਭ ਤਿਸ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੈਂ ਹੋਤ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਔਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਤੇ ਹੈਂ, ਪਰੰਤੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਤੌ ਬਹੁਤ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਜਪਜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ : 'ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ'। ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ ਸਿਧ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰਸਵਤਾਲੰਕਾਰ। ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਹੈ, ਔਰ ਸਥਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਹਟਾਇ ਕਰ ਏਕ ਹੁਕਮ ਪਰ ਠਹਿਰਾਈ, ਯਹ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਬਰਨਨ ਤੇ ਰਸਵਤਾਲੰਕਾਰ।

[ਪਉੜੀ ਅਠਾਈਵੀਂ]

ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋ ਅਬ ਪੂਰਣ ਭਯੋ, ਅਗਾਰੀ ਜੋਗ ਕੀ ਜੁਗਤਿ ਸੁਖੈਨ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਜੋਗ ਕਲਿਜੁਗ ਮੇਂ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੇ ਜੋਗ ਇਸ ਕਾਲ ਮੈਂ ਹੋ ਸਕੇ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ॥

ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਦੋ ਕਾਨੋਂ ਮੇਂ ਪਾਵਤ ਹੈਂ ਸੋ ਸੰਤੋਖ ਕੀ ਅਰ ਸਰਮ ਕੀ ਦੋਊ ਕਰੇ। ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਭੀ ਦੋਊ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਭੀ ਦੋਨੋ ਹੈਂ। ਸੰਤੋਖ ਤੌ ਏਹ : ਜਥਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਔਰਨ ਤੇ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕਾ ਲੋਭ ਨਾ ਕਰੇ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਸ਼ਰਮ ਕਰੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਕੀ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰੈ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਬਿਕਾਰਨਿ ਪਰ ਲਗ ਜਾਇ। ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਰਿਦੇ ਮੈਂ ਬਸਾਇਕੈ ਬਹੁਰ ਕਮਾਵੇ, ਯਹ ਸ਼ਰਮ ਰਾਖੈ। ਕੋਈਕ ਅਰਥ ਸੰਤੋਖ ਏਕਲੇ ਕੇ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਪਰਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਜੋ ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਕੋ ਰੂਪਕ ਕਰਯੋ ਹੈ ਸੋ ਜਾਤੋ ਰਹਤ ਹੈ। ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਸੰਤੋਖ ਭਯੋ, 'ਸਰਮੁ ਪਤੁ

ਝੋਲੀ' ਤੀਨ ਪਦ ਰਹਿ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਰਾਖਯੋ 'ਸੰਤੋਖੁ' 'ਸਰਮੁ' ਦੋਊ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕੋ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਔਰ ਸਥਾਨ ਭੀ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਯਹ ਅਰਥ ਆਛੋ। ਅਗਾਰੀ 'ਪਤੁ ਝੋਲੀ' ਪਾਪਨਿ ਤੇ ਬਚਿ ਕਰਿ ਆਪਨੀ ਪਤੀ ਰਾਖਨੀ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਯਾਕੋ ਝੋਲੀ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਿ ਆਵਤ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਰਬ ਗੁਨ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਝੋਲੀ ਮੇਂ ਭੀ ਜੋਗੀਓਂ ਕੋ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੋਤ ਹੈ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕੋ। ਯਹ ਸਮਤਾ। 'ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ' ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਯਾਨ ਕਰਨੋਂ ਯਹੀ ਭਸਮ ਦੇਹ ਕੋ ਲਗਾਵੈ। ਧਯਾਨ ਭੀ ਸਰਬ ਦੇਹ ਕੇ ਟਿਕਾਏ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ, ਬਿਭੂਤ ਭੀ ਸਰਬ ਦੇਹਿ, ਨਖ ਸ਼ਿਖ਼ ਲੌਂ, ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ; ਯਹ ਸਮਤਾ।

ਖਿੰਥਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ॥

ਜੋਗੀ ਖਿੰਥਾ ਰਾਖਤ ਹੈਂ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਕੀ, ਸੋ ਖਿੰਥਾ ਕਾਂਇਆ, ਜੋ ਦੇਹ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਕੀ; ਸਯਾਮ, ਗੌਰ, ਸੇਤ, ਤਿਸ ਕੀ ਸਮਝਿ ਰਾਖੈ? ਜੈਸੇ ਬਸਤ੍ਰ ਉਪਰ ਲੈਬੇ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਦੇਹਿ ਹੈ। ਬਸਤ੍ਰ ਭੀ ਜੀਰਨ ਹੂਏ ਤੇ ਗੇਰ ਦਈਤਾ ਹੈ, ਦੇਹ ਭੀ ਜੀਰਨ ਹੂਏ ਤੇ ਗੇਰ ਦਈਤੀ ਹੈ, ਨਈ ਧਾਰ ਲਈਤੀ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਅਹੰਤਾ ਇਸ ਕੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਸੋ ਦੇਹ ਰੂਪੀ ਖਿੰਥਾ ਕੈਸੀ ਹੈ? 'ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ' ਕਾਲ ਕੀ ਬੁਰਕੀ ਹੈ। 'ਕੁਆਰ' ਨਾਮ ਬੁਰਕੀ ਕੋ ਹੈ, ਜੋ ਖਾਵਨ ਲਾਗੇ 'ਗ੍ਰਾਸ' ਮੁਖ ਪਾਈਤਾ ਹੈ। ਕੁਆਰੀ ਨਾਮ ਬੁਰਕੀ ਕੋ ਹੈ, ਕਾਹੇ ਤੇ? ਨਿਤ ਹੀ ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਤੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਖਿੰਥਾ ਕੋ ਪਹਿਰਕੈ ਜੋਗੀ ਅੰਤਰ ਤਿਸ ਕੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਜੀਵ ਭੀ ਦੇਹ ਕੇ ਅੰਤਰ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਤਾ। ਕੋਈਕ ਅਰਥ ਐਸੇ ਕਰਤ ਹੈਂ: ਇਹ ਕਾਯਾਂ ਕਾਲ ਤੇ ਕੁਆਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਰੇਗੀ ਤਿਸ ਦਿਨ ਬਯਾਹੀ ਜਾਇਗੀ। ਤਿਨ ਕੇ ਅਰਥ ਪਰ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। ਕਾਲ ਕੇ ਸਾਥ ਤੌਂ ਬਿਵਾਹਿ ਜਿੰਦ ਰੂਪੀ ਬਧੂ ਕੋ ਲਿਖਯੋ ਹੈ ਗ੍ਰਿੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈ, ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ; ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਜਿੰਦੁ ਵਹੁਟੀ ਮਰਣੁ ਵਰ ਲੈ ਜਾਸੀ ਪਰਣਾਇ।

[ਸਲੋਕ ਫਰੀਕ-੧]

ਜੋ ਕੋਈ ਕਾਲ ਕੋ ਪਤਿ ਕਰਿਕੈ ਦੇਹਿ ਕੋ ਬਧੂ ਬਨਾਇਕੈ ਅਰਥ ਲਗਾਵੈ, ਤੌਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬੈਠਤਿ ਹੈ, ਦੇਹਿ ਤੌਂ ਈਹਾਂ ਹੀ ਭਸਮ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਬਯਾਹਿਕੈ ਕਾਲ ਕਿਸ ਕੋ ਸੰਗ ਲੇ ਗਯੋ? ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਤਿਨ੍ਹ ਅਰਥਵਾਰੇ ਕੋ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਆਵੈਗੋ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਦੇਹ ਕਾਲ ਕੋ ਗ੍ਰਾਸ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਕਾਯਾ ਕੋਂ ਕਾਲ ਖਾਤੋ ਹੈ, ਇਹ ਤੌਂ ਰੀਤਿ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਕਹੀ ਹੈ। 'ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ' ਜੁਗਤਿ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਜੁੜਨਿ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਡੰਡਾ ਕਰੇ, ਕਿਆ? ਸੋਟਾ ਕਰੇ। ਜੋਗੀ ਹਾਥ ਡੰਡਾ ਭੀ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਡੰਡਾ ਸੂਧੋ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰ ਜੁੜਨੋ ਭੀ; ਜਬ ਚਿਤ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਜਗਤ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਹਟਿ ਕਰਿ ਸੂਧੀ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਜੁਟਤ ਹੈ, ਇਸ ਸਮਤਾ। ਪਰਤੀਤਿ ਪਦ ਮੇਂ ਸ਼ਲੇਖ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਯ ਹੈ। 'ਏਕ ਪਦ ਮੇਂ ਦੋਇ ਅਰਥ ਹੋਇ' ਲੱਛਣ ਹੈ ਸ਼ਲੇਖ ਕੋ। ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈ : ਜੋਗੀ 'ਪਰ' ਕਹੀਏ ਅਤਿਸ਼ੈ, 'ਰਕਾਰ' ਮੈਂ ਤੇ 'ਅਕਾਰ' ਨਿਕਸੇ 'ਅਤੀਤ' ਹੋਤ ਹੈ; ਅਰਥ ਕਿ 'ਅਤਿਸ਼ੈ ਅਤੀਤ' ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਟੰਬ ਤੇ ਏਕਾਕੀ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਸਿਖ ਕੋ ਹੋਨੋ ਅਤੀਤ ਯਹ: ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਹਟਿ

ਕਰਿ ਏਕ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰੇ, ਆਪਨੋ ਨਿਸਚੋ ਔਰ ਸਥਾਨ ਕਹੂੰ ਡੁਲਾਵੈ ਨਹੀਂ, ਇਹੀ ਧਰਮ ਅਤੀਤਤਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਅਪਣੇ ਸਨਬੰਧੀ ਕੇ ਮੋਹ ਪਰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਚਲਾਵਤ ਹੈ, ਸਿਖ ਔਰ ਕੇ ਮਤਿ ਪਰ ਨਹੀਂ ਡਿਗਾਵੈ, ਯਹ ਸਮਤਾ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

'ਪਰਤੀਤਿ' ਏਕ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕੋ, ਏਕ ਪਰਮ ਅਤੀਤ ਕੋ ਦੋ ਅਰਥ ਹੋਨ ਤੇ ਸ਼ਲੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ॥

ਤਿਨ ਜੋਗੀਓਂ ਕੇ ਪੰਥ ਮੈਂ ਏਕ ਆਈ ਪੰਥ ਹੈ, 'ਬਾਲਗੁੰਦਾਈ' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ 'ਆਈ ਜਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਰੇਸ਼ਟ ਗਿਜਨੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਆਈ ਪੰਥ ਮੈਂ ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਆਈ ਪੰਥੀ, ਇਹ ਕੈਸੇ ਬਨੈ? 'ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ'=ਸਿਖ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਬਨੇ। ਸਰਬ ਜੋ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਭੇਖ ਵਾਰੋ ਸੰਤ ਹੋਇ, ਸਰਬ ਮੇਂ ਮਿਲਯੋ ਰਹੈ, ਬਿਰੋਧ ਕਾਹੂੰ ਸਿਉਂ ਨ ਕਰੇ; ਸਰਬ ਕੇ ਮਿਲਨ ਤੇ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਭਯੋ। 'ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ' ਸਿਧ ਜੋ ਜੋਗੀ ਹੈਂ ਔਰ ਪੰਥਨ ਕੋ ਕਰਾਮਾਤ ਸਿਧਾਂ ਕੀ ਲਗਾਇ ਕਰਿ ਜੀਤਤਿ ਹੈਂ, ਸਿਖ ਅਪਨੇ ਮਨ ਕੋ ਜੀਤੈ, ਇਸ ਕੇ ਜੀਤਨੇ ਕਰਿ ਸਾਰੋਈ ਜਗਤ ਜੀਤਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਸਰਬ ਧਰਨੀ ਮੈਂ ਤੇ ਕੰਟਕ ਬੀਨਤ[1] ਫਿਰਤ ਹੈ, ਕਾਹੂ ਨੇ ਪਨਹੀ[2] ਪੈਰ ਮੈਂ ਪਾਇ ਲਈ ਹੈ, ਤਿਸ ਚੁਗਨਵਾਰੇ ਤੇ ਸਰਬ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ ਪਨਹੀ ਵਾਰੇ ਨੇ ਬਾਤ ਸਿਧ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਨ ਮੈਂ ਜੋ ਮਾਨ ਬਡਾਈ ਕੈ ਬਿਕਾਰ ਹੈਂ ਸੋਈ ਖੁਆਰ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਜਬ ਮਨ ਜੀਤਯੋ, ਏ ਬਿਕਾਰ ਸਰਬ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਨਾ ਬਿਕਾਰ ਹੋਇਗੋ ਨਾ ਕਾਹੂ ਸੋਂ ਅਰੈਗੋ ਯਾਂਤੇ ਮਨ ਹੀ ਕੋ ਜੀਤੈ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ॥

ਸਿਧ ਮਿਲਿਕੈ ਪਰਸਪਰ 'ਆਦੇਸ' ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸਿਖ 'ਆਦੇਸ' ਜੋ ਹੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤਿਸ ਕੋ 'ਆਦੇਸੁ' ਕਹੀਏ ਬੰਦਨ ਕਰੈ। ਆਦੇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਦੋਇ: ਆਦਿ ਤੇ ਹੀ ਈਸ਼ੁਰ ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਆਦੇਸੁ, ਕਿੰਵਾ ਅਕਾਰ ਲਘੁ ਕਰਨੇ ਤੇ ਅਦੇਸ=ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਏਕ ਦੇਸ ਜਿਸਕੋ, ਸਰਬ ਹੀ ਦੇਸ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ, ਸੋ ਅਦੇਸ। ਐਸੇ ਈਸ਼ੁਰ ਕੋ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਹੀ ਬੰਦਨ ਕਰੇ।

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ॥੨੮॥

ਤਿਸ ਅਦੇਸ਼ ਈਸੁਰ ਕੋ, ਬਹੁਰ ਬਰਨਤ ਹੈਂ : ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸਰਬ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ 'ਆਦਿ' ਹੈ। ਕਿਆ? ਤਿਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਕੋ ਹੈ। 'ਅਨੀਲੁ' ਨੀਲ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਰੰਗ ਜੇ ਸਰਬ ਹੈਂ ਤਿਨ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਨੀਲ ਨਾਮ ਕਿਸੀ ਗਿਨਤੀ ਕੋ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ ਹੈ। ਨੀਲ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਗਿਨਤੀ ਹੈਂ ਤਿਸ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। 'ਅਨਾਦਿ' ਜਿਸ ਕੀ ਆਦਿ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ 'ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਂ ਇਹ ਉਤਪਤਿ ਭਯੋ ਹੈ', ਇਸ ਆਦਿ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੈ; ਕਯਾ? ਸਦੀਵ ਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੀ ਆਦਿ ਹੋਇਗੀ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਭੀ ਚਾਹਿਯੇ, ਸੋ ਦੋਊ ਤੇ ਬਿਹੀਨ ਹੈ। 'ਅਨਾਹਤਿ' ਹਤਿਨਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਕਿਆ? ਮਾਰਯੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਨਹੀਂ

੧. ਚੁਣਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ੨. ਜੁੱਤੀ।

ਜਾਇ, ਸੋ ਅਨਾਹਤਿ। ਕਿੰਵਾ ਤਕਾਰ ਕੋ ਦਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ 'ਅਨਾਹਦ' ਹੋਤ ਹੈ। ਬਿਹੀਨ ਹੱਦ ਤੇ ਹੈ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹੱਦ ਤਿਸ ਕੀ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਲਗੁ ਹੋਇ, ਜਹਾਂ ਦੇਖੀਏ ਤਹਾਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਹੈ, ਹਦ ਕਿਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ। 'ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ' ਕਿਆ? ਸਰਬ ਜੁਗ ਮੈਂ ਏਕ ਹੀ ਵੇਸ ਹੈ ਈਸ਼ੁਰ ਕੋ। ਸਤਿਜੁਗ ਤੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਜੁਗ ਜੋ ਬੀਤ ਗਏ ਹੈਂ ਤਿਨ ਸਭਨੋਂ ਮੇਂ ਏਕ ਰਸ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਸਰਬ ਜੁਗੋਂ ਮੇਂ ਏਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋ ਜਾਣੋ, ਇਹ ਵੇਸ ਹੈ, ਔਰ ਵੇਸ ਕੋਊ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਏਕ ਲਖਨੋ, ਇਸੀ ਮੈਂ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ਔਰ ਵੇਸ ਮੇਂ ਨਹੀਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਉਪਮਾ ਅਰੁ ਉਪਮੇਯ ਜੋ ਦੋਊ।
ਅੰਗ ਸਮੇਤ ਵਰਨੀਏ ਸੋਊ॥
ਕਰੀਏ ਏਕ ਰੂਪ ਅਭਿਰਾਮ।
ਸੋ 'ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ' ਲਖਿ ਨਾਮ।

ਇਸ ਮੈਂ ਮੁੰਦਾ ਅਰੁ ਝੋਲੀ ਬਿਭੂਤਿ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਉਪਮਾ, ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਪਤੁ ਧਯਾਨ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਉਪਮੇਯ, ਸੋ ਦੋਊ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰ ਵਰਨੇ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕ। ਸਰਬ ਅੰਗ ਕੋ ਬਨਾਉ ਜੋਗੀ ਕੋ ਕਹਯੋ; ਯਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ। ਆਦੇਸੁ ਆਦੇਸੁ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ। ਪਦ ਏਕ ਹੈ ਦੋ ਵਾਰੀ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ। 'ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਅਕਾਰ ਨਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਜੁਗ ਜੁਗ' ਮੈਂ ਬੀਪਸ਼ਾਲੰਕਾਰ॥੨੮॥

[ਪਉੜੀ ਉਨ੍ਹੱਤੀਵੀਂ]

ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ॥

'ਭੁਗਤਿ' ਨਾਮ 'ਭੋਜਨ' ਕੋ ਸਿਧ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਭੋਜਨ ਗਯਾਨ ਕੋ ਕਰੇ। ਭੋਜਨ ਕੇ ਖਾਏ ਤੇ ਸਰਬ ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਕੇ ਸਮੇਤ ਸਰੀਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਕੇ ਹੋਨ ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਬਹੁਰ ਇਛਾ ਲੋਭ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕੋ ਤਯਾਗਤ ਹੈ। 'ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ' ਭੋਜਨ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ ਕੋ ਅਰ ਕਰਨਵਾਰੇ ਕੋ ਸਿਧ 'ਭੰਡਾਰੀ' ਕਹਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਿਖ ਦਯਾ ਕੀ ਭੰਡਾਰਣਿ ਕਰੇ। ਦਯਾ ਜਬ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਨ ਦੇਨੇ ਕੀ ਭੰਡਾਰੀ ਕੀ ਔ ਦਯਾ ਕੀ ਸਮਤਾ। 'ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ' ਜੋਗੀ ਜੋ ਹੈਂ ਸਿੰਙੀ ਤੇ ਨਾਦ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਸਰਬ ਸਰੀਰਨ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਨਾਦ ਬਜਾਇ ਰਾਖਯੋ ਹੈ, ਸਭ ਹੀ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸੱਤਾ ਕਰਿ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ, ਇਹ ਜਾਨੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਕਲਾ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਤ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਸੋਈ ਨਾਦ ਜਾਨੇ ਔਰ ਆਪ ਤੋ ਕਿਆ ਕਰਨੋ ਹੈ! ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਹੈ। ਭੁਗਤਿ ਭੰਡਾਰਣਿ ਨਾਦ ਉਪਮਾਨ, ਗਯਾਨ ਦਇਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਕੋ ਸ਼ਬਦ ਉਪਮੇਯ, ਏਕ ਰੂਪ ਵਰਨੇ ਸਰਬਾਂਗ, ਸਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ।

ਕਿੰਵਾ ਸਰਬ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਔਰ ਅਰੁ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਔਰ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਸਿਖ ਬੂਝੈ :

ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕੌਨ ਸੀ ਪਹਿਰੌਂ? ਗੁਰੂ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਕੀ ਪਹਿਰੋ। ਫੇਰ ਬੂਝਯੋ : ਝੋਲੀ ਕੌਨ ਹੈ? ਗੁਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ ਪਤਿ ਰਾਖਨੀ ਦੋਊ ਲੋਕ ਮੈਂ। ਬਿਭੂਤ ਕੈਸੀ ਹੈ? *ਉੱਤਰ :* ਧਯਾਨ ਕੀ ਕਰਿ। ਖਿੰਥਾ ਕੈਸੀ ਕਰੌਂ? *ਉੱਤਰ :* ਦੇਹ ਕੀ ਸਮਝਿ। ਡੰਡਾ ਕੌਨ ਰਾਖੌਂ? *ਉੱਤਰ :* ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਜੋੜਨੋ। ਪਰਮ ਅਤੀਤਤਾ ਕੌਨਸੀ? *ਉੱਤਰ :* ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਿ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਪੰਥ ਆਈ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰੌਂ? *ਉੱਤਰ :* ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਜੀਤੋਂ ਕਿਸ ਕੋ? *ਉੱਤਰ :* ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਆਦੇਸੁ ਕਿਸ ਕੋ ਕਰੌਂ? *ਉੱਤਰ :* ਅਦੇਸ਼ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਤਿਸ ਕੋ ਹੀ ਆਦੇਸੁ ਕਰਿ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਭੁਗਤਿ ਗਯਾਨ ਮੈਂ ਅਰਥ ਸਮਝ ਲੈਨੋ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਇਕ ਥਲ ਬਰਜ ਦੁਤਿਯ ਥਲ ਮਾਂਹੀ।
ਕੁਛ ਠਹਿਰਾਇੰ 'ਪ੍ਰਸੰਖ' ਕਹਾਂਹੀ।

ਸੋ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਕੀ ਕਹੀ, ਪਤਿ ਕੋ ਝੋਲੀ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਬਿਭੂਤ ਧਯਾਨ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ, ਐਸੇ ਹੀ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਆਦੇਸੁ ਔਰ ਤੇ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਏਕ ਈਸਰ ਮੈਂ ਠਹਰਾਈ; ਇਸ ਰੀਤਿ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਏ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਆਪਿ ਨਾਥੁ ਨਾਥੀ ਸਭ ਜਾ ਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦ॥

ਸਿਧਨ ਮੈਂ ਜੋ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ 'ਨਾਥ' ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਹਮਾਰੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਨਾਥ ਏਕ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਜਾਨੀਏ? ਸਰਬ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੀ ਨਾਥੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਈ ਨਾਥਯੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਆਗਯਾ ਮੈਂ ਚਲਤ ਹੈ, ਸੋ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਆਗਯਾ ਮੈਂ ਸਰਬ ਚਲਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਕੋ ਰਾਜ ਤੈਸੇ ਨਾਥ ਕੀ ਨਾਥੀ। ਜਹਾਂ ਲਗਿ ਜਿਸ ਨਾਥ ਕੋ ਕੋਈ ਮਾਨੇ ਹੈ ਤਹਾਂ ਲਗ ਤਿਸ ਕੀ ਨਾਥੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨਾਥੀ ਤਾਂਕੋਂ ਸਰਬ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਐਸੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਨਾ ਮਾਨੇ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨਾਥੀ ਸੱਤਯ ਹੈ ਔਰਨਿ ਕੀ ਨਾਥੀ ਝੂਠ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਜੋ ਸਿਧ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਰਿਧਿ ਅਰੁ ਸਿਧਾਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਰਿਧਿ ਤੌਂ ਅੰਨ ਅਰ ਮਾਲ ਆਦਿ; ਸਿਧਾਂ: ਅਣੂਮਾ ਮਹਿਮਾ ਆਦਿ। ਅਣੂ ਸਮਾਨੁ ਬਨਿਕੈ ਲੋਕੋਂ ਤੇ ਛਪਿ ਜਾਨੋ, ਪਰਬਤੁ ਨਯਾਂਈਂ ਬਨ ਜਾਨੋ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਸਿਧਾਂ ਕਹਾਵਤੀ ਹੈਂ। ਕੋਈ ਆਠ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਕੋਈ ਆਠਾਰਹ ਲਿਖਤੇ ਹੈਂ। ਜੋਗੀ ਕੇ ਪਾਸ ਇਹ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈਂ ਸੋ 'ਅਵਰਾ ਸਾਦਿ' ਹੈ, ਔਰ ਸਵਾਦੁ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਕਯਾ? ਲੋਕੋਂ ਮੈਂ ਮਾਨ ਬਡਾਈ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜੋ ਹੈਂ, ਗਯਾਨ ਕੇ ਆਨੰਦ ਕੋ ਜੋ ਸ੍ਵਾਦੁ ਤਿਸ ਕੇ ਆਵਰਨ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਕਯਾ? ਆਛਾਦ ਲੇਨ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਅਪਨੇ ਸ੍ਵਾਦ ਮੈਂ ਫਸਾਇ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਆਨੰਦ ਦੇ ਸਮੀਪ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਨ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਇਨ ਕੇ ਸ੍ਵਾਦ ਕੋ ਛੋਰਿ ਜੋ ਅਗਾਰੀ ਬ੍ਰਿਤ ਕਰੇ ਸੋ ਗਯਾਨ ਕੋ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ। ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜੋ ਸਿਧਨਿ ਪਾਸ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਉਪਮਾ ਸੰਤਨ ਪਾਸਿ ਕਯਾ ਹੈ? ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ : 'ਅਵਰਾ ਸਾਦਿ', ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਆਵਰਯੋ ਸ੍ਵਾਦ, ਕਯਾ? ਆਛਾਦਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੋ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨੋ ਸੋਈ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਭੀ ਬਨਯੋ।

ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਦੁਇ ਕਾਰ ਚਲਾਵਹਿ ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗ॥

ਸਿਧਨ ਕੇ ਪਾਸ ਅਗਾਰੀ ਕਾਰਦਾਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਕਾਰ ਚਲਾਵਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ਲੇਨੇ ਦੇਨੇ ਕੀ। ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਸੰਜੋਗ ਅਰ ਵਿਜੋਗੁ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ ਹੋਨੋ, ਇਹੀ ਲੇਨੇ ਦੇਨੇ ਕੀ ਕਾਰ ਕੋ ਚਲਾਵਤ ਹੈਂ। 'ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗ', ਭਾਗ ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਲਭਧ ਜੈਸੀ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਲੇਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ 'ਸੰਜੋਗ' ਕਹੀਏ ਅਪਨੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠੇ ਆਨ ਹੋਨੋ, 'ਵਿਜੋਗੁ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਲਭਧ ਕੇ ਲੇਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਨੋ, ਜਬ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਲਭਧ ਸੁਖ ਭੋਗਨੇ ਕੀ ਹੈ ਤਬ ਪਦਾਰਥ ਆਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋਤ ਹੈਂ; ਤਬ ਸੰਤ ਕੁਛ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ, ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਸੰਜੋਗ ਜੋ ਹਮਾਰੋ ਕਾਰਦਾਰ ਹੈ ਸੋ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤ ਹੈ। ਜਬ ਸਰੀਰ ਨੇ ਦੁਖ ਭੋਗਨੋ ਹੈ ਤੌ ਪਦਾਰਥ ਜਾਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਤਬ ਸੰਤ ਚਿਤ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਜਾਨਤ ਹੈਂ : ਹਮਾਰੋ ਵਿਜੋਗ ਕਾਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਤ ਕੋ ਕਰੇ ਹੈ; ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਲੇਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਊ ਕ੍ਰਿਤ ਕੋ ਕਰੇ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਬਨਤ ਆਏ ਹੈਂ। ਜੇ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਕਰੀਏ, ਔਰ ਮੈਂ ਨਾਥਤਾ ਬਰਜਿ ਕੈ ਈਸ਼ੁਰ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ। ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜੋ ਆਵਰਜੋ ਆਨੰਦ ਕੋ ਸ੍ਵਾਦ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੰਜੋਗ ਵਿਜੋਗ ਮੈਂ ਔਰਨ ਤੇ ਕਾਰਦਾਰੀ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਤਿਨ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ, ਯਾਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ॥

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ॥੨੯॥

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋ ਸਮਝ ਲੈਨੇ।

[ਪਉੜੀ ਤੀਹਵੀਂ]

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣੁ॥

ਸਿਧ ਜੋ ਹੈਂ ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਈ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਔ ਚੇਲੇ ਬਹੁਤ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਰੀਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਏਕ ਜੋ ਮਾਈ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਕੇ ਸੰਗ 'ਜੁਗਤਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਲ ਕਰਿ 'ਵਿਆਈ'। 'ਵਿਆਈ' ਨਾਮ ਕੁਛ ਉਤਪਤਿ ਕਰਨ ਕੋ। ਸੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਭਈ। ਤਿਸ ਸਰਬ ਉਤਪਤੀ ਮੇਂ ਤੀਨ ਚੇਲੇ ਜੋ ਹੈਂ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ, ਸੋ 'ਪਰਵਾਣੁ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਹੈਂ। ਕਯਾ? ਸਰਬ ਕੇ ਮੁੱਖਯ ਹੈਂ। ਇਸ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ : ਜੋ ਉਤਪਤ ਕਰੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਹੀ ਚੇਲੇ ਹੈਂ, ਪਰੰਤੂ ਤੀਨ ਸਰਬ ਕੇ ਊਪਰ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ 'ਏਕਾ ਮਾਈ' ਏਕ ਜੋ ਅਦ੍ਵੈਤ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਕਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਅਮਾਈ' ਪਦ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਅਦ੍ਵੈਤ ਹੈ। ਅਮਾਈ=ਮਾਯਾ ਤੇ ਰਹਤ। ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ 'ਜੁਗਤਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਲ ਕਰਿ 'ਵਿਆਈ'=ਨਾਨੱਤ੍ਵ ਕੋ ਮਾਯਾ ਰਚਿਤ ਭਈ। 'ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ' ਪਦ ਤੇ ਮਾਯਾ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮੈਂ ਤੀਨ ਚੇਲੇ ਜੋ ਹੈਂ ਮੁੱਖਯ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੇ ਕਰਤਬਯ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ॥

ਇਕ ਤੋਂ 'ਸੰਸਾਰੀ' ਕਹੀਏ ਸੰਸਾਰ ਕੋ ਰਚਨਹਾਰੋ ਹੈ। ਕਯਾ? ਘੜਨਿਵਾਰੋ, ਸੰਸਾਰ ਕੋ ਰਚੈ ਸੋ ਸੰਸਾਰੀ। ਜੈਸੇ ਮਾਲਾ ਕੇ ਰਚਨਿਵਾਰੋ ਸੋ 'ਮਾਲੀ'। ਕਿੰਵਾ 'ਸੰ' ਕਹੀਏ ਸੰਮਯਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਰ 'ਸਾਰੀ' ਨਾਮ ਭਾਖਾ ਮੈਂ ਬਨਾਵਨ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ 'ਅਮੁਕੋ ਕਾਜ ਸਾਰ ਲਿਆਉ' ਕਯਾ? ਬਨਾਇ ਲਯਾਉ। ਸੰਮਯਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋ ਜਗਤ ਕੋ ਬਨਾਵੇ ਸੋ ਸੰਸਾਰੀ। ਸੋ ਕੌਨ? ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ। 'ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ' ਭੰਡਾਰੀ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ ਜੋ ਖਾਨੇ ਕੋ ਦੇਇ। ਸੋ ਕੌਨ? ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ, ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਪੋਖਤਿ ਪਾਲਤ ਹੈਂ। 'ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ' ਤੀਸਰਾ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸਦੀ 'ਲਾਏ ਦੀ' ਕਹੀਏ ਲੈ ਕਰਨ ਦੀ ਬਾਣ ਹੈ। ਕਯਾ? ਸਰਬ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਣ ਕੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ। ਕੌਨ? ਸ਼ਿਵਜੀ। ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜੋ ਤੀਨ ਚੇਲੇ ਮੁੱਖਯ ਹੈਂ ਸੋ ਕਹੇ।

'ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ' ਇਸ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਆਨੰਦ ਘਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਯੋ। ਮੁਹਾਸਬਾ ਲੈਨਵਾਰੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ ਸਭ ਕੋ ਮੁਹਾਸਬਾ ਲੇਤੋ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਲੈ ਕਾਲ ਮੈਂ ਸਰਬ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਤਾ' ਏਹ ਤੋ ਸਰਬ ਮੈਂ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ: ਮਨ ਆਏ ਅਰਥ ਕਰੇ ਹੈਂ।

ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ॥

ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ, ਕਯਾ? ਚਾਹਤ ਹੈ ਜੈਸੇ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੋ ਚਲਾਵਤ ਹੈ। ਕਿਆ? ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਵਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਤਿਨ ਕੋ 'ਫੁਰਮਾਣੁ' ਹੁਕਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਜੇਤੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ਤੇਤੋ ਜਗਤ ਰਚਿਵਾਵਤੋ ਹੈ। ਜੇਤੋ ਰਾਖਯੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ਪੋਖ ਕਰਿ ਤੇਤੋ ਰਖਵਾਵਤ ਹੈ। ਜਸ ਨਾਸ਼ ਕਰਯੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ਇਨ ਤੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਵਾਇ ਦੇਤ ਹੈ; ਸਭ ਤਿਸ ਕੀ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰੁ ਬਰਤਤੇ ਹੈਂ।

ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ॥

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਉਹ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਦੇਖਤ ਹੈ ਅਰ ਇਨਕੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਕੋ ਸਰੂਪ ਦੇਖਿਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਕਾਸ਼ ਬਾਨੀ ਕਰਿਕੈ ਹੁਕਮ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੈਯੇ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਹੋਨ ਮੈਂ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਨੀ ਨੇ ਕਹਯੋ ਹੈ : ਹੇ ਬ੍ਰਹਮਾ! ਤੂੰ ਤਪਿ ਕਰਿ, ਜਗਤ ਰਚਿਬੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਹੋਇਗੀ; ਸੋ ਸੁਨ ਕਰਿ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਰਤ ਭਯੋ। ਕਿੰਵਾ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਕੋ ਸੋ ਦੇਖਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਆਦਿ ਅੰਤੁ ਏ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ 'ਓਹੁ ਵੇਖੈ'=ਵੇਖੈ 'ਬਿਨ ਖੈ' ਤੇ ਹੈ, ਕਿਆ? ਨਾਸ਼ ਤੇ ਰਹਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਇਨ ਕੋ ਨਦਰ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਏਹ ਅਸਚਰਜ ਹੈ ਜੋ ਸਰਬ ਤੇ ਬਡੇ ਇਹ ਤੀਨ ਹੀ ਹੈਂ ਇਨ ਕੇ ਦੇਖਬੇ ਮੈਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

'ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣੁ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਔਰਨ ਤੇ ਮਾਈ ਪਦ ਹਟਾਇ ਕਰਿ ਏਕ ਮਾਯਾ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ। ਔਰਨ ਤੇ ਚੇਲੇ ਪਦ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਨ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ। ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੰਸਾਰੀ ਭੰਡਾਰੀ ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕਹੇ, ਯਾਂਤੇ

ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ। ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ' ਵਕਾਰ ਕੀ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਸਮਤਾ, ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। ਕਿੰਵਾ 'ਫੁਰਮਾਣੁ' ਕਾਰਨ, 'ਚਲਾਵਨੋਂ' ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਹੇਤਲੰਕਾਰ। 'ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਚਿੰਤ ਨਮਿਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ। ਦੇਖਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹੈਂ, ਦੇਖਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ! 'ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ' ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ ਜੋ ਕਾਹੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਚਿੰਤ ਨਮਿਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਸਿਧਨ ਕੋ ਸਰਬਾਂਗ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਸਾਵੈਵਪੂਰਕ ਹੋਤੋ ਆਵਤ ਹੈ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ॥

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸ॥੩੦॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤੀ ਸੋਂ।

[ਪਉੜੀ ਇਕੱਤੀਹਵੀਂ]

ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ॥

ਜੋਗੀ ਸਿਧ ਜੋ ਹੈਂ ਆਪਣੇ 'ਆਸਣੁ' ਕਹੀਏ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਰਿ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ, ਤਹਾਂ ਆਏ ਗਏ ਕੋ ਭੰਡਾਰਾ ਭੋਜਨ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ :- ਜਿਸ ਕੋ ਆਸਣ ਰਹਿਣ ਕੋ ਸੋ ਲੋਕ ਲੋਕ ਮੇਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਬਿਹੀਨ ਸਥਾਨ ਕਹੂੰ ਦੇਖਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਹੈ। 'ਲੋਇ ਲੋਇ' ਦੋਇ ਪਦ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ, ਭੰਡਾਰ ਕੇ ਅਰਥ ਸਾਥ ਭੀ ਲਗਤ ਹੈ : ਲੋਕ ਲੋਕ ਮੈਂ ਭੰਡਾਰਾ ਜਿਸ ਕੋ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸਰਬ ਜੀਵਨਿ ਕੋ ਅਹਾਰ ਸੋਈ ਦੇਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕੋ ਹਾਥ ਨਹੀਂ ਆਵੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਜਹਾਂ ਅਹਾਰ ਹੈ ਤੈਸਾ ਤਿਸ ਕੋ ਤਹਾਂ ਹੀ ਦੇਤ ਹੈ। ਔਰ ਕਿਸੂ ਨੇ ਆਸਣੁ ਅਰੁ ਕਿਆ ਭੰਡਾਰਾ ਕਰਣਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕਲਯਾਣ ਕੇ ਹੇਤ ਚਾਹੇ ਸੋ ਕਰੇ।

ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ॥

ਤਿਸ ਕੇ ਭੰਡਾਰ ਤੇ ਜੋ ਕਿਛ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਯਾ ਹੈ ਸੋ ਕਰਮਨਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਏਕ ਹੀ ਬਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋ ਗਯੋ ਹੈ। ਜੋ ਏਕ ਹੀ ਬਾਰ ਦੀਓ ਗਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਹੀ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਤੀ ਹੈ।

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ॥

ਰਚਿ ਰਚਿ ਕਰਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ 'ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ' ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਸੋ ਦੇਖਤ ਰਹਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਜਾਨਤ ਹੈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਹਾਨ ਲਾਭ ਮੇਂ ਆਪਨੀ ਅਹੰਤਾ ਆਰੋਪਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੁਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸਚਾ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ 'ਕਾਰ' ਕਿਆ? ਕਰਤਬਯ,

ਸੋ ਭੀ ਸਚੁ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਨੇਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਥਮੇ ਰਚਜੋ ਹੈ ਪੁੰਨ ਕੋ ਫਲੁ ਸੁਖ, ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਫਲ ਦੁਖ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਰਚੀ ਹੈ ਰੀਤਿ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸਚੁ ਹੈ; ਜੋ ਜਿਸ ਲਾਯਕ ਹੈ ਤੈਸੋ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈ। ਇਤ੍ਯਰਥ।

'ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲੋਇ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਰ 'ਆਸਣੁ ਭੰਡਾਰ' ਔਰ ਥਲੁ ਤੇ ਬਰਜਿ ਏਕ ਈਸ਼ੁਰ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ। 'ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਾਵਨੋ ਕਾਰਜ, ਆਸਣੁ ਅਰੁ ਭੰਡਾਰੋ ਕਾਰਨ ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ। 'ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ' ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ। ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ। ਔਰੁ ਕਰਣਾ ਵੇਖਣਾ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ। 'ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਣ - ਜਹਿ ਕਾਰਜ ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਰੀਤਿ।
ਤਿਹ ਕੋ 'ਸਮ' ਭਾਖੈਂ ਧਰਿ ਚੀਤ।

ਇਸ ਮੈਂ ਸਚਾ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕਾਰਨ, ਸਚੀ ਕਾਰ ਕਾਰਜ, ਸਚ ਦੋਊਨ ਮੈਂ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ॥

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ॥੩੧॥

ਇਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ।

[ਪਉੜੀ ਬੱਤੀਹਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਇਨ ਸਭਨ ਕੋ ਬੀਜ ਮੰਤ੍ਰ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਿੱਧਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਿੱਧਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਨਜਾਰੇ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਸਭਨੋਂ ਕਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਰੋ ਜੋ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਕਰਨੋ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ, ਸੋ ਸਰਬ ਕੋ ਅਨੇਕ ਗੁਨੇ ਸਫਲੇ ਕਰਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਇਕਦੂ ਜੀਭੌ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ॥

ਕੈਸੀ ਚਾਹਿ ਚਿਤ ਮੈਂ ਹੋਇ? ਜੈਸੇ ਸਰਬ ਲੋਕਨ ਕੋ ਪ੍ਰੇਮ ਦਰਬ ਮੇਂ ਹੈ, ਏਕ ਤੇ ਦਸ ਕੋ ਚਾਹਤ ਹੈਂ, ਸੌ ਹਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਲਾਖ ਕ੍ਰੋੜ ਹੋਵਤ ਲੌ ਮਨ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬਧਤਿ ਹੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਏਕ ਜੀਭ ਤੇ ਲਾਖ ਹੋਵਨਿ, ਜੇਕਰ ਲਾਖ ਹੋਨ ਤੋ ਬੀਸ ਲਾਖ ਕੀ ਚਾਹ ਹੋਇ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਜੇਤੀ ਰਸਨਾ ਹੋਤੀ ਜਾਇੰ ਤੇਤੀ ਹੀ ਥੋਰੀ ਜਾਨੈ। ਕੁਛ ਬੀਸ ਲਾਖ ਪਰ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਹੋਇ ਜਾਇੰ।

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ॥

ਜੇਤੀ ਲਾਖੋਂ ਰਸਨਾ ਹੋਇੰ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਸੰਗ ਏਕ ਏਕ ਤੇ ਲਾਖ ਲਾਖ ਵਾਰੀ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਜਪੈ। ਐਸੀ ਚਾਹਿ ਚਿਤ ਮੈਂ ਰਾਤਿ ਦਿਨ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਲਗੀ ਰਹੈ। ਸਤਿਨਾਮ ਮੇਂ ਪਿਆਰ ਚਿਤ ਕੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੁਯੋ ਰਹੈ ਸਦਾ ਕਾਲ ਹੀ।

ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ॥

ਇਸ ਰਾਹ ਮੈਂ ਪਰਨਿ ਤੇ ਪਤਿ ਹੈ, ਦਰਬਾਰਿ ਪਹੁੰਚਨਿ ਲੌ ਨੰਨਾਕਾਰ ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਪਤਿ ਅਬਰੋ ਕੇ ਸਮੇਤ, ਕਯਾ? ਸਰਬ ਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਸਨਮਾਨ ਹੋਤੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਪਹੁੰਚਨ ਲੌ। ਇਹ ਤੌ ਭਗਤਿ ਪੱਖ ਮੈਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਮ ਕੀ ਕਹੀ, ਅਗਾਰੀ ਗਯਾਨ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ', ਕਯਾ? ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤਯੋਂ 'ਪਵੜੀਆ' ਕਹੀਏ ਸਪਤ ਭੂਮਿਕਾ, ਤਿਨ ਕੇ ਊਪਰਿ ਊਪਰਿ ਹੀ ਚੜਤੌ ਜਾਇ। ਤਿਸ ਕੇ ਚੜਨਿ ਮੇਂ ਵਿਘਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ। 'ਹੋਇ ਇਕੀਸ' ਹੋਤਾ ਹੈ ਚੜਨ ਵਾਰੋ ਪੁਰਖੁ 'ਇਕੀਸ'; ਈਸ ਜੀਵ ਕੀ ਏਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮੁ ਮੇਂ। 'ਇਕੁ' ਆਪਿ, ਕਕਾਰ ਤੇ 'ਈ' ਨਿਕਸੇ 'ਈਸ' ਹੋਤ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ। ਕਿੰਵਾ ਇਕੀਸ ਨਾਮ ਤੁਰੀਆ ਪਦੁ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਬਿਸ੍ਵੇ ਬੀਸ ਉਲੰਘਿਕੈ 'ਇਕੀਸ' ਤੁਰੀਆ ਪਦੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਮਝਿਕੈ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਇਕੀਸ ਪਦ ਤੁਰੀਆ ਕੋ ਵਾਚਕ ਰਾਖਯੋ ਹੈ। ਤੀਨ ਗੁਨ ਕੋ ਉਲੰਘ ਕਰਿ ਚੌਥੇ ਤੁਰੀਆ ਮੈਂ ਲੀਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਸਪਤ ਭੂਮਕਾ ਕੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ :- ਪ੍ਰਥਮੇ ਸ਼ੁਭੇਛਾ, ਬਿਚਾਰਨਾ, ਤਨਮਾਨਸਾ, ਸੱਤ੍ਵਾਪਤਿ, ਪਦਾਰਥਾ-ਭਾਵਨੀ, ਅਸੰਸਕਤਤਾ, ਤੁਰੀਯਾ। 'ਸ਼ੁਭੇਛਾ' ਤੌ ਇਹ : ਚਿਤ ਮੈਂ ਇੱਛਾ ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਸ਼ੁਭ ਹੋਇ, ਬਿਸ਼ਯਨ ਮੈਂ ਦ੍ਵੈਸ਼ਤਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਔ ਤੀਰਥ ਔ ਕਥਾ ਸ਼੍ਰਵਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ, ਇਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਅਤਿ ਪ੍ਰੀਤ ਕੋ ਹੋਨੋ, ਸਤਿਸੰਗ ਮੇਂ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਪੁਲਕਾਵਲਿ ਹੋਨੀ। ਦੂਸਰੀ 'ਬਿਚਾਰਨਾ': ਇਕੰਤ ਹੋਇਕੈ ਬਿਚਾਰਨੋ : ਮੈਂ ਕੌਨ ਹੋਂ? ਸੰਸਾਰ ਕਿਆ ਹੈ? ਇਸ ਬਿਚਾਰ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦਿਨ ਬਿਤਾਵਨੋ। ਤੀਸਰੀ 'ਤਨਮਾਨਸਾ': ਮਨ ਕੋ ਰੋਕਨੋ ਜਗਤ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ, ਸ਼ੁੱਧ ਸਰੂਪ ਮੇਂ ਸਥਿਰ ਰਹਿਨੋ। ਚੌਥੀ 'ਸਤ੍ਵਾਪਤਿ': ਅਨੁਭਵ ਕੋ ਉਦੈ ਅਭੰਗ ਹੋਨੋ, ਜਗਤ ਸਰਬ ਕੋ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਹੀ ਜਾਨਤ ਭਯੋ, ਜੈਸੇ ਸਿੰਧ ਮੈਂ ਤਰੰਗ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈਂ; ਤੈਸੇ ਏਕੁ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਰੂਪ ਸਰਬ ਕੋ ਲਖਯੋ, ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਚੌਥੀ ਭੂਮਕਾ ਮੈਂ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਗਯਾਨਵਾਨੋਂ ਕੀ ਬਧਤਾ ਅਰੁ ਘਟਤਾ ਕੋ ਭੇਦ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ 'ਅਸੰਸਕਤਿ' ਹੈ। ਤਨ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਛੂਟਨੋ, ਨਿਸਚੈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਨੋ ਸਰੂਪ ਮੇਂ। ਖਸ਼ਟੀ 'ਪਦਾਰਥਾ ਭਾਵਨੀ': ਬੁਧਿ ਤੇ ਆਦਿ ਜੇਤੇ ਪਦਾਰਥੁ ਜਗਤ ਕੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਕੋ ਆਪ ਤੇ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਨੋ। ਸਪਤਮੀ 'ਤੁਰੀਆ': ਜਹਾਂ ਭਾਵ ਅਭਾਵ ਦੋਊ ਨਹੀਂ ਰਹੈ ਸੋ ਤੁਰੀਆ। ਐਸੇ ਸਪਤ ਭੂਮਕਾ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋਈ ਭਈ ਪਉੜੀਆਂ; ਪਉੜੀ ਕੋ ਰੂਪ ਇਹ : ਜਿਸ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਊਪਰਿ ਕੋ ਚੜਤੇ ਜਾਨੋ, ਸੋਈ ਭੂਮਕਾ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਊਪਰਿ ਕੋ ਚੜਤੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਹ ਪਉੜੀ ਸੋਂ ਸਮਤਾ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ। ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ 'ਕਾਰਨ', ਪਤਿ ਸੰਯੁਕਤਿ ਪਹੁੰਚਬੋ 'ਕਾਰਜ'। ਕਿੰਵਾ 'ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ'=ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ ਯਾਂਤੇ ਏਕ ਸਗ ਕਹਿਨ ਮੈਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਰਮਨ ਕੀ ਚਾਹਿ ਕਹਿਨੀ ਹੁਤੀ ਸੋ ਏਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹੀ : ਲਾਖੋਂ ਜਿਹਵਾ ਹੋਇਂ ਤਿਨ ਤੇ ਲਾਖ ਲਾਖ ਵਾਰੀ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੇ, ਐਸੇ ਅਭਿਲਾਖ ਜਨਾਈ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਔਰ ਦੂਰੀ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ

ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਬਚਨ ਸੋ ਸਮਰਥ ਹੈ ਅਧਜਾਰੋਪਨ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਤਾਂਤੇ ਅਨਧਜਾਰੋਪ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਯਾ ਮੈਂ ਅਧਿਕ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਕੋ ਭਾਵ ਨਿਕਸਜੋ, ਲਾਖੋਂ ਜਿਹਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਰਿ ਚਾਹ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ।

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ॥

ਤਿਨ ਗਜਾਨਵਾਨੋ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਅਰੁ ਵਾਕ ਸੁਨਿ ਕਰਿ, ਵਾ ਦੇਖ ਦਰਿ ਜੇ ਅਗਜਾਨ ਪਾਖੰਡ ਕੇ ਹੇਤ ਤਿਨ ਕੀ ਰੀਸ ਕਰਨ ਕੋ ਪਹੁੰਚੇ ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਕੀਟ ਜੋ ਮਸ਼ਕ[1] ਆਦਿ ਔਰ ਲਘੁ ਪਖੰਨਿਵਾਰੇ ਸੋ ਸੁਨਿਕੈ ਹੰਸਨਿ ਕੇ ਪਾਸ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਬਾਤੈਂ, ਕਿਆ? ਜੋ ਬਡੇ ਊਚੇ ਹੈ ਅਰ ਹਮ ਬਡੀ ਦੂਰ ਲੌਂ ਗਏ ਥੇ, ਸੋ ਕੀਟ ਵੀ ਰੀਸ ਕਰਨ ਕੋ ਤਜਾਰ ਭਏ, ਜੋ ਹਮ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸੰਗ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਸੈਲ ਕਰੈਂਗੇ, ਸੋ ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਖ ਕਰਿ ਹੀ ਕਹਿਨੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਹੰਸ ਤੋ ਹਜ਼ਾਰਨ ਹੀ ਕੋਸ ਲੌਂ ਜਾਂਹਿਗੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗ ਕੈਸੇ ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਇਗੋ? ਤੈਸੇ ਹੀ ਗਜਾਨ ਕੀ ਰੀਸ ਕੋ ਅਗਜਾਨੀ ਜੋ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਿਨ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ, ਸੁਖ ਦੁਖ ਮੈਂ ਸਮ ਰਹਿਨੋ, ਤਨ ਹੰਤਾ ਕੋ ਤਜਾਗਨੋ, ਸਰਬ ਜਗ ਮੈਂ ਏਕ ਪੂਰਨ ਲਖਨੋ, ਜਗਤ ਅਸਤਿ, ਆਤਮਾ ਸਤਿ ਬੂਝਨੋ, ਏਹ ਸਭ ਗਜਾਨੀ ਮੈਂ ਹੋਇਗੋ; ਅਗਜਾਨੀ ਮੁਖ ਕਰਿ ਕਹੈਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਮੇਂ ਐਸੋ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੈਗੋ। ਯਾਂਤੇ ਪਖੰਡ ਕਰਨ ਮੇਂ ਨਰਕ ਗਾਮੀ ਹੀ ਹੋਇਗੋ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ॥੩੨॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ : ਪਰਮੇਸਰ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਨਦਰ ਵਾਰੋ, ਤਿਸ ਕੀ ਜੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਇ ਤਬ ਹੀ ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਮ ਤੇ ਭਗਤਿ ਪਖ ਮੇਂ ਤੌ ਪਤਿ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤ ਦਰਬਾਰ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ, ਗਜਾਨ ਪਖ ਮੇਂ ਇਕੀਸ ਜੋ ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਲੀਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਪਤ ਭੂਮਕਾ ਜੋ ਪਉੜੀ ਹੈਂ, ਤਹਾਂ ਚੜ ਕਰਿ, ਐਸੋ ਸਤਿਨਾਮ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਜੇ' ਸਤਿਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ; ਇਸ ਤੇ ਜਾਣੀਏ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਕੂੜੋ ਹੈ, ਕਜਾ? ਝੂਠੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੀ ਠੀਸ ਜੋ ਹੈ, ਬਾਦ ਹੀ ਬਕਾਉ ਕਰਣਾ, ਸੋ ਭੀ ਝੂਠ ਹੀ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

'ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਨਜੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਕੁਤਸਤਿ ਬਾਤ ਹੋਇ ਕਿਹ ਥਾਇ।
ਸੋ ਕਿਤ ਕਹੈਂ ਔਰ ਪਰਿ ਪਾਇ।
ਉਪਮਾ ਹੁਇ ਉਪਮੇਯਨ ਜਹਿ ਹੀ।
'ਅੰਨਜੋਕਤਿ' ਸੋ ਕਵਿ ਜਨ ਕਹਿ ਹੀ।

ਅਸਾਧਾਰਨ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕਹੇਂ, ਉਪਮਾ ਹੋਇ, ਉਪਮੇਯ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰ ਜਹਿਂ ਹੋਇ। ਸੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਗਜਾਨੀ, ਜੋ ਰੀਸ ਕਰਨ ਕੋ ਗਜਾਨੀ ਕੀ ਚਾਹਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੀਟੋਂ ਪਰਿ ਪਾਇ ਕੈ ਕਹੀ, ਅਕਾਸ਼

੧. ਮਛਰ।

ਕੀ ਬਾਤੈਂ ਸੁਨਿ ਕਰਿ, ਏ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅੰਨਜੋਕਤਿ। 'ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਦਰਿਵਾਰੋ ਸੋ ਨਦਰੀ, ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ। 'ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ' ਝੂਠਜੋਂ ਕੀ ਠੀਸ ਭੀ ਝੂਠੀ, ਯਾਂਮੈ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਤੀਸਰੋ: ਕਾਰਜ ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕੋ ਅੰਗ ਹੋਇ; ਕਾਰਨ ਝੂਠੇ ਅਗਜਾਨੀ ਹੁਤੋ, ਠੀਸ ਕਾਰਜ ਸੋ ਭੀ ਝੂਠੀ ਕਹੀ ਯਾਂਤੇ ਸਮਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਤੇਤੀਹਵੀਂ]

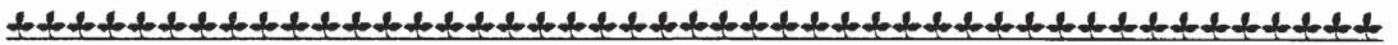
ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਸਤਿਨਾਮ। ਆਪ ਇਸ ਪ੍ਰਾਨੀ ਤੇ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਅਗਾਰੀ ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪ੍ਰਾਦਨ ਕਰੀਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹੀਅਤ ਹੈਂ :-

ਆਖਣਿ ਜੋਰੁ ਚੁਪੈ ਨਹ ਜੋਰੁ॥

ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸਰਬ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਕਰਣ ਮੇਂ ਹੈ, ਇਹ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਆਖਣਿ ਮੈਂ ਭੀ ਬਲ ਨਹੀਂ, ਕਯਾ? ਜੋ ਆਪਿ ਤਨਕ ਭਰ ਬੋਲਿ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ, ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਈਸ਼ੁਰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਰਤ ਹੈ ਕਰਮ ਅਧੀਨ ਤੇ ਜੋ ਰਸਨਾ ਬੋਲਨ ਵਾਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਬੋਲਨੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ, ਜੇ ਕਰਿ ਇਸ ਮੇਂ ਜੋਰ ਹੈ ਤੋ ਬੰਦ ਹੁਈ ਜੀਭ ਸੋਂ ਬੋਲੇ, ਜੌ ਨਹੀਂ ਬੋਲਜੋ ਗਯੋ ਤੌ ਜਾਨੀਏ ਜੋ ਇਸ ਕ ਬਲ ਇਸ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ 'ਚੁਪੈ ਨਹਿ ਜੋਰੁ', ਚੁਪ ਕਰਨਿ ਮੇਂ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਬਲੁ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਲ ਮੇਂ ਦੁਖ ਤੇ ਬਾਇ ਕੋ ਅੰਸ਼ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਕੋ ਬਲੁ ਤਹਾਂ ਹੋਇ ਤੌ ਚੁਪਿ ਕਰਿ ਰਹੈ, ਜੇ ਚੁਪ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਗਈ ਤੌ ਜਾਨੀਏ ਇਸ ਕੋ ਜੋਰੁ ਚੁਪ ਕਰਨਿ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਬਲੁ ਬੋਲਨਿ ਮੇਂ, ਚੁਪ ਕਰਨਿ ਮੇਂ, ਦੋਊ ਸੁਖੇਨ ਵਸਤੂ ਹੈਂ, ਇਨ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ; ਜੋ ਔਰ ਬਡੇ ਜਤਨ ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈਂ? ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਸੁਖੇਨ। ਕਿੰਵਾ ਕਠਨ ਹੋਨ ਵਾਰੇ ਕਾਜ ਸਰਬ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਜੋਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰੁ॥

ਇਨ ਪ੍ਰਾਣੀਓਂ ਕਾ ਜੋਰੁ ਮੰਗਣਿ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਜੋ ਸਰਬ ਕੁਛ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਕੁਛ ਇਸ ਕੇ ਲੇਖ ਮੇਂ ਲਿਖਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਕਿਛੁ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ, ਔਰ ਵਧੀਕ ਤਿਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਿ ਮਾਂਗੇ ਤੇ ਹਾਥ ਆਵੈ ਤੌ ਸਰਬ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇੰ, ਅਰੁ ਸਰਬ ਹੀ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਮਹਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਂ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੈ ਜਹਾਂ ਤੇ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਲਬਧ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੈਨੇ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ : ਸ੍ਰੀ ਚੰਡੀ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਤੇ ਬਨੀਏ ਨੇ ਮੁਕਤਿ ਮਾਂਗੀ, ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਾਜ ਮਾਂਗਜੋ, ਰਾਜੇ ਕੋ ਪ੍ਰਾਲਬਧ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਬਨੀ; ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਮਾਂਗਬੇ ਮੇਂ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਦੇਬੇ ਮੇਂ ਭੀ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ। ਕੁਰਛੇਤਰ ਮੇਂ ਰੱਤੀ ਸੁਇਨਾ ਦੇਬੇ ਮੇਂ ਤੇਰਾ ਦਿਨ ਲਗਿ ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ ਗੁਨੋ ਬਧਤੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਏਤੋ ਲਾਭ ਹੋਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੀਓ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ; ਤਾਂਤੇ ਦੇਬੋ ਭੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ।

ਜੋਰੁ ਨ ਜੀਵਣਿ ਮਰਣਿ ਨਹ ਜੋਰੁ॥

ਜੀਵਨ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਮੇਂ ਸੋ ਭੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੇ ਹਾਥ ਨਹੀਂ। ਜੇਤੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਬੋ ਲਿਖ ਦੀਓ ਹੈ ਤੇਤੋ ਹੀ ਜੀਵਤ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਲਿਖੇ ਏਕ ਸਵਾਸ ਭੀ ਜੀਵਨੋ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਮਰਣ ਮੈਂ ਭੀ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ, ਜਬ ਮਰਣ ਲਗਤ ਹੈ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਬਚਾਉ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਜੀਵਨ ਮੇਂ ਜੋ ਮਰਯੋ ਚਾਹੈ ਤੌ ਮਰਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਮੇਂ ਜੇ ਮ੍ਰਿਤ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤੌ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬਰਖ ਸੁਰਗ ਭੋਗਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਪਰ ਤਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਸੋਈ ਮਰਤ ਹੈ, ਇਤਯਾਦੀ। ਤੀਰਥਨ ਕੇ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਮਰਣਿ ਪਰ ਭੀ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ।

ਜੋਰੁ ਨ ਰਾਜਿ ਮਾਲਿ ਮਨਿ ਸੋਰੁ॥

ਰਾਜ ਲੈਨੋ ਅਰ ਮਾਲ ਲੈਨੋ ਇਨ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਅਨੇਕ ਹੀ ਮਨ ਮੇਂ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਤਿਸ ਕਰਿ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ ਕੇ ਲੇਖ ਮੇਂ ਲਿਖਯੋ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।

ਜੋਰੁ ਨ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨਿ ਵੀਚਾਰਿ॥

ਬੇਦ ਪਾਠ ਕੇ ਗਯਾਨੀ ਹੋਨੋ, ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਬੀਚਾਰਨੋ, ਇਸ ਮੇਂ ਭੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਜੋਰ ਨਹੀਂ, ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਬਿਨਾ। ਕਿੰਵਾ 'ਸੁਰਤੀ' ਬੇਦ ਪਢਨੋ ਯਹ ਜੁਦੋ, ਗਯਾਨ ਜੁਦੋ, ਬਿਚਾਰ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਮੈਂ ਭੀ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ ਜੇ ਮੋ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਹਿਂ।

ਜੋਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ॥

ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਜੁਗਤਿ ਹੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਿਧ ਕਰਨ ਪਰਿ, ਅਰੁ ਜਗਤਿ ਕੇ ਅਨਿਤ ਬਤਾਵਨ ਪਰ, ਔਰ ਕਲਯਾਨ ਕੇ ਮਾਰਗੁ ਕੀ ਜੁਗਤਿ ਹੈਂ ਬੁਧਿ ਕੀ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਸੰਸਾਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਵਿਰਤ ਹੋਨੋ, ਇਸ ਮੇਂ ਭੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਬਲ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਇ ਤੌ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਮੋਖ ਹੋਇ।

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ॥

ਜੋ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ, ਅਰੁ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਇਨ ਬਾਤੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੀ ਵਸਤੁ ਕੋ ਹਮ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਪਨੇ ਬਲਿ ਕਰਿ; ਕਿੰਵਾ ਬੁਧਿ ਕੇ ਬਲ ਕਰਿ ਸੋ ਕਰਿ ਦੇਖੇ; ਸੋ ਕਦਾਚਿਤੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗੋ। ਕਿੰਵਾ ਜਿਸ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਹਾਥ ਜੋਰ ਹੈ ਸਭੁ ਕਿਛ ਕਰਣੇ ਕਾ, ਸੋ ਕਰਿ ਕਰਿ ਸਦੀਵ ਦੇਖਤ ਹੈ; ਔਰ ਕਿਸੀ ਤੇ ਕਿਆ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੇ ਪੂਰਬ ਜੋ ਤੁਕ ਕਹੀ ਹੁਤੀ: 'ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ' ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਯੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰੇ ਤੌ ਭਾਣੋ ਆਛੋ ਲਾਗੈ, ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੇ, ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੋਂ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ, ਯਹ ਬਯੰਗ ਨਿਕਸਯੋ। ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਨੀਓਂ ਕੇ ਮਨ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ॥ ੩੩॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਅਪਨੇ ਮਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਹੀ ਉੱਤਮ ਬਨੇ ਬੈਠੇ ਹੈਂ, ਕਯਾ? ਉਚੇ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ : ਹਮ ਆਛੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਮਤਿਨ ਵਾਰੇ। ਨੀਚ ਨੀਵੇਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹਾਵਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਜੈਸੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਕਈ ਰਚ ਦੀਓ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਆਪ ਤੇ ਉੱਤਮ ਬਨਜੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਨਾ ਨੀਚ ਬਨਜੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਕੋਈ ਜਿਸ ਬਿਵਹਾਰ ਮੈਂ ਪਾਇ ਰਾਖਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਪਰੋ ਕਰਤ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਨੀਚ ਆਪ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਨਜੋ। ਇਤਜਰਥ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਜੋਰੁ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਜਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰ ਸਮੁਚਯ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਮੂਲ ਅਰਥ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੈ ਏਕ।
ਤਹਿੰ ਪਦ ਦੀਜਹਿ ਔਰ ਅਨੇਕ।
ਏਕ ਸਮੁਚਯ ਭੇਦੁ ਯਹੀ ਹੈ।
ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਤ ਸਹੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੇ ਹਾਥ ਕਰਨੋ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਯਹਿ ਤੋ ਮੂਲ ਅਰਥ; ਤਿਸ ਕੋ ਬਲਨ ਅਰ ਚੁਪ ਕਰਨ ਭੀ ਇਸ ਕੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ; ਯਹੀ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈ। ਪੀਛੇ ਤੇ ਔਰ ਕਹੇ : ਮੰਗਣ, ਦੇਣ, ਜੀਵਣ, ਮਰਣੁ, ਆਦਿ ਯਾਂਤੇ ਸਮੁਚਯ। ਔਰ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਬੀ ਹੈ। ਜੋਰ ਪਦ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਹਿਤੇ ਆਏ ਜੋ ਕਿਸੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਯਹਿ ਤੋ ਸਮਰਥਨੀਯ 'ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚ ਨ ਕੋਇ' ਇਸ ਤੁਕ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ। ਜੋ ਆਪ ਤੇ ਉੱਤਮ ਨੀਚੁ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਨਜੋ, ਜੈਸੇ ਬਨਾਏ ਹੈਂ ਤੈਸੇ ਬਨੇ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ। ਔਰ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਧੀਨ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ ਇਹਾਂ ਯਹਿ ਕਰਨੋ ਹੁਤੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਏਹ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਜੋ; ਜੋਰੁ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਕਾਹੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਆਖਣੁ ਔ ਚੁਪ ਆਦਿ ਤੇ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਦੋ ਤੁਕ ਮੇਂ ਣਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਚਉਤੀਹਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਕੁਛ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੋ ਕਹਿ ਕਰਿ ਭਗਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ॥

'ਰਾਤੀ' ਰਾਤਿ ਜੋ ਹੈਂ, ਰੁਤੀ ਖਟ ਜੋ ਹੈਂ: ਬਸੰਤ, ਗ੍ਰੀਖਮ; ਪਾਵਸ, ਸ਼ਰਦ, ਹਿਮ, ਸਿਸਰ, ਤਿਥਿ ਜੋ ਪੰਦਰਾਂ ਹੈਂ : ਏਕਮ, ਦੂਜ ਤੇ ਆਦਿ; ਵਾਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸਪਤ : ਆਦਿਤਵਾਰ ਤੇ ਆਦਿ।

ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ॥

ਪਾਣੀ ਤੇ ਅਗਨੀ ਮੱਧ ਮੇਂ, ਔਰ ਪਾਤਾਲ ਨੀਚੇ ਹੈ, ਪੌਣ ਊਪਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਪੌਣ ਕੇ ਆਸਰੇ ਊਪਰ ਕੇ ਲੋਕ ਰਹਿਤ ਹੈਂ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ॥

ਪੂਰਬ ਜੋ ਗਿਨੇ ਹੈਂ ਜਲ ਆਦਿ, ਇਨ ਸਰਬ ਮੇਂ ਧਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਿ ਰਾਖੀ ਹੈ। ਕੈਸੀ ਹੈ ਧਰਤੀ? ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਕਰਮ ਭੂਮ ਜੋ ਹੈ, ਇਸ ਹੇਤ ਤੇ। ਧਰਮਸਾਲ ਜੋ ਕਰੀਤੀ ਹੈ ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕਰਿਬੇ ਹੇਤ ਰਚਿਤ ਹੈਂ ਸੋ ਯਹ ਭੂਮਕਾ ਭੀ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਮੇਂ ਜੋ ਪਾਰਥ ਖੰਡੁ ਹੈ ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕਰਿਬੇ ਹੇਤ ਹੈ; ਜੋ ਇਸ ਮੇਂ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਜਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ ਹੈ, ਫੇਰ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਮੇਂ ਲਗੇ ਹੈਂ, ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨਿ ਤੇ ਗਜ਼ਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਮੁਕਤੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਹੀ ਧਰਮਸਾਲ ਮੇਂ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਐਸੇ ਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਬੁਰੋ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸੋਈ ਬਿਪ੍ਰੀਤ ਹੋ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਲੋਕਨ ਕੇ ਕਲਜ਼ਾਨੁ ਹੇਤ ਕਰਮ ਭੂਮਕਾ ਰਚੀ ਹੈ; ਜੋ ਇਸ ਮੇਂ ਸ਼ੁਭ ਮਾਰਗ ਚਲਤੁ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਲਜ਼ਾਨ ਹੋਤ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਕਹਜੋ: ਧਰਮ ਕਰਨੇ ਕੋ 'ਸਾਲ' ਕਹੀਏ ਘਰ, ਸੋ ਧਰਮਸਾਲ। ਔਰ ਜੇਤੇ ਲੋਕ ਹੈਂ ਛਿਅ ਦੀਪ ਆਦਿ ਸਰਬ ਮੇਂ ਇਸ ਭਾਰਥਖੰਡ ਕੀ ਕਮਾਈ ਖਾਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੋ ਕਰਮ ਇਸ ਮੇਂ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਥਾਨ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ। ਭਲੇ ਸੁਰਗ ਆਦਿ ਔਰੁ ਦੀਪ ਸੁਖ ਸਥਾਨ। ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਤੇ ਨਰਕ ਆਦਿ ਔਰ ਦੁਖ ਦੇਬੇ ਕੀ ਜਾਗਾ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ। ਸਰਬ ਮੇਂ ਕਮਾਈ ਇਸੀ ਭਾਰਥਖੰਡ ਕੀ ਹੈ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ॥

ਧਰਮਸਾਲ ਰੂਪ ਜੋ ਧਰਤੀ ਹੈ ਭਾਰਥਖੰਡ ਕੀ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜੀਅ ਜੋ ਹੈਂ, ਈਹਾਂ 'ਜੁਗਤਿ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਰੀਤਿ' ਕੋ, ਜੀਵ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਰੰਗ ਕੇ ਹੈਂ। ਅਨੇਕ ਕੋ ਅਧਜ਼ਾਹਾਰ। ਇਤਜ਼ਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਦੋਊ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ' ਤਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ, ਅਗਨੀ ਮੇਂ 'ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ' ਪਕਾਰ ਣਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਜ਼ਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਏਕਾਵਲੀ ਅਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਣ - ਗ੍ਰਹਨ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਜਿਹ ਠ੍ਹਾਂ ਰੀਤਿ।
ਤਹਾਂ 'ਇਕਾਵਲਿ' ਲਖੀਏ ਚੀਤ।

ਇਹਾਂ ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਕੇ ਬੀਚ ਧਰਤੀ ਕਹੀ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਕੋ ਗਹਜੋ, ਧਰਤੀ ਨੇ ਸੋ ਨਾਹੀ ਗਹੇ, ਤਿਸ ਧਰਤੀ ਮੇਂ ਜੀਵ ਰੀਤ ਰੰਗ ਕੇ, ਧਰਤੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰਜੋ ਜੀਵਨ ਨੇ ਧਰਤੀ ਕੋ ਨਾਹੀ ਗਹਜੋ; ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਸੋ ਇਕਾਵਲੀ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ॥

ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਮ ਜਾਤਿਨ ਕੇ, ਕਿੰਵਾ ਰੂਪ ਕੇ, ਕਛੁ ਗਿਨਤੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈਂ; ਯਾਂਹੀ ਤੇ 'ਅਨੇਕ' ਕਹੀਏ ਅਸੰਖ ਹੈਂ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਨਾਮ ਅਸੰਖ ਹੈਂ, ਸੋ ਜੀਵ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੈਂ, ਲੇਖੇ ਕਰਬੇ ਮੇਂ ਜਿਨ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈਂ। ਇਤਜ਼ਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਨਕਾਰ ਚਾਰ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਅਨੰਤ ਹੀ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਤੈਸੋ ਹੀ ਬੀਚਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਬੀਚਾਰ ਕਹਾਂ? ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਨਿਰਨਾ। ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਨਰਕ ਤੇ ਆਦਿ ਦੁਖ ਦੇਈਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਬੀਚਾਰ ਯਥਾ ਯੋਗ ਹੋਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਬੀਪਸਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਕਰਮੀ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ।

ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ॥

ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਪ ਭੀ ਸਾਚੋ ਹੈ, ਬੇਮੁਹਤਾਜ ਹੈ, ਜਥਾ ਜੋਗ ਸਭਨ ਕੋ ਨਿਬੇਰਤ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਭੀ ਸਾਚੋ ਹੈ, ਬੇ ਸੁਪਾਰਸ਼ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੀ ਤਹਾਂ ਸਪਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ ਤੈਸੋ ਹੀ ਫਲ ਬਨਤ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਦੋਊ ਸਾਚੇ ਹੈਂ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਸਚਾ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ, ਕਾਰਜ ਦਰਬਾਰ ਸੋ ਭੀ ਸਾਚੋ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਕੇ ਗੁਨ ਕਾਰਜ ਮੇਂ ਭਏ ਯਾਂਤੇ ਸਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਸਾਚਾ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ, ਪਦ 'ਸਚਾ' ਦੋ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ : ਆਪਿ ਸਾਚੋ ਅਰ ਦਰਬਾਰ ਜੁਦੋ ਕਹਯੋ ਯਾਂਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ।

ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ॥

ਤਿਨ ਕਰਮਕਾਂਡੀਓਂ ਮੇਂ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਗਾਰੀ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਤਿਨ ਸਭਨਿ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਭਾਣਾ ਮਾਨ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਯੋ ਹੈ। 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਸੰਤਨ ਕੋ, ਸੋ ਪ੍ਰਵਾਨ ਭਏ ਹੈਂ, ਕਯਾ? ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਭਏ ਹੈਂ। ਪੂਜਨੇ ਜੋਗ ਭੀ ਸੋਈ ਹੈਂ। ਅਰ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਸੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਪੰਜ ਜੋ ਸਤਿ ਸੰਤੋਖਾਦਿਕ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰਿ ਜੋ ਪ੍ਰਵਾਨ ਭਏ ਹੈਂ, ਕਿੰਵਾ ਪੰਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਰਯੋ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ। ਵਕਾਰ ਕੋ ਮਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਰਯੋ ਹੈ। 'ਪਰ' ਕਹੀਏ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ, 'ਮਾਨ' ਮਨ ਮੇਂ ਮਾਨਯੋ ਹੈ, ਕਯਾ? ਮਨ ਲਗਾਇ ਰਾਖਯੋ ਹੈ; ਸੋਈ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈਂ।

ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ॥

'ਨਦਰੀ' ਨਦਰਿ ਵਾਰੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ, ਤਿਸ ਕੇ 'ਕਰਮ' ਕਹੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਨੀਸਾਨੀ ਪਰਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੀ ਮੁਹਰ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ ਮੇਂ ਚਲਤ ਹੈ, ਕਹੂੰ ਹਟਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਦਰਿ ਕੀ ਨੀਸਾਨੀ ਕਰੀ ਹੂਈ ਕੋ ਹਟਕਾਰ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਚੌਦਹ ਲੋਕ ਮੇਂ ਸਨਮਾਨੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਔਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਜੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੁ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਸੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਔਰ ਨਹੀਂ ਸੋਹਤ, ਸਭਨਿ ਤੇ ਹਟਾਇ ਸੰਤਨ ਮੇਂ ਆਰੋਪਯੋ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਨਦਰੀ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ। ਕਿੰਵਾ ਕਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਰਨ, ਨੀਸਾਨੀ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਹਿਨ ਤੇ

ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੈ ਪਾਇ॥

ਈਹਾਂ ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਭੀ ਅਹੰਤਾ ਸੋਂ ਕਰਮ ਕਰਣਵਾਰੇ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਤ ਹੈਂ ਕਿ ਹਮਾਰੀ ਸ਼ੋਭਾ ਅਗਾਰੀ ਅਧਿਕ ਹੋਇਗੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਕਚਾਈ ਅਰ ਪਕਾਈ 'ਓਥੈ' ਕਹੀਏ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਮੇ ਪਾਵਹਿੰਗੇ, ਜੋ ਇਹ ਕਚੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਇਹ ਪੱਕੀ ਹੁਤੀ।

ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ॥ ੩੪॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਅਗੈ ਜਹਾਂ ਜਾਨੋ ਹੈ ਤਹਾਂ ਤੇ ਗਇਆਂ, ਕਿਆ? ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤੇ 'ਜਾਪੈ' ਕਹੀਏ ਜਾਨਿਓ ਜਾਇਗੋ, ਕਿਸਕੋ ਸਨਮਾਨ ਹੈ, ਕਾਂਕੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਤੌ ਸਭੁ ਕੋਈ ਬਡੋ ਕਹਾਵਤ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਔਰ ਸਰਬ ਕਾ ਭਰੋਸਾ ਛੋਡ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰੋ, ਜਿਸ ਕੇ ਸੇਵਨ ਮੇਂ ਸਭ ਬਡਿਆਈ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਬਿਰੋਧਾਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਣ - ਇਕ ਅਧਾਰ ਮੈਂ ਦੋ ਠਹਿਰਾਵੈ।
ਕੁਛ ਬਿਰੋਧ ਜਹਿਂ ਬਰਨਨ ਆਵੈ।
ਭੂਖਨ ਵਹੈ 'ਬਿਰੋਧ' ਕਹਾਵੈ।
ਕਵਿ ਸੰਤੋਖੁ ਸਿੰਘ ਗੁਨੀ ਬਤਾਵੈਂ।

ਕਚਾਈ ਪਕਾਈ ਦੋਊਨ ਕੇ ਕਹੇ ਤੇ ਏਕ ਕੋ ਅਭਾਵ ਹੋਇਗੋ ਅਰੁ ਏਕ ਅਧਾਰ ਮਾਨੁਖਯ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਰੋਧਾਲੰਕਾਰ।

[ਪਉੜੀ ਪੈਂਤੀਹਵੀਂ]

ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ॥

'ਧਰਮ ਖੰਡ' ਕਹੀਏ ਕਰਮ ਕਾਂਡ, ਤਿਸ ਕੋ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ: ਜੈਸਾ ਕੋਈ ਕਰੈ ਤੈਸਾ ਫਲੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਕਰਤਤੁ ਕਰੇ ਤਿਸ ਕੋ ਸੋਈ ਧਰਮ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਛਤ੍ਰੀ ਕੋ ਧਰਮ ਜੁਧ ਕੋ, ਬੈਸ ਕੋ ਧਰਮ ਬਨਜ ਕਰਨ ਕੋ, ਤੈਸੇ ਭਾਰਥ ਖੰਡੁ ਮੇਂ ਜੋ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਾਮਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਫਲੁ ਦੇਬੋ ਕਰਨੋ, ਇਸ ਕੋ ਯਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ। 'ਧਰਮ' ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਕੇ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ : ਧਰਮ ਖੰਡ 'ਧਰਮ ਭੂਮਿ' ਕੋ ਅਰਥ, ਦੂਸਰੋ 'ਧਰਮੁ' ਤਿਸ ਕੋ ਧਰਮ ਹੀ ਐਸੋ ਹੈ; ਕਿਆ? ਐਸੀ ਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ।

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਹੁ ਕਰਮੁ॥

ਤਿਸ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਬੇਦ ਮੇਂ ਭੀ ਉਪਾਸਨਾਂ ਕਾਂਡ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਪ੍ਰਥਮ ਕਹਿ ਕਰਿ 'ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ' ਸੋ ਉਪਾਸਨਾ ਕਾਂਡੁ ਕਹਯੋ, ਅਬ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਪਿਛਾਰੀ

ਜੈਸੇ ਬੇਦ ਮੇਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। 'ਗਿਆਨ ਖੰਡ' ਕਹੀਏ ਗਯਾਨ ਕਾਂਡ, ਤਿਸ ਕੋ 'ਕਰਮ' ਕਹੀਏ ਜੋ ਸਮਝਿ ਹੈ, ਸੋ ਕਹ੍ਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੋ ਗ੍ਰਿੰਥ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਬਿਭਾਗ ਕਾ ਨਾਉਂ ਕੋਈ ਖੰਡ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ, ਖੰਡੁ ਨਾਮ ਡਕਰੇ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਾਂਡ ਕਹਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਿਕੰਧ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਗ੍ਰਿੰਥ ਕੋ ਬ੍ਰਿਛ ਰੂਪ ਕਰਿਕੈ ਤਿਸਕੇ ਬਿਭਾਗ ਕੋ ਟਹਿਣੇ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕਾਂਡ ਅਰ ਸਿਕੰਧ ਟਹਿਣੇ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈਂ। ਖੰਡ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਜਾਨੀਏ। ਕਿੰਵਾ ਗਯਾਨ ਖੰਡ ਕੋ ਕ੍ਰਮ ਹੀ ਸੋਂ ਆਖਤੇ ਹੈਂ। ਕਯਾ? ਪ੍ਰਥਮ ਕਰਮ ਕਾਂਡ, ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਪੀਛੇ ਗਯਾਨ ਕਾਂਡ, ਇਸੀ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। 'ਆਖਹੁ' ਪਦੁ ਔਰ ਪਰ ਨਹੀਂ ਲਾਵਣੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ 'ਹਮ ਆਖਤੇ ਹੈਂ'। 'ਆਖਹੁ' ਪਰ ਕੇ ਹਕਾਰ ਕੋ ਉਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ 'ਤੋਕਹੁ' ਪਦ ਕੋ 'ਤੋ ਕਉ' ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਬਿੰਦੇ ਕੋ ਅਭਾਵ ਹੀ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ॥

ਜਿਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਈ ਹੈ, ਏਕ ਆਤਮੇ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਕੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਮੇਂ 'ਕੇਤੇ ਹੀ' ਕਹੀਏ ਅਨੇਕ ਹੀ ਪਵਣ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਪਾਣੀ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਅਗਨਿ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਸ਼ਿਵ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ॥

ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੇ ਹੈਂ ਜਗਤ ਕੇ ਰਚਨਹਾਰੇ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਘਾੜਤ ਘੜੀਤੀ ਹੈ। ਅਰਥ – ਕਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਗਤ ਰਚਿਤ ਹੈਂ। ਰੂਪ ਅਰ ਰੰਗ ਕੇ 'ਵੇਸ' ਕਹੀਏ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ।

ਕੇਤੀਆ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ॥

ਤਿਸ ਬ੍ਰਹਮੁ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਕੇ ਤਰੰਗ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈਂ, ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਮੇਂ ਜੋ ਭਾਰਥਖੰਡ ਹੈ ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਕਰਮਭੂਮਿ, ਅਰੁ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੈਂ। 'ਕੇਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ' ਔਰ ਧ੍ਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਣਹਾਰੋ, ਕੌਣ? ਨਾਰਦੁ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਧ੍ਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, 'ਉਪ ਦੇਸ' ਕਹੀਏ ਉਪਰਲੇ ਦੇਸ ਮੇਂ ਰਹਿਨਵਾਰੋ ਧ੍ਰ ਲੋਕ ਔਰ ਲੋਕਨਿ ਤੇ ਊਪਹਿ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਧ੍ਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਭਯੋ। ਕਿੰਵਾ ਧ੍ਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। 'ਉਪਦੇਸ' ਨਾਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਣ ਗ੍ਰਿੰਥਨ ਕੋ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ ਮੇਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਲੋਕਨਿ ਪ੍ਰਤਿ ਕਯੋ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਗ੍ਰਿੰਥ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਕਿੰਵਾ 'ਉਪ ਦੇਸ' ਨਾਮ ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕੇਤੇ ਹੀ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਕੇਤੀ ਹੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈਂ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਮੇਰ ਹੈਂ। ਕੈਸੇ ਮੇਰ ਹੈਂ? ਧ੍ਰ ਹੈਂ। ਕਯਾ? ਨਿਸਚਲੁ ਹੈਂ। ਧ੍ਰ ਨਾਮ ਅਚਲ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਔਰ ਉਪਰਲੇ ਦੇਸ਼ ਅਕਾਸ਼, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਧੂ ਕੋ ਅਰਥ ਅਚਲ ਕੋ। ਸੁਮੇਰ ਕੇ ਸੰਗ ਪਦ ਛੇਦ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ।

ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ॥

ਅਨੇਕ ਹੀ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈਂ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਹੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਸੂਰਜ ਹੈਂ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਮੰਡਲ ਦੇਸ, ਨਾਮ ਦੀਪਨ ਕੇ ਦੇਸ ਕੋ। ਮੰਡਲਾਕਾਰ ਦੀਪ ਹੋਨ ਤੇ ਮੰਡਲ ਨਾਮ ਕਹ੍ਯੋ। ਕਿੰਵਾ ਦੀਪ ਅਰ ਦੇਸ

ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਤਿਨ ਦੀਪਨ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਕਰਿ ਅਰਥ ਦੇਸ ਕੋ ਖੰਡਨਿ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਖੰਡ ਹੈਂ।

ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ॥

ਅਨੇਕ ਹੀ ਸਿਧ ਹੈ; ਜਿਨ ਕੇ ਪਾਸ ਸਰਬ ਸਿੱਧਾਂ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ 'ਸਿਧ' ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ। 'ਬੁਧ' ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ। ਕਿੰਵਾ ਬੁਧ ਨਾਮ ਕਵਿ ਕੋ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ। ਨੌ ਨਾਥ ਜੋ ਗਿਨੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਐਸੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਨਾਥ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਦੇਵੀਆਂ ਕੇ ਵੇਸ ਹੈਂ। 'ਵੇਸ' ਕਯਾ? ਸਰੂਪ ਹੈਂ।

ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ॥

ਅਨੇਕ ਦੇਵਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਤੇਤੀਸ ਕੋਟ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਐਸੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਤੇਤੀਸ ਕੋਟਿ ਕਹਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਅਨੇਕ ਹੀ ਦਾਨਵ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਸਪਤ ਮੁਨਿ ਹੈਂ ਤੈਸੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਮੁਨਿ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਰਤਨੋਂ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈਂ, ਜੋ ਰਤਨਾਕਰ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਰਤਨ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਸਮੰਦਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ।

ਕੇਤੀਆ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ॥

ਚਾਰ ਖਾਣੀ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਨ ਜੈਸੀ ਅਨੇਕ ਖਾਣੀ ਹੈਂ। ਚਾਰ ਬਾਣੀ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਨ ਜੈਸੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈਂ। 'ਪਾਤਿ' ਕਹੀਏ ਪੰਗਤਿ, 'ਨਰਿੰਦ'=ਰਾਜਨ ਕੀ, ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ।

ਕੇਤੀਆ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਕੇਤੇ ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ॥੩੫॥

'ਕੇਤੀਆ' ਅਸੰਖ ਹੀ ਸ੍ਰੁਤਿ ਬੇਦਿ ਕੀ, ਕਿੰਵਾ ਸ੍ਰੁਤੀ ਵਾਰੇ ਬੇਦ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਚਾਰ ਬੇਦ ਏਸ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਮੇਂ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਔਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਨੇਕ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬੇਦ ਹੈਂ। ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਬੇਦੋਂ ਕੇ ਸੇਵਕ ਉਪਦੇਸ ਕੇ ਧਾਰਨਵਾਰੇ ਔ ਸੇਵਨਵਾਰੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ' ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਅਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸਮ ਜੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਕੋ ਜੋ ਅੰਤੁ ਲੀਓ ਚਾਹੈ 'ਨ ਅੰਤੁ' ਕਿਆ? ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਅੰਤ ਲੈਨਵਾਰੇ ਕੋ ਅੰਤੁ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਰਚਨਾ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਜਿਨ ਗਯਾਨਵਾਨੋਂ ਕੀ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹੈ ਸੋ ਐਸੀ ਬਯੰਤਤ ਕੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

'ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ' ਪਦ ਬਾਰੰਬਾਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅੰਤੁ ਲੈਨ ਵਾਰੇ ਕਾਰਨ, ਅੰਤ ਲੈਬੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ। ਬਿਖਮ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਭਲੇ ਕਰਤ ਜਹਿਂ ਹ੍ਵੈ ਬੁਰਿਆਈ।
'ਬਿਖਮੁ' ਤੀਸਰੋ ਭੇਦੁ ਕਹਾਈ।

ਇਹ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਕੋ ਭਲੋ ਉੱਦਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਕੋ ਅੰਤ ਭਯੋ ਯਹ ਬੁਰਿਆਈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਖ਼ਮਾਲੰਕਾਰ।

[ਪਉੜੀ ਛੱਤੀਹਵੀਂ]

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਚੰਡੁ ॥

ਗਜਾਨ ਕਾਂਡ ਕੇ ਬਿਖੇ ਗਜਾਨ ਹੀ ਪਰਚੰਡੁ ਹੈ। ਕਯਾ? ਬਡੋ ਤੇਜਵਾਰੋ ਹੈ। ਅਗਜਾਨ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਬੇ ਕੋ ਗਜਾਨ ਹੀ ਸੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਨ ਮੇਂ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਮੇਂ ਕਰਤੱਤ ਕਰਨੋ ਰਹਤ ਹੈ। ਗਜਾਨ ਮੇਂ ਬਾਕੀ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ।

ਤਿਥੈ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਅਨੰਦੁ ॥

ਤਿਸ ਗਜਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਂ 'ਨਾਦ' ਕਹੀਏ ਸ਼ਬਦ, ਜੋਗੀ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸੁਨਤ ਹੈਂ। ਸੋ ਗਜਾਨ ਭਏ ਤੇ ਗਜਾਨੀ ਕੇ ਭੀ ਸੁਨਬੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਤਿਨਕੇ ਸੁਨਿਬੇ ਕਰ ਜੋ ਬਿਨੋਦ ਚੋਜ ਬਿਲਾਸ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੋ ਹੋਤੋ ਹੈ? 'ਕੋਡ' ਕ੍ਰੋੜ ਹੀ ਗਜਾਨੀ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਬਹੁਰ ਸਮੁੰਦਰ ਕੀ ਬੂੰਦ ਸਮੁੰਦਰ ਮੇਂ ਮਿਲ ਜਾਤ ਹੈ, ਨਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਆਵਾਗੌਨ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤਜਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਗਜਾਨ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਗਜਾਨ ਕਾਂਡ ਪ੍ਰਥਮ ਕਹਜੋ, ਦੂਸਰੋ ਗਜਾਨ ਹੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੈ ਯਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਦਕਾਰ ਤੀਨ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਤਕਾਰ, ਥਕਾਰ, ਦਕਾਰ, ਨਕਾਰ ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਸ਼੍ਰਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਗਜਾਨ ਹੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੈ, ਯਹ ਤੋ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਤਹਾਂ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕ੍ਰੋੜ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈਂ ਯਾ ਤੁਕ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਹੈ।

ਅਬ ਈਹਾਂ ਗਜਾਨ ਕਾਂਡ ਕਹਿ ਕਰ ਭੋਗ ਪਾਵਨੋ ਬਨਤ ਹੁਤੋ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਗਜਾਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੈ, ਗਜਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਹੇਤ ਕੌਨ ਜਤਨ ਕਰੀਏ? ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਰਪਾਲ ਜੋ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਬਹੁਰ ਜਤਨ ਲਖਾਵਤੇ ਹੈਂ ਖੂਨੀਖਨਿਨ ਕੀ ਨਜਾਂਈ, ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ : ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਇਹ ਜੋ ਜਤਨ ਗਜਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਈਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਜਤਨ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਗਜਾਨਵਾਨ ਹੋਵੇ।

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ ॥

ਖੋਟੇ ਜੋ ਹੈਂ ਕਰਮ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਿਬੇ ਮੇਂ ਸ਼ਰਮ ਕਰਣੀ, ਕਜਾ? ਪ੍ਰਥਮੇ ਤੌਂ ਲੋਕ ਲਾਜ, ਜੇ ਮੈਂ ਐਸਾ ਖੋਟੋ ਕਰਮ ਕਰੇਂਗਾ ਤੌਂ ਲੋਕ ਮੁਝ ਕੋ ਧਿਕਾਰੈਂਗੇ, ਅਰੁ ਬੁਰਹ ਕਹੈਂਗੇ, ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਸ਼ਰਮ ਕਰੇ; ਦੂਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਰਾਖੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਜਾ ਕਹਯੋ ਹੈ ਅਰੁ ਮੈਂ ਕਰਨ ਕਜਾ ਲਗਜੋ ਹੋਂ। ਤੀਸਰੇ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਪਾਸ ਜਹਾਂ ਜਾਨੋ ਹੈ ਤਹਾਂ ਕੀ ਸ਼ਰਮ ਰਾਖੇ, ਕਜਾ? ਕਰੇ; ਜੋ ਮੈਂ ਤਹਾਂ ਜਾਊਂਗਾ, ਮੇਰੀ ਪਤਿ ਤਹਾਂ ਰਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੈਸੀ ਲਾਯਕ ਕੋ ਹੋਇ, ਸੋ ਕੁਕਰਮ ਤੇ ਲੱਜਾ ਕਰੇ। ਜਬ ਇਸ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਲਾਜ ਹੋਇਗੀ ਤੌਂ ਕੁਕਰਮ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੈਗੋ। ਜਬ ਪਾਪ ਕਰਨੋ ਤਜਾਗ ਦੇਇਗੋ, ਤਬ ਥੋਰੋ ਬਹੁਤੋ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਤੋ ਰਹੈਗੋ। ਐਸੇ ਲਜਜਾ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ

ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤਜੋ ਤਬ ਇਸ ਕੀ 'ਬਾਣੀ' ਕਹੀਏ ਬਾਣਿ; 'ਬਾਣ' ਨਾਮ ਸੁਭਾਇ ਕੋ, ਸੋ ਅਤਿ ਰੂਪਵਾਨ ਭਯੋ। ਕਿੰਵਾ 'ਬਾਣਿ' ਇਸ ਕੀ ਰੂਪਵਤੀ ਭਈ, ਰੂਪਵਤੀ ਕਯਾ? ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਨਿਰਮਲ ਹੋਈ, ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਸ਼ੁਧ ਬਨਜੋ।

ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ॥

ਇਸ ਰੀਤਿ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਕਰਣ ਮੇਂ, 'ਤਿਥੈ' ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ 'ਘਾੜਤ' ਸੁਧਾਰਣੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੋ, 'ਬਹੁਤੁ' ਅਧਿਕ ਹੀ ਅਨੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਸ਼ੁਧ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ। ਲਾਜ ਕਰਨੀ ਕਾਰਨ, ਅੰਤਹਕਰਨ ਸ਼ੁਧ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ, ਦੋਊ ਏਕ ਸੰਗ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ॥

ਤਿਸ ਅੰਤਹਕਰਨ ਸ਼ੁਧ ਹੋਏ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਿਸ ਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੋਨੇ ਕਰ ਸਰਬ ਕੁਛ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਪਹਿਲੋ ਕਾਰਨ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਇਕ ਅੰਤਹਕਰਨ ਸ਼ੁਧ ਹੋਨੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਮੁਕਤਿ ਕੋ। ਯਾਂਤੇ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਮੈਂ ਸਰਬ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹੌਂਗਾ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਪੀਛੇ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰੇਗੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ। ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਨ ਝੂਠੋ ਹੋ ਜਾਇਗੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ, ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਨੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰ ਤਿਸ ਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਥੀ ਜਾਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਸੋਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਹੋਤ ਹੈ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ॥

ਤਿਸ ਸਰਮ ਕਾਂਡ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਨੇ ਕਰਿ ਸੂਰਤਿ ਚਿਤ ਮਤਿ ਅਹੰਕਾਰ ਮਨ ਅਰ ਬੁਧਿ ਇਹ ਚਤੁਸ਼ਟੇ ਜੋ ਅੰਤਹਕਰਨ ਸੋ ਸੁਧਰ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਮਲੀਨਤਾ ਜੋ ਹੈ, ਪਦਾਰਥ ਮੇਂ ਲੰਪਟ ਹੋਨੇ, ਸੋ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ॥੩੬॥

ਤਿਥੈ ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ ਸਰਮ ਕਾਂਡ ਮੇਂ ਬਰਨੇ ਕਰਿ ਸੁਰ ਦੇਵਤਿਓਂ ਜੈਸੀ, ਸਿੱਧੋਂ ਜੈਸੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਮੇਂ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਦੇਵਤਿਓਂ ਜੈਸੀ, ਸਿਧੋਂ ਜੈਸੀ 'ਸੁਧਿ' ਕਹੀਏ ਖਬਰ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਭੂਤ ਭਵਿਖਯ ਕੀ ਸੁਧਿ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਸੁਰ ਸਿਧਨ ਕੀ ਸੁਧਿ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈ; ਜੈਸੇ ਇਨ ਕੇ ਆਚਰਨ ਹੈਂ ਸਰਬ ਜਾਨਬੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਦੇਵਤਾ ਸਿਧ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਿ ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਲੌਂ ਪਹੁੰਚੇ ਸੁਧ ਹੋ ਕਰਿ। ਇਤਯਰਥ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਤਕਾਰ, ਥਕਾਰ, ਧਕਾਰ, ਨਕਾਰ ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਸ਼੍ਰਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਕਾਰ ਤੀਨ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। 'ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ' ਵਾਕਯ ਦੋਨੋ ਤੁਕ ਮੇਂ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਸੈਂਤੀਹਵੀਂ]

ਸੁਨਿਕੈ ਜੋ ਜਗਯਾਸੀ ਕਹੈ: ਸਰਮ ਖੰਡ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਗਯਾਨ ਖੰਡ ਹੈ, ਕਯਾ ਔਰ ਭੀ ਹੈ? ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰੁ॥

'ਕਰਮ' ਨਾਮ ਫਾਰਸੀ ਮੇਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਸਰਮ ਕਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤਨੇ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਉਪਸ਼ਨਾ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਮੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ 'ਕਰਮ' ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤਿਸ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤਯੋ ਜਬ, ਤਬ ਜੋ, 'ਬਾਣੀ' ਨਾਮ ਸੁਭਾਇ ਕੋ, ਸੋ ਅਤਿ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ 'ਜੋਰੁ' ਨਾਮ 'ਜੋੜ' ਕੋ, ਤਬ ਸੁਭਾਇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਕੀ ਦਿਸ਼ਿ ਜੋੜਿ ਕੈ ਪ੍ਰਵਿਰਤਯੋ।

ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ॥

ਬਹੁਰ ਤਿਸ 'ਬਾਣੀ' ਮੇ 'ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ' ਔਰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ। 'ਹੋਰੁ' ਨਾਮ ਮੋੜਨ ਕੋ, ਮੋੜਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਮ ਜਬ ਲੌ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਹੁਤੋ, ਤਬ ਲੌ ਇਸ ਕੋ ਔਰ ਦਿਸ਼ ਮੇਂ ਬਿਸ਼ਯੋਂ ਤੇ ਆਦਿ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਜਾਤੋ ਰਹੈ ਥੋ। ਜਬ ਕਰਮ ਭਯੋ ਤਬ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਮੇਂ ਲਗਯੋ। ਸੁਭਾਇ ਕੈਸੋ ਜ਼ੋਰਾਵਰੁ ਭਯੋ? ਤਿਸ ਕੇ ਮੋੜਨਿ ਕੌ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਜੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਬਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਿ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਜੋ 'ਬਾਣੀ' ਜੋਰਾਵਰੁ ਕਹੀ ਥੀ ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ, ਜੋ ਤਿਸ ਕੋ ਮੋੜਨਵਾਰੇ ਔਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ। ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ਪਦ ਮੇਂ ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਦੋ ਬੇਰ ਹੈ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ।

ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾ ਬਲ ਸੂਰ॥

ਤਿਸ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਮੇਂ ਜਿਨ ਪਰ ਭਯੋ ਹੈ ਕਰਮ, ਸੋ ਜੋਧੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਹੈਂ? 'ਸੂਰ'=ਸੂਰਜ ਕੀ ਨਯਾਂਈ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਅਪਨੇ ਰਿਪੁ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ ਸੂਰਜ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਅਗਯਾਨ ਜੋ ਹੈ ਸੈਨਾ ਕੇ ਸਮੇਤ, ਸੰਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਸੁਖ ਪੂਰਬਕ ਹੀ ਹਾਨ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ; ਯਾਂਤੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਜੋਧੇ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਉਪਮੇਯ ਸੰਤ, ਉਪਮਾ ਸੂਰਜ, ਏਕ ਰੂਪ ਕਰ ਬਰਨੇ; ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ।

ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ॥

ਕਾਹੇ ਤੇ ਬਡੇ ਬਲੀ ਹੈਂ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਤਿਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਤਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਰਹਯੋ ਹੈ। ਜੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ ਨੇਤਰੋਂ ਕਰਿ ਸੋ ਸਰਬ ਰਾਮ ਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਦੇਖਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ

ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਆਨ ਕੋ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭੇਦ ਚੀਨਤ ਹੈਂ? ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਰਾਮ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਯਾਂਕੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਜੋ ਹੈ ਮਨ ਮੇਂ; ਕਯਾ? ਸਰਬ ਮੇਂ ਰਮਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਰਾਮ, ਯਾਹੀ ਤੇ ਸਰਬ ਦੇਹੋਂ ਮੇਂ ਰਾਮ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਇਸੀ ਅਭਯਾਸ ਤੇ ਜੋਧੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਭਏ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਸਰਬ ਜੀਤੇ ਜੈਸੇ ਕਪਿ ਜੋ ਤੁੱਛ ਜੂਨਿ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੇਂ ਰਾਮ ਦਸਰਥ ਕੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਨ ਤੇ ਸੋ ਜੋਧੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਭਏ। ਰਾਮ ਪਦ ਮੇਂ ਸ਼ਲੇਖ : ਏਕ ਤੋ ਰਮਜੋ ਸਰਬ ਮੇਂ ਸੋ 'ਰਾਮ'; ਦੂਸਰੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸੀਤਾਪਤਿ ਰਾਮ। ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਤਿਸ ਰਾਮ ਕੇ ਸੰਗ ਤੋ ਸੀਤਾ ਰਹਿਤ ਹੁਤੀ, ਦੁਤਿਯ ਰਾਮ ਕੇ ਸੰਗ ਕੌਨ ਬਰਨਜੋ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ॥

ਜੋ ਸੰਤਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, 'ਤਿਥੈ' ਤਹਾਂ, 'ਸੀਤੋ' ਸੀਤਲ, ਬਿਸ਼ਯਾਗਨਿ ਤੇ ਬਚਾਵਨਹਾਰੀ ਸੀਤਾ ਰੂਪ ਜੋ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਸੰਤੋਂ ਮੇਂ ਸੋ ਬਿਰਾਜਤੀ ਹੈ।

ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ॥

ਰਾਮਚੰਦ ਕੇ ਸੰਗ ਜੋ ਸੀਤਾ ਤਿਸ ਕੋ ਰੂਪ ਸੁੰਦਰ ਅਧਿਕ, ਸੋ ਕਹਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਲੱਛਮੀ ਕੋ ਅਵਤਾਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਸਭਨ ਕੀ ਨਯੂਨ ਹੈ। ਤਿਸ ਸੀਤਾ ਜੈਸੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਔਰ ਕਿਸੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ। ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਹੋਨ ਤੇ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਸਰਬ ਮੇਂ ਰਮਜੋ ਹੋਯੋ ਜੋ ਰਾਮ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਰੂਪ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਖ ਵਾਰੇ ਸ਼ੇਸ਼ ਜੀ, ਤਿਨ ਤੇ ਭੀ ਸਰਬ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੀਤਾ ਅਰ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਰੂਪ ਅਕਥਨ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਰਾਮ ਪਦ ਮੇਂ ਸ਼ਲੇਖਾਲੰਕਾਰ। ਰਕਾਰ ਚਾਰ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ। ਅਗਲੀ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਭਯੋ, ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਸੋਂ ਮਿਲ ਕਰਿ। ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਕੇ ਸੰਗ ਸੀਤਾ ਦੁਤਿਯ ਰਾਮ, ਸੋ ਮਹਿਮਾ ਉਪਮਾ ਕੋ ਔਰ ਅੰਗ ਬਰਨਨ ਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਭਯੋ।

ਅਗਾਰੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਕੋ ਫਲ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ :

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ॥

ਸੋਈ ਜੋ ਸੰਤ ਹੈਂ ਮਰਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਸਚੁਖੰਡ ਮੇਂ ਜਾਨ ਲਾਗੇ ਕੋ ਹਟਕਾਰ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ। ਮਰਤੇ ਤੌ ਐਸੇ ਨਹੀਂ, ਜਬ ਦੇਹਿ ਕੋ ਤਯਾਗਤ ਹੈਂ ਤਬ ਖੇਦੁ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਪੁਰਾਨੇ ਕੰਬਲ ਕੋ ਗੇਰਿਕੈ ਦੁਸ਼ਾਲੋ ਪਹਿਰਤ ਹੈ, ਸੋ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਕੰਬਲ ਕੌ ਪਸਚਾਤਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਸੰਤ ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰਿ ਦੇਹ ਤਯਾਗਤ ਹੈਂ। ਅਗਾਰੀ ਮਹਾਂ ਮਰਾਤਬਾ ਪਾਵਨ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰਿ ਹਟਕਾਰ ਕੋਈ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰਤੋ।

ਜਿਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨ ਮਾਹਿ॥

ਜਿਨ੍ਹੋ ਕੇ ਰਾਮ ਵਸਿਓ ਹੈ ਮਨ ਮੇਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਸਭ ਦਾਸ ਹੋਏ ਰਹਤ ਹੈਂ ਧਰਮਰਾਇ ਤੇ ਆਦਿ। ਤਿਸ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨੁ ਕੋ ਦੇਵਤਾ ਭੀ ਚਾਹਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਹਟਕਾਰ ਕੌਨ ਕਰਿ ਸਕੇ? ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੇਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ। ਮਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਵਸਨੋ ਕਾਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੋਨ, ਹਟਕਾਰ ਕੌ ਨ ਪਾਵਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕ ਸੰਗਿ ਮੇਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ॥

'ਤਿਥੈ' ਤਹਾਂ ਜਹਾਂ ਭਗਤ ਵਸਦੇ ਹੈਂ, 'ਕੇ ਲੋਅ' ਕਈ ਲੋਕ ਭਗਤਨ ਕੇ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਭਗਤ ਹੈਂ?

ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ॥

ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਕੇ ਜੋ ਅਨੰਦ ਹੈਂ ਸੋ ਕਰਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ? 'ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ' ਸੱਚਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਸੋ ਮਨ ਮੇਂ ਧਾਰਿ ਰਾਖਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤਯਾਗਤਿ ਹੈਂ; ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਅਨੰਦ ਸਹਿਤ ਹੈਂ, ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਭੀ ਸਚ ਮਨ ਮੇਂ ਧਾਰਣੋ ਕਾਰਨ, ਅਨੰਦ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥

ਜੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰਗੁਨ ਪਰਿ ਅਰਥ ਲਗਾਈਏ ਤੌ ਐਸੇ ਹੈ: ਸਚ ਹੈ, ਚਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਅਖੰਡ' ਹੈ, ਕਯਾ? ਪੂਰਨ ਹੈ ਸਰਬ ਮੇਂ, 'ਵਸੈ' ਕਹੀਏ ਬਯਾਪ ਰਹਯੋ ਹੈ। ਫੇਰ ਕੈਸੋ ਹੈ? ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਅਕਾਰ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਤਿਸੁ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੋ ਜੋ ਅਕਾਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮਹਾ ਕਾਲ ਸੋ ਸਚ ਖੰਡ ਮੇਂ ਰਹਤ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਅਨੇਕ ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਲੋਕ ਗਿਨੇ ਹੈਂ। ਸੋ ਕੈਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਹੈ?

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਰਚਿਕੈ ਦੇਖਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਨਦਰਿ ਕਰਤ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਕ੍ਰਮ ਤੈ ਕਿਰਿਆ ਹੋਇ ਅਨੇਕ।
'ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ' ਨਾਮ ਬਿਬੇਕ।

ਇਹਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸਚੁ ਖੰਡ ਮੇਂ ਬਸੇ ਹੈ, ਜਗਤ ਰਚਿਤ ਹੈ, ਬਹੁਰਿ ਦੇਖਤ ਹੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸੋਂ, ਨਿਹਾਲ ਕਰਤ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਏਕ ਅਧਾਰ ਤਿਸ ਮੇਂ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਸੋਂ ਉਪਜੀ ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ।

ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ॥

ਤਿਸ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਇਤਨੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਅਗਾਰੀ ਖੰਡ ਜੇ ਨੌ ਖੰਡ ਹੈਂ, ਮੰਡਲ ਜੇ ਸਪਤ ਦੀਪ ਹੈਂ, ਔਰ ਸਰਬ ਜੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ ਹੈਂ।

ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ॥

ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਬਸਨੇ ਕੇ ਏਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਿਨ ਲਗੇ ਗਿਣ ਕਰਿ ਤੌ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਅੰਤ ਲੈਨਵਾਰੇ ਕੋ ਹੀ ਅੰਤ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। 'ਤਾਰੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਪੈ ਨ ਤਾਰੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ'। ਕਿੰਵਾ ਰਚਿ ਰਚਿ ਜੋ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇਖਤ ਹੈ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ; ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨੇ ਉਪਜਾਏ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਅੰਤ ਲੀਓ ਚਾਹੈ ਤੌ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਡਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ : ਜੇ ਕੋਈ ਅੰਤ ਲੇਨ ਲਗੇ ਤੌ ਅੰਤੁ ਲੈਬੇ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ; 'ਜੇ' ਅਰੁ 'ਤੌ' ਕਹਨ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ। ਅਰ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮੰਡਨ ਕੋ ਅੰਤ ਕਾਰਜ ਲੈਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਭਯੋ। ਬਿਖਮਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਅੰਤ ਲੈਣ ਭਲੋ ਉੱਦਮ ਕੀਓ ਹੁਤੋ, ਤਿਨ ਕੋ ਅੰਤ ਭਯੋ, ਯਹ ਬੁਰਿਆਈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਖਮ।

ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ॥

'ਤਿਥੈ' ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੇ ਸਮੀਪ, 'ਲੋਅ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੇ ਅਕਾਰ ਹੈਂ ਭਗਤਨਿ ਕੇ। ਕਿੰਵਾ ਲੋਕੋਂ ਲੋਕੋਂ ਕੇ ਜੋ ਆਕਾਰ ਹੈਂ, ਕਯਾ? ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਕੇ ਆਕਾਰ ਹੈਂ।

ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ॥

ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਹੁਕਮ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਕੇ ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਕਾਰ' ਕਹੀਏ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸਹੀ। ਕਿੰਵਾ ਸੋ ਜੇ ਭਗਤ ਹੈਂ, ਸਮੀਪੀ ਅਨੰਤ ਹੀ, ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਾਰ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਹੁਕਮੁ ਕਾਰਨ ਕ੍ਰਿਤਿ ਕਰਨੀ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗਿ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ।

ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਪਨੀ ਰਚਨਾ ਦੇਖ ਕਰਿ ਬਿਗਸਤ ਹੈ : ਜੋ ਕਯਾ ਜੀਵ ਹੈ ਅਰੁ ਕੇਤੋ ਹੰਕਾਰ ਹੈ! ਇਤਯਾਦ ਦੇਖ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਬੀਚਾਰ ਪੂਰਬਕ ਦੁਖ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੇਂ ਜੋ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਤੀ ਜਾਤ ਹੈ: ਆਪ ਕੋ ਇਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਨਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਸੋ ਜੇ ਭਗਤ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਖਿਕੇ 'ਵਿਗਸੈ'=ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰ ਆਛੋ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਮੁੱਖ ਭਗਤਨ ਕੋ ਲਛਨ ਯਹੀ ਹੈ : ਜੋ ਕਿਛ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਰੈ ਤਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿਨੋ। ਐਸੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਬਰਨਤੇ ਹੂਏ ਬਹੁਰੋ 'ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ' ਕਹਾ। ਕਯਾ? ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਨਿਰਨੈ, ਯਹ ਉਤਪਤਿ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮੈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ; ਸਰਮ ਖੰਡ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤਿ ਬਰਨਯੋ। ਪੂਰਬ ਮੁਮੋਖੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਕਹਯੋ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਮਾਰਗੁ, ਪਰੰਤੂ ਔਰੁ ਕਠਿਨਤਾ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਂ ਸੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ।

ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥ ੩੭ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਕਥਨਾ' ਕਯਾ? ਕਹਨੋ ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ ਕੋ ਕਰੜਾ ਸਾਰ ਹੈ, ਬਡੋ ਕਠੋਰ ਜੋ ਹੈ 'ਸਾਰ' ਲੋਹ, ਜੈਸੇ ਤਿਸ ਕੋ ਘੜਨੋ, ਬਿਨਾ ਤਿਸ ਕੀ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਤੇ ਕਠਨ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਘੜਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। 'ਸਾਰ' ਪਦ ਮੇਂ ਸ਼ਲੇਖ, ਏਕ ਤੋ ਸਾਰ ਕੋ ਅਰਥ 'ਲੋਹ', ਦੂਸਰੋ 'ਸਾਰ' ਨਾਮ ਸਰਬ ਬੇਦ ਕੇ ਮਥੇ ਤੇ, ਕਿਆ ਬਿਚਾਰੇ ਤੇ, ਜੋ ਸਾਰ ਨਿਕਸਯੋ; ਕੌਨ? ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ, ਤਿਸ ਸਾਰ ਲੋਹੇ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਭੀ ਕਹਨੋ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਸਮਿਗ੍ਰੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਸੋਈ ਅਗਾਰੀ ਤਿਸ ਕਹਿਨ ਕੀ ਜੋ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੈ ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਕਹੈਂਗੇ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰ' ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਉਪਜੀ ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਕਥਨਾ ਹੀ ਕਰੜਾ ਸਾਰ ਹੈ, ਕਥਨੋ ਉਪਮੇਯ ਕਰੜਾ ਸਾਰ ਉਪਮਾਨ, ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਦੋਨੋਂ ਕਹੇ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ 'ਕਥਨੋ' ਤੋ ਉਪਮੇਯ, 'ਕਰੜਾ' ਸਾਧਾਰਨ ਧਰਮ, 'ਸਾਰ' ਉਪਮਾਨ, ਯਾਂਤੇ ਵਾਚਯਲੁਪਤੋਪਮਾਲੰਕਾਰ ਭਯੋ।

[ਪਉੜੀ ਅਠੱਤੀਵੀਂ]

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥

ਜੈਸੇ ਸੋਨੇ ਕੋ ਭੂਖਨ ਢਾਲਿਕੈ ਬਨਾਵਤ ਹੈਂ, ਤਬ ਪਹਿਰਨ ਕੇ ਜੋਗ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ ਜੋ ਕਹਨ ਹੈ ਸੋ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕਹਿਨੋ ਬਨਤ ਹੈ। ਜਤੁ ਰਾਖਨੋ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ ਨਜੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਨੋ, ਅਸ਼ਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਕਾਮ, ਸੋ ਜੀਤਨੋ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਜਤੁ। ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਕੇ ਜਤੁ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਕੋ ਗਯਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁਯੋ ਚਾਹਿਯੇ। ਪੂਰਬ ਬਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਗਯਾਨੀ ਬਹੁਤੇ ਹੂਏ, ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨੋ : ਆਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਇਸਤ੍ਰ ਲਖਨੀ, ਦੂਸਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹਿਂ ਭਾਸੈ, ਯਹ ਭੀ ਜਤੁ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਗ੍ਰਿਹਸਤੁ ਮਾਰਗਿ ਕੋ। ਗਯਾਨ ਕੋ ਨੇਮੁ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਕੋ ਨਾ ਹੋਇ। ਯਾਂਤੇ ਯਹੀ ਜਤ ਹੈ, ਪਰ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਤਯਾਗੋ, ਸੋ ਪਹਾਰ ਬਨੈ। ਪਹਾਰੋ ਸੁਨਯਾਰ ਕੀ ਦੁਕਾਨ ਕੋ ਨਾਮ। ਕਿੰਵਾ ਜਿਸ ਮੇਂ ਅਗਨਿ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ। ਪਹਾਰੇ ਮੇਂ ਸਰਬ ਕਿਛੁ ਸਥਿਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ ਸਮਤਾ। ਜਤੁ ਕੋ ਪਹਾਰੋ ਬਨਾਵੈ, ਧੀਰਜ ਸੁਨਿਆਰ, ਸ਼ੁਭ ਜੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਗਯੋ ਹੈ ਤਿਨ ਮੇਂ ਧੀਰਜ ਰਾਖਨੋ, ਦੁਖ ਆਵੈ ਕਿੰਵਾ ਸੁਖ ਆਵੈ ਅਪਨੇ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰਨ ਮੇਂ ਲਗਯੋ ਰਹੈ, ਬਿਘਨ ਹੋਨ ਤੇ ਹਟ ਨਹੀਂ ਜਾਇ। ਕਿੰਵਾ ਬਿਕਾਰਨ ਕੋ ਜੋਰ ਆਨ ਪਰੇ ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਚਲੇ, ਤਹਾਂ ਧੀਰਜ ਰਾਖੇ, ਸੋਈ ਸੁਨਿਆਰੋ ਬਨੈ। ਮੈਲ ਨਿਖਾਰਨੀ ਘੜਨਿ ਆਦਿ ਤੋ ਸੁਨਾਰੋ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਈਹਾਂ ਭੀ ਧੀਰਜ ਤੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਬਨਤ ਹੈ, ਬਿਕਾਰਨ ਤੇ ਬਚਨੋ, ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਮੇਂ ਲਗੇ ਰਹਿਨੋ, ਯਾਂਤੇ ਧੀਰਜੁ ਕੋ ਸੁਨਿਆਰੋ ਬਨੈ।

ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ॥

'ਮਤਿ' ਜੋ ਬੁਧਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਅਹਰਣ ਬਨੈ। 'ਅਹਰਣਿ' ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ ਧਰਿਕੈ ਸੁਨਿਆਰੇ ਘੜਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਨਿਸ਼ਚਲ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ, ਹਲਤ ਨਹੀਂ, ਤੈਸੇ ਬੁਧਿ ਕੋ ਟਿਕਾਇ ਰਾਖੈ, ਔਰ ਕਿਸੀ ਮਤਿ ਕੋ ਨਿਸਚੇ ਨਹੀਂ ਕਰੈ, ਅਹਰਣੁ ਕੋ ਭੀ ਨਿਸ਼ਚਲੁ ਧਰਮ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਬੁਧਿ ਕੋ ਨਿਸ਼ਚਲ ਕਰੈ। ਤਿਸ ਅਹਰਨ ਕੇ ਉਪਰ ਹਥੌਰੇ ਲਗਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਲਤ ਹੈ, ਬੁਧਿ ਕੇ ਊਪਰ ਕਯਾ ਲਾਗਤ ਹੈ ਜਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਲੈ ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਵੇਦ ਹਥੀਆਰ=ਵੇਦ ਜੋ ਚਾਰ ਹੈਂ ਇਨ ਕੀ ਜੋ ਸ਼੍ਰਤੀ ਸੋਈ ਹਥੌਰੇ ਭਏ, ਕਯਾ ਬੁਧਿ ਕੇ ਹਿਲਾਵਨਵਾਰੇ ਹੈਂ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ :* ਜੇ ਵੇਦੋਂ ਨੇ ਮੁਮੋਖੀ ਕੀ ਬੁਧਿ ਕੋ ਹਿਲਾਯੋ ਤਬ ਟਿਕਾਵਨੀ ਕਿਸ ਨੇ ਹੈ, ਯਹ ਅਰਥ ਅਸੰਭਵ ਬਨਯੋ? *ਉੱਤਰ :* ਬੁਧਿ ਕੋ ਬੇਦ ਹੀ ਹਿਲਾਵਤ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰਤਿ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਕੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਰੀਤ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈ। ਬੇਦ ਤੌਂ ਭਏ ਸਾਚੇ, ਤਿਨ ਬੇਦੋਂ ਕੇ ਕਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਤਿ ਕੌ ਨਿਸਚੈ ਕਰਯੋ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਤਿ ਕੋ ਨਿਸਚੈ ਕਰਯੋ। ਜੇਤੇ ਮਤ ਹੈਂ, ਬਾਮ ਮਾਰਗ ਲੌਂ, ਸੋਂ ਸਰਬ ਹੀ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰਤਿ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਮੁਮੋਖੀ ਕੀ ਮਤਿ ਹਾਲ ਕਰਿ ਗਯਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰਤਿ ਜੋ ਹੈਂ ਹਥਿਆਰ ਹਥੌਰੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰਿ ਨੈਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾਵੈ, ਅਹਰਣਿ ਕੀ ਨਯਾਈਂ ਨਿਹਚਲੁ ਰਾਖੈ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼। ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਕੀ ਸ਼੍ਰਤਿ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚੋ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰੈ। ਔਰੁ ਬੇਦੋਂ ਕੋ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸੋ ਭੂਖਨ ਘੜਨੋ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਥੌਰੇ ਹੀ ਤੇ ਸੋ ਘੜਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਹਥੌਰੇ ਸੋਂ ਬੇਦ ਕੀ ਯਹ ਸਮਤਾ।

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਭਉ ਰਾਖਨੋ, ਕਯਾ? ਡਰ ਤੇ ਰਹਿਨੋ ਸਦੀਵ, ਡਰ ਰਾਖਨ ਤੇ ਕੁਕਰਮ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਅਰੁ ਸੁਕਰਮਨ ਮੇਂ ਲਗਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਡਰ ਕੋ 'ਖਲਾ' ਬਣਾਵੈ। ਲਕਾਰ ਅਨੁਸ੍ਵਾਰ ਸਮੇਤ ਨਹੀਂ ਪਢੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤਿਸ ਤੇ ਦੋ ਕੋ ਅਰਥ ਹੋ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਦੋ ਖਲਾਂ ਲੁਹਾਰ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਸੁਨਾਰ ਕੋ ਰੂਪਕ ਬਾਂਧਯੋ ਹੈ। ਸੁਨਾਰ ਕਿਤਨੇ ਏਕ ਹੀ ਖਲਾ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਕਿਤਨੇ ਮੁਖ ਕੀ ਫੂਕ ਮਾਰਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਖਲਾ ਏਕ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਾਂਕੋ ਅਰਥ। ਖਲਾ ਭੀ ਅਗਨਿ ਕੋ ਜਗਾਵਤ ਹੈ। ਡਰ ਮੇਂ ਜੋ ਪੁਰਖ ਰਹੇ ਤਿਸ ਤੇ ਸੁਕਰਮ ਤਪ ਆਦਿ ਬਧਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਸਮਤਾ। ਔਰ ਖਲਾ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਭਉ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ। ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਭੀ ਦੋਖਿਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਏਕ ਖਲਾ ਕੋ ਅਰਥ ਮੁੱਖਯ ਹੈ। ਉਸ ਮੇਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। 'ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ' ਤਪ ਜੋ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਕੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗ ਤਪਨੋ ਯਹੀ ਅਗਨਿ ਕਰੈ। ਅਗਨਿ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ ਸੂਰਨ ਕੀ ਮੈਲ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਨਾ। ਤਿਸ ਰੀਤਿ ਤੇ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੇ ਤਪ ਇਸ ਜੀਵ ਕੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੋਂ ਮਿਲੇ ਹੂਏ ਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਯਹ ਸਮਤਾ।

ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ॥

ਭਾਂਡਾ ਕਹੀਏ ਬਾਸਨ, ਪਾਤ੍ਰ। ਸੋ ਪਾਤ੍ਰ ਕੌਨ? ਕੁਠਾਲੀ। ਸੋ ਭਾਉ ਕੀ ਕਰੈ, ਜਿਤਨੇ ਪੂਰਬ ਸ਼ੁਭ

ਕਰਮ ਕਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੈ, ਸੰਤ ਜੋ ਹੈਂ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਤਿਨ ਸੋਂ ਨਿਮਰੋ ਰਹੈ, ਸ਼ਰਧਾ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤਿ। ਇਸ ਭਾਉ ਕੋ ਭਾਂਡੋ ਕਰੈ। 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ' – ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜੋ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਕੋ, ਸੋ ਢਾਲੈ। ਕਯਾ? ਧਾਰਨ ਕਰੈ। *ਪ੍ਰਸ਼ਨ* : ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਕਹਯੋ ਜੀਵ ਕੀ ਮੈਲ ਨਿਵਰਤ ਕਰੈ ਤਪ ਅਗਨਿ ਸੋਂ, ਫੇਰ ਕਹਯੋ ਢਾਲੈ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ, ਜਿਸ ਕੀ ਮੈਲ ਨਿਵਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਸੋਈ ਢਾਲਨੋ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੋ ਹੀ ਭੂਖਨ ਘੜਨੋ ਹੈ; ਰੂਪਕ ਮੇਂ ਢਾਲਨੋ ਅਰੁ ਨਿਖਾਰਨੋ ਮੈਲ ਕੋ ਔਰ ਔਰ ਕੋ ਕਹਯੋ? ਇਤਿਯਾਸ਼ੰਕਾ। *ਉੱਤਰ* : ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼; ਢਾਲਨਵਾਰੋ ਸੁਇਨੇ ਕੋ ਕੌਨ? ਸੁਹਾਗਾ ਆਦਿ। ਜਬ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਹਾਗੋ ਰੂਪ ਭਾਂਡੇ ਭਾਉ ਮੈਂ ਪਾਯੋ; ਤਨ ਹੰਤਾ ਜੋ ਜੀਵ ਕੀ ਮੈਲ; ਨਾਨੱਤ੍ਵ ਜਗਤ ਕੀ ਜੋ ਸਮਝੀ ਹੁਤੀ; ਸੋਈ ਕੰਚਨ ਰੂਪ ਜੀਵ ਮੇਂ ਅਨੇਕਤਾ ਹੁਤੀ। ਜੈਸੇ ਬਹੁਤ ਰਵੇ ਸੁਇਨੇ ਕੇ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ ਸੁਹਾਗੇ ਸੋਂ ਅਰ ਅਗਨਿ ਸੋਂ ਢਲਿਕੈ, ਮੈਲ ਕੋ ਤਜਿਕੈ, ਏਕ ਰੂਪ ਕੰਚਨ ਕੋ ਡਲੋ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਤਪੁ ਅਗਨਿ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਰੂਪੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਤਨ ਹੰਤਾ ਕੀ ਨਾਨਤ੍ਵ ਕੋ ਤਯਾਗਿ ਕੈ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਾਨੀਏ।

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ॥

ਸੋ ਸੁਇਨੋ ਜਬ ਡਲੋ ਭਯੋ ਬਹੁਰ ਘੜਯੋ ਚਾਹਿਯੇ। ਸੱਚੀ ਟਕਸਾਲ ਕੌਨ? ਸਤਿਸੰਗਤਿ। ਜਹਾਂ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਨਿਰਨੋ ਹੋਤ ਰਹਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਮੈਂ ਮਿਲਿ ਕੈ ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਤੇ ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ ਬਨਨੋ, ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਸੋਂ ਯਹ ਘੜਨੋ ਤਹਾਂ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਚੁ ਕੋ ਨਿਰਨੇ ਕਰਨ ਤੇ। ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਕੋ ਨਾਮ, ਜੈਸੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿਨਿ ਕੀ ਟਕਸਾਲ ਮੇਂ ਖੋਟ ਸਰਬ ਨਿਕਾਲਿਕੈ ਪੈਸਾ, ਕਿੰਵਾ ਰੁਪੱਯਾ, ਕਿੰਵਾ, ਮੋਹਰ, ਏ ਘੜੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਫੇਰ ਪਾਤਿਸਾਹਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਤਿਸ ਪਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਕਹਿ ਆਏ ਥੇ : 'ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ' ਸੋ ਕਹਿਨੋ ਕਠਨ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਹੈ : ਏ ਸਰਬ ਜੋ ਕਹੇ ਹੈਂ ਇਸ ਪਾਸ ਤੇ ਬਨਿ ਆਵੈ ਤਬ ਕਹਨ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਕਰਤਯੋਂ ਹੂੰ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ॥

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਿਆ ਬ੍ਰਹਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਭਈ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਉ ਕਰਮ ਕੀ ਕਾਰ ਭਈ ਹੈ। ਕਿ ਸਭ ਊਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਸਭ ਕਉ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਾਨ ਕਰਿ ਦਯਾ ਕਰਤ ਹੈਂ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥ ੩੮॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਤਿਸਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ 'ਨਿਹਾਲ' ਕਹੀਏ ਆਵਾਗੌਨ ਜੋ ਦਾਲਿਦ੍ਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਬਚਿਕੈ ਆਤਮ ਰੂਪੀ ਧਨ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਸਤੁ ਕੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ। ਨਿਹਾਲ ਭਯੋ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਪਹਿਲੇ ਤੌ ਰੰਕ ਹੋਇ, ਫੇਰਿ ਤਿਸ ਕੋ ਧਨ ਕੋ ਖਜ਼ਾਨੋ ਹਾਥ ਆਇ ਜਾਇ, ਸੋ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਪੂਰਬ ਜੀਵ ਅਲਪੱਗਯ ਦੁਖੀ ਹੋਤੋ, ਜਬ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਭਈ ਕ੍ਰਿਪਾ, ਤਬ ਸਰਬਗਯ ਆਨੰਦ ਰੂਪ

ਬਨਿ ਗਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇ ਗਯੋ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਜਹਿਂ ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਜੁ ਦੋਊ।
ਅੰਗ ਸਮੇਤ ਬਰਨਿਯੇ ਸੋਊ।
ਸੋ 'ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ' ਅਲੰਕਾਰ।
ਗੁਨਿ ਗਨ ਭਨਹੀ ਸਰਬ ਬਿਚਾਰ।

ਇਹਾਂ ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ ਕਥਨੋ, ਔਰ ਘੜਨੋ ਸਰਬ ਅੰਗ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤ ਕਹਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਪੂਰਬ ਉਪਮੇਯ ਆਵੈ ਪੀਛੇ ਉਪਮਾ ਹੋਇ ਐਸੇ ਰੂੰਪ ਹੋਇ ਤਉ ਰੂਪਕ ਹੋਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਉਪਮਾਨ ਹੋਇ ਪੀਛੇ ਉਪਮੇਯ ਸੋ ਉਪਮਾਲੰਕਾਰ। ਇਤਨੋ ਭੇਦ ਵਾਚਯ ਧਰਮ ਲੁਪਤੋਪਮਾ ਕੋ ਔ ਰੂਪਕ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਥੀਂ ਉਪ੍ਰੰਤੁ ਦੋਨੋਂ ਅਲੰਕਾਰ ਮੇਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਪੀਛਲੋ ਪਦ ਬਨਾਵੈ ਸੋ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੇ ਉਪਮਾ ਕੋ ਬੋਧੇ ਪੀਛਲੇ ਪਦ ਹੈ, ਉਪਮੇਯ ਪੂਰਬ, ਤੌ ਉਪਮਾ ਹੀ ਅਲੰਕਾਰ ਬਨੈ। ਜੌ ਪੂਰਬ ਉਪਮਾ ਹੈ, ਪੀਛਲੋ ਪਦ ਰੂਪਕ ਬਨਾਵੈ, ਤੌ ਰੂਪਕ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਪੀਛਲੋ ਪਦੁ ਕੁਛ ਵੀ ਨ ਕਹੈ ਤੌ ਭੇਦ ਦੋਊਨ ਕੋ ਕਹਿ ਹੀ ਦੀਓ ਹੈ। ਪਉੜੀ ਕੀ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਨਦਰੀ' ਸਾਭਿੱਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਬਿਸ਼ੇਖ਼ਨ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਨਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਕੋ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਜਗਤ ਕੋ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਏਕ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ।

ਸਲੋਕੁ॥ ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ॥

ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਪੌਣ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਕਯਾ? ਸਰਬ ਤੇ ਬਡੇ ਹੈ। ਸਰਬ ਸਰੀਰ ਮੇਂ ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਕੇ ਸਮੇਤ ਇਨ ਮੇਂ ਜੈਸੇ ਬਡੋ ਹੈ ਸੋਈ 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ' ਕੀ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਸਿੱਧ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਬੇਦ ਕੀ ਕਥਾ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਹਿ ਕਰਿ। ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ 'ਗੁਰ' ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਪੌਣ ਕਰਿਕੈ ਹੈ, ਤਿਸ ਸ਼ਬਦ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਸਰਬ ਜਗਤ ਸਿਖਯਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਕਾਰਣ ਪੌਣੁ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ :

ਆਖਣੁ ਸੁਨਣਾ ਪਉਣ ਕੀ ਬਾਣੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਤਾ ਮਾਇਆ॥

[ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਗ ੨੪]

ਵਾਜੈ ਪਵਣੁ ਆਖੈ ਸਭ ਜਾਇ॥

[ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਅੰਗ ੬੬੨]

ਇਤਯਾਦੀ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਭੀ ਕਹਯੋ ਹੈ। ਜੋ ਬੋਲਨੇ ਕੋ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਸੋ ਪੌਣ ਕਰਿਕੈ ਹੈ। ਤਿਨ ਬਚਨ ਦ੍ਵਾਰਾ ਹੀ ਸਭ ਕੋਈ ਸਮਝਬੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸਭਨਿ ਕੋ ਗੁਰੂ ਪੌਣ ਹੈ। 'ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ'-ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਪਿਤਾ, ਉਤਪਤਿ ਕਰਣੇਹਾਰਾ, ਜਲ ਹੈ। ਬੀਰਜ ਜੋ ਹੈ ਜਲ ਕਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਤ

ਹੈ, ਤਿਸ ਬੀਰਜ ਤੇ ਹੀ ਸਰਬ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਜਲ ਕੇ ਬਰਸਬੇ ਤੇ ਸਰਬ ਉਤਭੁਜ[1] ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੇਤ ਕਰਿ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਪਿਤਾ ਜਲ ਹੈ। 'ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ'=ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਮਾਤਾ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਕੈਸੀ ਧਰਤੀ ਹੈ? 'ਮਹਤੁ' ਕਹੀਏ ਬਡੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ਏਕ ਤੋ ਬਾਲਿਕ ਕੋ ਉਠਾਏ ਰਾਖਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਆਪਨੀ ਦੇਹ ਤੇ ਨਿਕਾਸ ਕਰ ਦੂਧ ਤਿਸ ਕੋ ਪਜ਼ਾਲਤੀ ਹੈ, ਤੀਸਰੇ ਅਵਗਜ਼ਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਸਹਾਰਤੀ ਹੈ; ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਧਰਤੀ ਸਰਬ ਜਗਤ ਸੋਂ ਹੈ। ਏਕ ਤੋ ਆਪਨੇ ਊਪਰ ਉਠਾਇ ਰਾਖ੍ਯੋ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਜੋ ਆਪਨ ਅੰਦਰ ਤੇ ਅੰਨ ਆਦਿ ਨਿਕਾਸ ਕਰਿ ਖੁਵਾਵਤੀ ਹੈ, ਸਭਨਿ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ਧਰਤੀ ਸੇ ਹੈ, ਇਸੀ ਬਿਖੇ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਹੋਈ ਵਸਤੁ ਸਰਬ ਖਾਤੇ ਹੈਂ। ਤੀਸਰੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਅਵੱਗਜ਼ਾ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਹੋਨ ਕੀ ਸੋ ਸਹਾਰਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਿਕੈ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਮਾਤਾ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਬਡੀ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ : ਜੋ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤਿ ਲੌ ਤੀਨੇ ਕਾਰਜ ਕਰਤੀ ਹੈ, ਜਨਮ ਅਰ ਮ੍ਰਿਤ ਲੌ।

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ॥

ਦਿਨ ਅਰੁ ਰਾਤ ਦੋਨੋਂ ਜੋ ਹੈਂ : ਇਕ ਦਾਈ ਹੈ, ਇਕ ਦਾਇਆ ਹੈ, ਦਾਈ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਬਾਲਕ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਆਪਨੀ ਗੋਦੀ ਮੇਂ ਸੁਵਾਇ ਰਾਖਤੀ ਹੈ ਅਰੁ ਸੁਖ ਦੇਤ ਹੈ। ਦਾਯਾ ਜੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਬਾਲਕ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਅੰਤਰ ਖੇਲਾਵਤੋ ਰਹੇ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਦਾਯਾ ਜੋ ਦਿਨ ਹੈ, ਸੋ ਖੇਲਾਵਤੋ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਦਿਨ ਰਾਤਿ ਕੇ ਅੰਕ ਮੇਂ ਸਰਬ ਜਗਤ, ਜੋ ਬਾਲਕ ਹੈ, ਸੋ ਖੇਲਤ ਰਹਤ ਹੈ। ਖੇਲੁ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਨਿਕੰਮੇ ਕਾਮ ਕੋ ਉਰਝ੍ਯੋ ਰਹੈ। ਜੈਸੇ ਬਾਲਿਕ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਕੇ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ, ਕੋਟ, ਬਨਾਵਤ ਰਹਤ ਹੈ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਹਾਸਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ; ਇਕ ਤਿਸ ਬਾਲਿਕ ਕੋ ਪਰਚਾਵਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਪਰਵਾਰ ਕੇ ਮੋਹ ਮੇਂ ਫਸ੍ਯੋ ਰਹਤ ਹੈ। ਦਰਬ ਕਮਾਵਨ ਮੇਂ, ਸੰਚਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਹੀ ਉਮਰ ਬਿਤਾਵਤ ਹੈ। ਮ੍ਰਿਤੁ ਕੇ ਸਮੇਂ ਇਨ ਦੋਊ ਆਦਿ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਕਾਜ ਨਹੀਂ ਸਰਤ ਹੈ। ਜਬ ਜਮ ਗਣ ਇਸ ਕੋ ਆਨ ਗ੍ਰਾਸਤੇ ਹੈਂ ਤਬ ਸਰਬ ਹੀ ਬਜ਼ਰਥ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਯਾਂਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਬਿਵਾਹਰ ਜੇਤੇ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਬਾਲਕ ਕੋ ਪਰਚਾਵਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਰਚਾਵਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈਂ। ਯਾਂਤੇ ਖੇਲਨੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਕਹ੍ਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕੋਂ ਮੇਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ। ਜਗਤ ਉਪਮੇਯ, ਬਾਲਕ ਉਪਮਾ, । ਸਰਬਾਂਗ, ਬਰਨਨ ਕਰ੍ਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ।

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ ॥

ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਤਿਸ ਖੇਲ ਰੂਪ ਬਿਵਹਾਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਜੋ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਕਯਾ? ਸੁਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਬੁਰਿਆਈ=ਜੋ ਕੁਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਲਿਖਤੋ ਰਹ੍ਯੋ, ਜਬ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋ ਕਰਿ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪਹੁੰਚ੍ਯੋ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਕੁਕਰਮ ਸੁਕਰਮ 'ਵਾਚੈ', ਕਯਾ? ਪਠੀਤੇ ਹੈਂ, ਇਸ ਕੋ ਸੁਣਾਇ ਕਰਿ : ਸਰਬ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਏਤੇ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਏਤੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਹੈਂ; ਅਬ ਇਨ ਕੋ ਤੂੰ ਫਲੁ ਭੋਗ।

੧. ਬਨਸਪਤੀ।

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ॥

ਤਿਸ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਹਦੂਰਿ ਮੇਂ ਤੇ ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਫਲੁ ਭੋਗਾਈਤੇ ਹੈਂ। ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਕਿੰਵਾ ਦੂਰ ਹੈ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਮਿਲਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਔਰ ਅਰਥ : 'ਨੇੜੈ' ਕਹੀਏ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ਹੈਂ ਕੁਕਰਮ ਸੁਕਰਮ। ਕਿੰਵਾ 'ਦੂਰਿ' ਕਹੀਏ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਦੂਰ ਛਪਿਕੈ ਕਰੇ ਹੈਂ; ਸਭ ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ; ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਖ ਦੁਖ ਭੋਗਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਔਰ ਅਰਥ : 'ਨੇੜੇ' ਨਾਮ ਦੁਖ ਅਪਦਾ ਕੋ, ਲੋਕੋਂ ਕੀ ਕਹਨਾਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਦਲਿਦ੍ਰ ਮੇਂ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : 'ਬਡੋ ਤੰਗ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਮੇਂ ਆਨ ਰਹਯੋ ਹੈ'। 'ਦੂਰ' ਸੁਖ ਕੋ ਅਰਥ : 'ਅਮਕੇ ਕੋ ਸੁਖ ਹੈ, ਦੂਰ ਲੌ ਬਰਤਤ ਹੈ, ਖੁਲਾਸੇ ਮੇਂ ਰਹਤ ਹੈ'। ਸੋ ਕਰਮਨਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੁਖ ਸੁਰਗ ਤੇ ਆਦਿ ਸੋ ਭੋਗਤ ਹੈ, ਨਰਕ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਦੁਖ ਕਰਮ ਅਧੀਨ ਹੋਇ ਭੋਗਤ ਹੈ।

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

ਪੂਰਬਲੇ ਸਰਬ ਸਲੋਕੁ ਮੇਂ ਜੋ ਰਚਨਾ ਕਹੀ ਹੈ: ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ, ਜਗਤ ਬਾਲਕ ਹੈ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆਈ ਕਰਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਬੁਰਿਆਈ ਕਰਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ ਮੇਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਧਾਰਤੋ ਹੋਯੋ ਭ੍ਰਮਤੋ ਰਹਤ ਹੈ; ਅਰ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਯੋ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਤੇ ਉੱਤਮ, 'ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਹਨਤੁ ਕਰਿ ਕਰਿ ਗਏ ਹੈਂ, ਭਲੀ ਸਰਬ ਤੇ ਘਾਲ ਸੋ ਘਾਲ ਗਏ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਘਾਲ ਕੇ ਘਾਲਣੈ ਤੇ ਬਹੁਰ ਕਰਤਤੁ ਕਰਣੇ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਹੋ ਕਰਿ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਸਾਹਿਬੁ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ :

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਧਯਾਵਨ ਮੇਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰੀ ਹੈ ਸੋ ਮੁਖ ਉੱਜਲੇ, ਕਯਾ? ਨਿਰਮਲੁ ਹੈਂ, ਕੁਕਰਮ ਕੋ ਕਲੰਕ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਰਬ ਜੋ ਬੰਧਨ ਹੈਂ ਸ਼ੁਭਾਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕੇ, ਤਿਨ ਤੇ ਛੁਟਿ ਕਰਿ ਆਪ ਭੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਯੋ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਕਿੰਵਾ ਸੇਵਾ ਟਹਲ ਕਰੀ ਹੈ, ਕਿੰਵਾ ਜਿਨ ਪਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰੀ ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਨੇ, ਸੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੇ ਛੁਟੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਰ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ - ਕਰੀ ਏਕ ਹੀ ਭੋਗੈਂ ਬਿੰਦ੍ਰ।
ਤਿਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਹਿਂ ਕਵਿ ਸੁਖਕੰਦ।

ਇਸ ਮੇਂ ਏਕੁ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਵਾਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤਨਿ ਕੋ ਫਲੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। ਕੇਤਨੇ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਗਿ ਜਮ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟਤਿ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧਾਲੰਕਾਰ।

ਜੋ ਕੋਈ ਬੂਝਯੋ ਚਾਹੈ : ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਅਨੁਬੰਧ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈਂ? ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਿਸ਼ੈ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਸੰਬੰਧ? *ਉੱਤਰ :* ਸਮ ਦਮ ਸਾਧਨ ਕਰੇ ਹੂਏ, ਮਲਿਨ ਵਾਸ਼ਨਾ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਨ ਤੇ, ਆਤਮਾ ਕੇ ਲਖਨ ਕੀ ਹੈ ਲਾਲਸਾ ਜਿਸ ਕੋ, ਸੋ ਇਸੁ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ 'ਅਧਿਕਾਰੀ' ਜਾਨਿਯੈ। ਜੀਵ ਈਸ਼ਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮ

ਮੇਂ, ਇਸ ਮੇਂ ਯਹ 'ਬਿਸ਼ੈ' ਹੈ। ਆਨੰਦ ਕੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਇਸ ਮੇਂ 'ਪ੍ਰਯੋਜਨ' ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿਪਾਦ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਯ ਹੈ, ਯਹ 'ਸੰਬੰਧ' ਲਖੀਏ; ਐਸੇ ਅਨੁਬੰਧ ਬਨਤ ਹੈਂ।

ਦੋਹਰਾ - ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਸਰਬ ਗੰਜਨੀ ਪੂਰਨ ਭਯੋ ਰਸਾਲ।
ਨਮਸਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ ਜੋ ਹੈਂ ਧਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ॥੧॥
ਸੰਮਤ ਰਸ ਬਸੁ ਬਸੁ ਰਸਾ[1] ਚੇਤ ਵਦੀ ਸ਼ੁਭ ਦੂਜ।
ਸਸਿ ਬਾਸੁਰ ਉਤਸਾਹ ਕਿਯ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪਦ ਪੂਜਿ॥੨॥

ਵਾਰਤਕ :– ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਕੋ ਅਰਥ : ਇਸ ਕੇ ਪਦਨ ਵਿਚਾਰਨਵਾਰੇ ਕੇ ਅਗਾਰੀ, ਜੋ ਕੋਈ ਅਰਥਨ ਕੋ ਗਰਬ[2] ਕਰੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗੰਜਨ[3] ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਯਾ ਤਿਸ ਕੇ ਗਰਬ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ। ਦੂਸਰੋ ਅਰਥ ਔਰ : ਇਸ ਕੋ ਪਢਿਕੈ ਆਪਨੇ ਗਰਬ ਕੋ ਗੰਜਨ ਕਰੈ, ਗਰੀਬੀ ਕੋ ਗਹਿ ਕਰਿ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਮਾਰਗ ਪਰੈ, ਯਾਂਤੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਕੋ ਨਾਮ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਧਰਯੋ।

ਦੋਹਰਾ - ਕਪਿਥਲ ਮਹਿੰ ਬਿਸਰਾਮ ਕਿਯ ਕਵਿ ਕੁਰਛੇਤਰ ਜਾਨ।
ਰਚਯੋ ਗ੍ਰਿੰਥ ਤਹਿੰ ਬੈਠਿ ਕੈ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਸਥਾਨ॥੧॥

ਦੋਹਰਾ - ਲਿਖਨਹਾਰ ਭੂਲੇ ਜਹਾਂ ਪਢੀਓ ਸ਼ੁੱਧ ਬਨਾਇ।
ਮਾਨਸ ਭੂਲੇ ਛਿਨਕ ਮੈਂ, ਹੈ ਅਭੁਲ ਰਘੁਰਾਇ॥੨॥

[ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਜਪ ਮਹਾਤਮ]

ਇਸ ਜਪੁ ਕੋ ਜੋ ਜਨੁ ਪੜਹਿ ਫਲੁ ਤਿਸ ਕਹੌਂ ਉਚਾਰ।
ਰਾਜਸੁ ਜਗੁ ਅਸਮੇਧ ਜਗੁ ਚਾਰ ਚਾਰ ਫਲ ਚਾਰੁ॥੧॥
ਵਾਰੰ ਵਾਰ ਵਿਚਾਰਿਕੈ ਪਾਵੈ ਜੋ ਨਰੁ ਭੋਗੁ।
ਤੀਨ ਤਾਪ ਤਾਂਕੇ ਮਿਟਹਿੰ ਆਧਿ ਬਯਾਧਿ ਸਭ ਰੋਗੁ॥੨॥
ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਉਪਮਾ ਮੋ ਪੈ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ।
ਪ੍ਰੀਤ ਲਾਇ ਜੋ ਇਸੁ ਪੜੈ ਤਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਹਾਇ॥੩॥
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਪੁਨੇ ਮੁਖੋਂ ਉਚਾਰਿ।
ਏਕ ਤੁਕ ਇਨ ਮਨ ਪੜੈ ਨਹਿ ਜਾਵੈ ਜਮ ਦੁਆਰ॥੪॥
ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ॥
ਇਸ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਸੰਮਤ ਐਉਂ ਹੈ :
ਸੰਮਤ ਉੱਨੀ ਸੈ ਬਰਖ ਬੀਸ ਸਾਲ ਪਰਮਾਨ।
ਪੁਸਤਕ ਪੂਰਨ ਤਹਿੰ ਕੀਓ ਫਾਗ ਮਾਸ ਪਹਿਚਾਨ।

ਇਤਿ

---

੧. ਸੰਮਤ ੧੮੮੬ ਯਾਂ ੧੮੮੯ ਬਿ: [ਰਸ=ਛੇ ਯਾ ਨੌਂ। ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਛੇ ਰਸ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਾਵਯ ਦੇ ਨੌਂ ਰਸ। ਬਸੂ=ਅੱਠ। ਰਸਾ=ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਅੰਕ ੧। ਇਉਂ ਦੱਸੀ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਲਟਾ ਲਈਦਾ ਹੈ ਸਸਿ ਬਾਸੁਬ=ਸੋਮਵਾਰ]। ੨. ਹੰਕਾਰ, ਮਾਨ। ੩. ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰਨਾ, ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ।